

A propos de ce livre

Ceci est une copie numérique d'un ouvrage conservé depuis des générations dans les rayonnages d'une bibliothèque avant d'être numérisé avec précaution par Google dans le cadre d'un projet visant à permettre aux internautes de découvrir l'ensemble du patrimoine littéraire mondial en ligne.

Ce livre étant relativement ancien, il n'est plus protégé par la loi sur les droits d'auteur et appartient à présent au domaine public. L'expression "appartenir au domaine public" signifie que le livre en question n'a jamais été soumis aux droits d'auteur ou que ses droits légaux sont arrivés à expiration. Les conditions requises pour qu'un livre tombe dans le domaine public peuvent varier d'un pays à l'autre. Les livres libres de droit sont autant de liens avec le passé. Ils sont les témoins de la richesse de notre histoire, de notre patrimoine culturel et de la connaissance humaine et sont trop souvent difficilement accessibles au public.

Les notes de bas de page et autres annotations en marge du texte présentes dans le volume original sont reprises dans ce fichier, comme un souvenir du long chemin parcouru par l'ouvrage depuis la maison d'édition en passant par la bibliothèque pour finalement se retrouver entre vos mains.

Consignes d'utilisation

Google est fier de travailler en partenariat avec des bibliothèques à la numérisation des ouvrages appartenant au domaine public et de les rendre ainsi accessibles à tous. Ces livres sont en effet la propriété de tous et de toutes et nous sommes tout simplement les gardiens de ce patrimoine. Il s'agit toutefois d'un projet coûteux. Par conséquent et en vue de poursuivre la diffusion de ces ressources inépuisables, nous avons pris les dispositions nécessaires afin de prévenir les éventuels abus auxquels pourraient se livrer des sites marchands tiers, notamment en instaurant des contraintes techniques relatives aux requêtes automatisées.

Nous vous demandons également de:

- + *Ne pas utiliser les fichiers à des fins commerciales* Nous avons conçu le programme Google Recherche de Livres à l'usage des particuliers. Nous vous demandons donc d'utiliser uniquement ces fichiers à des fins personnelles. Ils ne sauraient en effet être employés dans un quelconque but commercial.
- + *Ne pas procéder à des requêtes automatisées* N'envoyez aucune requête automatisée quelle qu'elle soit au système Google. Si vous effectuez des recherches concernant les logiciels de traduction, la reconnaissance optique de caractères ou tout autre domaine nécessitant de disposer d'importantes quantités de texte, n'hésitez pas à nous contacter. Nous encourageons pour la réalisation de ce type de travaux l'utilisation des ouvrages et documents appartenant au domaine public et serions heureux de vous être utile.
- + *Ne pas supprimer l'attribution* Le filigrane Google contenu dans chaque fichier est indispensable pour informer les internautes de notre projet et leur permettre d'accéder à davantage de documents par l'intermédiaire du Programme Google Recherche de Livres. Ne le supprimez en aucun cas.
- + *Rester dans la légalité* Quelle que soit l'utilisation que vous comptez faire des fichiers, n'oubliez pas qu'il est de votre responsabilité de veiller à respecter la loi. Si un ouvrage appartient au domaine public américain, n'en déduisez pas pour autant qu'il en va de même dans les autres pays. La durée légale des droits d'auteur d'un livre varie d'un pays à l'autre. Nous ne sommes donc pas en mesure de répertorier les ouvrages dont l'utilisation est autorisée et ceux dont elle ne l'est pas. Ne croyez pas que le simple fait d'afficher un livre sur Google Recherche de Livres signifie que celui-ci peut être utilisé de quelque façon que ce soit dans le monde entier. La condamnation à laquelle vous vous exposeriez en cas de violation des droits d'auteur peut être sévère.

À propos du service Google Recherche de Livres

En favorisant la recherche et l'accès à un nombre croissant de livres disponibles dans de nombreuses langues, dont le français, Google souhaite contribuer à promouvoir la diversité culturelle grâce à Google Recherche de Livres. En effet, le Programme Google Recherche de Livres permet aux internautes de découvrir le patrimoine littéraire mondial, tout en aidant les auteurs et les éditeurs à élargir leur public. Vous pouvez effectuer des recherches en ligne dans le texte intégral de cet ouvrage à l'adresse <http://books.google.com>

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsatt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsatt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk <http://books.google.com/>

Språkliga uppsatser

Filologiska
Föreningen i Lund

PROPERTY OF
*University of
Michigan
Libraries*

1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

FRÅN
FILOLOGISKA FÖRENINGEN
I LUND

SPRÅKLIGA UPPSATSER III

TILLEGNADE AXEL KOCK.

LUND 1906
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI.

Såsom bidrag till utgifvandet af denna skrift har Kgl. Maj:t anvisat ett statsanslag å 600 kr. ur fonden för utgifvande af lärda verk.

Sid. 129—136 tryckta hos W. Drugelin, Leipzig.

Romanes 69

7-1

4-8-48

62124

177132, 21, 30-2

TILL

AXEL KOCK.

Då Filologiska Föreningen i Lund utsänder det tredje häftet af sina Språkliga Uppsatser, känner den det som en skyldig gärd af tacksamhet att tillegna detta åt Eder, som, allt sedan föreningen började att arbeta på tvenne sektioner, representerat det enande

bandet mellan dem såsom Filologiska Föreningens gemensamme ordförande och, såväl i denna egenskap som förut, på allt sätt låtit Edert intresse och Eder uppmuntran komma Föreningen och dess medlemmar till del.

Gibt es im Altsächsischen einen Gen. Sing. *sunō*?

von

Ernst A. Kock.

Das altsächsische Elementarbuch Holthausens (Sammlung Streitberg, Heidelberg 1900) gibt in § 301 für die männlichen kurzsilbigen *u*-Stämme folgendes Paradigma:

	Singular.	Plural.
N. A.	<i>sunu, -o</i>	<i>sunī</i>
G.	<i>sunō; -ies, -eas</i>	<i>sunio, -o</i>
D.	<i>sunō, -u; -ie, -i, -e</i>	<i>sunun, -iun</i>

und fügt i § 302,2 die Bemerkung hinzu: »Der Gen. Sg. lautet in C 1 mal *sunō*, sonst stets *sunies, -eas* wie ein *ja*-Stamm.«

Diese Angaben über den singularischen Genitiv beruhen auf drei Heliandstellen:

1. *that sia thena lichamon liobes herren,*
sunō drohtines, salbon muostin 5789—90 Cott.;
2. *is selbes sunies* 137 Cott.; *is selbes sunies* 137 Mon.;
3. *Iacobas sumeas* (Schreibfehler für *suneas*) 75 Cott.

Die übrigen männlichen kurzsilbigen *u*-Stämme sind nicht im Gen. Sg. belegt. Das Neutrum *fehu* lautet im Gen. *fehes* 390 Cott., *fehas* 390 Mon.

Der regelmässige Übergang des Gen. Sg. in die (*j*)*a*-Deklination (*sunies, suneas, fehes, fehas*) ist jedenfalls bewiesen. Sollte sich dabei in V. 5790 Cott. eine vereinzelte altertümliche *u*-Form erhalten haben?

Darüber urteilen die Vorgänger Holthausens folgendermassen:

»*Suno* könnte die an sich recht wohl denkbare altertümliche Nebenform des Gen. sein.« Rückert. — »Mir erscheint nur der Acc. natürlich.« Sievers. — »Mir erscheint im Gegenteil nur der Gen. natürlich; denn Gottes Sohn ist kein Leichnam, wol aber ist er der liebe Herr.« Roediger. Anz. f. d. Alt. V, 228. — »§. 189 mangelt der bedeutsame Gen. Sg. *suno*.« Ders. Ebd. XX, 241 (Besprech. der altsächs. Gramin. von A. Behaghel und J. H. Gallée). — »*Suno* kann hier nur als Genitiv gefasst werden.« Piper. — »Gen. sg. *sunies* . . *suneas* . . *suno*.« Heyne.

In dem ungefähr gleichzeitig mit dem Elementarbucho erschienenen zweiten Bucho der Laut- und Formenlehre der altgermanischen Dialekte, herausgegeben von F. Dieter, stellt auch W. Schlüter *suno* unter die Genitivformen.

Sievers' Stimme ist also in diesem Falle unbeachtet verklungen. Holthausens und Schlüters Arbeiten sollen den jetzigen Standpunkt der Forschung repräsentieren.

Wir wollen der Frage einmal näher auf den Leib rücken.

Einerseits ist im Heliand der Typus Subst. Gen. Gen. gewöhnlich, z. B.:

Ik bium forabodo frahon mines,
liobes herron 931—932;
loboda im word godes,
herron sines 955—956;
was im an geliknissie lungras fugles,
diurlikara dubun 987—988;

und auf diesen Typus trifft die Argumentation Roedigers zu: der liebe Herr ist kein Vorbote, wohl aber ist er der Herr des Johannes usw. Selbstverständlich hätte unsere Stelle lauten können:

that sia thena lichamon liobes herren,
sunies drohtines, salbon muostin.

Andrerseits lassen sich aber aus dem Heliand wenigstens fünf Stellen heranziehen, in denen ein Ausdruck für die Per-

son selbst einem Ausdrucke für den toten Körper parallel steht:

1. *thar hie that godes barn wissa,
hreo hangondi herron sines* 5732—33.

Hier ist *that godes barn* dem obigen *suno drohtines* analog, ebenso *hreo herron sines* dem *lichamon liobes herren*. Wollte man Roedigers Argumentation auch auf diesen Satz anwenden, so erhielte man einen funkelnagelneuen Genitiv: *that barn*.

2. *thar sia that barn godes
te iro landwisu, liko helgost,
foldu bifuhun* 5740—42;
3. *thar sia skoldun thes godes barnes,
hrewes, huodian* 5765—66.

Dieser letzte Satz wird nur von Piper richtig (bezw. deutlich) konstruiert;

4. *Erlos hwurðun,
gumon, umbi Johannen . . . endi ina an sande bigrobun,
leobes likhamon* 2794—97;
5. *Tho sahun sie thar en hreo dragan,
liflosan likhamon thea liudi forian . . . ,
magujungan man* 2180—83.

In ähnlicher Weise steht zuweilen ein Ausdruck für die Person selbst einem Ausdrucke für etwas, das er besitzt, parallel:

*that ik moti an is giskoha, thoh ik si is skalk
egan,
an so rikiumu drohtine, thea reomon antbindan*
939—940;
*so hwena so thu eft antbindan wili,
antheftian is hendi* 3080—81;
*Mikil is thin gilobo an thea maht godes,
an thena liudio drohtin* 3026—27.

Ein Parallelismus der von Roediger verlangten Art würde in dem letzten Satze nur dann entstehen, wenn wir ihn so veränderten:

*Mikil is thin gilobo an thea maht godes,
liudio drohtines.*

Also:

1) die Annahme eines singularischen Genetivs *suno* fusst auf einer einzigen Textstelle; 2) nach Roediger und anderen liesse diese Stelle nur eine Interpretation zu; 3) tatsächlich stellt sich aber eine andere Konstruktion der Stelle nicht nur als möglich heraus, sondern wird durch die bedeutende Anzahl der analogen Stellen kräftig unterstützt; 4) da Ausnahmen nicht angenommen werden dürfen, wo das Regelrechte natürlich erscheint, ist der singularische »Genetiv« *suno* in den sprachwissenschaftlichen Arbeiten zu streichen.

Classification des manuscrits de la *Vengeance d'Alexandre* de Jean le Nevelon.

Par

E. Walberg.

En rendant compte dans la *Romania* ¹ de deux travaux dus à MM. K. Sachrow et O. Schultz-Gora et consacrés au poème dont je viens de transcrire le titre, ² je me bornais à dire qu'aucun des classements établis par ces deux philologues ne me paraissait exact, et à indiquer très brièvement, et sans apporter de preuves, mon avis sur les rapports de filiation des sept copies qui nous ont transmis le texte en question ³. Je vais maintenant combler cette lacune en exposant les raisons qui m'avaient fait adopter l'opinion exprimée à l'endroit cité.

D'après M. Sachrow, les mss. *N* (+ *O*, qu'on peut regarder comme un descendant direct de *N*) et *X* forment un groupe, *MSPQ* un autre; dans cette dernière famille M. Sachrow distingue des sous-familles et suppose plusieurs intermédiaires perdus: *SP*, qui sont intimement liés ensemble, dérivent de deux sources

¹ *Rom.*, XXXII, 150—160.

² *Über die Vengeance d'Alexandre von Jean le Venelais*. Inauguraldisser-tation . . . von Karl Sachrow. Halle, 1902. 74 p. — *Die Vengeance Alixandre von Jehan le Nevelon* [herausg. von] Schultz-Gora [Berlin, 1902. Tirée à 50 ex.]. 101 p.

³ Voici la liste de ces mss.: *N* = Bibl. Nat. f. fr. 791; *O* = B. N. f. fr. 1375; *X* = Mus. Britt. 19. D. I.; *M* = B. N. f. fr. 24365; *Q* = B. N. f. fr. 790; *P* = Oxford, Bodley 264; *S* = B. N. f. fr. 1590.

différentes, dont l'une est en même temps l'original de *M*, l'autre, celui de *Q*. A l'avis de M. Schultz-Gora, par contre, *NOX* + *Q* forment un groupe, *M* constitue à lui seul une autre famille, et *PS*, ayant puisé à la fois dans la source de *M* et dans celle de *NOXQ*, occupent une place intermédiaire.

Voyons maintenant jusqu'à quel point nous pouvons admettre ces conclusions, en partie identiques.

N(O) + X.

N et *X* sont en effet étroitement apparentés¹; il ne peut y avoir aucun doute là-dessus. Il serait oiseux de relever tous les cas où ces deux mss. offrent la même faute. En voici quelques-uns seulement.

Dans le passage suivant, v. 73 ss.²:

*Gré li sot³ du service c'ot fet a Palatine;
le duc toli son fuiz sa fame par ravine;
Alixandre l'ocist, rendi li la meschine,
et vint a la royne en la salle perrine,
la ou elle gisoit par desouz la cortine,*

NX omettent le v. 76, qui est nécessaire au sens.

Il en est de même des vv.

107 *Demande que ce est, n'en veut pas celeure;*⁴
241 *Envoions i Fausant, le conte naturé;*
314 *Si li donez ce brief, nel retenez vous ja;*

¹ Je laisse de côté *O*, mauvais manuscrit du XVe siècle et qui est, en fait, très intimement lié à *N*; ces deux copies ont en commun des fautes inconnues à toutes les autres, même à *X* (p. ex. aux vv. 343—4, 748, 771, 1402).

² Pour la numérotation des vers je suis toujours l'édition de M. Schultz-Gora.

³ A Alexandre.

⁴ Ainsi *M*; *P*: *Il demande a sa merc: «Qui est celle peinture?»*; *Q*: *Lors demande a la dame: «Est ce ma portraiture?»*; dans *S* les vv. 69—395 manquent. — Les vers suivants contiennent la réponse de la reine Candace; le v. 110:

Ne fu pas fet por vous, j'en sui tote seure,

semble indiquer que la leçon de *Q* est la bonne.

332 *Par temps avront le regne gasté et escillié;*

334 *Tout souef l'ambleure del tertre descendié;*

tous plus ou moins indispensables pour le sens.

Au v. 38 les mss. *NX* seuls lisent: *Oiez bons mos nouviaux;*
les autres, qui ont évidemment raison, portent *bons vers*.

V. 88. *NX*: *Candace la royne de costoier ne fine;*
la leçon de MQP, *de lui servir*, est préférable.

Au v. 166: *Leur armes ferai fere toutes d'or et d'argent,*
euls et leur conpaignie servirai bonement,
NX écrivent *furent faire*, ce qui ne convient évidemment pas.

Au v. 179 *NX* omettent un mot, ce qui fausse le mètre:

Et frains et seles [d'or], qui soient bien ouvré.

V. 213. *NX*: *Qu'a son vivant li fist Alixandre envoyer;*
pour *otroier* (MQP). Il s'agit du royaume d'Egypte et du roi
Tholomer. *envoier* se trouve à la rime trois lignes plus haut.

Au v. 236 les mss. *NX*, répétant le second hémistiché du
vers précédent, écrivent:

Dame, .i. mien latimier qui m'a dit et compté,
faute pour *qui a a moi parlé* (MQP).

Voici les différentes manières dont nos mss. rendent le
v. 263 s.:

MQ: *Envoions le tost querre, s'i trametons Motie,*¹
le² cortois chastelain de la Roche brunie;

NX: — — — — *s'avron sa conpaignie,*
ce³ cortois chastelain etc.;

P: *Envoierai le querre, que ne demourai mie.*
.i. message apela ou durement se fie (= v. 269).⁴

Au v. 279, dans une laisse en *-iz* (*-is*), les deux mss. en
question portent:

L'enfes vint a sa mere, qui grant joie li fist,
au lieu de: — — — *ne fu pas esbahiz* (MQP).

Le v. 312 se lit ainsi dans *NX*:

.i. chastelain appelle, par son non le noma;
la bonne leçon est: — — — *Filion* (ou *Lilyon*) *le noma* (cf. le v. 319).

¹ Q: *Mortie* (?). — ² Q: *ce*. — ³ X: *le*. — ⁴ S fait défaut; cf. ci-dessus

V. 358. NX: *Que je sanz respiter ne m'en voise a lui la;*
faute pour (MQP): *qu'a ceste Penthecouste* etc.

V. 360. Voici la bonne leçon, offerte par MQP:

De lui et de sa terre moi seigneur en fera,
(de fin or esmeré mes armes me donra);

par contre, NX ont:

De moy et de ma terre tout son bon en fera,
ce qui altère complètement le sens du passage et ne va pas avec le vers suivant.¹

V. 668. La bonne leçon (MQPS) est celle-ci:

Filotes lesse corre, vet joster a Tesson;

NX portent *Risson* au lieu de *Tesson*, qui est assuré ailleurs.

V. 1596. NX: *Il ne fust pas si liez pour l'or d'une citez,*²
au lieu de *l'or de .II. citez* (MQPS).

V. 1601. M(PS): *Grant honte a de ses pers de ce qu'il fu cheuz*
et par .I. chevalier a la terre abatuz.

Il s'agit de *dan Clin*, qui avait été jeté de son cheval par *Guimart*.
NX écrivent par erreur: *Grant duel ot de son pere* etc.

Les passages cités doivent suffire pour montrer d'une façon irrécusable que *N* et *X* remontent à une source commune, qui contenait déjà un nombre considérable de fautes.

P + S.

L'étroite parenté de ces deux copies est également évidente.
Voici quelques passages qui la mettent au-dessus de tout doute.

Au lieu du v. 4, qui dans les autres mss. se lit (avec des variantes qui ne nous intéressent pas pour l'instant) ainsi:

Mains hom cuide estre sages qui mout est fols provez,

PS écrivent:

Maint home i a qui cuident estre molt apensés,
mes assés en i a qui sont molt fols provés.

¹ M. Sachrow, qui s'est souvent laissé tromper par sa prédilection mal justifiée pour le ms. *N*, a mal compris le passage et croit (p. 33) que cette dernière leçon appartient à l'original, ce qui n'est assurément pas le cas (cf. Schultz-Gora, *l. c.*, p. 82).

² X: cité.

Au v. 39 *PS* seuls donnent comme nom de l'auteur du poème *Jehans li nouviax hoirs*, leçon évidemment fautive.¹

V. 67. Au lieu de *des plus haus de ma cort* (MQN; X: *de ma tour*), *PS* portent *de mes gens*.

V. 396 s.: *Une grant coupe d'or fet li roys apporter,*
.xxx. mars i eust, qui la feïst peser;

PS seuls écrivent: *.xxx. mars i mist cil qui etc.*

V. 410. M: *Ainz ne fina d'esrer, si vint en son paiz;*

PS: *Ainz ne fina d'errer li messages gentis.*

NXQ font défaut; cf. plus loin, p. 15.

V. 419. La bonne leçon est probablement celle-ci (*MQ*):

A ceste Penthecouste vendra, se il est vis;

PS portent: — — — *vendra li vos*² *amis* (*NX*: *vous a le*³ *terme mis*⁴).

Au v. 426 *PS* écrivent *Fainsart*, au lieu de *Fausant* (MQNX).

Dans le passage 906—907 (laisse en *-ir*), où *NX* ont la leçon suivante:

Quant li fiez Alixandre a les chevaus ois,
venteler ces banieres et ces cendaus de Tyr,

M: *Quant li fuiz Alixandre ot les chevaus bruir*
et vit droit les banieres des bons cendaus de Tir,

Q: — — — — — *voit les destriers saillir*
et venter les banieres que li venz fet froncir;

PS portent:

— — — — — *ot les cevaus hennir*
et venter les banieres et contre mont bruir.

Les mots *cendaus de Tir* doivent être authentiques; *PS* empruntent l'expression *contre mont bruir* au v. 902.

¹ J'ai déjà dit, *Romania*, XXXII, 155, qu'à mon avis le copiste de la source de ces deux mss. a lu dans son original *jehans li nouel oirs*, au lieu de *jehans li neuelons*, et « corrigé » j. li nouuiaux hoirs.

² S: *li vostre*.

³ X: *l'en* (?).

⁴ Ce vers fait partie de la réponse d'un des douze pairs d'Alexandre au fils de celui-ci, Alior. En réalité c'est Alior qui avait fait demander aux pairs de venir le rejoindre à la Pentecôte.

Au v. 929 *NX* portent:

Li autre roi s'armerent, n'i vouldrent delaier;

M: — — — — — qui n'ont soing de targier;

Q: — — — — — quer mout l'avoient chier;

tandis que *PS* écrivent:

— — — — — qui mout font a prisier.

Au v. 1299 *MNX* ont la bonne leçon, *Se ne fust Sapiens;*
Q, déchiré, fait défaut, et *PS* portent: *Se mon mestre ne fust.*

Tout à l'heure nous retrouverons ces deux copies ensemble, mais alors en compagnie d'un troisième manuscrit.

Jusqu'ici mes recherches ne font que confirmer les résultats obtenus par MM. Sachrow et Schultz-Gora. Il va en être autrement. On a vu plus haut que ces critiques, tout en s'accordant à admettre pour le groupe *PS* deux sources, dont l'une serait apparentée à *M*, l'autre à *Q* (ou à *NOXQ*), diffèrent d'avis, notamment, en ce qui concerne la place qu'il faut assigner à *Q* dans «l'arbre généalogique» des manuscrits, *M. Sachrow* le rattachant à *MPS*, *M. Schultz-Gora*, à *N(O)X*. Tous les deux se trompent — et ont raison, jusqu'à un certain point. Au fait, on verra que rien ne nous autorise à supposer plus d'un modèle pour *PS*, et que c'est au contraire le ms. *Q* qui procède de deux sources différentes, dont l'une appartient à la famille de *NX*, l'autre au groupe *MPS*.

Voici d'abord quelques passages qui nous montrent *Q* associé à *NX*, contre *MPS*.

NX + Q.

Tout au début du poème les mss. *MPS* d'un côté, et *NXQ* de l'autre, présentent deux versions assez divergentes ¹:

MPS.

(Seigneur, or fetes pais, .I. petit m'entendez! ²

*Li sens de nul sage home ne doit estre cclez,
qu'il ne soit au besoing dis et amonnestez:*

¹ Cf. Sachrow, *o. c.*, p. 32.

² *PS*: *m'escoutés.*

- maines hom cuide estre sages qui mout est fols provez* ¹.)
- 5 .I. example de bien vos sera ja moustrez,
 du fort roy Alixandre, qui tant fu redoutez
 et conquist par sa force tantes riches citez,
 tant vaus, tantes contrces et tantes ducheez,
 par la force qu'il ot des chevaliers menbrez
- 10 qui vindrent tuit a lui de par touz les regnez,
 et il les reçut touz de bonnes volentez
 comme(s) bons chevaliers et preus ² et alosez.
 Onques ne trova prince, s'il ne feïst ses grez,
 ne fust sempres destruis et a sa fin alez.
- 15 Onques plus larges hom ne fu de mere nez;
 mout fu bons chevaliers et de dames amez,
 et de ses amis fu serviz et honorez
 et de ses anemis cremuz et redoutez.

NXQ.

- (Seignours, or faites pais, ³ un petit m'entendez!
 Le sens de nul sage homme ne doit estre celez
 qui ⁴ ne soit au besoing au siecle amonnestez;
 que maint cuide estre sage qui molt est fol provez.)
- 5 Tiez savoirs con je sai vos doit estre moustrez,
 Signour bon conteour, qui de Fromont ⁵ savez,
 de Fouque de Candie et de Thiebaut contez,
 de maint autre barnage dont guere ne savez,
 mes j'en dirai un bon, s'il puet estre escoutez,
- 10 onques par jougleour ne fu meillor chantés: ⁶
 c'est du roy Alixandre, qui tant par ot bontez,
 onques mieudre de lui n'ot destrier sejournez. ⁷

¹ PS: Maint hom i a qui cuident estre molt apensés, Mes assés en i a qui sont molt fols provés; cf. ci-dessus, p. 8.

² PS: frans.

³ X: Seigneurs oez .i. p. m'e.

⁴ Q: Qu'il.

⁵ Q: qui cest roumans s.

⁶ Ce vers manque dans NX.

⁷ Q: destrierz s.; X: sus destrier u'iert montez.

*Molt par pot estre liez que de tous fu amez,
de tous les gentis hommes servis et hounourez.¹*
15 *Onques plus larges hom ne fu de mere nez;
molt fu bon chevaliers et de dames amez,
et de ses amis fu servis et hounourez
et de ses anemis cremus et redoutés.²*

M. Sachrow, se basant sur sa classification des mss., en conclut que la leçon de *NXQ* est la bonne, et explique celle des trois autres mss. comme étant due à un copiste pour qui les noms propres mentionnés dans son original n'avaient plus de sens. Je reconnais qu'il est difficile de choisir entre les deux, mais en tout cas l'explication de M. S. ne me paraît pas très plausible. Les mss. *MPS* datant tous de la première moitié du XIVe siècle, leur source commune doit être placée vers 1300, ou tout au début de ce siècle au plus tard, et à cette époque les noms en question n'étaient sans doute pas encore tombés en oubli parmi les amateurs de chansons de geste. Il suffira de rappeler que plusieurs des manuscrits qui contiennent les poèmes du cycle de Guillaume d'Orange, entre autres ceux de *Foucon de Candie*,³ ont été écrits au XIVe siècle ou à l'extrême fin du XIIIe; voy. par exemple l'introduction de M. Langlois à son édition du *Couronnement de Louis*.⁴ De plus je dois dire que l'authenticité de la leçon de *NXQ* me paraît douteuse à plusieurs points de vue. Outre que les vv. 5—9 sont loin d'être clairs, — j'avoue que je ne me rends pas un compte exact de leur sens, et je me demande si ma ponctuation est bonne, — ils sont très mauvais,⁵ et en somme ils pourraient bien, à mon avis, avoir été faits par un scribe sur le modèle de ces reproches contre les jongleurs ignorants qu'on trouve au début de tant de chansons de geste.⁶ Enfin je ferai observer que, l'authenticité

¹ Q: *De toute gent du mont*. — Q omet les vv. 15—17.

² Le v. 18 ne se trouve que dans *MQ* (cf. plus loin).

³ *Thibaut* est le frère d'*Anfelise*, femme de *Foucon*.

⁴ Soc. des Anc. Textes, 1888.

⁵ Remarquez *savoirs* — *sai* — *savez* — *guere ne savez*.

⁶ Voy. *Raoul de Cambrai*, *Otinél*, *Doon de Maience*, *Aioul* etc.

des vv. 16—17 étant attestée par l'accord des mss., il paraît presque impossible que les vv. 13—14, qui, tels qu'ils se lisent dans *NXQ*, semblent bien n'en être qu'une anticipation, soient originaux. Je ne me cache pas que, dans *MPS*, les vv. 9—12, et notamment la répétition de *bons chevaliers* (vv. 12 et 16), sont faits pour étonner, mais cela me paraît peu de chose comparé aux imperfections que je viens de relever dans *NXQ*.

Dans le passage suivant, v. 41 ss.:

*.I. chanterre li dist d'Alixandre a ses piez,
et quant il l'a oï, s'en fu grains et iriez
et dist qu'il ert dolent s'encore n'est vengiez.
Du fuiz qu'ot de Candace en a vers commenciez,*

MPS omettent le troisième vers, qui n'est pas inutile au sens. *NXQ* ont probablement conservé la leçon originale.

Au v. 64 *NXQ* écrivent *Daire occistrent si serf*, *MPS*, *dui serf*. Cette dernière leçon paraît préférable; les «serfs» étaient en effet deux (*Antipater* et *Divinuspater*); voy. le *Roman d'Alixandre*.¹ Du reste notre poème connaît ailleurs l'expression *li dui serf*, par exemple au v. 444.

V. 80. *NXQ*: *Le gieu françois li fist*, *MP*: *Le jeu d'amors*.² Il est impossible de dire laquelle des deux leçons est celle de l'original, mais la première est la plus rare; cf. Schultz-Gora, *o. c.*, p. 78.

V. 93. *NXQ*: *Quant li enfes fu grans, molt ot belle faiture*, *MP*, *figure*.² Deux vers plus loin tous les mss. ont *faiture* (sauf *M*, qui écrit *estature*).

V. 100 s. *MP*²: *N'i a celui qui n'ait riche chevaucheure,
frain et sele doree de riche afeutreure;*
NXQ omettent le second vers.

V. 148. *NXQ*: *Mieux vouldroie estre mors et perdue la vie;*
*MP*²: — — — — — *moine dedenz une abeie.*

V. 164. *NXQ*: *Je ai tiez compaignons qui sont de mon jouvent;*
*MP*²: — — — — — *qui sont bien de mon grant;*
la leçon *NXQ* me paraît préférable.

¹ Éd. Michelant, Bibl. des Litterar. Vereins in Stuttgart, 1846.

² Dans *S* il y a ici une grande lacune, vv. 69—395; cf. plus haut.

Après le v. 165,

Li plus povres d'eus est de si tres haute gent,

NXQ ajoutent celui-ci:

Li plus bas est de conte, de roi ou d'amirant.

De même après le v. 221:

Le chastelain appelle qui tant fet a proisier.

NX ajoutent:

Le franc duc de bonn'aire que nous avon tant chier,

vers qui se trouve déjà une fois sept lignes plus haut et qui, répété ici, ne donne pas de sens. Il en a sans doute été de même dans le manuscrit suivi par *Q*, car cette copie omet, par mégarde, les six vers 216—221.

V. 248. *NXQ*: *Alez vous en de ci*,¹ *si cerchiez le regné*, faute pour *Alez vous ent en Ynde*, ce que porte *M*²; cf. le v. 427, où il est parlé du messager qui reçoit cet ordre, et où tous les mss. ont:

*Il est venuz en Ynde, s'a cerchié le regné.*³

Au v. 307 *NXQ* ont la bonne leçon:

Au demain par matin icil Dinans s'en va;

MP écrivent *cil deduiant*, ce qui est certainement faux (*S* manque); cf. le v. 300, où tous les mss. portent *il apela Dinant*, sauf *M* qui écrit *Durant* (et *S*, qui fait défaut).

Deux vers plus loin, *NXQ* paraissent de nouveau avoir conservé la leçon originale:

Et le fiex Alixandre assez le convoia;

M écrit *assez li en donna*, *P*, *a plenté l'en donna*, ce qui convient moins bien; *S* manque.

Au v. 322 la leçon de *NXQ* est fautive:

*Or oiez du*⁴ *Persant comme il a exploitié;*⁵

¹ *Q*: *de ça*.

² *P*, induit en erreur par la laisse précédente, écrit *en Egypte*; *S* fait défaut.

³ Cf. aussi le v. 239, qui indique clairement que l'Inde est le pays de destination du messager.

⁴ *Q*: *del*. — ⁵ *NX*: *exploitiez*.

Persant est le nom d'un personnage qui a déjà été mentionné au v. 214. *MP* portent de *Persant*.

Le v. 327, *Et vit entre les autres le*¹ *Tholomer drecié*, qui est nécessaire au sens,² est omis par *NXQ*.

V. 356 ss. *NXQ*: *Il a dit au message: «Amis, ce que*³ *sera? Que tes sires me mande por rienz ne lessera qui a ceste Pentecouste ne m'en voise*⁴ *a lui la».*

MP ont la bonne leçon, *nel lessa ja* (1re pers. du prés. subj.)⁵; *S* manque.

Aux vv. 371, 394, et 420, *NXQ* écrivent *xx mile*, *MP* (et *S*, au v. 420), *x mile*.

Le début de la laisse *xx* (v. 403 ss.) se lit ainsi dans *M*:

*Li mes s'en torne arriere quant il ot congié pris,
et vint a son cheval, sus la selle s'est mis.
Ainz ne fina d'esrer, si vint en son paiz;
lcz*⁶ *.i. perron descent desouz l'ombre d'un is;*

NXQ omettent le troisième vers, qui est à peu près indispensable pour le sens (*PS* écrivent *A. ne f. d'e. li messages gentis*, et ajoutent deux vers de leur cru).

Un peu plus loin, v. 421 ss., le messenger, en rendant compte à «l'enfant» Alior du résultat de son ambassade auprès du roi Tholomer, dit, dans *NXQ*:

*«Il le me creanta*⁷ *et la fiance en pris.
Par temps pourcez destruire*⁸ *vos mortieuz anemis
et si arce les sers detrenchiez et ocis.»*

¹ Sous-entendez *tref*.

² Voici le vers suivant:

Au dragon le connut (M: conoist) et a l'egle d'or mié

(*QP*: doré; *N*: *que il vit adreciez*; *X* omet ce vers).

³ *N*: *que ce*.

⁴ *Q*: *ne voise*; *NX*: *que je sans respiter ne m'en v.*

⁵ *M. Sachrow* (*l. c.*, p. 43) a, par erreur, lu *nel lessera* dans *M*.

⁶ *Ms. souz*.

⁷ *NX*: *fiança*.

⁸ *NX*: *occire*.

Voici, par contre, ce que portent *MPS*:

« Il le me creanta, si la fiance en pris. »

*« Par Dieu », ce dist li enfes, « touz jorz est il gentils; »¹
par tens porrai destruire mes mortieus anemis
et si avrai » etc.*

Cette leçon-ci est sans doute la bonne. Dans *NXQ* il n'y a pas de réponse de la part d'Alior, ce qui ne paraît pas naturel. La laisse finit avec les vers cités.

Quoique dans quelques-uns des cas cités les mss. *NXQ* aient sans doute conservé la leçon primitive, et que d'autres soient douteux sous ce rapport, il résulte clairement, me semble-t-il, de ce qu'on vient de lire, que pour le début du poème le copiste de *Q* s'est servi d'un manuscrit appartenant à la famille *NX*.

Vers la fin de la laisse *xxi* il y a tout à coup changement de rôles: à partir d'ici ² *Q* va régulièrement avec *PS*.

PS + Q.

Au v. 444,

*(Quant il tint le seel, si l'a mout esgardé;
bien connut Alixandre sus son destricr armé,
que li dui serf ocistrent con traître prouvé,*

QPS ont la leçon *com li dui serf l'occistrent*, qui est moins satisfaisante.

Je ne citerai qu'à pour mémoire le v. 445, où *QPS* écrivent *a mout le cuer iré*, les autres, *le cuer enflé*; les deux leçons sont admissibles. ³

Au v. 457 la bonne leçon, présentée par *MNX*, est celle-ci:

Alior, qui est sires et rois de Valgarnie; »⁴

au lieu de ce nom, assuré ailleurs, *QPS* portent *Val de Gironnie* (*PS*: *Girommie*).

¹ *PS*: *vos estes mes amis*.

² Ms. *Q*, fol. 182 b.

³ Le fait que la forme *iriez* est assurée ailleurs (v. 42) n'est pas probant.

⁴ *N*: *Vaugrenie*, *X*: *Valgremie*.

V. 502. NX: *Qu'a Vaugrenie vient* (X: *Vaugramie*), M: *Qu'a Valgrene est venus*, QPS: *Qu'a Mazone est venuz*. *Vaugrenie* est probablement la bonne leçon. La rencontre partielle de *M* avec *QPS* peut être fortuite¹; on s'attend en effet plutôt au singulier.

V. 473 s. QPS: *Del plus fin or d'Espaigne qui luist et reftanbie
a bien lor armeures et lor robes garnie;*

faute pour *et la vostre garnie* (MNX).

V. 534 s. QPS: *Tant ont par lor jorneez erré et chevauchié
que de .iij. jornees ont le regne aprochié;*

faute pour: *que a .iij. liues ont Valgrenie aprochié*
(ainsi X; N: *qu'a .iij. liuetes*; M: *qu'a .iij. liues aprochent Valgrene la cité*).

Voici les vv. 564—565, tels qu'ils se lisent dans *QPS*:

*La tour qui estoit plainne a il tote vuidie,
a chescun roi en donne tant com il li agrie.*²

MNX ont la bonne leçon:

*La tour qu'iert plaine d'or a toute desemplie,*³
a chascun roy en donne charchiee une galie.

La leçon du premier groupe de manuscrits est nécessairement erronée, les vers précédents montrant que le sujet est, non pas Alior, mais sa mère, la reine Candace.

V. 631. MNX: *Devant l'ost sont alé .xx.*⁴ *coureour*;

QPS ont *conquereour*, ce qui est certainement fautif.

QPS omettent le v. 641,

Devant le maistre pont leur comencies l'estor,
qui ne paraît pas inutile.

¹ Cf. plus loin. — Bien que la leçon *Valgarnie* soit assurée ailleurs, il ne serait pas impossible que l'auteur se fût ici permis de modifier un peu le nom pour le besoin du mètre. Remarquer qu'au v. 359 le nom de la résidence d'Alior (ou de sa mère) est trisyllabique.

² QS: *agrie*.

³ NX: *qui est pavee*; M: *fu molt tost d*.

⁴ M: *.xxr.*

V. 694. MNX: *Et dist a Alior: «Or est molt grant folie.¹
Fetes armer voz genz, car l'ost est assaillie»;*

QPS écrivent: *Il a dit a sa gent*, ce qui est certainement erroné.

Au v. 831 MNX ont la bonne leçon:

Qui ocist Alixandre par venin de vermine;

QPS lisent *par verité divine*.

Il en est de même des vers 836:

MNX: *Li feroit desevrer les braz de la poitrine;*

840 MNX: *Cassadran a rosti a .i. grant feu d'espine;*

et 854 MNX: *(Aus pilers de la ville ont les molins fermez,
ja por ost .i. de modre ne sera destorbez,*

où QPS écrivent: *Par sa force feroit Antipater occire (: -ine);*

840, *Car .i. en a ja ars² — — —;*

et 854, *Ja por nule rienz nee ne sera destorbez.*

Les vv. 860, *Vez quieux chans et quieux bois, quieux vignes et
quieux pres;*

898, *(Antipater li viez doula molt l'envair,
si n'en volt lessier fors que .xxv. issir;*

914, *(Or porrai je veoir qui me vodra servir,
qui voudra bien l'estour souffrir et maintenir;*

1512, *Des mors et des navrez sont vuit li auferrant;*

1541, *(Candeolus s'estoit de sa gent esloigniez;
fiert le roy³ de Hongrie si com vient eslessiez,
(de l'enseigne qu'il porte est li frcsnes brisiez.
Et li rois refiert lui en l'escu qu'est vergiez),*

dont aucun ne paraît hors de propos et dont le dernier est absolument indispensable, sont omis dans QPS.

V. 1006. MNX: *Aristés lesse corre et siet⁴ sus Passe-avant;*
au lieu de ce nom, attesté aux vv. 1517 et 1733, les mss. QPS
écrivent *le destrier aufriquant*.

¹ NX: *or est grant la f.*

² Q: *Car il en a.*

³ NX: *et li rois.*

⁴ M: *sist*; X: *qui siet*.

Dans le passage suivant, v. 1158 s.:

*De la justice fere ert a leur volenté,
car de la raençon n'ert ja mes jor parlé,*

les mss. QPS ont cette leçon, évidemment erronée:

car dessi au matin n'en iert il mez parlé.

Voici les vv. 1395 ss., tels qu'ils se lisent dans les différentes copies:

NX: *Lors a dit as .ij. mestres: «Sor les chevaux montez,
alez cerchier¹ Clarence, la riviere et les prez,
savoir si trouverois pont ne planche ne guez».
Mes il n'en i ot nul, pour ce n'est il trouvez.²*

M: *Lors ont anz .ij. les mestres sus bons chevaus montez;
et vont cerchier Clarence, la riviere et les prez,
savoir s'il trouveroient pont ne plance ne guez, etc.*

QPS: *Lors sont andui li mestre sus .ij.³ chevaux montez,
et vont cerchier chalan⁴z, la riviere et les guez;
mes onques .I. tout seul n'i pot estre trouvés.*

On voit que les trois derniers mss. remplacent fautivement, au v. 1396, *Clarence*, nom de rivière parfaitement assuré à plusieurs autres endroits, par *chalan⁴z* (*chalant*), changent *prez* en *guéz* et omettent le vers suivant.

On pourrait ajouter encore d'autres passages; mais ceux qu'on vient de lire suffisent surabondamment à prouver que pour la plus grande partie du poème le ms. Q forme un groupe avec PS. Cependant il reste encore quelques difficultés à élucider.

J'ai dit plus haut que c'est vers la fin de la laisse XXI que Q commence à s'associer, d'une façon régulière, avec la famille PS, et le premier exemple que j'ai cité pour le montrer est le v. 444. Or, déjà dans les premières laisses, où Q suit généralement NX, le scribe paraît avoir de temps en temps puisé dans sa seconde source. Voici les endroits où j'ai relevé une contamination pareille:

¹ N: *trenchier*.

² N: *est il noué*.

³ PS: *lor ch*.

⁴ PS: *chalant*.

V. 143. QP¹: *Car n'avrez que .xij. anz a la Pasque florie;*
les autres copies ont *xv anz.*

V. 195. QP¹: «*Biaus filz*», *ce dist la dame, qui mout estoit*
gentilz,

«*voulez qu'envoie querre*» etc.;

MNX écrivent: «*Biaus fuiz*», *ce dist la dame, «que vos est il² avis?»*

Vv. 200—202. QP¹: *Et cil qui n'i vendra soit premerainz assis,*
ja chastel nel garra ne mur d'araine bis:
qui n'i vient par amor si soit a force pris;³

ce dernier vers se lit dans *MNX* ainsi:

Que vos n'i seés⁴ tant qu'il soit a force pris.

Pour le v. 328 voir ci-dessus, p. 15, n. 2.

La fin de la laisse *xix* (vv. 404—407), qui est plutôt embrouillée, se lit ainsi dans *MPS*:

Dient sa gent: «O lui fet molt bon converser,
quant la coupe le roy ne daigna regarder».⁵

Plus de mil en i fist aler sanz commander.

Il prent congié du roy, si est alez monter.

Voici, par contre, la leçon de *NX*:

Li home le roi dient: «Cil n'i veult lonc ester,
s'ensi est que misire nous voille o lui mener».

Plus d'un millier en fist armer et aprestier, etc.;

et celle de *Q*, qui paraît être le résultat d'une contamination des deux autres:

Li home le roi dirent: «Cil a bon conversser,
quant la coupe le roi ne daignoit regarder.

Gariz est cui mesirez voudra o lui mener».

Plus de mil en i fist aler sanz comander, etc.

¹ Lacune dans *S*.

² *NX*: *est ore*.

³ *P*: *a f. sera pris*.

⁴ *NX*: *soiez*.

⁵ On bien faut-il placer le second guillemet et un point après le vers précédent, et virgule ici? *M. Schultz-Gora* met un; ici et le second guillemet après le vers suivant.

Il n'est cependant pas impossible que *Q* (*Q'*) ait ici conservé la leçon originale. Cf. plus loin, le tableau dressé p. 30.

En revanche le scribe paraît revenir quelquefois dans la seconde partie du poème à son premier original. Au v. 533, où *QNX* écrivent *.x̄l.*, contre *MPS*, *.l̄x.*, la coïncidence peut à la rigueur être fortuite. Mais on ne saurait guère expliquer de la même façon le cas suivant :

V. 902. *M*: *Les banieres de soie font contre vent bruir*;
PS: — — — — — — — *contre mont bruir*;
Q: — — — — — — — *contre mont balir*;
NX: — — — — — — — *au vent baleir*.

Il ne me paraît pas tout à fait impossible que la leçon de *Q* soit la bonne, bien que Godefroy n'enregistre pas le verbe *balir* (à côté de *baloier*).

Aux vv. 1017, 1160, 1664 et 1670 les mss. *MPS* parlent d'un *roi de Bougrie* (*PS*: *Bougie*) que *QNX* remplacent par le roi de *Hongrie*. Au v. 1541 *NX* et *M* écrivent *de Hongrie*, tandis que *QPS* font défaut,¹ et au v. 1042 tous les mss. ont *d'Ongrie*, la lecture *de Bougrie* étant exclue par le mètre. Aux quatre autres endroits où figure le personnage en question, vv. 882, 1481, 1539 et 1561, le ms. *M* seul le fait roi de *Bougrie* (ou de *Bougerie*, au v. 1561), tandis que les autres s'accordent à le faire monarque de *Hongrie*². Que la leçon *de Bougrie* soit originale, comme le pense M. Schultz-Gora, ou qu'elle ait été introduite, — peut-être à cause du v. 883, où il est dit du roi que *Les Hongres et les Bougres ot en sa compagnie*, et pour mieux le distinguer de *l'amiral de Hongrie*, — par le modèle commun de *MQPS*,³ comme, — d'accord en cela avec M. Sachrow, — je le crois,⁴ il n'est pas besoin de supposer ici une contamination de *Q* avec *NX*. A mon avis, le scribe a pu restituer, de son propre mouvement, la leçon *roi de Hongrie*, qu'il trouvait dans le manuscrit

¹ Cf. plus haut, p. 18.

² Le v. 882 est omis dans *NX*, 1539, dans *N* seul. Au v. 1481 le ms. *M* remplace le *roi de Hongrie* par *.i. de ses hommes* [de Florent].

³ Cf. ci-dessous.

⁴ Voy. *Romania*, XXXII, 157.

qu'il suivait, au moins deux fois, probablement cinq fois, à supposer que dans les trois cas où *M* seul écrit de *Bougrie*, cette leçon ait été introduite par le copiste de ce manuscrit même.

Somme toute, il résulte des faits que nous venons de constater que le copiste de *Q* a eu devant lui deux manuscrits, l'un apparenté à *NX*, l'autre à *PS*, et qu'il s'est généralement servi du premier en écrivant les 440 premiers vers, environ, du second en écrivant le reste du poème.¹

Comment, alors, MM. Sachrow et Schultz-Gora ont-ils été amenés, indépendamment l'un de l'autre, à supposer une double source pour le groupe *PS*?

M. Sachrow se base sur un seul passage. Ayant d'abord constaté que *PS* se rattachent à *Q* par quelques fautes communes et que *M* remonte à la même source que ces trois manuscrits, il en conclut, d'une part que la version des vv. 4—15 offerte par *NXQ*, contre *MPS*,² est la primitive, d'autre part que le groupe *PS* provient de deux sources, dont l'une est l'original de *Q*, l'autre celui de *M*. Son aveugle confiance en *N*, copie en réalité très médiocre, a empêché M. Sachrow de reconnaître les fautes certaines qui, pour la première partie du texte, unissent *Q* et *NX*, et en font un seul groupe.

Tel n'est pas le cas de M. Schultz-Gora, nous le savons déjà. Bien au contraire, le savant éditeur de la *Vengeance*, en établissant son classement, n'a tenu compte, pour déterminer la place de *Q*, que de quelques-uns des passages auxquels je viens de faire allusion en dernier lieu, ainsi que du v. 1854 (1855), où en réalité tous les mss. sauf *M* introduisent tout à coup le traître *Divinus pater*, personnage jusqu'ici inconnu à notre poème; au sujet de ce passage je renvoie à ce que j'ai dit dans la *Ro-*

¹ Un résultat important de cette constatation est que le nom donné, au v. 39, à l'auteur du poème par la majorité des copies, *Jehan le Venelais* (QNOX), n'est appuyé que par une seule famille de manuscrits, et qu'on semble être en droit d'admettre que le vrai nom de l'auteur est celui que lui donne le meilleur des mss., *M*: *Jehan le Nevelon*. Cf. Schultz-Gora, *o. c.*, p. 5, et *Romania*, XXXII, 155.

² Cf. ci-dessus, p. 10 sqq.

mania, XXXII, p. 159.¹ Quant à la prétendue double source de *PS*, cette supposition repose de nouveau sur le fait que ces mss., qui sont associés à *Q* par la leçon *Divinuspater* (v. 1855; aussi dans *NX*) et par l'omission du v. 1397,² concordent avec *M* dans le passage déjà mentionné, v. 4—15. On a vu que ces coïncidences s'expliquent tout aussi bien par mon hypothèse, laquelle, comme on a pu s'en rendre compte, est confirmée par un grand nombre d'autres observations.

J'ai parlé tout à l'heure de la source commune des mss. *MQPS*, comme si la réalité d'un tel groupement avait déjà été démontrée. C'est, à mon avis, ce qu'a fait M. Sachrow, bien que je ne me représente pas de la même manière que lui les rapports des mss. dans l'intérieur de ce groupe.

*Q²PS + M.*³

M. Sachrow relève⁴ deux passages qui, à mon sens, prouvent que *MQPS* dérivent tous d'un original commun. En voici le premier:

Vv. 568—570. *NX*: *De l'or qui est es armes toute l'ost re-*
flanbie;

tel conpaigne ne fue veue ne oïe
comme elle fu le jour en celle prairie;

au lieu des mots *toute l'ost*, *M* écrit *la place*, *PS*, *li paijs*, *Q*, *li palès*, et ces quatre copies remplacent le second vers par celui-ci:

ainz mes ne fu si belle veue ne oïe.

Seule la leçon de *NX* est admissible.

¹ J'ajouterais seulement ici que le seul ms. *Q* avait déjà intercalé après le v. 1527, le vers suivant:

Et Divinuspater, qu'en morra a torment,

et qu'après le v. 1931 ce même ms. ajoute huit vers où il nomme aussi bien *Divinuspater* qu'*Antipater*.

² Cf. ci-dessus, p. 19.

³ *Q²* désigne la seconde partie du ms. *Q*, copiée sur un manuscrit apparenté à *PS*.

⁴ *O. c.*, p. 30.

Le deuxième passage est beaucoup moins probant; c'est le v. 502, dont j'ai déjà parlé plus haut à propos du groupement *Q + PS*.¹

J'ajouterai donc un certain nombre d'autres passages qui viennent à l'appui de la théorie indiquée. On a vu plus haut que parmi les cas où, dans les 21 premières laisses, *NX* et *Q* vont ensemble, il y en a quelques-uns où ces mss. ont sans doute la bonne leçon contre les autres; rappelons les vv. 43 et, notamment, 307 et 309. En voici encore un, tiré de la même partie du poème:

V. 377 s. *NXQ*: «Sire», *dist li messages*, «*ainc n'oïstes parler de nul enfant en terre tant feïst a loer*»;²

MP: *onques n'oïstes* (*P*: *n'oï son*) *per* (*S* fait défaut).

Arrivons maintenant à la seconde partie du texte. Au v. 553 *NX* portent:

Ne ne die a sa gent orguel ne estoutie;

MPS remplacent le mot *orguel* par *anui*, qui figure déjà dans le vers précédent; *Q* change en *sorfet*.

V. 739. *MQPS*: *En la cité s'en entrent trestuit comunement*; le contexte montre que la leçon de *NX*, *li trahitour puant* (*X*: *paiant?*), est la bonne.

V. 1380. *MQPS*: «Sire», *dist Alior*, «*por Dieu car le mandez*»; le vers suivant, où répond *li rois*, indique qu'il faut lire ici, avec *NX*, *ce dist Filotes*, car le roi qui répond ne peut guère être qu'Alior.

V. 1493. *NX*: (*Des que Florent les voit*,³ *n'i ot rene tenue*;) *plus convoite Philote que faucon ne fait grue*; au lieu de cette leçon, qui est certainement la bonne, *MQPS* écrivent, avec quelques variantes sans importance, *l'un convoite plus l'autre* etc.

A côté de ces cas on en trouve qui, du moins au premier abord, semblent parler pour le groupement *MNX* contre *QPS*; mais ils ne sont ni nombreux ni péremptoires. Au v. 481:

¹ Voy. p. 17.

² *NX*: *douter*.

³ *La gent au roi Philote*.

Amener fait Bauçant, qui fu de Pincernie,

MNX remplacent le dernier mot par *Vulgarnie*, le nom de la résidence d'Alior, déjà mentionné dans la même laisse et qui figure plusieurs fois par la suite, mais qui n'est guère à sa place ici, pour désigner le lieu d'origine du cheval *Bauçant*, qui

— — *fu norriz en mer, en une ille haïe,*

et dont Aristé fait ici cadeau à Alior.

Au v. 846: («Sire», dist Tholomer, «molt est granz la citez;)
ainz mes un si haut tertre ne fu de gent pueplez»,

MNX écrivent par erreur *en si haut tertre*. Dans les deux cas la rencontre est probablement fortuite.¹

Par contre, le passage suivant (v. 1719 s.) me paraît énigmatique: Florent a été fait prisonnier par Alior, qui promet de lui rendre la liberté en échange de la délivrance de son frère, prisonnier d'Antipater. Après quoi on lit dans *MX* (*N* omet le premier vers):

*Seur .I. de ses chevaus a fet Florent monter,
par amistié le fet en Rocheflor mener (X: entrer).*

Mais les vers suivants montrent que ceci n'a lieu que plus tard, et que la leçon de *PS* (lacune dans *Q*):

*.ij. de ses chevaliers a fait Florent monter,
par amistiés les fist en Rocheflor entrer,*

est seule admissible. Est-ce que le passage était déjà corrompu dans l'archétype commun de tous nos mss. (cf. plus loin), et a été corrigé par la source de *PS*?

De la discussion qui précède il résulte avec une quasi-certitude que nos manuscrits se divisent en deux groupes, *MQ²PS* et *Q¹NX*, et que parmi les premiers *Q²PS* constituent un sous-

¹ Du v. 1228, qui se lit ainsi dans *MNX*:

*(Alixandre le roy leur esteut comparer),
maugré eus les esteut en Rocheflor entrer,*

tandis que *PS* remplacent les mots *les esteut* par *les ont fait*, ce qui paraît préférable, et que *Q* fait défaut, il n'y a rien à conclure.

groupe. Peut-on aller plus loin et déterminer d'un côté les rapports de Q^3PS dans l'intérieur de leur famille, de l'autre ceux de Q^1NX entre eux? C'est ici que commencent les difficultés sérieuses.

Pour ce qui est de la première famille, les cas, cités plus haut, où PS ont seuls des fautes communes, ne sont pas probantes en ce qui concerne la question qui nous occupe ici, Q^3 ne partageant pas les leçons de M (ou de MNX). Le v. 419, où MQ ont la même leçon contre NX d'une part et PS de l'autre,¹ nous permet cependant de conclure ceci: ou bien Q^1 remonte à un manuscrit qui n'est pas le modèle direct de NX , ou bien (dans le cas où le copiste aurait ici consulté sa deuxième source) l'original de Q^3 ne contenait pas toutes les fautes de PS . Il me semble qu'il faut tirer la même conclusion des vv. 18 et 1833—1834, qui ne se trouvent que dans MQ .² J'ai déjà cité le v. 18, ci-dessus, p. 12; voici les vv. 1833—1834, tels qu'ils se lisent dans M :

*La mort de mon chier pere li³ ferai comparer,
car de venin li fist son cors enpoisonner;*

la leçon de Q n'est qu'en partie identique à celle-ci:

*La mort roi Alizandre lor feré comparer,
tant me tient pres del cuer, ne le puis oublier.⁴*

Voici d'autres passages qui parlent en faveur de l'hypothèse PS contre Q :

¹ Cf. p. 9.

² Il est vrai que pour le classement des manuscrits d'un texte les omissions sont moins probantes que les leçons fautives communes.

³ A Antipater.

⁴ Les vv. 263 (dont les variantes sont citées ci-dessus, p. 7) et 252 ne sont pas absolument probants, puisque le ms. S y fait défaut. Voici le v. 252, tel qu'il se lit dans les divers manuscrits:

NX : (*Et cil li respondi: «A vostre volenté,
ice ferai je bien, com l'avez devisé»;*

P : *ce ferai je mout bien volentiers et de gré;*

Q : *ice ferai bien, Sire, toz jorz sanz (sic) mon aé;*

M : *ferai je mout bien, Sire, a trestout mon aé.*

(Notre texte présente quelques enjambements assez frappants; par conséquent M peut avoir raison.)

V. 611. Q(MNX): *Alixandre son pere, se il puet, vengera;*
 PS: *par son gré vengera.*

V. 1151. Q(MNX): *Plus de pié et demi l'en a outre passé;*
 PS: *en est outre passé.*

V. 1181. Q(MN): *Si navrez com il iert se volt appareillier;*
 PS: *se vail.* Cette rencontre peut être fortuite; X écrit également *se vet.*

V. 1469. PS: *Dont i ot au jouter mainte joute guerpie,*
 faute évidente pour *mainte sele*, ce que porte Q(MNX).

V. 1519. Q(M): *Li compaignon Florent i sont venu poignant;*
 (NX font défaut); PS écrivent *courant.*

V. 1556. Q(MNX): *La peust on veoir etc.;* PS: *Qui la fust*
il veïst, locution empruntée au v. 1554.

V. 1564. Q(M): *Vers Rocheflor s'en fuit,¹ mez bien² fu*
enchauciez;
 (N: — — — *et mout fu esmaiez*; X manque); PS: *V. R. s'en*
fuiënt, il sont bien e.

Il y a pourtant aussi des cas qui semblent indiquer un groupement QS contre P; mais ils ne sont ni nombreux ni forts. QS omettent le v. 460, que voici:

P(MNX): «*Faites lire le brief, veés qu'il senefie*».

V. 654. P(MNX): *Et Filote conmenche vers eus a chevauchier;*
 QS: *commande.*

V. 656. P(M): *Tant qu'il vit les pignons³ contre vent*
baloijer;
 QS: *contre mont* (NX: *contre val*).

Comme on le voit, aucun de ces deux groupements n'est assuré par des arguments irrécusables. Il me semble pourtant à peu près certain qu'il faut placer Q² au-dessus de PS. Mais

¹ Le roi de Hongrie.

² M: *mes il*.

³ M: *panons*.

alors il devient encore plus difficile de déterminer la place de Q^1 par rapport à NX , puisque dans les cas où ces deux manuscrits sont dans l'erreur contre tous les autres, il est toujours possible que cette faute se soit trouvée dans la première source de Q et que le copiste les ait corrigé en ayant recours à son second original, qu'il suivra plus tard à peu près exclusivement. Pourtant, étant donné le grand nombre de leçons fautives et d'omissions propres à NX seuls, même dans les premières laisses, je penche pour la supposition que Q^1 remonte à un manuscrit intermédiaire entre la source commune de NX et l'original. Cette hypothèse est confirmée par le fait que le v. 186, qui paraît indispensable au sens, ne se trouve que dans Q seul. Voici ce passage (je cite d'après l'édition de M. Schultz-Gora):

- 182 «Cil¹ vendront tuit a moi, quant il seront mandé,
s'irai querre les sers² et ardoir leur regné.
Cel que trouverai vif avra mout mal ouvré.
Pour ce voeil que il soient honi et vergondé
186 qu'il occistrent mon pere par venin enherbé,
si seront tuit li cors a cheval traîné». ³

Il reste une dernière question: nos sept copies remontent-elles directement à l'original, ou procèdent-elles d'un archétype déjà fautif? M. Sachrow, qui s'est déjà occupé de cette question, admet sans hésitation la seconde hypothèse. Il va même jusqu'à dire ⁴ que «les nombreuses fautes communes à tous les manuscrits ne s'expliquent que par toute une série de copies intermédiaires». Examinons pourtant les passages sur lesquels il appuie cette assertion.

¹ Les douze pairs d'Alexandre.

² Les meurtriers d'Alexandre.

³ Au dernier moment il me vient un doute sur l'authenticité du v. 186. Pour ce se rapporte peut-être à l'expression *avra mout mal ouvré* (QNX: *m. erré*), au vers précédent, laquelle aurait alors trait au meurtre d'Alexandre, bien que, ainsi, la phrase ne soit pas très logiquement tournée.

⁴ *L. c.*, p. 35.

Selon M. Sachrow¹ tous les mss. seraient fautifs au v. 214, dont voici les différentes leçons:

NX: *Envoions .I. persant qui face a (X: bien) proisier*;

Q: *Anvoit ais (!) .I. perssant qui mout fet a p.*;

P: *Envoions .I. message qui face a p.*;

M: *Envoions i persant qui tant fet a p.*,

non pas, comme le prétend M. S., *E. .I. persant*. La leçon de *M* est la bonne. M. S. a bien vu que *Persant* est un nom propre² et que par conséquent il faut lire *i*, mais il incline pourtant à croire que la leçon de N(XP), *face a p.*, est originale, ce qui est naturellement inadmissible.

Dans la laisse XLIII, v. 960 sqq., le poète raconte les péripéties d'un combat singulier entre Filote et l'*amiral d'Ongrie*. M. Sachrow, qui a mal interprété le premier vers de la laisse suivante,³ croit que dans le texte primitif il s'agissait ici de Candeolus, non pas de Filote; il n'en est rien.⁴

M. Sachrow suppose⁵ une faute commune à tous nos manuscrits dans le passage 978—982, dont voici la teneur:

*Il⁶ lesse corre aus sers tout contrevail .I. pré,
la lance sus le fautre, le gonfanon levé.
.I. neveu l'amiral qu'en apelle Corsé
sus l'escu de son col li a tel cop donné
que il li a percié, le hauberc estroé;*

¹ L. c., p. 40.

² Cf. le v. 322, cité ci-dessus, p. 14.

³ Cf. la note de M. Schultz-Gora sur le v. 974, que voici:

*Quant Filote a veu Candeolus jousté
(a [M: et] l'amiral d'Ongrie, qui si l'a rencontré).*

Candeolus est sujet, *Filote* régime. Pour cet emploi du verbe *jouster* on peut comparer l'exemple suivant, tiré du Roman d'Alexandre, 30, 27:

*Quant la premiere esciele qui as Grius fu jostee,
Vit la gent Alixandre — — —.*

⁴ Au v. 955 NX écrivent en effet *Candeolor* au lieu de *Filote*; c'est une faute.

⁵ L. c., p. 24.

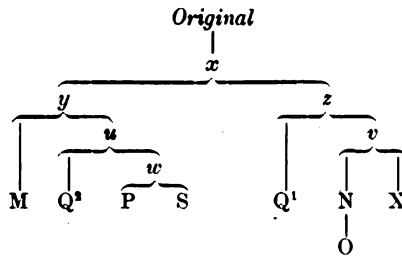
⁶ Candeolus.

ce dernier vers se lit dans *NX* ainsi: *que l'escu a percié et l'auberc dessarté* (X: *deserté*). A l'avis de M. S. il manquerait ici un vers entre 980 et 981; il n'en est certainement pas ainsi. Le passage est parfaitement clair dans tous les mss. sauf *NX*; le régime *un neveu* est repris par le pronom *li* au vers suivant, pléonasme qui n'a rien d'étonnant.¹ M. S., qui, fort curieusement, a lu dans MPS: *que li a percié*, croit que la répétition de *l'escu* dans *N* (et *X*) remonte à l'original, ce qui n'est évidemment pas le cas.

Quant à la prétendue faute du v. 1042,² je renvoie à ce que j'ai dit dans la *Romania*, XXXII, 157.

D'un autre côté il est vrai que, comme l'a fait remarquer M. Sachrow,³ tous les copistes écrivent plus d'une fois *Aristé*, le nom d'un des pairs d'Alexandre, au lieu de *Istré*, le nom d'un des frères d'Alor, confusion en réalité assez facile à s'expliquer.⁴ Dans le compte rendu auquel je viens de faire allusion, j'ai en outre relevé quelques endroits où toutes les copies semblent corrompues. Il me paraît donc presque certain que nos manuscrits dérivent tous d'un texte unique déjà fautif.

Voici un tableau montrant la filiation des manuscrits telle que je me la représente. Je rappellerai que, en ce qui concerne la place du ms. *Q* dans l'intérieur du groupe *Q¹NX*, je ne donne mon opinion que sous toute réserve.

¹ Cf. Gessner, *Zur Lehre von dem altfranz. Pronomen*, I, p. 16 s.

² Cf. Sachrow, p. 27.

³ *O. c.*, p. 29.

⁴ Dans certains passages le mètre paraît exiger un nom trisyllabique; peut-être l'original portait-il *dan Istré* (comme *dan Clin*), ce qui rendait encore plus facile la confusion avec *Aristé*.

Le Développement
de la canzone *Amor, se vuoi*, de Pétrarque,
selon le ms. Vat. lat. 3196, fol. 12 recto.

Par

Fredrik Wulff.

Cette délicieuse canzone paraît certainement de tout point postérieure à la première rédaction de la canzone *Che debb'io*, laquelle se lit, depuis l'automne (août—septembre) 1348 sur le fol. 13 de ce célèbre manuscrit des autographes de Pétrarque. Mais je tiens à montrer que la canz. *Amor, se vuoi*, a probablement été copiée là, du moins ses premières strophes, avant le 28—30 novembre 1349. On sait que l'*envoi* de la première rédaction de la canz. *Che debb'io*, à l'adresse de Sennuccio del Bene, mort vers le 20 (?) nov. 1349, se lit au haut du fol. 14 recto,¹ et que la mort de ce fidèle ami a fait reprendre son travail à Pétrarque le 28 novembre 1349: il dit avoir écrit ce jour-ci, sur le fol. 12 verso, la copie que j'appelle sa seconde rédaction de la canz. *Che debb'io*; c'est alors, évidemment, qu'il a eu soin de donner un nouvel *envoi*, bien plus douloureux, au lieu de l'ancien envoi *S'Amor vivo è nel mundo* que nous lisons encore sur le fol. 14 recto. Les strophes 1, 2, 4 et 5 actuelles

¹ Cf. mon mémoire *Che debb'io far*, Lund 1902; maintenant *En svensk Petrarcabok*, Stockholm 1905, p. 315—40. — Notons que l'ordre actuel des feuillets ne revient pas à Pétrarque; cette foliotation est probablement due à Fulvio Orsini. Cf. Nino Quarta, *Studi sul testo* etc., p. 49—54.

(du *Canzoniere*, selon le ms. sur parchemin Vat. 3195) de notre canzone *Amor* etc., se trouvent écrites par Pétrarque sur le fol. 12 recto déjà, immédiatement avant la canz. *Che debb'io*, et, ce qui est notable, d'une écriture plus élégante. On l'a crue,¹ assez naturellement du reste, composée ou du moins mise au net là, au fol. 12 recto, le 10 juin 1350 seulement, à cause de l'importante annotation que voici: *1350· mercurii · 9· junii post vesperos. Volui incipere, sed vocor ad cenam. Proximo mane prosequi cepi.* Selon mon opinion, cela veut dire que Pétrarque est revenu, le 9 et 10 juin 1350, à sa belle transcription de ces quatre strophes pour les corriger. Il est arrivé à Pétrarque plus d'une fois de dater d'avance un feuillet, et ensuite de ne rien y exécuter de plus le même jour, comme il dit ici expressément. J'ai déjà dit que quatre strophes seulement de la canzone *Amor* se trouvent transcrites là, au fol. 12 recto, à savoir n° 1, 2, 4 et 5, et il est plus que probable qu'avant la date 9—10 juin 1350 les strophes qui sont actuellement les n° 3, 6, 7, et le *congé*, ou l'*envoi*, n'étaient pas encore ébauchées. Or, on voit justement ici, entre la str. 2 et 3 (= 4me du *Canzoniere*) le début «*Fammi sentire &c.*» de la strophe 3 actuelle, et au bas de la page le début de la str. actuelle n° 6, comme nous verrons tout à l'heure. Je suppose donc, pour ma part, que cette belle copie des str. 1, 2, 4, 5 se trouvaient là dès avant le 28 novembre 1349; c'est le jour où il a repris, après quatorze ou quinze mois, la canzone *Che debb'io*, sur le *verso* (seul libre?) du fol. 12, en l'y copiant, un peu à la hâte, d'après sa première rédaction, laquelle se trouvait sur le fol. 13 recto et verso depuis septembre 1348² et que nous possédons également.

¹ P. ex. Mestica, *Le Rime*, p. 387, et Carducci & Ferrari, *Le Rime*, p. 378.

² Voy. mes deux mémoires *Che debb'io far* (Lund 1901), *Trois sonnets* (Lund 1902) et mon article *Pon freno al gran dolor* (Stockholm 1905). — J'ai cru un moment que Pétrarque avait écrit la page 12 recto en deux reprises, d'abord les str. 1 et 2 et quatre vers de la 4me (jusqu'à *Prendi i dorati*). Je m'appuyais alors sur le fait qu'il y a un trait, à la marge gauche, sur *Prendi*, et p.-é. une ligne de points à côté. Mais ces points sont fortuits, et le gros trait peut n'être que l'abréviation pour *re* de *Prendi*. Le *prosequi* de l'annotation ne veut donc dire autre chose que la continuation de son travail en

Continuons maintenant l'annotation latine qui se lit au haut du fol. 12 *recto*, et qui atteste la transcription répétée de la canz. *Amor*. On voit, au-dessus de l'annotation du 10 juin 1350, la suivante, en date du 20 avril 1351: *Transcriptum* (sic) *in alia papiro* ·1351· *aprilis* ·20· *sero* ·per me scilicet, per Bastardinum, ac prius hanc (= la canzone entière?) *transcripsi et correxi et dedi Bastardino* ·1351· *die sabato* ·XXV· (sic) *martii mane. Rescribo*¹ *iterum. Rescripsi eam* ·XXVIII· *martii mane et illam etiam sibi dedi.*

Le chiffre XXV doit être un simple lapsus pour XXVI, car Pétrarque me semble avoir écrit l'année 1351. Il se souvient que c'était un samedi, et pour un homme qui jeûnait rigoureusement le vendredi tout entier on ne peut pas admettre qu'il se trompât sur le jour de la semaine.² J'infère de l'annotation que c'est précisément le 26 mars 1351 qu'il a corrigé les quatre strophes 1, 2, 4, 5 pour donner la canzone à ce mystérieux Bastardino. Le 28 mars, Pétrarque l'a copiée de nouveau, définitivement, et Bastardino a eu encore cette copie; enfin, le 20 avril 1351, jour où il fait toute cette annotation, il nous dit qu'il vient de transcrire la canzone une dernière fois de sa propre main (*per me*) pour le même Bastardino (*per B.*). Il n'y a pas à s'étonner que le poète ait voulu divulguer cette aimable canzone, mais on se demande quel rôle Bastardino devait y jouer. Est-il téméraire de croire que Bastardino n'a pas dû seulement copier de nouveau les deux ou trois copies qu'il a reçues de la main du cé-

corrigé et en amplifiant la canzone *Amor*, non la continuation de sa transcription.

¹ Ou bien *rescribendam*? — On lit généralement *ac prius* là où je lis *ac prius* (cf. les *c* et le *t* des mots *conventi vincere* du texte italien), et on n'a pas observé que l'annotation du 20 avril se continue simplement à la marge droite de la page. Je renvoie aux travaux de MM. Appel (*Entw.*, p. 81), Salvo-Cozzo (*Le «Rime sparse»*, p. 41), Mestica (*Le Rime*, p. 387).

² En 1350, le 25, 26, 27, 28 mars étaient jeudi, vendredi, samedi, dimanche; en 1351, vendredi, samedi, dimanche, lundi. S'il avait voulu désigner le 25 mars, il aurait probablement écrit «l'Annonciation de la Vierge»; on peut vérifier les dates sur les tableaux chronologiques qu'on trouve à la p. 336 de mon livre *En svensk Petrarkebok*. Pétrarque a pu transcrire la canzone vers minuit le 25, vendredi, et ensuite la livrer à ce mystérieux Bastardino samedi matin, le 26 mars.

lèbre messer Francesco, mais qu'il était musicien, et que, en mars et en avril 1351, Pétrarque a voulu lui fournir l'une copie meilleure que l'autre? Et comment faut-il expliquer les petits traits verticaux qui se trouvent çà et là dans sa première copie? Est-ce un indice que Pétrarque marquait ainsi quelquefois les mesures du schéma, iambiques ici, au lieu de compter les syllabes? Regardez les mots *amorosa*, *fea*, *ard*-, *cercar* de la str. 2. Si Bastardino était musicien, ces traits pourraient le regarder en quelque façon. On peut voir par l'épître métrique III, 2 *Est puer hic*¹ combien Pétrarque s'exaltait à la musique. La chose est trop subtile pour être tranchée, et je n'y tiens pas.

Avant de chercher une date précise pour la belle copie du fol. 12 recto, je donne maintenant ces quatre strophes primitives de la canz. *Amor*, avec les corrections que le poète y a opérées, probablement entre le 9 juin 1350 et le 28 mars 1351. Je suppose toujours que le lecteur a le *facsimilé* devant les yeux.

- I. 1. *Se pur ai in cor ch'io torni al giogo anticho,*
2. *Amor, sì come mostri, un' altra prova . . .*

Soulignant les mots que j'ai mis en italiques, il écrit, comme correction dessus la ligne, *Amor*, *se vuoi*² et *Come par che tu*. Ensuite il continue sa lecture et sa révision:

¹ Il serait intéressant de savoir quel est le jeune musicien dont le poète dit, au v. 25 de cette épître (écrite, le plus probablement, en 1352?):

Si sequitur, mulcebit agros et pascua late
Eridani vestrosque lacus fontesque decoros . . .
Te tamen ante alios curis absolvit amaris
Solamenque feret studiis calamumque juvabit etc.

Voy. aussi *De Remediis*, I, dial. 23, *De dulcedine musicâ* (Éd. Berne 1605, p. 106). J'émete ailleurs la supposition que «Bastardino» a pu désigner son cher Giovanni Boccaccio, bâtard en effet, dont Pétrarque avait la visite à Padoue (avant et après?) le 6 avril 1351, — l'anniversaire de Laure. Voy. mon livre suédois, p. 333.

² Le mot *cor* a été effacé encore à la str. 3, 13 (str. 4 de la réd. définitive, c'est-à-dire du *Canzoniere*) *Sai che 'l meo core*, probablement parce que ce mot se trouvait au v. 1, 7 et 3, 4. Il est à remarquer que *meo core* se trouve écrit une fois au début de la canz. *Che debb'io* au verso de ce

3. Meravigliosa e nova,
4. Per domar me, conventi vincer pria:
5. Il mio amato tesoro in terra trova
6. Che m'è nascosto, ond'io son sí mendicho,
7. E 'l cor saggio pudicho
8. Ove suol albergar la vita mia!
9. E s'egli è ver che tua potenza sia
10. Nel ciel sí grande, come si ragiona,
11. E nel abisso (perché, qui fra noi
12. Quel che tu vali e puoi,
13. *Sente 'l, ciò credo*, ogni gentil persona),
14. *Togli a la* morte quel ch'ella n'a tolto,
15. E ripon le tue insegne nel bel volto.

Au v. 13 il a souligné ce que j'ai mis en italiques, et il y écrit, soit le 26 mars 1351, soit déjà le 10 juin 1350, *Credo che 'l sente*. Au v. 14 il a biffé d'un trait horizontal, non pas seulement souligné, *Togli a la*, et il corrige en *Ritogli a*; *ma* a été remplacé par *na* au moment même qu'il l'écrivait, selon mon opinion avant le 28 nov. 1349.

- II. 1. Riponi entro *a' begli occhi* il vivo lume
2. Ch'era mia scorta, e l'*amorosa* fiamma
3. Ch'ancor, lassol m'infiamma
4. Essendo spenta: or che fea dunque ardendo?
5. E' non si vide mai cervo ne damma
6. Con tal desio cercar fonte ne fiume,¹
7. Qual io il dolce costume

même feuillet 12, dès le 28 novembre 1349 d'abord, et ensuite deux fois (*portane il meo core*), visiblement plus tard que le 28 déc. «1351», c'est-à-dire pour nous 1350.

¹ Ce vers me semble avoir inspiré le *Cerca torbido rio* (par contraste) qu'il essayait le 28 ou plutôt le 29 nov. 1349, dans le nouvel envoi du *Che debb'io*, sur le verso de ce même feuillet 12, puis corrigea tout de suite en *Cerca rio senz' ombra*; un petit indice de plus de ce que le recto était essentiellement occupé avant le verso. — Cf. *Fam.* VIII, 7: *Alio de fonte petendae sunt lacrimae* — — *Moriar, nisi dolorem in fletum ac verba profudero* (22 juin 1349, *Socrati suo*).

8. Onde ò già molto amaro, e più n'attendo
9. Se ben me stesso e mia vaghezza intendo,
10. Che mi fa vaneggiar (sol del penserol)
11. E gire in parte ove¹ la strada mancha;
12. E co la mente stanca
13. Cosa seguir che mai giugner non spero.
14. *Fa pur ch'i' veggia il conosciuto segno,*
15. *E, senz' altro chiamarmi, al giogo vegno.*

Pétrarque a biffé *a' begli occhi* au v. 1 de cette strophe, et il a écrit dessus: *'l bel viso*²; en même temps, il met au v. 2 *soave* sur *morosa* biffé.³ Le reste de cette 2me strophe est exempt de corrections jusqu'au dernier couple de rimes. Il y substitue ces deux vers, dont le second est continué sur la marge droite:

14. *Fa ch'io ti veggia nel tuo proprio regno,*
15. *E senz[a] forza al [giogo] usato veg[no].*⁴

Il avait peut-être déjà, quand il faisait cette dernière correction des vv. 14—15, écrit, en face du premier v. 15 et au-dessous du premier v. 14, une remarquable annotation: *Fammi sentire &c.*, à laquelle nous reviendrons. Si cette annotation n'avait pas occupé, dès lors, cet espace, Pétrarque aurait sans

¹ Ou bien, faut-il écrire *ov'è* au lieu de *ove*, et voir dans *mancha* non un verbe mais un adjectif? Alors il serait question de la «voie sinistre», comme dans la canz. *I'vo pensando*, str. 7, 12, où il dit: *Vo ripensando ov'io lassai 'l viaggio Da la man destra*. Cf. son. *Quanto più disiose* v. 9 *man manca* (= vers Avignon; cf. Moschetti, *Rass. Bibl.* VI, 130).

² Notons que Pétrarque écrivait, le 28 nov. 1349, sur le même feuillet 12, au verso, *Oimé, terra è fatto il suo bel viso*, vers qu'il ne faisait que transporter tel quel du fol. 13 verso, où il l'avait écrit l'automne 1348. Plus tard — je dirais plutôt vers 1356 qu'en 1349 — il en fait le beau début du son. *Oimé, il bel viso!* Quant au *begli occhi* en question, je crois qu'il l'a pris dans notre passage ci-dessus pour l'employer dans la canz. *Che debb'io*, str. 7, 11, au verso de ce même feuillet, le 28 (ou plutôt le 29) nov. 1349, où il corrige alors l'ancien *S'ella ti fu* en *Se gli occhi suoi ti fur*, après avoir déjà écrit d'abord *S'ella ti fu* dans sa nouvelle copie.

³ Cet *amorosa* se trouve transporté à la str. 4, 6 ci-dessous.

⁴ Ce vers est écrit sur la marge; il est devenu en partie illisible.

doute écrit précisément à cet endroit la suivante correction ultérieure des deux vers :

14. *Dove mi [chi]ami, sai per[ché] non vegno,*
 15. *Ché signoria non ai fuor del tuo regno;*

mais puisque l'annotation *Fammi sentire &c.* s'y trouvait, le poète se contente de mettre un renvoi — sur *spero* v. 13, un — correspondant tout près de la marge droite, là où finissait *usato degno*; et après avoir écrit les deux vers 14—15 à la marge ainsi qu'on vient de lire, il continue, toujours à la marge, en répétant encore une fois (pour l'amour de la clarté) le *Fammi sentire*; ensuite il met un signe > à la marge gauche, entre les strophes 2 et 3, et il efface le premier *Fammi sentire &c.*, pour cette raison qu'on pourrait voir dans cette indication une correction du v. 14. Ces mots ne sont en effet que le début d'une nouvelle strophe, actuellement la 3me, à ajouter à la canzone,¹ addition qu'il a eu soin de signaler ainsi par trois fois (en écrivant *Fammi sentire* deux fois et en mettant un petit crochet à la marge gauche). N'étant pas encore pleinement satisfait de son v. 14, Pétrarque efface le renvoi marginal et l'immédiate correction du v. 14; il y substitue un nouveau renvoi — et cette correction définitive interlinéaire (en laissant intacte la continuation de la correction marginale, qui touche le v. 15): *Ora al tuo richiamar venir non de[gn]o*. Par toutes ces corrections, les deux vers obtiennent leur forme définitive, celle qu'en 1356—59 il a introduite au recueil représenté par le ms. *Chig.* L. V. 176, et en 1367 au recueil en parchemin, Vat. 3195:

14. *Ora al tuo richiamar venir non degno,*
 15. *Ché signoria non ai fuor del tuo regno.*

¹ On voit, en effet, à la p. 389 de l'édition de Mestica, au v. 2, 13 (pour lui le v. 28) que celui-ci a pris le premier *Fammi sentire* pour une correction; et au vers suivant Mestica a lu le renvoi — marginal (biffé par deux traits) comme un «*E che guasta il verso*». Il y a encore beaucoup de ces petites inadvertances dans cette édition, et celle de MM. Carducci & Ferrari est plus négligeante encore, pour ce qui est des variantes du ms. Vat. 3196

Voici maintenant la strophe suivante, l'ancienne str. 3, actuellement la str. 4.

- III. 1. Fa ch'io riveggia il bel guardo ¹ ch'un sole
 2. Fu sopra 'l ghiaccio ond'io solea gir carcho!
 3. Fa ch'io ti trovi al varcho
 4. Onde senza tornar passò 'l mio core!
 5. Prendi i dorati strali, e ² *tendi* l'archo
 6. E facciamisi udir, sí come suole,
 7. Col suon de le parole
 8. Ne le quali io imparai che cosa è amore!
 9. Movi la lingua ov'erano a tutt' ore
 10. Disposti gli ami ond'io fui preso, e l'esca
 11. Ch'io bramo *anchora*, e *i dolci lacci ascondi*
 12. Fra' capei crespi e biondi:
 13. *Sai che 'l meo core* altrove non s'invescha.
 14. Spargi co le tue mani (*sic*) le chiome al vento,
 15. *Stringimi al nodo usato, e son contento!*

Au v. 5, il écrit *prendi* sur le *tendi* rayé qu'il a utilisé plus loin, à la fin de la canzone. Au v. 11 il corrige de même: *sempre, e tuoi lacci nascondi*; notons que *Chig.* 176 omet aussi *i* entre *e* et *tuoï*, comme entre *Fra'* et *capei*. C'est donc probablement Malpaghini qui a introduit cet *i* au *Vat.* 3195. Au v. 13, Pétrarque a mis son *Attende supra!* (?) dessus *meo core*,³ puis il

¹ Notons que ce *guardo* reparait plus tard (vers 1356?) comme première rime du sonnet initial de la seconde partie du Canzonière, *Oimé*. Il me semble que plus d'une fois Pétrarque a dû faire des pièces nouvelles avec des données qu'il trouvait dans ses *schedulae*, notamment vers 1356—59 et vers 1367—68.

² Cet *e* est rendu par 7; cf. *ed* ci-dessous 4, 2 & 15; au *verso*, 7 se trouve une fois à la marge II, 9 *ignudo* 7 *solo*, puis vers la fin, 7, 10 et 8, 1 et 2; dans la transcription de ces quatre strophes il n'emploie plus ce signe. Mestica a tort de le rendre ici par *et* devant consonne, ce qui Pétrarque ne se permettait plus (Cf. fol. 9 r.). Je crois que les *et* devant consonne au ms. *Vat.* 3195 (p. ex. au v. 6 de cette strophe et aux vv. 6 et 10 de la future 3me) reviennent au goût de Giovanni Malpaghini, plutôt qu'à Pétrarque qui entendait alors *e* devant consonne, *ed* (ou *et*) devant voyelle.

³ Cf. *mio core* à la rime du v. 4 ci-dessus.

l'a effacé, avec tout ce qui précède *altrove*, et il écrit, dessus la dernière moitié du vers: *Ché 'l mio volere*. Je tiens que *Sai che 'l meo core* se trouvait ici (au v. 13 de cette strophe) avant le jour où il écrivait le double ou triple *meo core* de la canz. *Che debb'io* 1, 3, au verso du feuillet, et que c'est ce dernier vers 'Madonna è morta ed a seco il meo core' qui a dû amener la correction simultanée opérée ici,¹ à l'ancienne str. 3, 13 de la canz. *Amor*, le 26 mars 1351 (?). Cf. aussi le son. *Quella che'l giovenil meo core* (Mestica, p. 395 et 663). Il est visible que Pétrarque a corrigé en même temps ces deux canzones, en 1350—51. Probablement l'une et l'autre furent introduites ensemble, en 1356, dans le recueil représenté par *Chig.* 176, et plus tard, en 1367, dans le ms. sur parchemin. Voici dans leur ordre chronologique, autant que possible, les dates qui se lisent ou se devinent sur le fol. 12 recto et verso: 1. *Le 28 nov. 1349*, au fol. 12 verso, en tête de la seconde rédaction du *Che debb'io* (confirmé par les dates 28 et 30 nov. 1349 sur le fol. 13 recto, concernant la même transcription). 2. *Le 9 (?) mai 1350* il corrige à la marge gauche du fol. 12 verso str. 2, 11 de la même canzone *Che debb'io*: *Ma canto al sordo e faccio lume al ciecho* en *Che quanto avei di ben, perduto ai seco*.² 3. *Le 26 (?) mai 1350 (?)*,³ il corrige *dolci piedi* en *santi piedi* de la même canzone, fol. 12 verso, str. 3, 4; j'ai autrefois lu *mercredi* 25 mai 1351. 4. *Le 10 juin 1350* il corrige (?) au fol. 12 recto les strophes 1, 2, 4, 5 de la canz. *Amor se vuoi* qu'il avait (?) transcrites là, d'une écriture plus posée, élégante même, avant de transcrire la seconde rédaction du *Che debb'io* sur le verso, c'est-à-dire avant le 28 nov. 1349. 5. Le 28 décembre «1351», ce qui veut dire pour nous 1350 (son jour de l'an étant toujours le 25 déc.), il substitue, fol. 12 verso, *gita* à *morta* dans la str. 1, 4 du *Che debb'io*, et

¹ Pour la correction simultanée des canz. *Nel dolce tempo, Che debb'io* et *Amor*, voy. mon livre *En svensk Petrarcabok*, p. 329—33.

² Cf. le chap. *Stanco già*, v. 51; Appel, *Triumphe*, p. 385.

³ Cette date est très incertaine. On serait tenté de lire '25 (= 26) mars 1351', comme ci-dessus; cf. mon mémoire *Che debb'io far*, p. 13 et 15, la note 1; *En svensk Petrarcabok*, p. 331. Je préfère: *Santi*. Hoc placet nunc 1351 maij 26 post nonam; peut-être y a-t-il un 25 corrigé (sous *vedi*).

dans la str. 7, 4 *altrui* à l'ancien *a te*. 6. Le 26 mars, puis le 28 mars 1351 il corrige sur le fol. 12 recto et copie la canz. *Amor* «pour Bastardino»; le 20 avril 1351 il tire du même (?) fol. 12 recto une nouvelle copie pour le même Bastardino. 7. Le 11 novembre 1356 il transcrit enfin la canz. *Che debb'io*, en la corrigeant, *in alia papiro*, cette fois probablement le recueil représenté par *Chig.* 176.

Mais revenons à la fin de la str. 3 (plus tard n° 4) de la canz. *Amor*. La dernière opération qu'il y fait, c'est d'effacer le v. 15 et d'écrire à côté: *Ivi mi lega, e puo' mi far contento!*

Voici enfin la str. 4 (plus tard n° 5):

- IV. 1. Dal laccio d'or non sia mai che mi scioglia
 2. Negletto ad arte e 'nnellato ed ¹ hirto,
 3. Né da l'ardente spirto
 4. De la sua vista dolcemente acerba,
 5. La qual dí e notte piú che lauro o mirto
 6. Tenea in me verde l'amorosa voglia
 7. Quando si veste e spoglia
 8. Di fronde il boscho, e la campagna d'erba.
 9. Ma poi che Morte è stata sí superba
 10. Che *rotto* à 'l nodo ond'io temea scampare,
 11. Né trovar puoi, quantunque gira il mondo,
 12. Di che ordisci'l secondo, —
 13. Che giova, Amor, tuoi ingegni ritentare?
 14. *Buon cavalier senz'arme è quasi ignudo:*
 15. *Tua lancia è rotta ed ² io piú f[orte] ò] schudo.*

Au v. 10, *rotto* me semble dû à une simple inadvertance, vu que ce mot se trouve à la fin de la même strophe et à la str. 2, 4 de la canz. *Che debb'io*, à ne parler de la strophe finale (définitive) de notre canzone, strophe qui n'existait probablement pas lors de la correction présente de *rotto* en *spezzò 'l*. Encore

¹ Ici encore il emploie l'abréviation 7; l'écriture primitive de cette dernière strophe est très ressemblante à celle des précédentes.

² Voy. la note précédente.

pour cette strophe 4, les vv. 14 et 15 lui ont donné le plus de peine.¹ Il propose, dessous le v. 14 biffé:

14. *In un punto de man ti cadder l'arme*

15. *Di ch'io tremava: omai che puoi tu farme?*

Ces deux vers se trouvent biffés en leur tour, et, en même temps et par les mêmes traits de plume, les mots *Larme* [*tue furon d'c.*], c'est-à-dire le début de la strophe suivante du *Chig.* 176 et du *Vat.* 3195. Puisque le verso du feuillet se trouvait, je l'ai dit, occupé, depuis le 28—30 nov. 1349, par la seconde copie ou rédaction de la canz. *Che debb'io*, il ne met ce commencement *Larme* etc. ici que pour mémoire, et j'en conclus justement que cette strophe *Larme* etc. (de même que la str. *Fammi sentire* etc.) était postérieure au nov. 1349, mais antérieure au «25» (= 26) mars 1351, date où il nous dit lui-même avoir déjà corrigé la canz. *Amor*. — Après avoir effacé la correction dernière, celle qui se lit au coin bas de la marge droite, il vient ajouter encore, au coin gauche, deux petites lignes, dont l'inférieure est indéchiffrable mais se devine, car il s'agit sans doute de la leçon définitive, adoptée plus tard au ms. *Vat.* 3195:

14. *Passata è la stagion, perduto' (sic) ai l'arme*

15. [*Di ch'io tremava. Ormai, che puoi tu farme?*].

* *

Il y a un grand intérêt à constater, ici, que Pétrarque semble avouer — probablement devant les mêmes *belle donne* auxquelles il adresse la parole vers la fin de la canz. *Che debb'io*, et p.-ê. devant son ami de Carrara² — qu'au plus fort de sa douleur, déjà l'année

¹ *Rotta* et *forte* ò sonnait mal au même vers.

² Au fol. 4 verso du *Vat.* 3196, le sonnet *Quella che 'l giovenil* porte la suivante annotation: Domino Ca[rrariensi]. Ex amici relatu, qui eum(?) abstulerat, et ex memoria primum, cui tamen aliquid defuerat. Responsio ad Ja[cobum] de Imola. Le duc Giacopo de Carrara fut tué le 19 déc. 1350 (voy. la note obituaire du Virgile de l'Ambrosienne, écrite à Parme(?) le 24 déc.); Jacobus de Imola serait-ce le même dont Pétrarque parlait au fol. 13 recto, le 30 nov. 1349? Cf. mon mémoire *Che debb'io*, p. 9; Hortis, *Scritti* etc. p. 232.

1349, il avait besoin d'un si long raisonnement pour ne pas tomber de nouveau dans les *lacci d'Amore*. Je me suis longtemps refusé à placer ici une «épisode» rappelant un peu celle de son gigantesque compatriote Dante (dans la *Vita Nuova*). Je croyais qu'il était question d'une pure galanterie dans les sonnets *Poi che mia speme, Fuggendo la pregione, Antonio! cosa, Quella che'l giovenil, L'ardente nodo* et p.-ê. *Aspro core* (lequel je place à Parme, du 20 sept. au 2 oct. 1350). Sérieuse ou non, il s'agit d'une seule et courte épisode, largement renfermée entre mars—avril 1348 et sept.—oct. 1350. Le son. *L'ardente*, qui suit immédiatement notre canzone, a dû être composé presqu'en même temps qu'elle, et les deux plutôt avant qu'après cette annotation écrite le 28 nov. 1349 au haut du fol. 12 verso, le jour où il recopie, là, sa canz. *Che debb'io*, délaissée depuis l'automne 1348: ·1349· Novembris ·28· inter primam et tertiam: videtur nunc animus ad hec expedienda pronus, propter sonitia de morte Sennucii et de Aurora (la canz. *Amor et L'ardente*?), que his diebus dixi; et exeruerunt animum. La mort, n'est-ce pas? vient de rompre «de nouveau» son *laccio*, et il retourne pour jamais à sa Laura-Beatrice. Suit, en 1350, son pèlerinage à Rome, sa pénitence, et ses deux visites à Florence, chez Boccace et Nelli (vers le 8—11 oct. et 15 déc.?). Apparemment c'est avec les débris du chapitre si intime *La notte che seguí* qu'il a fait ou refait, souvent assez tard, un certain nombre de ses plus belles pièces, notamment de celles qui ne se trouvent pas, dès 1356—59, dans le recueil représenté par le ms. *Chig.* L. V. 176. Un *terminus a quo* pour le chap. *La notte* etc., je le verrais volontiers dans l'enthousiaste visite rendue par Boccace à Padoue environ le 6 avril (dès le 26—28 mars?) 1351; visite qui a eu, si je ne me trompe, une influence capitale sur la genèse des *Triumphes*. Notons que c'est en 1352 — selon M. Otto Hecker — que Boccace lui a fait venir, en Provence, un bel exemplaire de la *Commedia* de Dante. En adoptant les *terzines* pour ses *Triumphes*, Pétrarque me semble avoir voulu rendre hommage à l'*Amorosa Visione*, de Boccace, en même temps qu'à la *Commedia*.

Dagsmeja

af

Hjalmar Lindroth.

Ordet *dagsmeja* 'solens upptinande värme frampå middagen (i synnerhet) under (senare delen af) vintern (medan det ännu i allmänhet är frost om nätterna)' uppvisar i de svenska, norska och danska dialekterna en mängd växlande former. Så vidt jag känner, har intet försök gjorts att sammanställa och utreda dessa, och äfven hufvuddragen af ordets historia torde erbjuda åtskilliga dunkla punkter, äfven om här och hvar i laudsmålsliteraturen och lexika antydningar om vederbörande författares uppfattning påträffas. Då jag här upptager ordet till behandling, sker det icke med anspråk på att komma med något alldeles nytt, utan i hopp om att en sammanställning af de olika formerna skall kunna dels mer i detalj belysa ordets historia, dels skänka oss större säkerhet beträffande dess etymologi.

Mitt material har till största delen utgjorts af former, som stått att finna i den tryckta litteraturen¹⁾. Utan tvifvel skulle en personlig kännedom om flere eller färre af de nordiska dialekterna, hvilken jag icke besitter, kunna väsentligen öka antalet variantformer, då fråga är om ett ord af så skiftande utseende, liksom ock säkerheten i deras bedömande. Då jag nu utan denna förutsättning försöker att gifva en lösning af de vik-

¹⁾ Några af dessa har jag hämtat ur Svenska Akademiens språkprof-samlingar.

tigaste punkterna — till hvilka jag särskildt räknar de äfven i riksspråklig litteratur mötande formerna —, har jag beträffande åtskilliga af de mera speciellt dialektiska formerna nödgats stanna vid ytterst ovissa resultat eller t. o. m. blotta möjligheter.

Först går jag att framlägga materialet. För att få detta mera öfverskådligt ordnad har jag sammanfört de olika formerna under vissa grundtyper, utan att redan därmed vilja påstå, att hvad som sålunda sammanförts också har en enhetlig förklaring.

Där betydelsen icke är den ofvan angifna nämnes detta. Då landmålsalfabetets typer icke stått till buds, har transskription af de med detta upptecknade formerna måst vidtagas ¹⁾. För en uppsats af etymologisk natur torde dock den bristande noggrannhet i beteckningen, som däraf måste blifva en följd, icke vålla några afsevärda olägenheter.

1. *-midja, -medja*.

Sv. rspr. *dagsmidja, -medja* SAOL, nerk. *dagsmedja* DJURKLOV Ner. folkspr. 22, västergötl. *dagsmidian* (best. form) Hof Dial. vestrog. ²⁾, smål. *damidja* RIETZ; no. dial. *dagsmidja* AASEN.

2. *-meja (-mäja), -meje*.

Sv. rspr. *dagsmeja (-mäja)* SAOL, *dagmeja* TOPELIUS Planet. skyddsl. 3: 39 (1889; östsv. dial.?), KARLFELDT Fridol. lustg. 24 (1901; dial.?), upl. (Länna, S. Fjärdhundra) *daksmejä* enl. benäget meddelande ur Samlingar tillhörande Undersökningen af Upplands folkmål (UUF), västmanl. (Dingtuna, Norberg, Västanfors) *daksmäja* (Norberg *-meja*) Västml.-Dala landsmålsför:s (tryckta) saml., östergötl. (Ydre) *dagsmäija* RÄÄF Ydremålet 13, *dagsmäja* KLINGHAMMER Ordbok öfver Skånemålet (hdskr. å Lunds Univ. Bibl.), västergötl. *dagmäja* Hof Dial. vestrog., västergötl., sk. *dameja* RIETZ, smål. *dameja* RIETZ, kalm. öl. *dags-*

¹⁾ Denna har äfven utsträckts till de fall, hvarest de från riksspråket afvikande typerna stått till buds såsom t. ex. *æ* (dock bibehållet för no. dial.).

²⁾ För så vidt som icke — hvilket efter Hofs uppställningsätt är föga troligt — med: »Quidam dagsmidian dicunt» riksspr. åsyftas.

mäja, *dagmeja* RIETZ, blek. (Förkärla) *dagmäja* enl. benäget meddelande af fil. kand. O. WALDE, (Ysane, Mjellby) *dåmejena*, enl. benäget meddelande af redaktör P. PERSSON i Sölvesborg; no. dial. (Romsd., Sdm.) *dagsmeie* ROSS, (Sogn) *dagmeie* ROSS; da. dial. (Sydsiæll.) *dagmeien* (utan tvifvel best. form) MOLBECH Dial.-lex.

3. *-mea*, *-me*.

Blek. *damea* RIETZ, KLINGHAMMER; no. dial. *dagsmea* RIETZ, (Trondhj.) *dagsmea* AASEN, (Helg., Trondhj., Nfj.?), Dal m. fl.) *dagsmee* n. (o. m.) ROSS.

4. *-mej*.

Upl. (Vätö) *daksmej* SCHAGERSTRÖM Sv. Landsm. X. 1: 14, (Estuna) *daksmej* UUF, (Skuttunge, Björklunge, Bälunge, Gräsö) *daksmei* UUF, värml. (Fryksd.) *dåksmejj* NOREEN Ordbok öfv. Fryksdalsm.; no. dia. (allm.) *dagsmei* f. (o. m.; Tel. n.) ROSS.

5. *-maj*.

Upl. (Söderfors) *dåksmaj* UUF; no. dial. (Nfj.) *dagsmai* ROSS.

6. *-møy* (-).

No. dial. (Sdm.) *dagsmøy*, *-møyr*, *-møye* ROSS.

7. *-megn* (-), *-mein* (-).

Sv. (dial.?) *dags megn* Gust. I:s reg. 5: 67 (1528), sk. (Torna, Lugg., Bara) *damejna* KLINGHAMMER, (Gärds, Villands) *damäjning* enl. handskrifna samlingar tillhörande Undersökningen af Skånes bygdemål (USB); no. dial. (Namd.) *dagsmegn* 'Ophold i Uveir; klar Himmelplet' ROSS Nyt Tillæg, (Rom. Tel.) *dagsmein* n., äfv.: 'Varmevirkning fra de af Solen ophedede Fjeldvægge henimod Vaaren' ROSS; da. rspr. *dagmeining* MOLBECH, DAHL osv., ä. da. *dagmejner* 'klart solskin' KALKAR, *dagmejning* med samma bet. KALKAR, da. dial. *dagmegne* THORSEN Sprogarten på Seierø 130¹⁾.

8. *-main*.

Da. dial. (Bornholm) *dagmayn* KLINGHAMMER.

¹⁾ Sannol. afses dock här verbet (jfr nedan s. 47).

9. *-män-*.

Sk. (Bjäre) *damä'ning* USB.

10. *-men(-)*.

Sk. *damena* RIETZ, (Skytt) *damene* KLINGHAMMER, (Oxie) *damening* RIETZ, KLINGHAMMER, (Färs, Ö. Torna) *daméning* USB, (Veberöd i Ö. Torna) *darméning* USB, (N. Åsbo, Harjager) *dame-ning* KLINGHAMMER; ä. da. *dagmen* 'morgengry' KALKAR, da. dial. (S. Samsø) *dagmen*, best. form *daumännen* FEILBERG.

11. *-menne, -mänge*.

No. dial. (Østerd.) *dagsmenne* Ross; da. dial. (Seierø) *dau-mänge* (med riksspråkets stafning *dagminde*) THORSEN Sprogarten på Seierø 130.

12. *-mänja*.

Västmanl. (Fernebo, Kumla) *dagsmänja* Väst.-Dala landsmålsför:s saml.

13. *-meim(-)*.

No. dial. (Tel. Sæt.) *dagsmeim*, äfv. 'dagskjær' Ross, (Tel.) *dagsmeiming* Ross.

14. *-meidd, -med, -mædd*.

Sv. (dial.?) *dagzmedhen* (säkerl. best. form) Dipl. Dalec. 2: 49 (1525); no. dial. (Sogn. Tel.) *dagsmeidd* Ross, (nedre Tel.) *dagsmædd* Ross; da. dial. (Falster) *dagmeden* (säkerl. best. form) KALKAR (under dagmejning).

15. *-min-*.

Sk. (Torna) *damina, damining* KLINGHAMMER.

16. *-minn-*.

Ä. da. *dagminning* 'morgengry' KALKAR.

17. *-meit*.

No. dial. (Tel.) *dagsmeit* f. äfv. 'dagskjær' AASEN.

18. *-mer, -meir.*

No. dial. (Jæd.) *dagsmeer* n. (m.?) Ross, (Dal.) *dagsmeir* n. (m?) Ross.

Dessutom finnes ett (vanl. opersonligt) verb, som jag antecknat i följande forner:

Smål. *dameja* RIETZ, sk. (Gärds) *damä'ja* USB, (Villands) *damä'jna* USB, (Åsbo) *damä'jna* BILLING Sv. Landsm. X. 2: 82, (Torna) *damejna* KLINGHAMMER, (Bjäre) *damä'na* USB, (Albo, Färs, Ö. Torna) *daména* USB, (Södra Luggude) *daména* OLSEN Sv. Landsm. VI. 4: 20, (N. Åsbo, Harjager) *damena* KLINGHAMMER, sk. *da(g)mena* RIETZ, (Veberöd i Ö. Torna) *darména* USB, (Torna) *damina* KLINGHAMMER; d. dial. *dagmegne* MOLBECK Dial. lex. (under *megne*).

Det torde utan vidare vara uppenbart, att vi här ha att göra med ett ord, hvars ljudgestalt fullständigt splittrats i de olika dial. Vill man söka förklara de skiftande formerna, torde det vara metodiskt riktigast att först söka finna en fast utgångspunkt för ordets etymologi, och därefter tillse, huru många af de förhandenvarande formerna därur låta sig ljudlagsenligt härledas. Beträffande de öfriga uppstår sedan frågan, huruvida och i hvad mån det kan göras sannolikt, att grundformen i själfva verket är gemensam och identisk med den såsom utgångspunkt antagna, hvarifrån af speciella skäl urspåring i olika riktning ägt rum, eller om en eller flera nya grundformer måste uppställas. De former, om hvilkas förklaring jag nödgas erkänna min ovisshet eller okunnighet, spar jag till sist.

Om vi blott skulle låta oss ledas af formernas utbredning inom de olika nord. språkområdena, kunde det vara vanskligt nog att få någon fast hållpunkt. Beakta vi emellertid den omständigheten, att vi hafva två former från början af 1500-talet, *dags megn* och *dagzmedhen*, synes det berättigadt att i någon af dem söka grundformen — under antagande att vi behöfva operera blott med en sådan — eller åtminstone en nära denna stående form. Utslaget, hvilkendera af dessa två vi i första hand böra göra ett försök med, gifves af ett isl. *dags megin*. Betydel-

sen är här visserligen afvikande, i det att det isl. ordet (eller förbindelsen) betyder 'full dag'; som vi sett, är ju emellertid icke heller hos de ofvan uppräknade formerna betydelsen fullt konstant (se 7, 10, 13, 16, 17). Åtskilliga af dessa uppvisa en betydelse, som kommer det isl. ordets ganska nära. Det erbjuder ju heller inga svårigheter, då vi veta, att ett *dags megin* egentl. måste hafva betydt 'dagens kraft' (det vill väl ungefär säga: 'dagsljuset, då det mest gör sig gällande'), att antaga specialisering af denna betydelse dels till 'det först framflytande dagsljuset', dels till 'det skarpaste solljuset midt på dagen' etc. Icke heller någon af öfriga ofvan anförda betydelser erbjuder någon svårighet.

Det lider sålunda intet tvifvel, att isl. *dagsmegin* och fsv. osv. (se 7) *dagsmegn* äro identiska¹⁾. Vi vilja nu tillse, huru långt detta faktum hjälper oss.

Isl. *dagsmegin*, fsv. *dagsmegn* sades vara identiska. Strängt taget representeras ju dock den urspr. grundformen blott af det förra, under det att det senare är en kompromissform, uppkommen genom inflytande från de synkoperade kasus, men med bibehållande af nom:s vokal. Denna form återfinnes äfven i det enkla isl. *megn* (~ *megin*). Vi äga sål. rätt att anse denna kompromissform mycket gammal. En företeelse som likaledes torde ligga så långt tillbaka i tiden, att vi böra taga hänsyn till den vid anrättandet af grundformen, är den första sammansättningsledens bildning med eller utan *s*. I det följande kommer jag däremot icke att taga speciell hänsyn till denna dubbelhet.

Grundformen blir alltså *dag(s)meg(i)n*, *-meg(e)n*.

1. Den trestafviga formen bör inom (åtminstone de flesta delarna af) såväl östnord. som västnord. språkområde hafva utvecklats sig till *dag(s)mejen*²⁾. (För norskan jfr t. ex. AMUND LARSEN Oversigt over de norske bygdemål 28, 38). I de trakter, där de svaga femin. ändas på *-e*, kunde det knappast undgås, att en obestämd form *dag(s)meie* därur abstraherades. Detta bör

¹⁾ Jfr BILLING Sv. Landsm. X. 2: 82 samt FALK o. TORP Etym. ordb. under dagmeining.

²⁾ Denna form kan möjligen föreligga i *dagzmäien* Gust. I:s reg. 17: 115 (1545), om hvilken form jag erhållit kännedom först sedan uppsatsen var färdigskriven.

ytterligare hafva underlättats dels däraf, att det enkla ordet *meg(h)in* tyckes hafva förtlevat blott i några få rester, dels af det faktum, att ordet till allra största delen förekommer i en användning, hvilken man är van att se förbunden med best. artikel (jfr t. ex. *Frosten har förstört potatisen*). För de sv. formerna på *-a* äro två förklaringar möjliga: a. *-n* kan på sätt nyss angifvits hafva fränskilts såsom artikel, hvarefter *-meje* > *-meja* genom attraktion från svaga fem. på *-a*. b. Åtminstone i åtskilliga medelsvenska dial. bör det slutande *-en* i likhet med f. sg. och n. pl. af best. art. hafva utvecklats till *-a*. Formen *dagsmeja* (*-mäja*) är därmed förklarad.

De under 4 uppräknade formerna torde enklast förklaras genom antagandet, att vid dem icke blott *-n*, utan *-en* för språkmedvetandet tett sig som artikel, genom hvars eliminering man fått en obest. form på *-mej*. Formerna på *-maj* (5) hafva väl fått sin öppning af vokalen genom det följande *j*.

Formerna på *-midja*, *-medja* tyckas vid första påseendet omöjligan kunna förklaras ur den ofvan supponerade grundformen. De tyckas fastmera vara ett tydligt vittnesbörd om att vi måste antaga mer än en dylik. Det kan ju heller icke råda något tvifvel om, att de från nutida ståndpunkt sedt äro bildade med sbst. *midja*, *medja*. Det gäller blott att undersöka, om här föreligger en gammal bildning eller om det först är i senare tid som detta ord träd i beröring med och inverkat på en redan färdig bildning.

För att kunna göra det senare sannolikt fordras, att någon form kan uppvisas, som är ljudlagsenligt utvecklad ur grundformen, men på grund af större eller mindre ljudlikhet kunnat fattas såsom bildad med *midja* (eller detta ords form i ifrågasvarande dial.). Dessa betingelser fyllas af *dagsmej*, sannolikt äfven af *dagsmeja*. I fryksdalsm. finnes *daksmej* jämte *mēj* 'midja' NORRÉN Ordb. öfv. Fryksdalem. (Magnusson Sv. Landsm. II. 2: 47 uppger för sistnämnda ord i samma mål formerna *mejjä*, *mēja*). Äfven från Delsbo är en form *meja* i samma betydelse uppgifven: Ordb. öfv. allmogeord i Helsingl. (1873), och den finnes nog äfven på andra ställen. Formen *-midja*, *-medja* beror tydligen på ett insättande af den »riktigare» riksespråks-

formen. Hvad den semologiska sidan af saken angår, så kunde ju *dagsmeja* (i sin vanliga betydelse) ganska väl fattas såsom 'midten af dagen', om det ock måste erkännas, att betydelseinnehållet därigenom blifvit betydligt mattare. Dock — det är här nog icke alls fråga om någon förskjutning af betydelsen, blott om ett utslag af det folketymologiska begäret att finna sig tillrätta med det som blifvit dunkelt, och som helt naturligt skulle göra sig gällande i ett ord som detta, hvarest den första sammansättningsleden ju var ett allbekant ord. Själfva den föreställning som ordet representerar, torde nog vid denna process hafva förblifvit oberörd, möjligen bortsedt från några nytillträdande formella associationer.

Nu kunde man ju mena, att de från fryksdalsm. anförda formerna ingenting bevisa; ja, man kunde kanske tvärtom däri vilja se ett vittnesbörd om, att såväl formerna på *-midja* som de på *-mej* gå till baka på en grundform innehållande det förra ordet. Ehuru möjligheten af en dylik ursprunglig bildning icke kan alldeles tillbakavisas (jfr ock nedan s. 55), så finnes dock ännu en dialekt, som genom den divergerande utveckling, de båda orden i den fått, visar, att åtminstone där någon beröring dem emellan icke ägt rum, och därigenom ytterligare förringar den nyss framkastade möjligheten. Denna dialekt är Vätöområdet, hvarest *daksmej* (4) står gent emot *miä* 'midja' SCHÄGERSTRÖM o. anf. arb. 51.

En upplysande parallell till utvecklingen *dagsmegen* > *dagsmeja* hafva vi för öfrigt i isl. *sólarmegin* (bet.?: FRITZNER²), fsv. dat. sg. *soolmāghne* 'solens kraft, solvärme' > no. dial. *solarmeie* Ross (under *solarmeid*). Där torde hvarje tanke på ett samband med *midja* vara a priori utesluten.

Därmed har jag genomgått de former, hvilkas härledning ur den trestafviga formen synes mig säker.

2. Den tvåstafviga formen är, som synes (7), belagd med den urspr. ljudkombinationen *-gn-* i såväl öst- som väst-nordiska. Se vi till, hvilka former ur den kunna hafva framgått, så tyckes detta ju först och främst påtagligt beträffande de no. och da. formerna på *-mein-* (7). Det förefaller visserligen kanske en smula underligt, att vi i no. icke därjämte äga några

former med uttalet *-ngn-*, liksom äfven *-gn-* borde vara vanligare, (jfr A. LARSEN o. anf. arb. 38, 53, 58, 64, 72), men den tvåstafviga formen kan ju utom inom det område, hvarifrån hithörande former äro uppgifna, hafva antingen dött ut eller aldrig hafva funnits.

Nu är det emellertid möjligt — och därigenom förklaras äfven, om en förklaring kan anses behöflig, det nyss anmärkta förhållandet — att *-mein* åtminstone delvis uppkommit ur den trestafviga formen. I no. dial. finnas nämligen former såsom *meinbaag* 'meget hinderlig', *meinhard* 'overmaade haard', *meinstira* 'stirre uafbrudt paa noget' AASEN, *meinstjot* 'yderst glat', *meinlik* 'overmaade lik' ROSS, hvilka tydl. motsvara isl. sammansättningar af typen *megingóðr*. Vi få således antaga en dubbel utveckling af detta *megin*: dels > *meien* dels > *mein*. Olikheten kan knappast bero på något annat än olika accentförhållanden, hvarvid det är tydligt, att det kontraherade *mein-* representerar svagtonen. Detta förhållande är ägnadt att i någon mån belysa ett ord, som hittills beredt åtskilliga svårigheter, näml. fsv. *gen*. Utan att anse saken bevisad genom ofvarstående, synes detta dock i hög grad tala till förmån för den af OLSON Östgötalag. ljudl. 29 f. efter en antydan af NOREEN antagna, på svagton beroende utvecklingen *gæghin* > *gæin* > *gēn*. Intet torde nämligen vara i vägen för att lägga formklyfningen så pass långt tillbaka i tiden, som ett sådant antagande nödvändiggör. I hvarje fall bör ordet *dagsmeja* icke lämnas ur räkningen, då man vill lösa den svårighet, som *gēn* erbjuder.

Härmed har jag behandlat de former, hvilkas förklaring synes mig säker. Det återstående antalet är emellertid ingalunda ringa. Svårigheterna vid förklaringen af dessa ligga till en stor del däri, att man så ofta är oviss, huruvida en viss form är att betrakta som ljudlagsenlig eller bildad genom association med likaljudande ord (hvarpå vi redan ofvan sett ett ex.). I många fall är en sådan tämligen uppenbar, i andra visserligen trolig eller åtminstone möjlig, men icke med säkerhet påvisbar. Vid dessa senare måste då tagas under öfvervägande, huruvida vi kanske i själfva verket ha att göra med en fullt ljudlagsenlig form, fastän utvecklad ur en annan grundform än den hittills antagna.

Ehuru jag i allmänhet icke kunnat komma till något bestämdt resultat, vill jag dock genom en diskussion af formerna framhäfva de synpunkter, som synas mig viktiga vid deras bedömande. Därvid behandlar jag grupp efter grupp enligt den uppställning som valts vid materialets framläggande. Siffrorna beteckna dessa grupper.

2. Dessa former hafva visserligen blifvit förklarade ofvan. Några ord böra emellertid yttras särskildt om den blek. formen *dåmejena*. Vi hafva här en artikulerad ack. fem, från en trakt, där den gamla nominativen hos de svaga fem. blifvit så godt som alldeles undanträngd af ack. formen¹⁾. Om nom. lefde kvar, skulle den heta *dameja*, och denna form återfinnes i den från Förkärla anförda formen. Då således i östligare trakter af landskapet — liksom också i väster i angränsande delar af Skåne — den gamla nom. tycks fortlefva (jfr äfven nedan under 3), kan väl dess förlust i de västligare icke sättas alltför långt tillbaka i tiden. Om mitt antagande ofvan rörande förklaringen af de sydsv. formerna på *-meja* (se s. 49 upptill) är riktigt, torde det väl därför äfven här kunna tillämpas; alltså: **dagmegen > dagmejen*, hvarur oartikul. *dagmeje*, ombildadt till *dagmeja*, ack. med artik. *dagmejena*. Andra förklaringar äro dock äfvenledes tänkbara.

3. Den af RIETZ och KLINGHAMMER angifna blekingska formen *damea* synes svårförklarlig under antagande af den grundform, hvarmed vi hittills opererat. Eller kunde måhända ett *-meja > -mea* under inflytande af svagton? Eljes synes alltid intervok. *j* kvarstå i dessa mål. Däremot bortfaller ett intervok. *d*. Huruvida ett uttal med slutet *e* afsetts, är kanske icke heller så lätt att afgöra. Beträffande öfriga ofvan anförda former ställer jag mig lika tveksam. De tyckas dock böra ha samma förklaring. Kanske Ross beträffande *-mee* har rätt i sin förmodan, att den innehåller ordet *mid*, n. 'Midte' eller, som också föreslås, *mid*, n. 'Märke'. Jfr för båda möjligheterna nedan under 14.

6. Säkerligen föreligger här en association med adj. *møy(r)*. Jfr *dagsmilda* AASEN, da. rspr. *dagmildning* samt sv. (föga brukl.) *dagblida*, da. rspr. *dagblide*, alla betydande 'dagsmeja'. Associa-

¹⁾ Hvad jag yttrar om blekingsmålen, härrör från benägna upplysningar af fil. kand. J. SWENNING.

tionen har kunnat underlättas af ett labialiserande inflytande från *m*. Observera äfven, att adj. *møy(r)* i Sdm., hvarifrån formerna på *-møy-* stamma, har biformen *müi* (se Ross under *meigast*). Man har kanske i *dagsmei* sett detta adj. och (såsom ofvan vid *-midja*) insatt riksspråksformen.

7. Den sk. forinen på *-mejna* och den da. dial. formen på *-megne* måste förklaras i samband med de nedan under 10 behandlade.

8. *-main-?*

9. *-mān-* och 10. *-mēn-* synas böra förklaras i ett sammanhang. RIETZ uppger som sbst. *damena*, hvilket väl torde vara pålitligt, då han äfven anför ett språkprof; KLINGHAMMER har *damene* (jfr äfven 15). Eljes har jag endast påträffat *damena* som verb (se s. 47) med ett ur detta härledd subst. på *-ing*. Det samma gäller om formerna på *-män-*, samt de på *-mejn-* (*-mäjn-*) försåvidt de äro skånska.

Dessa former erbjuda en ganska svårlöst gåta. Den förklaring, som i första ögonblicket förefaller mest tilltalande, nämligen att antaga en utveckling *-mäjn-* (observera särskildt de hit hörande formerna — subst. och verb — från Gärds och Villands) > *-män-* > *-mēn-* tyckes stranda vid en jämförelse med den utveckling fonemet *-egn* eljes fått i dessa mål. Ordet *regn* t. ex. heter i alla här ifrågavarande dial., hvarifrån jag har uppgift, *räjn* (enl. USB). Visserligen låte det tänka sig, att detta ord icke i dialekterna bevarat sin ljudlagsenliga form, men öfverhufvud taget möter *-än-* eller *-ēn-* icke i något ord, som kan tänkas hafva behandlats analogt. Det enda ord, som i viss mån kan ha varit likartadt — isynnerhet under antagande af att vi hafva att här utgå från osynkoperadt **dagmegin* — och också fått motsvarande form, är S. Luggude *ēn* 'egen' OLSENI o. anf. arb. 67, V. Torna *ēn* USB. Hurusomhållst förefaller mig dock sannolikast, att åtminstone *damäning* uppkommit ur *damäjning* genom mellanstadiet *-māⁱn-*. Detta långdiftongiska uttal är ju ett utmärkande drag för flera af de nordskånska målen. Att accenten spelat någon rol i dessa former, kan man väl knappast våga antaga, då den omtvistade stafvelsen har hufvudton och det väl är för djärft att antaga en omkastning af accenten i ett

visst enskildt ord, äfven om det måste framhållas såsom sannolikt, att en sådan i stort sedt ägt rum, innan de accenttyper danats, som nu inom målen äro de gällande. Om man vågade antaga en accentväxling i detta ord, kunde formen vara uppkommen på samma sätt som ofvan antagits för fsv. *gēn*.

En lösning vore ju, om en folketymologisk anslutning till något ord äfven här kunde göras trolig. Därvid har jag tänkt på ordet *mēn* 'skada' etc. (Jfr särskildt sv. rspr. *menföre* samt no. dial. *mein-is* 'Iis som hindrer Færdselen, el. som er for tyk til at bryde og for tynd til at gaae paa' AASEN). Emellertid är det icke säkert, att detta ord i alla här ifrågavarande dialekter uttalas med *ē*; man får också taga möjligheten af diftongiskt uttal — åtminstone i en icke långt aflägsen tid — med i räkningen. Ordet *mēn* har jag icke i de mig tillgängliga källorna påträffat i någon af de dialekter, hvarest *-mēna* möter, hvilket dock till en del torde bero på samlingarnas otillräcklighet. (I Bjäre heter ordet *main* USB, likaså i Åsbo BILLING o. auf. arb. 124). Behandlingen af analoga ord gör visserligen sannolikt, att detta ord, ifall det finnes, för närvarande bör hafva den riks-språkliga formen i både Albo, Färs och Ö. Torna¹⁾. (Albo *bēned* 'benig', *stenbōr* 'stenbord' *stenjā're* 'stengårdsgård'; Färs *bēn*; Ö. Torna *bēn*, *stēn*). Men i äldre tid kan förhållandet som sagdt hafva varit olika. För S. Luggude veta vi, att så varit förhållandet, se OLSEN o. auf. arb. 47. Äfven detta antagande är således i hög grad osäkert. Beträffande sbst. *damena*, särskildt det från Skytts härad i östligaste Skåne uppgifna *damene* förefaller det i första ögonblicket frestande att antaga samband med det ofvan berörda blek. *dāmejena*. Ett sådant torde dock vara oantagligt på den grund, att den gamla nom. lefver kvar i Skytts härad och ingen anledning kan upptäckas, hvarför i just detta ord ack. skulle hafva segrat. De formella svårigheterna stå ju för öfrigt i alla händelser kvar. Om *darmena*, *-ing* har jag ingen mening.

11. Dessa former böra väl förklaras i närmaste samband med föregående grupp, — hur nu detta skall ske.

12. Dunkel. Föreligger möjligen metates?

¹⁾ Beträffande de mål, hvarest former på *-mēn*- enl. KLINGHAMMER möta, saknar jag uppgifter. Själft tyckes K. icke upptaga ordet *mēn* (~ *main*).

13. Associeras nu med *meim*, m. 'stribе, linie', *meima* 'gjøre en stribе' etc.¹⁾ (jfr särsk. bet. 'dagskjær'). Det är dock knappast antagligt, att här en urspr. bildning föreligger. (Detsamma gäller *vaarmeim* 'Vaarens første Virkning, især på Sneen' Ross). En folketymologisk ombildning föreligger otvifvelaktigt, ehuru den formellt kan hafva understöds af en assimilation *-mein* > *-meim*.

14. Dessa former fordra åter en utförligare debattering. Redan i början framhölls, att *dagzmedhen* på grund af sin ålder kunde göra anspråk på särskild uppmärksamhet. På grund af isl. valde jag då den andra ålderdomliga formen vid grundformens uppställande, och hittills hafva vi — trots åtskilliga svårhandterliga former — icke haft att göra med någon, som alldeles afgjort kräft en ny etymologi. Här ser det ju emellertid ut, som om en sådan vore af nöden.

Af hithörande former väljer jag den nyss anförda till utgångspunkt på grund af dess ålder. Dess förekomst i Dipl. Dalec., i en skrifvelse från männen i Mora, gör troligt, att den är en dalsk dialektform. Om så är, kan här möjligen föreligga ett sbst. med bet. 'midt', som vore identiskt med älfd. *mida* (uttaladt med en vokal midt emellan *i* och *e*), moram. *mire*, båda med betyd. 'midja', se NOREEN Sv. Landsm. IV. 2: 124 f. Dessa kunna icke vara identiska med *midja*, såsom visas af älfd. *smia* 'smedja', *via* 'vidja' samt af orsam. *mia* 'midja' NOREEN anf. arb. resp. 168 f., 210 o. 125. Hvilken grundform, som bör ansättas för dessa ord, därom kan jag icke yttra mig; det synes emellertid som om det måste vara en form utan *i*-afledning af samma stam som föreligger i lat. *medius* osv. Det kan dock icke vara tal om en urspr. bildning af sådan beskaffenhet, enär en dylik ingenstädes för öfrigt påträffats, utan *i* har väl bortanalogiserats genom inflytande från beslättrade ord (såsom *medel*-, o. dyl.; det är väl genom en sådan påverkan vi snarast ha att tänka oss *medja* jämte *midja*; jfr NOREEN Altschw. Gr. § 115, 1)²⁾.

¹⁾ På detta ord har jag här ingen anledning att närmare ingå.

²⁾ En annan möjlighet vore att däri se en kompromissform mellan *midja* och dial. *meja*. Detta förutsätter emellertid en hög ålder hos det senare, enär *medja* finnes i fsv. (se SÖDERWALL). Jfr NOREEN Altschw. Gr. § 308, 2 a.

Jfr ack. mask. *miþan* i Bur., se OTTELIN Cod. Bur.: 144. Eller kanske man kan våga antaga ett *miði* m. (stam *miðjan*-)? Kanske de anförda dalska dial.-formerna, särsk. älf.-formen med sitt *a*, äro oförenliga med en sådan grundform?

Emellertid är kauske en annan förklaring att föredraga. Också på den grund, att en grundbetydelse 'midten på dagen' förefaller mig väl abstrakt för en företeelse af så pass konkret karaktär som ifrågavarande. Den nyss försökta lösningen duger ju icke för de norska hithörande formerna på *-meidd* och *-mædd*. I dessa ingår åttn. från nutida ståndpunkt ett f. *meidd* AASEN, Ross, *mædd* Ross 'Stribe, Spor (saasom efter Slæder eller Hjul i en Vei, ligesaa efter Skier og Stokkelæs i Snee)' AASEN. Detta ord är ett verbalsbst. (< **maidīðō*) till *meiða* 'saare, skade paa Legemet' AASEN, 'efterlade Spor i, sætte Mærke i' Ross = isl. *meiða* 'skade' osv.

Kan det nu anses sannolikt, att dessa no. former äro identiska med den nyss anförda svenska och med da. *dagmeden* — ty de båda sistnämnda böra väl i hvarje fall ha samma förklaring? Svaret beror på hvilken ålder och ursprunglighet man vill tillmätta den no. bildningen vid sidan af *dag(s)megin*¹⁾. Beträffande denna fråga synes det, som om vi icke skulle sakna skäl att äfven här misstänka folketymologisk påverkan. Om vi utgå från formen *dagsmei*, så synes det ju ytterst rimligt, att den kunnat fattas såsom innehållande det ofvannämnda *meidd*, isynnerhet om man äfven här antager att *dagsmei* haft en bestämdt dialektal färg, som borde utplånas genom insättande af en mer vårdad form. Såväl *dagsmei* som *dagsmeidd* finnas i Sogn och Tel. Kanske är det icke heller betydelselöst, att på vissa trakter *meidd*, *mædd* har en biform *mei*. Den tyckes emellertid icke vara känd från de orter, som här komma ifråga, hvilket dock icke utesluter möjligheten af dess tillvaro där; men den synes icke heller behöflig för att förklara den antagna ombildningen.

Men för att de önnord. formerna skulle kunna vara identiska med *dagsmeidd*, måste det göras sannolikt, att denna ombildning

¹⁾ Frågan om utvecklingen af lång vok. eller diftong + lång kons. torde däremot för närvarande befinna sig i det olösta skick, att den bäst lämnas ur räkningen.

är så gammal, att de ö nord. diftongerna ännu icke monoftongiserats. En viktig instans vore också, om hela den ifrågavarande ordgruppen — hvartill *meidd* hör — nu alldeles skulle saknas på östnord. område, hvarigenom dess existens där i äldre tid blefve åtminstone tvifvelaktig. Detta är kanske dock icke fallet. RIETZ uppger från Kalmar län ett verb *mäja*, *meja* 'badda; om solens upptinande verkan under vintern och början af våren: solen *mejar*'. Detta är väl, såsom också Ross antar, identiskt med det likalydande no. verbet 'om Solen som tærer bort Sneen i Vaaren' (se Ross *meiða*?)¹⁾. Dess böjning gör troligt, att det är denominativt. Om så är, kunde det vara afledt till formen *mei* på en tid, då detta ännu bevarade sin diftong i ö nord.²⁾ Om sålunda formen *mei* är gammal i ö nord., är det väl ej för djärft att antaga detsamma om *meidd*, hvarigenom betingelsen för den antagna folketymologien förefunnes äfven här.

Nu måste det likväl erkännas, att detta verb är mycket litet att bygga på. Särskildt betydelsen frammanar den möjligheten, att här föreligger ett omedelbart samband mellan *meja* och *dagsmeja*. Kan man våga antaga, att det förra är ett slags förkortad afledning af det senare? Några säkra analogier kan jag icke anföra, försåvidt icke ä. d. *mejne* 'smelte', *mejning* 'smältning' KALKAR (med tillägg beträffande det förra: Høres endnu i Roskildeegnen), d. dial. (Bornholm) *maine* 'om solen, som begynner att verka, samt att upptina jord och is', *maining* 'upptinande, smältning' KLINGHAMMER kunna anses för sådana³⁾. Otvifvelaktigt är ju, att ett samband mellan dessa bildningar och *dagsmeja* finnes, frågan är blott, om det är sekundärt eller ej.

¹⁾ Om hithörigheten af det af RIETZ och Ross anförda da. dial. *meise* kan jag ej yttra mig.

²⁾ Ätminstone det ö nord. verbet torde nämligen knappast kunna vara uppkommet vare sig < **mēa* eller < **meidda* som väl måste ge **mēda*.

³⁾ Dessa sistnämnda tyckas eljes vara identiska med da. dial. *megne* 'magta, fcrmaae' MOLBECH Dial.-lex. = isl. *megna*, under förutsättning att den anförda frasen: »Nu kan Solen dog *megne* noget over Frosten i Mid-dagsstunden», är äkta och folklig, hvarom jag hyser mina tvifvel. Finnes *megne* verkligen om solen, torde det snarast vara förkortning af *dagmegne* eller på sin höjd en kompromissbildning mellan detta och ett äldre *megna* 'förmå'.

Någon säker förklaring af formerna ä. sv. *dagzmedhen*, da. dial. *dagmeden* förmår jag sålunda ej gifva ¹⁾.

Som ofvan nämndes, tyder blek. *damea*, no. dial. *dagsmea* snarast på en form med *d* (*ð*). De kunde då förklaras i öfverensstämmelse med det först här ofvan framställda alternativet (s. 55).

15. *-min-*. *ē > i?* Formerna äro kanske ej fullt säkra.

16. *-minn-*. Här behöfver väl ej ett verkligt *i* föreligga. Åtminstone i da. rspr. ligga ju urspr. *ē* och *ī* före nasal hvarandra ganska nära (se t. ex. LINDGREN Da. och no. gram. § 15, 2), hvadan skrifningarna kunna växla. Formen kan stå i nära samband med den under 10 nämnda da. dial.-formen samt med de under 11 upptagna.

17. Måhända en kontraherad form med best. art. af *dagsmei*, som (hvarför?) i Tel. är n.

18. Om *-meir* och *-meer* vågar jag icke yttra mig. Kompromissformer?

Till sist bör framhållas, att ordet *solarmeidd* Ross uppvisar nästan alla de växlingar i senare leden som vi sett hos *dagsmeja* på norskt område. Dessutom finnes i Sogn ett *handemeidd* f. 'Haandelav; Arbeidsmaade; Ogsaa: Spor efter Ens Haand(-færdighet)' Ross. Detta senare har äfven formen *handemeie*. Att dessa ord (jfr äfven det s. 55 anförda *vaarmeim*) inbördes påverkat hvarandra, är tydligt. Detta ökar oredan. Intet af dessa ord är nämligen af den beskaffenhet, att man med bestämdhet kan peka på den för det ensamt urspr. bildningen, som sedan genom anslutning öfverförts till de öfriga.

Det bör ock påpekas, att Ross genom sina hänvisningar emellan de skilda här behandlade no. formerna i icke få fall ledt mig till den uppfattning, jag här ofvan — om ock i de flesta fall med reservation — beträffande dem framställt.

¹⁾ FALK o. TORPS härledning (under *dagmeining*) af no. *dagsmeidd* < **dagsmegð* synes mig icke antaglig; jfr utvecklingen af t. ex. *úmegð* och *bregða*.

Svenska *kippa* m. m.
En semologisk-etymologisk studie

af
Emil Olson.

I.

Verbet *kippa* förekommer i nutida svenska hufvudsakligen i följande två grupper af användningar och förbindelser: A) i fråga om skor o. d.: (*kippa* l.) *kippa ned skorna*, *kippade skor*, *skorna kippa* osv. (hvarom närmre nedan); B) *kippa efter andan* l. *efter luft* o. d. Är det samma verb som differentierats i dessa båda väl skilda betydelsesfärer eller är det olika verb som här föreligga? En undersökning af denna fråga torde ha åtminstone något språkligt intresse.

Att de under A) nämnda användningarna höra nära samman, är utan vidare klart. Att närmre klargöra betydelseutvecklingen torde dock icke vara ur vägen.

1. Utgångspunkten är det i äldre svenska förekommande, ännu af Weste ¹⁾ Sv. o. fr. lex. (1807) upptagna uttrycket *kippa skorna på sig*. Detta uttryck har jag första gången påträffat hos Serenius Dict. anglo-sveth.-lat. (1734) som öfversättning af eng. *to slip on one's shoes*, och dess ursprungliga betydelse är utan tvifvel den här genom eng. antydde: hastigt draga på sig, »kasta» på sig; jfr norska dialekt. *kippa paa seg*, »tage paa sig i en Hast,

¹⁾ Att efter honom Schulthess Sv.-fr. ordb. (1885) upptar detsamma, torde ej kunna anses visa, att det användes i modern svenska.

slænge paa sig (Klæder, eller især Sko)» (Aasen Norsk ordbog), äfvensom isl. *kippa skóm á fætr* (Fritzner Ordb.). Från denna neutrala användning »leviter calceare» Serenius Dict. sveth.-angl.-lat. (1741) utvecklade sig lätt två olika betydelser: a) draga skorna på sig utan att (ge sig tid att) draga strumpor på, draga skorna på sig på bara fötterna, en betydelse som företrädes af Lind Schw.-deutsch. Wb (1749) och hvarmed kan för betydelseutvecklingen jämföras följande ex. från C. I. Hallmans Skr. 76 (1776): »Elsas toflor . . dem hon plär då och då på bara föttren kippa»; b) draga skorna på sig utan att (ge sig tid att) draga upp bakstyckena, hvilken betydelse antecknas af Sahlstedt Sv. ordb. (1773) och Weste Sv. o. fr. lex. (1807).

Det i nu nämnda uttryck ingående *kippa* är naturligtvis identiskt med fsv. *kippa*, rycka, gripa m. m. (Söderwall Ordb. öfv. sv. medeltidsspr.), isl. *kippa*, »nappe, rive med et raskt Greb og et heftigt Ryk» (Fritzner Ordbog). Huruvida det utgör en direkt fortsättning af det fsv. *kippa*, är däremot tvifvel underkastadt. En sådan fortsättning har jag funnit i ett par ex. ur äldre nysv.: »Hvar i sin stadt rycker och kipper utåf kyrkior, kloster . . hvad . . ther undher liggher» Riksdagsakt. 1: 196 (1533); »[Att icke Sverige måtte] bliffua ryckt och kiftt hijt och tijt meer än annor Konungerijke» P. Svart G. I:s krön. 70 (c. 1560); »huru judana . . opköpa, förvexla, vippa och kippa silffver» Riksråd. prot. 1636, s. 232. Men emellan detta sista ex. och det från Serenius citerade *kippa på sig skorna* är både hvad beträffar tiden och betydelsen en vid klyfta. Min tro är därför, att specialiseringen i betydelsen försiggått utanför riksspråkets rāmärken, och att det yngre uttrycket upptagits ur någon dialekt, sedan riksspråkets *kippa* dött ut. Härför kan måhända i någon mån äfven den omständigheten tala, att Linné i sin Skån. resa s. 50 (1751) omnämner uttrycket »kipa på sig skona» (= »taga på sig skorna utan strumpor och helt lösa») som exempel på »småländska och egna ord». I hvarje fall visar Linnés uttalande att uttrycket, ehuru upptaget af Serenius, ännu vid midten af 1700-talet var föga känt som riksspråksord. I svenska bygdemål förekommer det ännu i båda de nämnda betydelserna, se Rietz Dial.-lex. (enligt honom i betydelsen b »allm.»), Linder, Allmogem. i S.

Möre 82 (i betydelsen a), Ordb. öfv. allmogemålet i Helsingland (i betydelsen a). Att det är gammalt i dialekterna, visar Ihres Dial.-lex. (1766).

2. Yngre än det nu behandlade uttrycket *kippa på sig skorna* synes det (i finita former nu föga brukliga) kortare *kippa skorna* vara. Det antecknas af Ihre Gloss.-sviog. (1769), Möller Tysk.-sv. o. sv.-tysk ordb. III (1790), Lindfors Sv.-lat. lex. (1815) och ännu (efter den sistnämnde?) af Cavallin Sv.-lat. ordb. (1875). Dess betydelse är hos Ihre: »calceos solutos induere», hos de öfriga: trampa ned (bakstyckena på) skorna, en nyans som med afseende på förhållandet till objektet innebär mera af aktivitet än det ofvan under 1 b omtalade passivare: *kippa skorna på sig*, »draga skorna på sig utan att draga upp baklädren», men som naturligtvis i realiteten är därmed identiskt (jfr att Weste Sv. o. fr. ordb. (1807) öfversätter *kippa på sig* och det strax nedan nämnda *kippa ned* med samma franska uttryck). — Perf. part. till det nämnda *kippa skorna* föreligger i det väl (åtminstone i poesi ännu fullt lefvande) uttrycket (*gå med osv.*) *kippad(e) sko(r)*, välbekant från Sehlstedts Sång. o. vis. 1: 36 (1861): »En som schaffsar utan ro | Ut och in på kippad sko». Jag har funnit det tidigast hos Bellman Skr. 3: 187 (1790): »Der står kamraten; | Tolf i qvadraten | Med smorda ögon och kippade skor». — Det normala uttrycket i modern svenska är den »oäkta sammansättningen» *kippa ned* (l. *ner*), sannolikt bildad under påverkan af det synonyma *trampa ned*. Jag har funnit det första gången hos Hof, Dial. vestrog. (1772) som öfversättning på det västgötska motsvarande *kieppa nederr* och därefter hos Weste Sv. o. fr. ordb. (1807): »*kippa ned skorna*, acculer les souliers, mettre les souliers en pantoufle». Härtill p. pf. *ned-kippad*, nedtrampad, af mig funnet första gången hos Livin, Kyrkostötoskopia 48 (1781). I det moderna *kippa ned* är den nyss vid uttrycket *kippa skorna* påpekade betydelseförskjutningen fullbordad och fastslagen: betydelsen: »taga skorna på sig osv.» är nu helt försvunnen och uttrycket betyder blott och bart: trampa ned (baklädret på) skorna (redan Hof: reclinare, reflectere & submittere)¹⁾.

¹⁾ Om sammansättningen *kippa ner* i våra bygdemål se Rietz. Utvecklingen har här tydligen varit densamma som i riksspråket, om den icke

Från nu berörda betydelsesfär utgrena sig ett par olika användningar.

3. Mindre bruklig torde den numera vara som föreligger i följande ex. från Törneros (Bergströms uppl.) 344 (1827): »min gamla städerska kommer kippande i tofflorna». Betydelsen är egentligen: gå med nedkiprade skor (jfr denna betydelse i svenska dialekter hos t. ex. Kalén Östg. dial. 12 (1846) samt hos Rietz), hvarur lätt utvecklar sig den utvidgade: gå med glappande skodon i allmänhet (t. ex. tofflor som hos Törneros), gå och glappa i eller med skorna. I följande två ex. har kanske äfven eller företrädesvis tanken på det smällande ljud ett par glappande skor eller dyl. under gången åstadkomma spelat in¹⁾: »Hon ut på gatan ned i smutsen kippar» Franzén Skr. 7: 100 (1841); »[Barnen] kippade med våta skor i mossen» Topelius Läs. f. barn 7: 94 (1891). Man kan tänka antingen därpå, att skorna verkligen glappa på grund däraf att de fastna i dyn, eller ock på att de vid uppdragandet gifva ifrån sig ett ljud påminnande om ett par glappande skor. — En afledning på *-s* af *kippa* i denna användning är måhända (det norrländska?) *kippsa* i följande ex.: »När läraren eller lärarinnan tröttnar vid att kippsa i smutsen på golfvet och vill ha skuradt, hvem är det då, som vill göra detta?» Malmberget 1894, nr 91, s. 2. (Om dylika sekundära afledningar på *-s* se Hellquist Arkiv 14: 1 ff.)

4. Samma ur den komplex af föreställningar som knyta sig till uttrycken *kippa* (*ner*) *skorna*, (*ned*)*kiprade skor* osv. utlösta begrepp »glappa», som ligger till grund för de under 3 nämnda användningarna, är det väl också som är det väsentliga för uppkomsten af uttrycket *en sko* (o. d.) *kippar*, belagdt redan hos Bellman Skr. 3: 216 (1790): »Toffeln på häln på dig kippar», i senare tid antecknadt af bl. a. Cavallin Sv.-lat. ordb. (1875; »male hæret pede, hiat») och användt af t. ex. Toini Topelius Som-

utgjort förebilden. Att den är gammal visar det nyss från Hof citerade västg. *kieppa nederr*.

¹⁾ Jfr: »Tofflorna sade kipp, kipp på linoleummattorna» Forssman Gretaby 133 (1897), ett slags onomapoetis bildning som dock har sin rot i verbet *kippa*.

marsjö 100 (1897): »Jag har aldrig kippat och klaffsat» [sade toffeln], och Hedin Genom Asien 2: 294 (1903): »filtstöflarna kippa». ¹⁾

5. I förbigående böra här måhända nämnas de till *kippa* bildade sammansättningarna *kippsko* och *kippskodd*, med skiftande betydelser alltefter de förut omtalade olika användningar af verbet till hvilka de ansluta sig. Till den under 1 nämnda neutrala betydelsen af *kippa skorna på sig* sluta sig det af Lind Teutschschw. Wb som öfversättning på t. Latsch-Schuh använda *kippsko* (»sko utan remar») ²⁾ och Spegels (Gloss. sveog. 424, 1712) *kip-skodd* = »när skorna äro icke igenbundna eller spände, utan sitta löse på foten»; till betydelsen 1 a Linds (1749) *kippskodd*, »mit Schuhen ohne Strümpffen angethan», och Björnståhls (Resa 2: 5, 1773): »Laquaiaerna . . gå kippskodde, utan strumpor»; till betydelserna 1 b och 2 slutligen de moderna *kippsko* och *kippskodd*. Det bör anmärkas, att *kippskodd*, om mitt material är tillförlitligt, tidigare uppträder i riksspråket än verbet *kippa* (se ofvan 1), nämligen dels i Spegels ofvan citerade Gloss. (1712), dels hos Kolmodin Qv.-sp. 1: 96 (1732). Sannolikt antyder detta förhållande, att denna sammansättning icke är bildad i riksspråket utan i dialekterna och därifrån upptagits oberoende af och tidigare än verbet. I svenska dialekter förekommer *kippskodd* ännu i båda de två sistnämnda betydelserna (se Rietz, Linder Allmogemål. i S. Möre 82, Noreen Ordb. ö. Fryksdalsmål. 15, Schagerström i Landsmål X. 1: 38). — I detta sammanhang kan också lämpligen nämnas det hos Bellman Skr. 4: 130 (1791) förekom-

¹⁾ Mera tillfälligt synes detta *kippa* ha förekommit i utvidgad användning om annat än skor: »Golfvet liknade ett klaver med kippande tangenter» Dahlgren S. arb. 4: 91 (1832). — I norska dialekter (Østl.) förekommer en liknande användning af *kippa* (Aasen: »smække, slænge af og til, hænge løst; for Ex. om Sko som ikke slutte rigtig til Foden»). Huruvida denna användning beror på en liknande serie af betydelseförskjutningar som jag antagit för den motsvarande användningen i svenskan, har jag icke kunnat afgöra. Äfven om den utgör en direkt utveckling af ett intransitivt *kippa* (se nedan II 1), kan för svenskan denna förklaring ej tillämpas, då på svenskt språkområde denna intransitiva betydelse ej synes förekomma (se nedan II 1).

²⁾ Jämför äfven Pedersöre-Purmomålets *kippsko* = låg sko utan skaft (Vendell Ordb. öfv. P.-P.-mål.).

mande adverbiala uttrycket *på kipp*: »Toffeln . . nedvikt, uppdragen på kipp», äfvensom det dialektiska adverbet *kippe* = utan strumpor i skor, stöflar osv. (Möller Ordb. öfv. hall. landskaps-målet, Linder Allmogem. i S. Möre 82, Rietz).

B. 6. Låter sig således hela den nu behandlade användningssfären af *kippa* på ett naturligt sätt härleda ur det fsv. *kippa* = rycka, hastigt draga osv., så är däremot utgångspunkten för det i uttryck sådana som *kippa efter andan*, *efter luft* o. d. ingående *kippa* svårare att finna. Jag har anträffat uttrycket första gången hos C. I. Hallman Skr. 284 (1778): »Du friskar åter opp mitt hopp, | Just när det håller på, att efter andan kippa». Den bildliga användningen förutsätter uttrycket såsom redan tämligen bekant i egentlig betydelse. Å andra sidan upptages det ännu icke af Dalins ordbok (1850), hvaraf väl framgår, att det på hans tid ännu betraktades som hvardagligt (eller måhända snarare dialektiskt?). I det Hallmanska exemplet är betydelsen synbarligen: vara nära att uppge andan, vara nära att dö. Om detta kunde konstateras som utgångspunkten för den nu vanliga betydelsen af *kippa efter andan* o. d. (= andas häftigt och med svårighet), så kunde man möjligen finna en förklaring i det af Rietz (jfr G. Ericsson i Bidrag till Söderm. äldre kulturhistoria 2: 76) från fsv. *kippa* = rycka osv. utgående (se nedan II 1) *kippa på sej*, »om fåglar och andra djur, då de hålla på att dö och med något sparkande tillkännagifva, att någon lifsgnista ännu finns kvar». Då nämligen med dödsryckningarna väl vanligen följer en häftig och försvårad andhämtning, kunde nämligen tauken ha fäst sig hufvudsakligen vid detta moment af hela föreställningskomplexen, och uttrycket *kippa* öfverförts på detta ¹⁾. Härtill och till utbildningen af själfva uttryckets form kunde så uttrycket *draga efter andan* o. d. ha bidragit, understödt möjligen af en påverkan af det med *kippa* förenade urbegreppet: hastigt draga, rycka, och till stadgande af *kippa* i denna användning skulle slutligen ännu en association kunna ha gjort sitt inflytande gällande, nämligen den betydelse »gapa» som

¹⁾ Ett öfvergångsexempel skulle ett sådant som följande kunna vara: »jag tänker han som bäst ligger å kippar i döds kampen» Roos Genom Skugg. 392 (1891; bygdemålsfärgadt).

mer eller mindre starkt framträder i föreställningen »kippande eller (ned)kipgade skor» o. d., i det ju kippandet efter andan vanligen är förenad med ett gapande med munnen (jfr t. ex.: »gapa och kippa som en fisk på landbacken» Roos Helgsmålskl. 2: 173, 1896).

Emellertid tror jag icke, att detta är det rätta sättet att förklara det ifrågavarande uttrycket *kippa efter andan* osv., utan att ursprunget till dessa väsentligen är att söka på en annan väg. Uppslaget härtill ger den jämte *kippa* i denna användning i riksspråket stundom förekommande formen *kīpa*, som först påpekats af R. G:son Berg i Språk o. Stil 3: 123 från Topelius, därefter af undertecknad från Wetterbergh dars. 5: 141, och som jag sedan funnit använd ännu ett par gånger, nämligen af Sidenbladhs Allmogemål. i norra Ångerm. s. 45 (1867) och af Noreen i Sv. Landsm. IV. 2: 96 (1882). Detta *kīpa* (ett från *kippa* helt skildt ord, hvarom mera nedan) återfinnes med betydelsen »flämta», »flåsa» i flera bygdemål: Rietz Dial.-lex. antecknar det från Nerike (»Kīpa ätter änn»), Ordb. öfv. allmogem. i Hels. från Helsingland (»kīpa etter än»); Rietz Dial.-lex. och Noreen Ordl. öfv. Dalm. (Sv. Landsm. IV. 2) s. 96 (under formen *kaipa*) från Dalmålen. På detsamma torde uttrycket *kippa efter andan* o. d. hufvudsakligen bero. Öfvergången till formen *kippa* tänker jag mig bero dels på formsammanfall, i det i *kīpa* vokalen förkortats på grund relativt svagtonig ställning i uttrycket *kīpa efter andan* o. d. — hvarpå *p*-ljudet på analogisk väg efter de vanliga kvantitetsreglerna förlängts¹⁾ — dels på betydelseberöring. I sistnämnda hänseende är särskildt att märka det ofvan omtalade dialektuttrycket *kippa på sej* (= ligga i dödsryckningar) samt den betydelse af »hastigt draga» som ännu kunde ligga i *kippa* och den därigenom uppkomna associeringen med uttrycket *draga efter andan*.

Snarast är det väl att antaga, att öfvergången *kīpa* > *kippa* ägt rum, innan ordet i denna användning inkommit i riksspråket²⁾.

¹⁾ Jfr Tamms förklaring af sv. *titta* (Granskn. af sv. ord. s. 32).

²⁾ Det citerade riksspråkliga *kīpa* beror då på förnyad anslutning till dialektformer. Till förklaring af formen hos Topelius har jag emellertid icke kunnat finna något östsv. *kīpa*.

Flera bygdemål ha *kippa* i denna användning, se Möller Ordb. öfv. hall. landskapsmål., G. Ericsson i Bidr. t. Söderm. a. kult.-hist. 2: 76, Noreen Ordb. öfv. Fryksdalsmål. 15.

Till slut må anmärkas, att det möjligen finns ännu en källa, ehuru helt säkert mindre betydande, till sv. *kippa* i sist behandlade användning. I Vet. Ak. handl. 33: 334 (1772) skrifver E. D. Salomon: »man hörde det Strypsjukan vanligen åtföljande lätet, likt kippaude af Höns». Härmed kan jämföras det af Ordb. öfv. allmogem. i Hels. antecknade *kippa* (eller *kipa*) = låta som kycklingar. Detta *kippa* kan naturligtvis vara en utveckling af det vanliga *kippa* = flämta ¹⁾ (Hels.-biformen *kipa* skulle ju snarast peka härpå), men det skulle också kunna vara en själfständig onomatopoetisk bildning ²⁾, härmande kycklingarnas pipande läte ³⁾. Ett sådant själfständigt *kippa* med en betydelse som kan komma nära »flämta» (jfr användningen hos Salomon ofvan) skulle ha kunnat spela sin roll för utvecklingen *kipa* > *kippa*. —

I förbigående må här till sist nämnas ett par senare utvecklingar af det intransitiva *kippa* (*kipa*), »flämta»: det transitiva »*kipa luft*» Topelius Planet. 1: 74 (1889), sammansättningen *kipa in luft* med samma betydelse Dens. Läs. f. barn 5: 103 (1880).

II.

Det återstår så att som hastigast etymologiskt betrakta de båda verb *kippa* och *kipa*, hvilka, enligt hvad sålunda antagits, sammanflutit i det nysv. *kippa*.

1. Falk och Torp Etym. ordb. sammanställer isl., sv. *kippa*, d. *kippe* med lt., ht. *kippen*, »vicka till», »lägga sig på sidan», »välta», och antager för dessa ord stamgemenskap med isl. *keifr*,

¹⁾ Så väl, då Wretlind Läkareb. 7: 78 (1899) talar om »ett egendomligt kippande ljud» (vid kikhosta).

²⁾ Jfr det säkert ljudhärmande: »O! hvad *kip*, o! hvad pip | Uti skog, uti dal» Sehlfstedt Sång. o. vis. 1: 78 (1861).

³⁾ Biformen *kipa* i Hels. beror då på senare inflytande från *kipa*, »flämta». En rent ljudlig sådan tycks ha gifvit formen *kipa* t. o. m. åt det oss icke här vidkommande verbet *kippa* = binda (se Ordb. öfv. allmogem. i Hels.).

skef. (Som aflägsnare släktingar anges fir. *scibiud*, rycka, lett. *schkeebt*, luta, vara skef, vicka.) Från semologisk synpunkt är dock denna sammanställning med *keifr* icke alldeles öfvertygande.

I de nordiska språken har man först och främst ett transitivt *kippa* med personligt subjekt: isl. *kippa*, »nappe, rive med et raskt Greb og et heftigt Ryk» (Fritzner Ordb.), norska dialekt. *kippa*, »rykke til sig, suappe, nappe» (Aasen), da. *kippe*, »rykke (til sig)» (Kalkar), »rykke, drage hastigen» (Molbech), fsv. *kippa*, »rycka, gripa» (Söderwall, Ordb.), svenska dialekt. *kippa*, »hastigt draga, rycka» (Rietz). Från denna ursprungliga transitiva användning låta sig åtskilliga andra förklara: norska dialekt. *kippa*, »samle, drage sammen» (? jfr *kippa* 2 nedan), »røre af Pletten, rokke, flytte» m. m. (Aasen och Ross)¹⁾; de reciproka isl. *kippast* (*við e-n um e-t*), »nappes, rives med en om noget» (Fritzner), norska dialekt. *kippast* med samma betydelse (Aasen, Ross), fsv. och ä. nysv. *kippas*, »kifvas, träta» (Schlyter Gloss.; ännu i Spegels Glossar. sveog., 1712), danska dialekt. *kippes*, »kappes» (? Feilberg Ordb. ov. de jyske almuesm.); de reflexiva (mediala) isl. *kippast*, »fare op i et Ryk af Forskrækkelse» (Fritzner), norska dialekt. *kippa seg*, »faae en Rystelse, fare op af Skræk» (Aasen) — hvaraf sannolikt genom senare utveckling äfven *kippa nogen*, »skræmme, skrække, paaføre en pludselig Rystelse» (Aasen) —, *kippa seg*, »vride sig, krympe sig for noget» (Ross), svenska dialekt. (Gotl.) *kippas*, »ha små ryckningar eller spasmer» (Rietz), äfvensom svenska dialekt. (Finl.) *kippis*, »rädas, vara rädd» (Rietz; jfr för betydelseutvecklingen de nyss anförda isländska och norska uttrycken); samt de den reflexiva betydelsen närstående uttrycken norska dialekt. *kippe paa seg*, »fare op og gjøre smaa Kast eller Slæng med Kroppen» (Ross; till betydelsen må-

¹⁾ Möjligen också svenska dialekt. »lägga (sele) på en häst» (Rietz); jfr *kippa på sig skorna* o. d. ofvan. Måhända sammanhänger dock denna användning på något sätt med det likaledes af Rietz anförda (gotl.) *kipsilä*, »sämsta slags selar, med en tvärbom under hästens hals», i hvilket ord väl första leden motsvarar norska dialekt. *kipp*, en kort stång som stickes genom öronen på ett kar för att bära i (Ross) — nära besluktadt med *küpp* etc. Eller är *kipsilä* tvärtom bildadt af *kippa* (betydelsen sålunda egentligen: sele som i häst kan påsättas?). Jfr för öfrigt med detta *kippa* ä. d. *kiprem*, »en rem til at spænde seler ud og ind med» (Kalkar Ordb. ov. ældre dansk).

hända påverkadt af det likbetydande nor. *kimpa*), svenska dialekt. *kippa på sej*, ligga i krampryckningar (se ofvan I 6).

Vid sidan af denna transitiva betydelse af *kippa* med dess utvecklingar står nu en intransitiv: svenska dialekt. *kippa*, »röra på sig, darra» (Smål. enligt Rietz), danska dialekt. *kippe*, »fare sammen, gøre en pludselig bevægelse» (Feilberg Ordb. ov. de jyske almuesm.), norska dialekt. *kippa*, »løbe, trippe, gjøre en kort Udflygt» (Aasen), norska dialekt. *kippe paa*, »være rask, skynde sig» (Ross), östsvenska dialekt. *kipp åf*, »ila, skynda» (Vendell Ordb. öfv. Pedersöre-Purmom.) — alla de tre sistnämnda väl utgående från betydelsen: komma (eller sättas) i rörelse. Men denna intransitiva användning — alltjämt om person —, som saknas i isländskan och för öfrigt synes ha jämförelsevis ringa utbredning, torde med all säkerhet kunna betraktas som sekundärt utvecklad ur den transitiva, sannolikt öfver den reflexiv-mediala som mellanstadium (jfr i detta hänseende, huru nära de nyss citerade isl. *kippast*, nor. *kippa seg* i betydelsen ligga det danska dialekt. *kippe*).

Om sak förekommer *kippa*, såvidt jag kunnat finna, alls icke använt i isländskan eller norskan, ej heller i ursprungliga svenska dialekter. I danskan användes det, som bekant, om hjärtat: »skælte, banke» (Kalkar Ordb. ov. ældre dansk), »bevæges hastigen, banke, slaa» (Molbech Dansk ordb.)¹⁾. Detta kan emellertid mycket väl utgå från ett personligt använt *kippe*, »rycka till af förskräckelse» eller dylikt (jfr användningen hos Feilberg ofvan)²⁾. I hallandsdialekter förekommer uttrycket *båten kippade till sidan* (Möller Ordb. öfv. hall. landskapsm.), hvartill nära sluter sig skånska dialekt. adj. *kipped*, nära att falla, t. ex. »Den översta

¹⁾ Till detta da. *kippe* sluta sig ä. da. *kippet*, »bange», *kiphjærtet*, »med skælvende hjærte» (Kalkar), danska dialekt. *forkippet*, »træt, åndelos, afmegtig; forvirret» (Feilberg), skånska dialekt. *hjertkipped*, »som har hjärklappning», *förkipped*, »utmattad, uttröttad», *erkipped*, »häpen, förvirrad» (Rietz). Alla dessa sammanhånga så nära, att det icke för vissa af dem kan vara skäl att antaga ett *kippa* = flämta efter andan (jfr I 6 ofvan), ehuru betydelsen i vissa fall kommer denna nära.

²⁾ Jfr t. ex. användningen af sv. *darra*, dels om person (i sin helhet), dels om enskild lem o. d.

stenen va så kipped» (Rietz). Denna användning öfverensstämmer med betydelsen af lågt. *kippen*, och påverkan af detta är här ingalunda utesluten. Möjligen föreligger dock i de sistnämnda användningarna en rest af en äfven inom de nordiska språken ursprungligen förefintlig intransitiv användning.

I hvilket fall som helst synes mig dock denna öfversikt af betydelserna visa, att man svårligen kan i stammen **kipp*-inlägga den grundbetydelse som förutsättes för sammanställningen med isl. *keifr*, skef. Betydelserna peka nämligen alla på begreppet »häftig, plötslig rörelse» som det centrala. Mer till detta, särskildt till den transitiva utvecklingen af detsamma, kan man enligt min mening näppeligen komma genom att som utgångspunkt antaga: vara skef, luta, vackla. Dessutom förstår man icke, hvarför på nästan hela det nordiska området blott och bart slutpunkten i en sådan utvecklingskedja finnes bevarad. Inlägger man däremot i **kipp*-grundbetydelsen af »häftig rörelse», så ligga betydelseutvecklingarna: »göra en häftig rörelse (för att gripa något osv.)», »sätta sig i hastig rörelse», »komma eller försättas i häftig rörelse» alla mycket nära. Man behöfver härvid icke skilja nord. *kippa* från lt., ht. *kippen*, ty är dettas egentliga betydelse »vicka till», så betyder ju detta just: »komma i plötslig rörelse», och betydelserna »lägga sig på sidan», »välta» äro försvagade derivationer däraf.

Genom antagande af grundbetydelsen »häftig rörelse» har jag tänkt mig möjligheten af förbindelse med en annan nordisk ordgrupp: isl. *kapp*, »Nidkjærhed, Iver» (Fritzner), hvartill fsv. *a kapp*, sv. *i kapp*, da. *om kap*, isl. *kappsamr*, »ivrig, nidkjær, heftig, stridig i sin Fremfærd», fsv. *kapsamber*, »ivrig, driftig» (Söderwall Ordb.); isl. *keppa*, »lægge for Dagen stor Aands og Legems Styrke», *keppast*, »anstrænge sig af alle Kræfter, vise Iver og Heftighed i sin Adfærd» (Fritzner), hvartill svenska dialekt. *küppas*, »täfla, kappas» (Rietz), norska dialekt. *kjeppast* osv. Vi skulle då här ha begreppet »häftig rörelse» öfverfördt på det andliga området. Härigenom finge man öfverge den vanliga härledningen af *kapp* ur *kamp* (öfver romanska språk ytterst af lat. *campus*, stridsfält, se t. ex. Falk o. Torp Etym. ordb. och Tamm Etym. ordb., där äfven forskare af annan uppfattning citeras),

men på denna skilsmässa skulle, synes det mig, ingenting vara förloradt: ingenting antyder i själfva verket, att de i de nordiska språken förekommande betydelseerna af *kapp* och dess afledningar måste ha gått öfver betydelsen »kamp, strid» i kroppslig mening. Att *kamp* etc. på nordiskt område, t. ex. i svenska dialekter (se Rietz), förekommer i samma betydelse som *kapp* osv., kan mycket väl bero på senare heröring i betydelsesfärerna.

Om min sammanställning är riktig, skulle man sålunda ha att utgå från ett **keppian*, i afljudsförhållande till *kapp*.

En nära släkting till den behandlade ordgruppen skulle då enligt min mening ytterligare vara isl. *ákaftr*, »heftig, ivrig, voldsom» (Fritzner), *ákafi*, »Hidsighed, Heftighed, Iver, Voldsomhed» osv. (Fritzner), fsv. *akärin*, »enträgen, envis» (Söderwall Ordb.), svenska dialekt. *akaven*, »hetsig, ifrig» m. m. (Rietz), *akavet*, adv., »oförmodadt skeende, hastigt påkommande, alltför hastigt, brådt», danska *akavet*, »bakvänd». Grundbetydelsen här synes fullständigt stämma med den af *kapp* och dess afledningar. Falk och Torps sammanställning af *ákaftr* osv. med lit. *gobūs* »begjærlig» kan upprätthållas, förutsatt att grundbetydelsen i det senare är: ifrig.

Man komme sålunda härigenom till antagande af en urgermansk stam **kab-*, **keb-* med betydelse af häftig rörelse (kroppslig och andlig), hvaraf så formerna med *pp* på vanligt sätt ur utvidgningar med *-n-*: *kabn-*, *kebñ-*.

2. Från det nu behandlade *kippa* bör väl helt skiljas svenska dialekt. *kippa*, binda, inveckla, suärja (se Rietz), *kippa ihop*, »hastigt hopknippa eller hopsamla» (Noreen Ordb. öfv. Fryksdalsm.), *kipa ihop*¹⁾, »binda tillsammans» (Ordb. öfv. allmogem. i Hels.), norska dialekt. *kippa*, »samle, drage sammen» (Aasen; ? jfr 1). Sannolikt är väl detta *kippa*²⁾ en afledning af det i de nordiska språken (se Fritzner, Aasen, Rietz, Kalkar) vidt spridda *kippi(-e)*, knippe, som måhända snarast är kollektivbildning (jfr Hellquist Arkiv 7: 31 f.) till isl. *keppr*, fsv. *kæppr* osv. (eg. bunt af kvistar ö. d.?, jfr betydelsen af *kippe* hos Aasen: »Knippe, Bundt, saasom af Kjeppe, Kviste, Vidier og desl.»); jfr emellertid

¹⁾ Jfr med afseende på formen *kipa* not 3, s. 66.

²⁾ Hellquist, Arkiv 14: 39, sammanför detta verb *kippa* med det under 1 nämnda.

Falk o. Torp Etym. ordb. — En afledning på *-l* till detta *kippa* är svenska dialekt. *kipla*, inveckla, snärja (se Hellquist Arkiv 14: 39)¹).

3. Ett tredje i någon mån hithörande verb är slutligen da. *kippe*, om mynt: »borttage saameget af dens Metal, som den er overvægtig» (Molbech Dansk ordb.), tydligen lånadt af lt. *kippen*, skära (af) — jfr nht. *kippen*, »klippa af (något)» —, af urgerm. **kippon* l. d. (se Falk o. Torp Etym. ordb., under *kiper*), hvaraf bl. a. feng. *cippian* »hugga» osv. (nyeng. *chip*), stambesläktadt med isl. *keppr*, fsv. *kæppr*, nysv. *käpp* osv.

4. Om *kipa* är redan ofvan nämndt, att det förekommer i åtskilliga bygdemål med betydelsen »flåsa, flämta», hvilket otvifvelaktigt också är dess grundbetydelse. Dess närmaste släkting ser jag i den stam urgerm. **kik-* som med samma eller närliggande betydelse föreligger i mht. *kichen*, nht. (aflydande) *keuchen*, vidare i norska dialekt. *kikja*, »tabe Veiret, komme ud af Aandedrættet» (Aasen), norska dialekt. *kikna* med samma betydelse, sv. *kikna*, mista andan, svenska dialekt. *ci'ga*, »kikna» (Nilén Ordb. öfv. allmogem. i Sörbygden), ä. da. *kigen* »hosta», osv., och som nasalinfigerad föreligger i mlt. *kinkhoste* (jfr *kikhosta*), eng. *chincough* osv. (se Tamm Etym. ordb. under *kikhosta*, Falk o. Torp Etym. ordb., under *kighoste*). De nämnda formerna **kip-* och **kik-* skulle, om bildningen vore så gammal, kunna vara olika utbildningar — på *-b*, resp. *-g* — till en gemensam rot ieur. **gei-* (germ. **ki-*) och förhålla sig som t. ex. **ueib-* (lat. *vibrare* osv.): **ueig-* (find. *vijate* osv.) m. m., hvarom se Persson Wurzelerweiterung (särsk. s. 21, 49). Sannolikt är bildningen dock icke så gammal. Äro orden onomatopoetiskt bildade i senare tid (jfr Falk o. Torp), bero väl slutkonsonanterna på att man »hört ut» olika språkljud ur det ifrågavarande naturljudet. — En tredje form, utan konsonantafledning, synes mig i hvarje fall möta i ett par svenska dialektformer: ög. *kia*, »flåsa, draga efter andan; egentl. om kreatur efter häftigt lopp» (Räaf Ydremålet

¹) Naturligtvis att skilja från fsv. *kipla*, sätta kaffe i munnen (på någon), svenska dialekt. *kippla*, sätta bett i munnen på föl, kid och lam, att de ej kunna dia (Rietz), denominativ till *kippil*, kaffe, bett (se t. ex. Olson Östg. ljudl. s. 33).

41), östsv. *tji*, »flämta (i synnerhet om hästar)» (Freudenthal Ordb. öfv. Närpesm.).

En senare afledning på *-t-* till *kipa* är väl svenska dialekt. *kiffita*, »flämta, flåsa, andas hårdt» (Rietz), *kifta e(f)ter a(a)n(d)n*, »häftigt draga efter andan, om andtrutna och döende» (G. Ericsson i Bidr. t. Södermanl. äldre kulturhist. 2: 76); jfr Hellquist i Arkiv 14: 39 (han skiljer dock, som förut nämnts, icke *kippa* och *kipa*; likväl säger han om *kifta*: »kanske närmare dalm. *kipa* 'flämta'»). Tänkbar vore dock äfven en anuan härledning af *kifta*, nämligen att fatta det som en denominativ på *-ian* till urnord. **kepta*, käft (isl. *kjaptr* osv.); jfr Hof Dial. vestrog.: *kiffita*. *kieffita*¹⁾, »röra munnen äkk kiäfftarna». Den sistnämnda betydelsen kan dock bero på inverkan af en annan denominativ (efter *-ön*-klassens verb) till »käft»: svenska dialekt. och svenska riksspråk. vulg. *käfta*, bruka munnen osv. (se t. ex. Rietz), eg.: »röra käftarna». — Då *kiffita* (enl. G. Ericsson på nyss anf. st.) i sörm. dial. förekommer äfven i förbindelsen *kiftä på sej* i samma betydelse som *kippä på sej* (= ligga i dödsryckningar, om fåglar, se ofvan I 6), så torde det icke vara skäl att häri se ett annat *kifta* än det nyssnämnda (en afledning af *kippa* l. d.), utan torde denna användning bero därpå, att i ifrågavarande dialekt i uttrycket »kippa efter andan» såväl *kippä* som *kiftä* användes, hvarigenom dessa blefvo likvärdiga och *kiftä* öfverfördes äfven till frasen *kippä på sej*, i synnerhet som i denna fras (bi)betydelsen »flämta» lätt kunde inkomma (se ofvan I 6). —

En egendomlig parallellserie till de nu behandlade orden föreligger på nordiskt område i en annan ordgrupp med samma betydelser, men med begynnande *h* i st. f. *k*:

svenska dialekt. *hipa*, »kipa efter andan, flåsa» (Sidenbladhs Allmogem. i Ångerm. 45), »draga efter andan; gapa af förvåning, sitta och gapa» (Ordb. öfv. allmogem. i Hels.), »draga andan häftigt» (Räaf Ydremålet), »snyfta» (Rietz), *hip*, »draga efter andan, flåsa» (Lindgren i Sv. landsm. XII. 1: 86, not 3); norska dialekt. *hipa*, »stunde, vente med Længsel; maabe, staa ledig» (Aasen), ä. da. *hibe*, »tragte (efter), begære» (Kalkar; eg. väl: gapa efter);

¹⁾ För den senare formen jfr västg. *kieppa* ofvan I 3.

härtill dalm. *hipog* (*aipun*), »dum, fjollig», eg.: gapande (Noreen Ordb. öfv. dalm.); nära sambörande äro norska dialekt. *hipen*, *hippen*, »fuld af Forvontning, spændt, nysgjerrig» (Aasen), svenska dialekt. *hipen*, *hippen*, »häpen, förskräckt» (Ordb. öfv. allmogem. i Hels.), sv. *häpen* (se Tamm Etym. ordb.);

svenska dialekt. *hik*, »flåsa» (Freudenthal Vöråmål. 79), *hikja*, »flämta, med möda kunna andas (efter springande o. d.)» (Ordb. öfv. allmogem. i Hels.), »andas hårdt, flåsa, om hundar» (Rietz); norska dialekt. *hika*, »hige, trakte efter noget» (Aasen); danska dialekt. *hige*, kippa efter andan; åtrå något (se Feilberg), da. *hige*, åtrå. På utomnordiskt område föreligger samma stam i mlågt. *hichen*, andas tungt, flämta. Afledningar till densamma äro norska dialekt. *hikse*, snyfta, hicka (Aasen), isländska och norska dialekt. *hixta* med samma betydelse (Aasen), svenska dialekt. *hixta*, »hicka; ropa, skrika» (i olika östsvenska dialekter, se Vendell Ordb. öfv. Pedersöre-Purmom.) ¹⁾, »jubla, skrika af öfvermod» (Freudenthal Ordb. öfv. Närpesm.); om dylika afledningar på -s- och -st- jfr Hellquist i Arkiv 14: 1 ff. Nära besläktadt är med all sannolikhet också sv. *hicka*, motsvarande da. *hikke*, norska dialekt. *hikka*, »hulke, trække stærkt efter veiret» (Aasen); jfr Tamm under *hicka*;

svenska dialekt. *hja*, »flåsa, andas häftigt; flämta (om hundar)» (Ordb. öfv. allmogem. i Hels.), »andas hårdt, draga efter andan; vanligen om hundar» (Rietz).

Den fullständiga parallellismen mellan denna serie — att grundbetydelsen äfven här är »flåsa, flämta» synes mig stå öfver allt tvifvel — och den föregående kan näppeligen vara en tillfällighet. Huru växlingen af anljuden *k* : *h* skall förklaras, vet jag icke. Vore orden urgamla, kunde man tänka på den (omtvistade) ieur. växlingen media : tenuis, här således *g* : *k* > germ. *k* : *h* (se å ena sidan Brate Bezz. Beitr. 13: 50 f., Persson Wurzelerweiterung 214 not, å andra Noreen Urgerm. lautl. § 49, anm. 3). Måhända hade vi då rent af i dessa ordgrupper ett stöd för antagandet af växlingen? Äro orden — hvilket jag anser mest sannolikt,

¹⁾ Enligt Vendell, a. arb. s. 131, not 5, skulle ordet i Sörbygden (Bohuslän) förekomma i den ursprungligare betydelsen »kippa efter andan». Nilén upptar det icke i sin ordbok öfv. allmogem. i Sörb.

för att icke säga otvifvelaktigt — af yngre datum, får man väl nöja sig med den förklaring, som ofvan alternativt föreslagits för växlingen $k:p$ i stamslutet, nämligen att orden äro onomatopoetiskt bildade, och att man »lyssnat ut» olika konsonantljud ur det ljudfenomen man ville härma.

För öfrigt har man måhända rätt att antaga — ett antagande som åtminstone i någon mån förenklar förklaringen — att från början icke alla stamformerna inom de båda parallellserierna varit utbildade, utan att vissa af dem uppkommit genom ömsesidigt inflytande de båda serierna emellan.

La grammaire française de Pourel de Hatrizze (1650).

Par

Gustaf Ernst.

La première grammaire française publiée en Suède doit être celle de Du Clou, maître de langue française à l'Université d'Upsal.¹ L'auteur s'y est borné à donner un petit compendium surtout des règles de la prononciation, et son opuscule qui n'a probablement été employé que par ses propres élèves n'offre presque aucun intérêt.

Bien plus intéressante est la grammaire de Pourel, écrite pour la plus grande partie en suédois et intitulée: Court et droit sentier a la langue françoise, thett är: En Rätt Gänge-wägh eller Geenstigh Till thett Fransyske Språåket. Par Barth: Pourel de Hatrizze. A Stockholm, Chez Jean Jeansson, Anno CIO IO CL.² Cet ouvrage n'est pas une imitation ou une compilation d'autres

¹ Petit abregé de la grammaire françoise a l'usage de la jeunesse suédoise par A. D. C. Upsal. 1646. 48 p. + dédicace et introduction 5 p., 2 tableaux (Tabula terminationum nominum ex quibus genera cognosci possunt. et Tabula quatuor conjugationum regularium), Catalogus nominum in quibus h pronunciat 3 p., Index nominum verborumque in quibus s pronunciari debet 10 p. Cf. Scheffer, J: Suecia literata, Hamburg 1698, p. 288: «Andreas du Cloux, Gallus & Linguae Gallicae in Academia Upsaliensi Professor». Outre sa petite grammaire, Du Cloux a publié: «carmina diversis temporibus & occasionibus scripta linguis Gallica, Suetica, Germanica» (Scheffer).

² Pourel, «Gallus, Linguae Gallicae Informator Holmensis», Scheffer p. 300.

grammaires; au contraire Pourel semble avoir traité son sujet d'une façon très indépendante. Naturellement, il lui arrive parfois d'enseigner un usage déjà vieilli ou même tombé en désuétude, et on peut sans doute lui reprocher bien d'autres défauts. Mais ses mérites sont très grands. Il se montre un observateur excellent qui connaît fort bien sa langue maternelle. Les règles qu'il formule sont concises et claires, et il a tâché de donner au lecteur un manuel aussi complet que possible. Sa grammaire doit avoir été beaucoup employée et pendant une assez longue période. D'après Hammaršköld, une nouvelle édition aurait été publiée en 1690. C'est probablement une erreur. Du moins on n'a aucun exemplaire de cette édition dans les grandes bibliothèques de Stockholm, d'Upsal ou de Lund. Pourel publia en 1664 une grammaire abrégée en latin: *Tabula rudimentorum linguæ gallicæ fundamentalium*, Upsaliæ (17 p. fol.). L'auteur y a supprimé les longues listes de mots qui se trouvent dans la grammaire de 1650, mais en revanche il a rendu plus complètes un grand nombre des règles grammaticales. D'ailleurs Pourel n'a pas eu beaucoup de concurrents en Suède. Les autres grammaires françaises qui y ont été publiées jusqu'en 1700 sont d'après Hammaršköld, p. 35¹:

Teppati, Bl. L.²: *Specimen latino-suetico-germanicum Tyrocinii linguæ gallicæ*. Holmiæ Svecor. 1672. 196 p. 8°. Ce livre n'est qu'une volumineuse compilation; cf. la préface: «hoc specimen, ex classicis libatum authoribus».

Elledurt, J.³: *Methodus Curiosa variis referta observationibus a Joanne Elledurt f. f. i. e. h. l. m. (?) collectis in eorum gratiam qui linguæ gallicæ dederunt, dant & dabunt operam*. Holmiæ. 1679. 60 p., 8°. Après un court exposé de la prononciation

¹ Les titres que donne Hammaršköld (*Förteckning på de i Sverige utkomna Schole- och Undervisnings-Böcker*, Stockholm 1817) ne sont pas toujours complets ou corrects. Cf. aussi: Stengel, E.: *Chronologisches Verzeichnis französischer Grammatiken vom Ende des 14. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*. Oppeln 1890. Pour les grammaires publiées en Suède, M. Stengel s'appuie sur Hammaršköld.

² Blasius Ludovicus Teppati, «*Pedemontanus-Italus, linguarum Italicæ ac Gallicæ Informator Upsaliæ, deinde Holmiæ*», Scheffer p. 312.

³ Johannes Elledurt, «*Gallus*», Scheffer p. 315.

(8 p.), l'auteur s'occupe dans le reste de son livre surtout de la flexion française.

[Österling, G.?]: La véritable prononciation de la langue françoise, Distinctement expliquée par la langue Svedoise, & enrichie d'une Tabelle Curieuse pour apprendre à décliner & conjuguer (sic!), Eller Det Fransöska Språkets rätta utnämmande och Orda-Ljud tydeligen Förklarat på Svenska; Jemte en mycket beqwemlig Tafla til at lära Declinera och Conjugera. Stockholm 1700. 47 p., 12°. La «tablelle curieuse» manque dans l'exemplaire de la bibliothèque royale de Stockholm que j'ai vu.

Voici le contenu de la grammaire de Pourel:

Dédicace en français à la reine Christine. Préface où il déclare qu'en publiant sa grammaire il a voulu montrer sa reconnaissance pour l'hospitalité dont il a joui en Suède. Il espère qu'il pourra ainsi faciliter le travail à ceux qui désirent apprendre la langue française. Sa grammaire est écrite en suédois et pour mieux expliquer les règles, il s'est aussi servi de la langue latine. Ainsi les illétrés et les érudits pourront profiter de son livre et ses compatriotes «dont il y a à présent un grand nombre en Suède» seront en état de l'employer pour s'initier à la langue suédoise. Ensuite il avertit studiosum loquelæ Gallicæ de ne pas prononcer fortement les lettres qu'on appelle en grec $\mu\eta\ \acute{\epsilon}\kappa\varphi\omega\nu\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\alpha\varsigma$ et en latin quiescentes, lesquelles lettres peuvent presque toutes être omises non seulement dans la prononciation mais aussi quand on écrit. On doit aussi prendre garde de ne prononcer aucune lettre d'une façon dure comme les Allemands le font, mais on doit toujours prononcer doucement et presque négligemment. Les Italiens doivent se défaire de la gravité ou dureté à laquelle ils sont accoutumés surtout dans la syllabe qui précède la dernière. Les Suédois et les Allemands doivent observer que la lente et distincte prononciation qui convient si bien à leurs langues avec leur manière de baisser un peu la voix à la fin de la phrase, ne convient pas à la langue française. Celle-ci exige une certaine volubilité de la langue, cependant sans trop de vitesse ou de précipitation.

De vocabilibus (p. 1—7). De consonantiū pronunciatione (p. 7—20) avec deux appendices: Catalogus dictionum in quibus litera h effertur (p. 141—150), S itidem in sequentibus efferendum dictionibus (p. 150—181). De diphtongorum triphthongorumque pronunciatione (p. 21—22). De Apostropho (p. 22—23). De accentibus (p. 24—25).

De articulis (p. 25—31). De formatione numeri pluralis (p. 32—33). De generibus (p. 33—35). De formatione vocis fœmininæ

(p. 35—37). De diminutivorum etc. formatione (p. 37—39). De comparatione (p. 39—42). Numeri cardinales et ordinales (p. 42—44). Pronomina (p. 45—51). De particulis relativis *le, la, les, en, y, dont, où* (p. 51—53). De verbis eorumque conjugationibus (p. 53—55). De usu temporum (p. 55—64). De formatione temporum (p. 64—67). Conjugatio verborum auxiliarium, avoir & estre (p. 68—72). Paradigma conjugationis verborum regularium (p. 72—77). Paradigma conjugationis verborum reflexorum (p. 77—80). Verba impersonalia et reciproca (p. 81). Traduction du pronom suédois «the» indefinite sumptum par *on, l'on* (p. 81), exemples de l'emploi de «il faut» (p. 81), traduction du suédois «thet är» par *c'est, il est, il y a, il fait, il vaut* (p. 82—84). Verba anomala vel irregularia (p. 84—96). Adverbia (p. 97—130). Præpositiones (p. 130—134). Conjunctiones (p. 134—138). Interjectiones (p. 138—141).

Miscellanea syntactica ad seriem loquendi maxime necessaria (p. 182—208). Pourel traite ici beaucoup de questions: l'accord de l'adjectif avec son substantif et l'accord du pronom relatif avec l'antécédent, l'emploi de l'article, la place de l'adjectif, la flexion du participe, l'omission du pronom personnel sujet, l'emploi de *que* dans des phrases comme: «c'est un serpent mordant que l'envie», ainsi que devant *ouy, si, non, nenny*, l'accord des verbes dans les questions et dans les réponses, l'emploi des prépositions *de, à, par* et *en*, l'accusatif de prix après des verbes comme *achepter, vendre* etc., la construction des verbes *jouer, rendre graces, remercier*, l'emploi de l'infinitif, du gérondif et des participes, l'omission de *pas* et de *point*, l'ordre des mots.

Appendix vocum ab idiomate latino ortarum, nec non brevis facilisque eas formandi methodus (p. 209—274). Cette dernière partie du livre contient des listes de mots français avec leurs équivalents latins, rassemblés en groupes.

Dans les pages suivantes, je vais faire un exposé des observations de Pourel sur la prononciation.

De vocalibus.

A se prononce comme en suédois, p. ex. *maniable*; aa = a: *Aage*, *baailler*, qui s'écrivent mieux *âge*, *bâiller*.¹

E. Il y a en français trois espèces d'e: *longum* ou *acutum*, *breve* et *apertum*.

E *longum* est toujours marqué d'un accent aigu à la fin des mots: *Bonté*, *santé*, et on le prononce distinctement comme ee dans les mots suédois *arbeeta*, *beet*, *hanteera*, *klareet*. De deux e (ée) à la fin des mots, le premier est long et porte l'accent aigu, tandis que le second est très court: *Brassée*, *couvée*, *curée*. Si un tel mot est suivi de *de*, *du*, *de la*, *des*,² le second e dans *ée* ne s'entend pas, et le premier e devient encore plus long: *Une assemblée de gens*, *une espèce de duel*, *une poignée du sel que* etc., *une livre de la dragée que voilà*, *deux journées de chemin*. Dans l'intérieur d'un mot, e *longum* se prononce comme ee dans les mots suédois *arbeet*, *heeler*.

E *breve*³ se prononce si doucement qu'on ne l'entend guère ou presque pas comme dans les mots suédois *embete*, *dijke*, *döpelse*, ainsi dans *faute*, *l'ame*. Devant une voyelle ou h muette, on ne prononce pas cet e, à moins que le discours ne

¹ Tabula p. 1: vulgo tamen effortur ut e vel à in *Arres* (Thurot, C.: De la prononciation française depuis le commencement du XVIe siècle, I 5), *Charette* (Th. = Thurot, I 10), *hair* (Th. I 500), *Pais* (Th. I 501), *Parier*, & posterius a in *Phantasie* (Th. I 337) & *Catharre* (Th. I 6). Adduntur *Damoiselle* (Th. I 27), *Mademoiselle* (Th. I 27), quæ nunc ferè semper scribuntur *Demoiselle* & *Mademoiselle*, efferunturque quasi *Demoissell*, *Madmoissell*, seu *Mamoissell*. Aa geminum est exprimendum clarè oreque hiantè prout aa in voce Suetica gaapa, ut *Baailier*, *Baillon*, *aage*, quæ voces aliàs scribuntur a simplici cum circumflexo, hoc modo: *âge*, *bâiller*, *baillon*.

² Dans un des exemples cités, Pourel ajoute aussi *que*.

³ Pourel distingue plus tard (Tabula p. 1) e *breve* & *fæmininum* dans des mots comme *aime*, *donne*, *sale*, *retenue*, *revenue*, *haute* et e *obscurem* efferendum breviter & quasi ò, e. g. *Je n'entends pas ce què vous dites. Que ne le faites vous? Que ne mangez vous? Monsieur le comte, Monsieur le Baron* (siönantang pa skö wu ditt. Knölfättwu. Könngangsiäwu, mongsi-ijölkont, mongsi-ijölbarong).

soit interrompu: *Intime ami; de bonne heure; ma chere ame, remets ton affaire à l'Eternel; le sage écoute, & en devient mieux appris, & l'homme entendu en acquiert prudence; ô belle! ô pure! ô grave! ô digne antiquité!* — Cet e ne s'entend pas après i, y et u: *Envoieray, ingenuement, reniera, tuerie, vraiment*, ni devant des voyelles dans des mots comme *conceu, creu, feis, meu, veu, blesseure, seur*¹). Les écrivains modernes suppriment souvent cet e en le remplaçant par l'accent circonflexe.

E dur ou *apertum* ore exerto redditur procreatque sonum ex a & e conflatum; il se prononce comme l'ä suédois et se trouve surtout devant ll, r et st, aiusi *Elle, fer, frere, pere, mere, mer, ceste, beste, teste*, et aussi dans les monosyllabes qui se terminent par une consonne: *Mes, tes, ses, des, les* etc.²

Les trois e se trouvent dans *fermé, honnêteté, netteté* qui se prononcent färmëtê, unättëtê, nättëtê.

Nota.

Dans les mots qui se terminent en e bref ou en -es, l'e est très court mais la syllabe précédente doit être allongée dans la prononciation: *Amertume, anime, attente, afflige, seve, delices, premices*. Au contraire, si le mot se termine en e long (é), la syllabe précédente devient courte: *Affligé, animé, consolé, desolé*, à moins que cette syllabe ne soit longue de sa nature, auquel cas les deux syllabes seront également longues: *Distingué, faculté, intenté, liberté, volonté*.

Si les pronoms *il, elle* ou *on* sont placés après une forme de verbe en -a ou en -e, on intercale un t pour éviter la cacophonie: *L'aime t'il? l'a t'on veu? viendra t'elle? a t'il de quoy? prie t'il Dieu? parle t'elle de sa parole? va t'on à l'Eglise?*

¹ Tabula p. 2: (Eti ut e-y retinir, reüssir). Excipe participia præterita in quibus eu exprimi debet ut y: *Beu, receu, eu, veu, apperceu*: quibus adduntur *Pourveu que, déjeuner* (Th. I 513), *asseurer* (Th. I 514), *fleutte* (Th. I 450), *heurter* (Th. I 450), *seure, meurtrisseure* (Th. I 520) cum derivatis.

² Tabula p. 1: Pariter e & ei ore pronunciantur balante ante de, me, ne, que, ve, dictionem terminantia, ut: *Remede, supreme, blême, embleme, Carême, Céne, Réne, peine, seu péne, rien sans péne, l'éne, ebene, veine, Meque, réve, séve*: Adduntur *extreme, sereine, même* eorumque derivata.

Devant m et n dans la même syllabe, l'e se prononce comme a: *Contentement, conséquemment, embelissement*. Il faut cependant excepter d'abord la terminaison verbale -ent à la troisième personne du pluriel, où l'e devient court et l'n est muette: *Les unes pleurent, les autres chantent*. Tous les temps des verbes *prendre, tenir, venir* où il y a deux n, font aussi exception à la règle générale: *Qu'il vienne, tienne, prenne* etc. Ensuite ien et yen dans la même syllabe se prononcent presque comme ijn ou ieng: *Ancien, bien, chien, lien, moyen, sien, vien* qui se prononcent ansijn, bijn, chijn, lijn, moijs ou ansieng, bieng, moieng etc.¹ Enfin l'e garde genuinum sonum dans *Amen, Bethleem, dilemme, Eden, examen, gehenne, gehenner* vel *genne, genner, hymen, Ierusalem, item Rennes, Turennes* (sic!), *Vincennes* (v. Th. II 449—476).²

I voc. se prononce comme en latin et en suédois: *Affinité, hostilité, inimitié, pacifique, similitude*. Quand ë, i et ü sont marqués de deux points, ils doivent être prononcés séparément: *Aiguë, contiguë, naïf, obéissant, réitérer, réunir*. L'i ne se prononce pas dans *Besoin, groigner, loigne, oignon, roigne* et autres semblables. Quelques-uns ajoutent ici *éloigner* et ses composés.³

J cons. a un son un peu plus doux que sch: *Jamais, Jean, jeu, jours* prononcés un peu plus doucement que *schamäs, schang, schö, schurß*.

O ne se prononce pas si clarè que l'à suédois, ni si de-missè non plus que l'o suédois; c'est un son intermédiaire entre les deux: *Obole; ô Dieu delirre moy; s'opposer*. Dans *chose* plusieurs prononcent l'o comme un u suédois = *schuß* ou *chouse* (Th. I 245). L'o est muet dans *faon, paon*, mais non dans *faonner* (Th. II 540).⁴

¹ Tabula p. 2: In terminans dictionem exprimitur ut eng: *Badin, du vin* etc. — Pourel prononce cependant *j'induis* schindyis ou syndyis (Th. II 479).

² Tabula p. 2: (E ante m & n = a). Excipe *Antenne, Enemy, Genne, Gehenne, Garenne, Hymen*.

³ v. Th. II 525 etc. La forme dialectale *loigne* pour *longe* (cf. Littré *longe* 2) ne se trouve dans aucun des grammairiens cités par Thurot.

⁴ Tabula p. 3: O quiescit in *Faon, laon, paon, taon*; non tamen in *faonner*.

U voc. se prononce comme y: *Patu, perdu, uni* = paty, perdy, yni.¹ Devant m et n, l'u se prononce comme o (excepté dans *humble, un*): *Abunder, facund, moribund, munde, profund, volonté, volontiers* qui s'écrivent mieux: *Abonder, faconde* etc.

V cons. = w en suédois: *Vanité, vivant, vervier, de vive voix*.

Y = i: *icy*; l'y n'est jamais consonne; devant une autre voyelle dans la même syllabe, il se prononce cependant presque comme un g suédois: *Ayeul* (Th. I 300), *frayeur* (Th. I 301), *moyenneur* (Th. I 368) qui se prononcent ägöl, frägör, mogennör.²

De consonantium pronunciatione.

B se prononce comme en suédois: *Bombance, habil, biberon, sabot, tabut*. A la fin d'une syllabe ou après m et n à la fin d'un mot, le b est muet: *Debte, doubte, plomb*; le b ne s'entend pas non plus dans *dessous, soub* et leurs composés comme *souscrire, sousigner*. Devant s et t, le b se prononce comme p: *Abstinence, obstination, subtil*.³

C se prononce comme s devant e, i, y: *Cecy, macis*; c uncinatum comme ß: *Façon, ça ça, maçon, pançu*; c se prononce comme k devant a, o, u, devant une consonne et après n'importe quelle lettre dans la même syllabe: *Casannier, concavité*,

¹ Tabula p. 3: Inter g et vocalem (u) quiescit: *guerir, guide*. Excipe *éguille, éguillette, aiguillon, aiguë, ambiguë, ambiguë, arguer, ciguë, contiguité* et *Guise* oppidi nomen (Th. I 418). — *Qu'un* se prononce kyng, *vôtre bien humble* se prononce wât biennymbl (Tabula p. 3; v. Th. II 542).

² Tandis que Pourel donne ici au g suédois devant e et ö à l'intérieur des mots la prononciation de j, il cite parmi les exemples d'un g dur les mots suédois *gällenär, gemeen, gifua, gynna*. (v. plus bas sous g). Il ajoute plus tard *geet, gijrig, göök* (Tabula p. 2). Vent-il vraiment dire que le g dans ces mots avait tout à fait le même son que dans les autres mots qu'il cite *gadd, galet, gleeß, green* etc.? Cf. Aurivillius, E.: *Cogitationes de Lingvæ Svonice recta scriptura & pronunciatione*, Upsalæ 1693, p. 81: *Molliorem sonum habet (g) in initio syllabæ & vocis ante vocales e, i, a, ö, y ubi sonat, qvasi consonans j inter g & vocalem sequentem intercederet*.

³ Ménage recommande encore (1672) la prononciation *ostiné*. Cf. Th. II 369.

curieux; succeder, accés, choc, roc, sac, soc. Fait exception *succer* qui se prononce syßär (Th. II 331).

Ch devant une voyelle a le même son que sch dans les mots allemands *schantz, scheffer, schiff, scheß, schwitzen*: *Charité, chemin, chimere, chiche, écheu*. Exceptions: *Archange, Bacchus, Chana, chaos, chalcédoine, caractere, charibde, catechumene, chœur, cholechorde* (?), *Echo, eucharistie, eschole, mechanique, melancholie, melancholique, monachal, paschal* et quelques mots étrangers comme *Achab, Achaz, Chaleb, Joachaz, Zacharie*, ainsi qu'à la fin d'une syllabe: *Estomach* (Th. II 127), *drachme*, quoique dans tous ces mots on puisse aussi omettre l'h: *Arcange, Caleb, estomac* etc.¹

C est muet après n à la fin d'une syllabe: *Banc, flanc, jonc*.

D se prononce comme en suédois: *Darder, desdain*. Le d final se prononce comme un t devant une voyelle et une h muette: *Ma grand' amie, grand esprit, grand honneur*. On ne fait pas entendre le d final dans des substantifs comme *bond, nid, nœud, poïd*; dans *chaud*, le d ne s'entend que devant une voyelle. Le d dans *piéd* est muet excepté devant *à terre, en terre, en cappe* où il se prononce comme un t: *R'habiller quelcun de piéd en cappe, metez piéd à terre*.² Dans quelques adjectifs comme *crud, nud*, le d ne se fait pas entendre. A la fin d'une syllabe, le d est muet quand la syllabe suivante commence par j, m ou v: *Adjoûter* (Th. II 357), *admonéter* (Th. II 324, 359), *advenir* (Th. II 355). Exceptions: *Admirer, admonition*.

F a la même prononciation que l'f suédois: *Facile, effeminé*. Exceptions: *Neufième, neufaine* et *neuf* devant une voyelle et une h muette, où l'f se prononce comme w, ainsi *nöwiem, nöwän* etc. Comme dans les mots suédois *Gafuel, hafua, skrifua*,

¹ Tabula p. 1: Chr ut kr *Chretien, Christ*; hoc *Christ* legitur ubi antepositum est voci *Jesus* tanquam kri, *Jesus Christ*, lege siesykri, vel paulo lenius quam schesü Kri german. (Th. II, 23, 107). — C . . . mollescit in *Claude*, quod nomen viri est (Th. II 201), ut & posterius c in *Cicogne* (Th. II 204), pariter in *Second* sonatque ut g durum (Th. II 203).

² Les autres grammairiens cités par Thurot donnent toujours la forme ordinaire *cap* (v. Th. II 109, 120).

wäfua, l'f ne se fait pas entendre devant v: *Griefve, vefve* (sic! = *veufve*), ni beaucoup dans *clef, nef*.¹

G se prononce doucement devant e et i et s'y appelle le g français. Sa prononciation est un peu plus douce que celle de sch dans le mot allemand *geschehen*: *Sergent, gemir, gibet*. Devant a, o, u, l, r, le g est dur, ainsi qu'à la fin d'une syllabe dans l'intérieur d'un mot, quand la syllabe suivante commence par une consonne; le g est ici plus doux que k et s'appelle le g allemand: *Gage, gigot, gain, goulu, gourmand, aigle, aigre, gloire, s'enaigrir, augmenter, dogme* où le g se prononce comme dans les mots suédois: *Gadd, galet, gallenär* (sic!), *gemeen, gifua, godh, godheet, gudinna, gynna, gleeß, green, grijpa, dagg*.

Devant une voyelle dans la même syllabe, ge- se prononce comme g devant un e, mais l'e y est muet: *Bourgeois, bourgeon, bigeard* (= bizarre, Th. II 221), *cageolle, George, nageons, pigeon-neaux, rongcant, rougeolle, vengeance*. Les deux voyelles appartiennent à des syllabes différentes dans *Geant, Georgiques, geolier, geometre* (Th. I 524).

A la fin d'un mot, et surtout après n, le g ne s'entend presque pas: *Joug* (Th. II 117), *long, rang, sang, poing*. Le g est muet dans *cognoistre* (Th. II 350), *doigt, doigtier, prognostiquer, vingt*.

Gn se prononce comme quelques Saxons et surtout les Poméraniens prononcent nn, nd, nt dans des mots comme *ander, mund, Kinder, tonner, wunder*, comme les Danois prononcent nd dans *Quinde* et les Italiens gn dans *Signor*, v. g. *Magnanime* (Th. II 352), *magnifique, ignorant*.²

H n'est jamais prononcée durement, mais on la prononce aussi doucement qu'on le peut dans les mots français comme

¹ La prononciation de *nef* que Pourel donne diffère de celle que les autres grammairiens donnent comme régulière. Cependant H. Estienne (1582) cite *nef* parmi les mots où le peuple supprime parfois l'f (Th. II 133).

² Cf. *Lingvæ Hispanicæ Compendium*. Authore Carolo Rodriguez Matritense. Hafniæ MDCLXII, p. 2: ñ Superius transversâ signatum, effertur ut Danorum nd, vel Gallorum & Italarum gn, & apud Polonos n' ut año, ando, agno, an'o, annus. V. Thomsen: Om oprindelsen til nogle ejendommeligheder i den danske retskrifning, p. 223. Forhandlingler paa det fjerde nordiske filologmøde i København, 1893.

hardi, honteux; dans la plupart des mots, qui proviennent du latin, l'h ne s'entend pas du tout: *Hameçon, histoire, honneste*. Exceptions: *Hennir, hennissement*.¹

L se prononce comme en suédois: *Belle, illuminer, palier*. Quand deux l à l'intérieur des mots ou un l simple à la fin des mots sont précédés d'un i, on prononce presque comme si l'i était placé après les l ainsi que dans le mot suédois *ballia*, et cela surtout dans les mots où une autre voyelle précède l'i: *Ail, ardillon*,² *babiller, bailler, caille, fille, mouille, quenouille, rouille, soleil, veille*.³ Exceptions: tous les mots dérivés du latin qui gardent le tonum latin, comme *Argille, cavillation, habile, illec, imbecille, installer, instiller, mille, pupille, pusillanime, Sybille, tranquille, ville, viril*.

L'l est toujours muet⁴ dans *Fils, ils* (Th. II 79, 81), *babil* (Th. II 145), *baril* (Th. II 144), *chevreul* (Th. II 145), *cul* (Th. II 143), *filleul, linceul* (Th. II 143), *soulphre* (Th. II 262), *moult* (Th. II 100), *oultre, pouls* (Th. II 82), *golfe* (la prononciation sans l doit avoir été individuelle; cf. Th. I 248), *couppable* mais non *coulp*

¹ La liste des mots où l'h est aspirée (p. 141—150) contient ceux-ci où il y a eu des variations dans l'aspiration: *hair* (Th. II 404), *hallebarde* (Th. II 404), *harceler* (Th. II 403), *hazard* (Th. II 407), *Henry* (Th. II 406), *Henriette* (Th. II 407), *heron* (Th. II 405), *harpail, herpail, herpeille* (Th. II 408), *hestoudeau* (Th. II 408), *hideux* (Th. II 408), *Hollande* (Th. II 407), *Hongrie* (Th. II 407), *houblon* (Th. II 405), *houppelande* (Th. II 408), *hurler* (Th. II 404).

² Pour *ardillon* et *hardillon* v. Th. II 408.

³ Tabula: *ail, aille* (p. 1) fermé quasi all-ie; *eil* (p. 2) fermé quasi el-ie. *Oeil* tamen a plerisque exprimitur quasi ôl-ie; *ouil, ouille* (p. 3) fermé quasi ull-ie. LL (p. 2) madido est exprimendum palato immediate post i, *fille, pille* etc.; addatur *mil* sive *millet* milium, sed non *mîl* seu *mille* mille significans (Th. II 144, 302).

⁴ Tabula p. 2: Reticetur (l) in *Avril, babil, baril, filleul, fusil, chevreul, cul, genouil* (Th. II 146); in voce *gentil* (Th. II 194) etiam quiescit, nisi *Homme* immediate sequatur, tumque liquescit L, *Gentil-homme* & pluraliter *Gentils-hommes*, L quiescente. Ferè semper pronunciatur in *fil* (Th. II 142), sed in *filis* rarissime efferuntur L & S, nunquam in *Nombril* (Th. II 145), *outil* (Th. II 143), *quelque, quelqu'un, quelconque* (Th. II 263), nec in particula *Il* (Th. II 141) nisi exstet ante suum verbum a vocali inceptum, ut *il a esté, il a eu*; verbo enim suo postpositum non effertur, ut: *a-t-il eu? a-t-il esté? a-t-il appris? viendra-t-il icy? Est il au logis? vous plait il en estre?* i. e. *vous plait il estre de la partie?*

(Th. II 265). De même dans *arril* (Th. II 144) et *vieil*,¹ à moins qu'ils ne soient suivis d'un mot commençant par une voyelle ou une h muette.

L'l se prononce comme u dans *col* (les mots en -ol Th. II 185), *fol*, *licol*, *saol* (Th. II 143), *sols* et leurs composés et parfois dans *mol*. On prononce donc *cou*, *couporteur*,² *fou*, *licou*, *sou*.³

M a la même prononciation que l'm suédois au commencement de la syllabe: *Mémement*. A la fin d'une syllabe, l'm se prononce comme n dans la même position, ainsi *chambre*, *em-mener* comme *chantre*, *remporter* comme *rencontrer*, *dam* comme *an*, *faïm* et *haim* comme *main*, *sain*, *nom* comme *mon*.

Dans les mots où un o est suivi de deux m ou de deux n, la première de ces consonnes se prononce presque comme u, ainsi *Coume*, *houme* au lieu de *comme*, *homme*. Exceptions: *Donner*, *sonner* etc.⁴

N au commencement d'une syllabe garde sa prononciation régulière: *Net*. A la fin d'une syllabe, on prononce l'n comme dans les mots suédois *anka*, *ankestall*, *ankehuß*, *eng*.

¹ A l'époque de Pourel, la forme *vieil* n'était pas comme aujourd'hui exclusivement employée devant les voyelles et l'h muette. Lanoue cependant avait déjà (1596) recommandé cet emploi (Th. II 191 etc.). Nyrop cite ces exemples tirés d'A. d'Aubigné et de Malherbe: *vieil crapaud*, *vieil comme je suis*, *un vieil sénateur* (Gramm. hist. II p. 226). Pourel donne p. 26 l'exemple suivant: *Tous faut mourir, le jeune aussi bien que le vieil*. La double prononciation que Pourel indique pour *vieil* semble prouver qu'il considère cette forme comme la forme régulière au singulier; comme adjectifs à doubles formes au singulier masc. il ne cite que *beau* et *nouveau* p. 36.

² Pour *couporteur* v. Littré p. 672.

³ Tabula p. 2: vice *fol*, *mol*, *col*, *licol*, *Sol*, *sols* est tam legendum quam scribendum *fou*, *mou*, *cou*, *licou*, ut & *sou*, *soux* non habens *écus* prae-fixum, tunc enim retinet L idque nativo effortur sono, *Ecu-sol*. L quoque in *fol* est legendum ubi subsequitur vocalis prout nonnulli volunt, ut *fol-outré*.

⁴ Tabula p. 2: In multis vocibus O ante geminum mm vel nn aliamve consonantem exprimitur ut B: *Comme un honnête homme*, lege kum ynunätum, *de bonnes pommes*, *sommes*, *étonne*, *raisonne*, *resonne*, *sonne*, *tonne*, *ombre*, *nombre*, *onde*; lege *promener* quasi *Prummenee*. — Les grammairiens du XVIIe siècle qui recommandent la prononciation par ou devant mm et nn, n'exceptent pas *donner* et *sonner* de la règle générale. Cependant Oudin déjà (1633) blâme cet usage (Th. II 516 etc.).

sång et *hōn* devant une consonne,¹ ainsi *Amandement, intention, invention, enclin, mon Seigneur & mon Dieu.*

L'n est muette dans les troisièmes personnes du pluriel des verbes entre e et t: *Aiment, veulent* (Th. II 441).²

Quand un mot qui se termine par n se trouve devant un mot commençant par une voyelle ou une h muette, on prononce comme si le dernier de ces mots commençait par une n ou comme si l'n du premier mot était double, ainsi *Mon ami, son ennemi, ton intention, un honnête & bon homme, en tant qu'en eux est, les bien-avisés seront couronnés de science* (Th. 550 etc.). Exceptions: *An, fin* comme *Dans un an au plus, d'an en an, la fin approche*, de même *vin* parfois, comme *Du vin à boire, se vend il de bon vin icy. Non* fait aussi parfois exception: *Non à tort, non à moy, non autrement*, quoiqu'on dise mieux *non pas à tort* etc.³

P se prononce comme en suédois: *Pepin*. Entre deux consonnes, le p est muet: *Corps, temps*, de même devant t et v: *Baptiser, ensevelir, escripture, nopces, niepce, recepte, rompt*. Exceptions: *Adopter, assumption, presumption, septante* et leurs dérivés (Th. II 362—365).⁴ Le p ne se fait pas entendre dans *Camp, champ, coup, galop, loup* (p final v. Th. II 120 etc.), *psalmodier, pseautier, pseume, ptisane* (p initial devant une consonne v.

¹ C'est une prononciation dialectale du pronom suédois *hōn* que Pourel donne ici comme régulière.

² Tabula p. 2: N semper quiescit in tertiis personis verborum quæ in -ent desinunt: T similiter ubi non subsequitur vocalis: id quod tamen ubique non observatur; nam præ. temporibus rarò effertur nisi antè *ils* et *elles*, quicquid sequatur. — N prius in *convent* (cœnobium) est ut *Œ* Sueticum pronunciandum (Th. II 514).

³ Tabula p. 2: Sed si subsequatur dictio a vocali vel H muto incepta, ea erit efferenda ac si haberet alterum n sibi præfixum: *Mon enfant, ton habit, son éventail, en un an, un anneau, un amy, en humeur, bien heureux, bien-humble, bon-heur*. Fit restrictio in hisce & similibus polysyllabis, ut *L'administration en est paisible. Son dessein a-t-il reussy? Leur intention estoit de faire.*

⁴ Tabula p. 3: Effertur aliquando ante t ut *adopter, aptitude, excepter, exception, optique, precepte, presumption, promptitude, septuagenaire, septentrion*; & aliquando reticetur *achepter, baptizer, exempter, prompt*. Nec exprimitur in *camp, champ, corps, coup, galop, d'rap, temps, trop*.

Th. II 360 etc.); de même il se prononce très doucement ou pas du tout dans *drap*, *trop*.

Ph se prononce comme f: *Asaph*, *Jephté*, *Joseph*, *phrenesie*, *phtisie*, *sphere*.

Q est toujours suivi d'un u excepté à la fin de la syllabe; cet u ne s'entend cependant pas: *Quadran*, *querelle*, *quignon*, *quotidien*, *qu'un*, mais *choq*, *cog*, *cing*, *musq*, *trog*. Ces derniers peuvent aussi s'écrire avec c, ainsi *choc*, *musc* etc., mais on écrit toujours *cing*.¹

R se prononce plus durement au commencement qu'à la fin d'un mot ou d'une syllabe. Dans les infinitifs en -er, l'r se prononce très peu ou pas du tout: *Luy voulez vous parler?*²

L'r est muette dans *Monsieur* (Th. II 165), *Messieurs* (Th. II 83), *leurs* (Th. II 84, 170). On prononce *Monsiö*, *Messiö* en trois syllabes dont la seconde est cependant très courte.³ La première r ne s'entend pas dans *Arbre*, *marbre*, *mercredi* (Th. II 278, 279). L'r se prononce peu ou pas du tout dans des mots comme *Papier*, *pommier*, *poirier*, *groisclier*, *meurier* (Th. II 157).

Dans *vostre*, -re ne se fait pas entendre devant une consonne et surtout devant des mots comme *Serviteur*, *valet*, *maistre*, *maistresse* (Th. II 281).

Rh = r, ainsi dans *Arrhe*.

S est prononcée forte au commencement d'un mot ou d'une syllabe: *Saveur*, *sobre*, *seance*, *ainsy*, *transi*, *insinuer*. Entre deux

¹ Tabula p. 3: Q nunquam scribitur sine u præterquam in *cing*, *cog*.

² Tabula p. 3: R supprimitur 1° in Infinitivis in *er* (Th. II 150 etc.) et *ir* (Th. II 161 etc.) exeuntibus, *Demander*, *parler*, *choisir*, *perir* = *De-mandee*, *parlee*, *schoäsi*. 2° in maxima parte nominum in *ier* desinentium: *Chancelier*, *Tresorier* etc. In aliquibus in *er* (Th. II 156), *oir* (Th. II 148), *ir* (Th. II 163), & *eur* (Th. II 165), ut *conseiller*, *Cayer*, *Gaucher* etc., *Archer*, *plaisir*, *causeur*, *coureur*, *discoureur*, *faiseur*, *Boucher*, *boulangier*, *coupeur*, *porteur*, *pourvoieur*, *mouchoir*, *miroir*, *loisir*, *plaisir*. 3° in *Monsieur*, *Messieurs*. 4° *nôtre* & *vôtre* ante substantivum, ut *Nôtre logis*, *vôtre serviteur*. *Chaire* vulgo pronunciatur ut *Chaize* (Th. II 273), volunt & nonnulli ut prius r in *arbre*, *marbre* & *mercredy* quiescat.

³ Tabula p. 2: *Monseigneur*, *monsieur*, lege *mung-siö* vel *mong-sö*, immo ex quibusdam non nisi *mußö* auditur, *mong-se-gniör*, ita tamen ut vix g audiat.

voyelles, l's se prononce comme z, c'est-à-dire douce, avec le même son que Pourel croit entendre dans les mots suédois baasa, liusa, niusa, prysa, krusa, roosa, susa, wijsa; ainsi dans *Maison, foison, poison, saison*. De même l's est douce entre deux mots, quand elle est vocis præcedentis litera finalis et non vocis subsequenter initialis, comme *Bons enfans, vaillans hommes, bonnes œuvres, vos études, nos amis, les écritures, mes habits*. Il en est de même pour x, ainsi *Dieu resiste aux orgueilleux & fait grace aux humbles. Belles plumes font beaux oiseaux; & beaux habits, beaux hommes. Deux enfans, chacun de dix ans*.

Dans les mots composés, l's est forte même quand elle se trouve entre deux voyelles: *Resaluer, resauter* (Th. II 219).

Deux s rendent le son double ainsi qu'en latin et en suédois: *Assassin, ressembler, assister, poisson* (Th. II 386).

Est-ce se prononce comme l's forte ou deux s, ainsi *Sy est-ce, hélas! Sy est-ce, Que je vous veux baiser, avant que je vous lesse*.¹

On doit écrire l' au commencement de la syllabe et s à la fin de la syllabe comme plusieurs le veulent: *Plusieurs disent, qui est-ce qui nous fera voir des biens: vous ne savés de quel esprit vous estes menés*.²

¹ Tabula p. 3: *Est-ce* in prosa non aliter quam s durum exprimitur, ut: *Est-ce là tout?* item in versibus quando subsequitur vocalis; sed extans ante consonantem efferri debet ut *assö*, ita tamen ut *sö* totaliter corripitur e. g. *Est-ce un autre que luy? je n'en puis que juger. Est-ce donc de chez vous que ce grand bruit procede?*

² Dans la longue liste des mots où l's se prononce (p. 150—181) on trouve les suivans où il y a eu quelque hésitation à l'égard de l's pendant cette période: *affuster* (Th. II 328), *ajuster* (Th. II 325), *alabastrin* (Th. II 329), *Autriche, austruche* (Th. II 328), *bastonner* (Th. II 327), *bestial* («Små boskap», subst. Th. II 190), *blasphème* (Th. II 323), *bosquet* (Th. II 320), *correspondance* (Th. II 322), *costière* (Th. II 328), *démonstration* (Th. II 323), *destruction* (Th. II 322), *escarbot* (Th. II 321), *escarboucle* (Th. II 321), *esclandre* (Th. II 322), *espargoutte* (Th. II 322), *espeautre* (Th. II 327), *estoc* (Th. II 322), *frisque* (Th. II 324), *hestre, juridiction* (Th. II 327), *jusque* (Th. II 324), *ost* (Th. II 100), *pastourelle* («en heerdeska») et *pastorelle* («walle-wijsfa», Th. II 320), *presbiter* (Th. II 323), *registre* (Th. II 325), *rescript* (Th. II 322), *respit* (Th. II 328), *resplendir* (Th. II 323), *reste* (Th. II 324), *restriction* (Th. II 323), *risposte* (Th. II 328), *satisfaction, -faire* (Th. II 320), *senestre* (Th. II 325), *souscrire* (Th. II 320), *tarabuster* (Th. II 325).

T se prononce comme en suédois: *Tentateur*; de même th: *Thetis*, *Etherée*, *Penthée*. Devant ia, ie, io in dictionibus semilatinis et verbalibus, le t se prononce comme deux s (Th. II 244), v. g. *Insatiable*, *partialité*, *patience*, *action*, *contention*, *caution*, *fruition*, *prophétie*, *devotieux*.¹ Le t est toujours muet devant n'importe quel mot dans et qu'on écrit aussi é; il ne se fait pas entendre non plus in diminutivis in -et terminatis: *Aigret*, *grandelet*, *roitelet*, ni dans neantmoins.

X. Quand l'x commence un mot ou une syllabe, on le prononce comme ks (Th. II 336 etc.): *Axiome*, *commexité*, *sexe*, *Xenophon*, *Xerxes*. A la fin d'une syllabe entre deux voyelles, on prononce l'x comme gs: *Eraucer*, *exemple*, *exorde*; devant une consonne, l'x se prononce comme s forte: *Excuser*, *mixtion*, *mixtionner*, *mixtionnement* (Th. II 339 etc.); de même dans *Bruzelles*, *exaim*, *lexive*, *Luxembourg*, *soixante*, *Xaintonge* (Th. II 342 et 343). Quand l'x est la dernière lettre d'un mot, on le prononce comme s forte,² ainsi dans *Croix*, *maux*, *noix*, *paix*, *poix*, *peureux*, *six*. Pour la prononciation de ces mots devant une voyelle voyez à S. Exceptions: *Perplex*, *prefix*, *fix* et quelques substantifs (Th. II 85). L'x est muet dans *jouxter* (Th. II 343).³

¹ Tabula p. 3: T est semper duriter pronunciandum, *Tête*, *tetu*, *vite*; situm ante ia, io & ieu effortur ut s asperum. *Partial*, *intention*, *devotieux*, *ambitieuse*. Tie in fine vocum duriter exprime, ut *convertie*, *partie*, *pitié*. Excipe *prophétie*, ubi t legitur ut ss. T in *vint* vel *vingt* a numeris 22 usque ad 30 pronunciatur etiamsi sequatur consonans (Th. II 16).

² Pour la prononciation de s, x et z à la fin des mots devant une pause, Pourel semble donc avoir été très conservateur. Cf. Dobert 545 (1650): «on ne prononce point du tout l's finale la plupart du tans à la fin du vers ou de la fraze, ny jamès par le milieu, sinon kand une voyèle suit» (Th. II 36).

³ Tabula p. 3: X inchoans syllabam pronunciatur ut ks, *Xerxes*, *Xenophon*; simili modo ante consonantem: v. g. *Excellent*, *exciter*, *expedient*, *exploit*, *expert*, *extrait*. Excipe: *Excommunier*, *excuse*, *excrement*, *expliquer*, *exquis*, *dix-sèt*, *dix-huit*, *dix-neuf*, *deuxième*, *dixième*, *dixenier* (v. Littre p. 1203, *dizenier*), *dixaine*, *lexive*, *sixième*, *soixante* cum illorum derivatis, ubi X effortur ut S durum. Ante vocalem sonat ut gs: *Exalter*, *examiner*, *exagerer*, *exant* vel *exemt*, *exemple*, *exil*, *exorbitant*, *exultant*, cum derivatis.

Z se prononce très doucement: *Azure, bize, hazard, sizanie* (= zizanie), *ralize, zélé, zodiaque*. A la fin d'un mot le z rend la dernière syllabe longue, ce qui est surtout le cas aux secondes personnes du pluriel des verbes: *Meditez, ecrivez* (Th. II 626).

Les consonnes, c, f, l, m, n, r exceptés, sont muettes à la fin d'un mot, lorsque le mot suivant commence par une consonne: *Grand Dieu merveilleux sont tes faits. Les vrais sacrifices de Dieu font l'Esprit froissé*. Quelques monosyllabes font exception: *Ains* (Th. II 60), *lors* (Th. II 20 lorsque), *mœurs, ours* (Th. II 83, 84).¹

La consonne pénultième ne se prononce pas dans les mots qui sont terminés en *bs, cs, ds, gs, lx, ps, ts*: *Blancs, gonds, rangs, aulx, romps, mets, rets* ainsi que dans quelques mots en *ls*: *Fils* (Th. II 81), *gentils* (Th. II 143). Le c est muet devant *ts*: *Effects, respects* (Th. II 104). — Exceptions: *Becs, grecs, lacs, laps*; et *sacs, secs, socs* où le c se prononce et non l's (Th. II 65).

Pourel ajoute ici deux remarques. La première concerne les formes féminines *ma, ta, sa* qui par euphonie sont changées en *mon, ton, son* devant une voyelle: *Mon ame, ton amitié, son humeur*. La seconde est un conseil donné au lecteur de ne pas employer dans la prononciation p pour b, v pour f, ch pour g, j, z pour s, U (u) pour u (y), ʒ (y) pour y (i), de ne pas dire *pain, pour, chose, yfrogne* etc., au lieu de *bain, pur, j'ose, yvrogne* etc.

¹ Tabula p. 1 (sous E): Sic consonans vocem claudens reticetur ubi non subsequitur vocalis, e. g. *Les flateurs sont la peste des Estats & la Ruine des Princes* etc. . . . Excipe nonnulla monosyllaba, ut *Dés* (Th. II 19), *ains, cours* (Th. II 83), *mœurs, lors*. Nec observatur in *tous* collocato ante *Esté, Eu, Hier*, ut *l'avez vous eu? Ou avez vous esté ce matin? Ou futes vous hier?* (Th. II 26). Neque semper in secundis personis verborum, ut: *Venez icy, Parlez à Monsieur, Demandez à Mademoiselle, Attendez icy*, in quibus z supprimitur. Excipe liquidas l, m, n, r, & c in *Avec* quidquid subsequatur (Th. II 127). — p. 3: Subsequentium dictionum ultima seu finalis litera non exprimi debet quidquid sequatur, *Avril* (Th. II 144), *Badaut, Baillif* (Th. II 137), *banc, beaucoup, blanc, bled, blond, bond, camp, champ, chaud, chat, chevreul* (Th. II 82), *chereul* (Th. II 143), *coup, cul* (Th. II 143), *crud, donc, drap, Epic* (Th. II 129), *faux, faux-bourg, flanc, franc, fond, fusil* (Th. II 143), *jonc, joug* (Th. II 117), *long, loing, loup, lourdaut, mais, maraud, nez, nid, nœud, nud, pas, pied, plomb, poing, outil* (Th. II 143), *rang, rond, sang, tôt, bientôt, plus-tôt, tantôt, soldat, trop, vagabond*, in *fenouil, genouil, verrouil* i & l' reticetur (Th. II 146).

De Diphtongorum Triphthongorumque Pronunciatione.

Ai, ay, ei, œi se prononcent ä; aim, ain, ein > äng; au, ¹ eau > â; eu, œu, neu, ueui, uei ² > ö; eoy, oi, oy > oä; ou ³ > u, v. g. *Aigu, balay, mais, paix, peine, faim, haim, demain, soudain, dessein, faux, saut, manteau, monceau, heureux, peureux, œuvre, sœur, vœu, accueil, recueil, deuil, feuillus, rigueur, vigueur, rancœur, asseoir, Bourgeois, croix, noix, loy, Roy.*

Exceptions: *Allemagne, accompagner, gagner* et leurs dérivés, *Montaigne* (Th. I 329 etc.), *hay* celeusma aurigarum (Th. I 302), ainsi que les mots qui se prononcent per *Διόλωση*: *Atheïsme, Polytheïsme, Cuïrites, Deïté, heaume* (Th. I 441), *hemorrhoides, Judaïque, Judaïsme, Mosäïque, Naïfveté, obeïr, Pharisaïque, reussir, Sinaï* et *hayr, pays* avec leurs dérivés (prononcez pä-is, hä-ir; Th. I 500). Dans *j'ay* et *je say* ainsi que dans la prem. pers. fut. ind., -ay ne se prononce pas tout à fait comme ä mais comme un e long et clair (Th. I 302 etc.) ⁴

Tous les imparfaits, beaucoup de présents surtout polysyllabiques, de même que quelques adjectifs, surtout des adjectifs nationaux, se prononcent comme si on écrivait ä, äs, ät au lieu

¹ Tabula p. 1: Au & quam sepiissime O ut ä, differunt verò quantitate duntaxat; illud enim proferendum productè, sicuti *Haute, d'autre, saut, maux, maraud*; hoc verò correptè, veluti *Botte, Dot, Hotte, mots, marot, rot, sot, rostre*; idem fit in vocibus Sueticis fâ, mâ, sâ, stâ & fât, mât, nât, sât, stât.

² ueui et uei, c'est à dire devant l.

³ Tabula p. 1: Aou ut Ou vel ʒ Sueticum *Saouler, Aoust, le mois d'aoust, vers la my-aoust, à la my-aoust* (Th. I 505 etc.).

⁴ Tabula p. 1: Ai & ay pronunciantur ut ä vel ut e in adverbio loci germanico (?) *Her, Daigner, mais, Balay*. Excipe *scay, scait & ray* Fut. ubi ai & ay sonant ut E longum; Excepto a in *Pais* sive *Pays* & in derivatis, quod legitur ut e. — *Aye, ayons, ayent* e verbo auxiliari *Avoir* efferuntur a plebisque ut a-ie, a-ions; *ayent* autem nonnumquam ut aiet subsequente vocali (Th. I 298). A in *Aye* alibi efferri debet ut ä *Begayer, abayer, abbaye, allatrat* (Sed *Abbaye* seu *Abaie*, abbatia, legitur ut *Abbayi*, vel *abä-i*; Th. I 387 et 502), *Balayer, rayer, s'égayer, gayer* (Th. I 300), *payer, rayez, essayer, tutayer* (Th. I 386). Addatur *Payen* quamvis ab aliquibus (a) nativo efferatur sono (Th. I 301).

de oy, ois, oit, oient, ainsi donnä, Fransä, Suedä, Anglä, Polonä, fräd, courtä, fäble, drät, éträt au lieu de *donnoy*, *François*, *Suedois*, *Anglois*, *Polonnois*, *froid*, *courtois*, *foible*, *droit*, *estroit* etc. (Th. I 374 etc.).¹

De Apostropho.

A, e, i s'élient dans *ce*, *de*, *je*, *me*, *ne*, *la*, *le*, *re*, *se*, *si* (devant *il* et parfois devant *elle* et *on*²), *te*, *que*, quand le mot qui suit commence par une voyelle ou par une h muette: *J'aime l'honneur*; *s' imagine t'il*, *qu'il ne r'aura point ce qu'il m'a presté*; *Qu'est ce que de l'homme*; *que tu t'en souviennes*.

L'e s'élide dans *contre*, *entre* et d'autres mots, quand ils se trouvent en composition: *Contr'crire*, *s'entr'crire*, *s'entr'entendre*, *contr'amour*, *contr'animés*, *contr'eschanger*, item *cur'oreille*, *jusqu'à*, *quelqu'un*, *port'enseigne*, *port'espée*, *preud'homie*. De même l'a s'élide dans *ma* devant *amie* et *amour*: *m'amie*, *m'amour* et non *ma amie*.³

Un e court s'élide non seulement devant une voyelle mais aussi parfois devant une consonne surtout dans les mots *garde*, *grande* (Th. I 175): *Dieu rous gard' de mal*, *ma grand' amie*; *Est-ce si grand' chose*; *Faire grand' chere*.

Parfois nous disons *a-vous?* *ne sa-vous point*, *si?* *ne la-vous point veu* au lieu de dire *avez-vous?* *savez-vous?* *l'avez-vous?* (Th. I 118, 119).

¹ Tabula p. 2: Oi, oy ut oä vel uä, *mois*, *moy*, *voy* e. g. *E moy ie ne roy rien quand ie ne la voy pas*, *Droit sumptum pro voce Jus*, e. g. *Le droit d'hospitalité est un des plus inviolables*. Excipe primo *adroit* (Th. I 407), *coyon* (= colon, v. Littré), *foïne* (= fouïne), *Heroïne*, *Heroïque*, *moyse*, *stoïque*, *zoile*, & *droit* significans rectum. 2° *François*, *Anglois*, *Polonois*, *Holandois* & quædam similia. 3° *croire*, *croître*, *froid* in quibus oi sonat ut ä. 4° Excipe tempora verborum in oy, ois, oit & oient desinentia, quæ exprimi debent quasi ä, äs, ät, äät vel ä longum, ubi sequitur consonans. Hinc iterum excipiuntur Præsentia (nonnullis exceptis) tertiæ conjug.: *Dois*, *doit*, *receois*, *voit*, quibus addenda *J'oy*, *bois*. Oye ut oää *Joye*, *proye*, *soye*, *roye*, *envoyera*. Excipe *monnoye*, *monnoyè* eaque effer non ut monoä, monoäee sed ut monä, monäee (Th. I 395). *Noyer* ut näiee (Th. I 382).

² Cf. Nyrop, Grammaire historique I § 284.

³ Cf. Nyrop, II § 547.

Entre deux mots réunis en un, on met un trait d'union: *Ce n'est qu'un Trouble-feste, songe-malice, nous avions l'avant-garde, le Cheval sonne-pied, garde-bourse, happelourde, vire-main (?) , le Rendez-vous.*

De Accentibus.

Les accents sont au nombre de trois: l'aigu, le grave, le circonflexe. L'accent aigu se met sur l'e long qui se trouve à la fin des mots et surtout dans les mots terminés en *té* dérivés des substantifs latins en *tas*, comme *Antiquité, benignité, dignité*. L'accent aigu se met aussi sur la désinence des participes passés des verbes de la première conjugaison, comme *Aimé, prié, exaucé*; il s'emploie en outre dans quelques adverbes en *-ément* comme *Assurément, nommément* (Th. I 126), dans l'adverbe *dés* et la préposition *és* (Th. I 214): *Dés qu'il sera deretour, és cieux, és eaux, és bois, és maisons, és villes*. Enfin l'accent aigu sur un e peut remplacer une s muette ou une autre consonne muette comme dans *ét éperdu* pour *est esperdu*, *épris* pour *espris*, *nièce* pour *niepce*.

L'accent grave s'emploie dans *à, deà ou dà* (Th. I 523), *de cà, cù, helàs, làs, là, de là, où* (ubi).

L'accent circonflexe doit être mis sur l'u dans les adverbes en *ûment* comme *éperdûment, ingenûment*, sur l'ô interjection, sur l'a et l'e, quand ils doivent s'allonger ou qu'ils remplacent deux e. ainsi *âgé, Pâris, sêler* pour *aage, sceler* (Th. I 496), enfin sur a, o, u pour remplacer une s muette consécutive comme dans *jaunâtre, nôtre, vôtre, toûjours* ou un e muet précédent comme dans *crû, dû, plû, pû* (Th. I 517 etc.) pour *jaunastre, nostre, vostre, tousjours, creu, deu, pleu, peu*.

De latini verbi finiti collocatione et accentu quaestiones

scripsit

Axel W. Ahlberg.

1. Si ex grammaticis linguae latinae, quae in manibus hominum nunc versantur, quaerimus, quem locum enuntiati verbum occupet, omnes fere respondent verbum enuntiati claudere. Quam collocationem ita legitimam existimant, ut locos eos, ubi verbum alium locum occupet, legis exceptiones habeant. Quo modo has quas vocant exceptiones explicent, hoc loco non quaeritur; id unum animadverto has exceptiones tantum numerum efficere, ut potius ex iis legem constituamus. Neque opus est hanc rem exemplis probare. Quamquam usus verbi in fine enuntiati collocandi apud alios scriptores alius est, tamen omnes multis locis hunc usum violant. Et non modo in scriptoribus antiquissimae et »argenteae» aetatis res se sic habet, sed etiam ii scriptores »aureae» aetatis, quorum sermonem credere licet ante omnes legem illam constituisse: Caesar, Cicero, Livius, ab ea plus minusve abhorrent. Quamquam concedo Caesarem Liviumque huic legi maxime favere.

Sed apparet nos ea re non esse contentos quod negavimus verbi in fine enuntiati collocationem unam legitimam habendam. Libenter volumus scire, primum utrum scriptores verbum forte fortuna in quovis loco collocarint an normis usi sint certis; tum num normae quae possint statui apud scriptores si non omnes tamen eiusdem generis valeant atque in eodem scriptore constanter adhibeantur. Per se ipsum credibile est scriptores in hac

quoque re non casu egisse sed, sive peritia sive inscitia adducti sunt, ad usum et consuetudinem pronuntiandi quam maxime se adplicuisse neque, si ordinem verborum traditum mutassent, sine causa id fecisse.

2. Priusquam hanc rem quam nobis proposuimus tractabimus, paullum nobis erit digrediendum et de natura operum latine scriptorum in universum disserendum. Omnia opera scriptorum latinorum arte et doctrina plus minusve sunt elaborata, quo fit, ut oratio quam praebent a sermone vere pronuntiatio pro ratione artis abhorreat atque artem redoleat. Itaque si in omnibus linguis scripta et pronuntiata aliquid distant, certe in latina lingua haec discrepantia maior esse debet. Quod quamquam verum est, tamen dissimilitudini utriusque sermonis necesse est fines constitutos esse. Tantum enim scriptores sermone pronuntiatio sui temporis astricti erant, ut quidquid iis placeret, novare vel mutare non possent. Vt haec lex in oratione universa, ita in vocum collocatione valebat: certe erat collocatio vocum in lingua latina libera, sed fines licitos scriptores vagari non poterant.

Nunc vero in omnibus operibus non eadem oratio inest. Non aetas tantummodo verum etiam genus operis dissimilem orationem creabant. Ipsi Latini, Graecos secuti doctores, tria genera dicendi distinxerunt, quae Rhetorica ad Herennium *genus grave, mediocre, attenuatum* appellat. Nos, si nomina nostrae aetatis iis iungere velimus, ea potius nominamus: *sermo artificiosus* («Kunstsprache»), *cotidianus* («Normalsprache»), *plebeius* («Vulgärsprache»). Qua in re est animadvertendum utrumque genus notionum non in omni re inter se respondere.

Ea igitur quaestio est, quo modo haec tria genera dicendi differantur. Non modo, credo, in vocibus locutionibusque adhibendis et sentiis exornandis verum etiam in vocibus collocandis. Ex exemplis quae Rhetor. ad Her. IV, 8—10 adfert hoc non satis elucet. Sed si opus est hanc rem exemplis illustrare, sermone plebeio omisso satis erit ad orationes et epistulas Ciceronis reicere, quamquam non est obliviscendum has epistulas sermonem cotidianum non purum sed quasi politum repraesentare.

tare. Magis clare et dilucide haec differentia generum dinoscitur, si orationes Catonis et Gracchi cum fabulis Plauti et Terentii comparamus. Oratores enim quos nominavi collocatione multo liberiore utuntur, cum leges rhetoricae, sive euphoniā sive rhytmum spectabant, e sermone cotidiano artificiosum efficiant. Sed peto haec mea verba non in eam partem accipiantur ut dicam in »genere gravi» voces quocumque modo potuisse transponi. Erant enim, ut supra dixi, limites, supra quos non licuit transgredi. Sed eae vocum collocationes, quae in usu et consuetudine sermonis constantes erant et quasi vinculo quodam coniungebantur eodemque modo acuebantur, in sermone arte elaborato ad vim singularem efficiendam mutationem patiebantur.

3. Ex iis quae nunc scripsi apparet, priusquam collocationem et accentum verbi finiti statuere conemur, fontes nobis conquirendos qui sermonem vere pronuntiatum reddant vel saltem huic sermoni quam plurimum aequentur. Qua in re percommode accidit quod iudicem optimum habemus Ciceronem, qui in Oratore multa de vario genere orationum scripsit. Paucos locos, qui ad nostram quaestionem maximi sunt momenti, mihi liceat transscribere. Loci hi sunt:

§ 67 Itaque video visum esse nonnullis Platonis et Democriti locutionem, etsi absit a versu, tamen quod incitatus feratur et clarissimis verborum luminibus utatur, potius poema putandum quam comicorum poetarum; *apud quos, nisi quod versiculi sunt, nihil est aliud cotidiani dissimile sermonis.*

§ 189 Sed quaeritur quo numero aut quibus potissimum sit utendum. Incidere vere omnis in orationem ex hoc intelligi potest, *quod versus saepe in oratione per imprudentiam dicimus. Est id vehementer vitiosum, sed non attendimus neque exaudimus nosmet ipsos; senarios vero et Hipponacteos effugere vix possumus; magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio.*

§ 191 Sequitur ergo ut qui maxime cadant in orationem aptam numeri videndum sit. Sunt enim qui iambicum putent, *quod sit orationis simillimus, qua de causa ratione potissimum propter similitudinem veritatis adhibeatur in fabulis.*

§ 196 *Iambus enim frequentissimus est in iis* (scil. orationis generibus) *quae domisso atque humili sermone dicuntur.*

Hi loci nos primum docent cum sermone cotidiano quam maxime consentire iambos comicorum vel rectius metra iambici generis, i. e. et iambos et trochaeos. Dicit etiam Cicero claris verbis neque senarios (usitatissimum metrum iambicum) neque Hipponacteos (quod est tetrameter trochaicus *σάκων*) a loquentibus posse effugi. Tum nos dictis Ciceronis docemur, qua in re similitudo iamborum et sermonis cotidiani constet. Nimirum haec similitudo in ea posita est re, quod accentus singularium vocum ad ictus iamborum sunt aptissimi, cum in plerisque vocibus syllabae, quae principali aut leviori accentu percutiantur, tantum distent, ut in iisdem ictus pedis versus cadat. Sed haec res non satisfacere mihi videtur. Sunt sane multi versus iambici et trochaici, in quibus ictus cum accentibus vocum non consentiat. Ergo aut Cicero de consensu iamborum et sermonis cotidiani falsa narrat aut nova alia res accedit, qua et discrepantia tollatur et similitudo restituatur. Cumque, quantum scio, causa nobis non sit, cur de veritate verborum Ciceronis dubitemus, nihil aliud restat nisi ut consensum quo de loquitur latius patere putemus. Itaque ad eam deferimur sententiam, ut existimemus accentum enuntiati in cotidiano sermone atque in his iambis trochaisque eundem vel eundem fere fuisse — namque vix potest negari vulgarem accentum et usitatam collocationem vocum metri causa interdum potuisse mutari. Quod si fit, ut duo vel plura genera accentus in his versibus occurrant, nobis est inquirendum, quod genus principale habeatur. Quae res, credo, ipso numero exemplorum saepissime diiudicatur. Ergo Plauti Terentiique ¹⁾ fabulas principem praecipuumque fontem sermonis cotidiani etiam in ea re quam tractamus merite constituimus, qui fontes quasi regulam et normam ceterorum debent efficere.

Secundo autem gradu haec opera pono: Petronii saturas, in quibus tamen orationes sermonein non tam cotidianum quam plebeium depingere videntur, Ciceronis epistulas, quae si non

¹⁾ Terentii fabulas, quoniam non inquisivi, omittere cogor; neque tamen credo aliquid novi ex iis prodire potuisse.

omnes et totae tamen magnam partem et multis in rebus colorem sermonis cotidiani reddunt¹⁾. Et nota ea, quam ipse Cicero in Oratoris locis supra adlatis dicit huius generis orationis esse propriam, uberrime adest. Sine difficultate enim longa spatia multarum epistularum aut iambice aut trochaice scandere possumus, neque aliud quidquam, ut versiculos statuamus, impedit nisi quod unus pes unave syllaba aut deest aut superest. Fit etiam interdum, ut et ipse ei rei obnoxius sit quam in Oratore 189 reprehendit dicens »valde vitiosum» esse versus »per imprudentiam» in orationem inrepere; quae res praeter alia testimonium dicit orationis quae est in his epistulis. Paucos locos quos adnotari libet mihi adferre (neque est dubium quin plures facile inveniuntur):

Ep. ad Att. II, 7 Séd illud quíd sit scíre cúpio, quód iacis
óbscure (Hipponacteus)

Ibidem Átque haec síc velim éxístiumés non me
ábs te κτττ το πρττττττττττ (troch. septen.)

III, 7 Dé re públicá videó te cólligere ómnia
quae putes (troch. sept.)

Ibidem Quae quámquam exígua súnť, tamén,
quoniám placet éxpectemus (iamb. septen.)

III, 10 Aut íbidem oppériar aút me | ád te con-
feram (senarius)

Ep. ad Fam. III, 5 Visurúsne mé sis ín província, ea res síc
se habet (troch. septen.)

III, 9 Si quíd velis, gratíssimúm mihi féceris
(senarius)

Ibidem Éť velim, réliquum quód est promissi ac
múneris fúi, mihi persólvas
(troch. octon.)

Ibidem Náť profecto nóń est méúm, qui ín scrí-
bendo, ut solés ádmirári (troch. octon.)

Alia exempla similitudinis, quae totum versum non explent,
infra collecta invenias.

¹⁾ Decem tantummodo libros perlegi: Epist. ad Att. I—VI, Epist. ad Fam. I—IV.

Denique commentarii Caesaris, cuius oratio ornatu »generis gravis» plus quam ullius scriptoris caret quique ob eam rem »generis mediocris» optimus auctor nominari potest, materiam haud contemnendam praebent.

4. Post hunc digressum, ubi de materia huius disputationis egimus, ad verbi collocationem transgrediemur. Tum primum ad eam questionem deducimur, num quae leges de verbi collocatione et accentu in ceteris linguis indoeuropaeis valeant, propter quas aliquid certi de lingua indoeuropaea quam vocant concludatur. Vt haec quaestio nobis explicetur, grammaticum harum linguarum peritissimum consulamus Brugmannum, qui in *Kurze vergleichende Grammatik* cet. § 42, 4 et § 928 de verbo finito docet, quae his fere sententiis complecti licet:

- I 1) Verbum finitum accentum habebat, si primum enuntiati locum occupabat,
- 2) Verbum finitum accentu carebat (vel leniore accentu imbuebatur), si post nomina, pronomina, particulas negationis ceteraque adverbia subsequebatur.
- II 3) Verbum finitum primum locum occupare solebat in
 - a) enuntiatis imperativis vel iussivis,
 - b) enuntiatis narrativis (»Erzählung»),
- 4) Verbum finitum extremum locum occupare amabat in ceteris enuntiatis atque praecipue in
 - a) quaestionibus quae a pronominibus incipiunt,
 - b) enuntiatis affirmativis (»Aussagesätze»).

5. Nunc vero quaestio existit, quatenus eadem leges in latina lingua valeant. Vt iam dixi, vulgo putant hanc varietatem, quam linguae indoeuropeae tribuunt, in latina lingua fere totam evanuisse: namque hunc statum primigenium ita esse mutatum, ut collocatio verbi, quae esset in quaestionibus et enuntiatis affirmativis (= II, 4) legitima, etiam in ceteris enuntiatis consedissee, excepto verbo substantivo, quod locum encliticae retineret. Quamquam concedo id verum esse hunc varium usum, propter quem in aliis enuntiatis alio loco verba collocarentur, in

latina lingua ita esse sublatum, ut verbum finitum in omnibus enuntiatis eisdem legibus regeretur, tamen contendo leges illas, quae in indoeuropaea lingua iubeant, si non aequè dominari attamen reliquias satis magnas linguae latinae tradidisse. Si opera ea quamvis obiter perlegimus, quae § 3 dixi sermonis cotidiani esse vel ei sermoni proxime accedere: Plautum, Ciceronis epistulas, Caesarem, Petronium, inter Caesarem et ceteros scriptores differentia quaedam statim elucet. In his enim, si una pars verborum eaque maior in fine enuntiati locum habent, tamen altera pars, cuius numerus non est despiciendus, in initio collocantur. Caesaris autem commentarios recensentes invenimus et multo plura verba finem occupare et ea pauca, quae ad initium adtrahantur, eadem esse quae etiam apud scriptores prioris generis primo loco poni soleant. Neque nos praeterit quod cetera verba, quae apud hos in initio inveniuntur, apud Caesarem prorsus desunt. Sunt tamen magna multitudo horum verborum formae personarum primae et secundae numeri singularis, quae formae ob naturam indolemque ipsorum commentariorum in iis locum non habent. Et quae de scriptis Caesaris hoc loco dixi, idem non modo omnibus rerum gestarum scriptoribus, sive Livius est sive alius, sed etiam plerisque scriptoribus latinis plus minusve accidit: ipsarum earum formarum, quae initium enuntiati plerumque quaerunt, maxima pars apud omnium plurimos scriptores rarissime occurrunt. Quod primum est, observandum. Tum non est obliviscendum etiam verborum formas in omnibus scriptoribus usitatissimas inveniri, velut formas tertiae personae numeri et singularis et pluralis, quae tamen formae non nisi apud Plautum et Ciceronem in initio enuntiati vulgo collocantur.

6. Quae sunt igitur hae formae initium enuntiati appetentes? Et quo modo in his formis haec collocatio est explicanda?

Duplex collocatio facile dinoscitur: aut primo aut secundo tertiove loco haec verba ponuntur.

I. A priore genere collocationum primordium faciam.

Si imperativos et coniunctivos iussivos, qui omnibus latinitatis temporibus suum veterem locum libenter serva-

bant — neque autem opus est exempla huius usus enumerare — excipimus, in sermone cotidiano fabularum magnam multitudinem verborum invenimus hunc primum locum occupare. Atque hic usus tam vulgaris est, ut vere dici mihi videatur numerum talium verborum ceteris fere aequari. Num verba alia aliter in hac re se habeant, non inquisivi, neque putavi id opus esse inquiratur. Id certe constat verba omnis longitudinis quantitaeque sic collocari, liceat numero valde praevaleant verba usitatissima vel monosyllaba (sum, es, est, sunt, fit, dat, scis, vis, vult sim.) vel bibreivia iambicaque (scio, velim, velis, facis, facit, habes, habet, puto, putas, putat, vides, videt sim.) vel trochaica spondiacaque (novi, novit, dico, dicis, dicit, dixi, dixit, aio, fias, fiat, ibo, ibis sim.) vel trisyllaba (memini, habui, merui, metui; meminit cet.). Neque in aliis enuntiatis alius valet usus, ut quaestiones ab enuntiatis affirmativis differantur: utrum quaestio an enuntiatum, voce tantummodo et accentu audiebatur. Nimirum in hac re fabularum sermoni proxime accedit is qui est in orationibus saturarum Petronii, neque multum distat oratio ea quam in epistulis Ciceronis invenimus.

Sed quam aliter apud Caesarem! Apud quem enuntiata primaria a verbis incipiunt paucissima. Paucis formis verbi substantivi, de quibus plus infra agam, verba a principiis enuntiatorum detrusa esse procul dubio possumus contendere. Atque idem ceteris historicis, sive eum antecedunt sive subsequuntur, accidit. Recte igitur Brugmannus dixit linguam latinam magis quam ullam aberrasse ab usu antiquo, secundum quem in genere narrativo orationis (»Erzählung») enuntiata a verbis inciperent. Namque historici eum usum verbi collocandi omnino receperunt, qui primitus erat enuntiatorum affirmativorum. Neque id mirum mihi videtur, cum ad materiam historicorum saepe magis sit accommodata oratio, ut ita dicam, logica, quae etiam in vocibus collocandis ordinem a ratione pendentem instituit eumque severe adhibuit. Quem morem iam a Catone usurpatum posteri deinceps historici servarunt. Si enim e fragmentis (Peter ed. II) aliquid licet concludi, etiam in his collocatio »finalis» valde su-

perabat. Ita uno loco Cato ¹⁾ enuntiatum a verbo incipiens facit: frgm. 128 *Interea — — — si quis strenue fecerat, donabam honeste ut — —*.

Quod utrum fiat rhetoricae causa necne, non iudico; id certum est a posteris historicis hunc morem acceptum esse, ut cum enuntiatum secundarium verbo esset finitum, in primario verbum primum occuparet; quo ordine quasi chiasmus quaedam existit. Vt legimus apud Claud. Quadrigar.

frgm. 36 Inde postquam aliquantum *recessit, offendit* mortem

frgm. 73 Vbi *decreverunt, commemorant* Graccho

frgm. 81 Et postquam non *succendit, reduxit* copias.

Eadem collocatione Caesar usus est:

Bell. Civ. II, 11, 2 Id ubi *vident, mutant* consilium.

III, 15, 6 Sed cum essent in — — angustiis ac se

Libo cum Bibulo *coniunxisset, loquuntur* ambo ex navibus cet.

III, 16, 3 Eo cum *venisset, evocantur* illi ad colloquium.

Similem chiasmum idem Caesar etiam sic habet, ut duo enuntiata primaria coniungat, quorum prius in verbum desinat, alterum a verbo incipiat.

¹⁾ Maximum fragmentum (83) h. l. colloco: »Dii immortales tribuno militum fortunam ex virtute eius *dedere*. Nam ita *evenit*: cum saucius multifariam ibi *factus esset*, tamen vulnus capiti nullum *evenit* eumque inter mortuos defetigatum vulneribus atque quod sanguen defllexerat *cognovere*. Eum *sustulere* isque *convaleuit* saepeque postilla operam reip. fortem atque strenuam *perhibuit*. Sed idem benefactum, quo in loco ponas, nimium *interest*. Leonidas Laco quidem simile apud Thermopylas *fecit*, propter eius virtutes omnis Graecia gloriam atque gratiam praecipuam claritudinis inclutissimae *decoravere* monumentis, signis, statuis, elogiis, historiis aliisque rebus; gratissimum id eius factum habuere. At tribuno militum parva laus pro factis *reliata*, qui idem fecerat atque rem serverat». Hic longa series verborum in fine collocatorum uno loco interruptus est verbo *decoravere*, quod ad vim rhetoricam efficiendam ante substantiva asyndetice enumerata et in eundem sonum desinentia praemittitur. Itemque in frgm. 58 *Lucum Dianium in nemore Aricino Egerius Laevius Tusculanus dedicavit dictator Latinus* verbi collocatio insolita est et rhetorica, id quod tituli dedicatorii eius temporis docent (cf. Schneider, Exempla 98 sqq.). In fragm. 71 *Tauriani vocantur de fluvio, qui — —* verbum apparet ea causa promotum, ut relativum post correlatum suum subsequeretur.

Bell. Gall. I, 1, 6 Belgae ab extremis Galliae finibus *oriuntur*, *pertinent* ad inferiorem partem — —.

I, 1, 7 Aquitania a Garunna flumine ad — — — *pertinet*; *spectat* inter occasum — —.

I. 18, 1—2 Liscum *retinet*, *quaerit* ex solo ea quae in senatu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis *quaerit*; *aperit* esse vera.

I, 32, 1—2 — — — petere *coeperunt*; *animadvertit* Caesar — —.

II, 2, 3 Ipse — — ad exercitum *venit*; *dat* negotium —.

V, 48, 1—2 Caesar — — — auxilium in celeritate *ponebat*: *venit* magnis itineribus in Nerviorum fines.

Itemque III, 23, 2—3; IV, 34, 3—4; V, 22, 4—5; 44, 7—9.

Hanc quoque collocationem antiqui temporis fuisse docent Coel. Antip. frgm. 9 Legati quo missi sunt *veniunt*, *dedicant* mandata — Claud. Quadrigar. frgm. 81 Venit, accessit, ligna *subdidit*, *submovit* Graecos, ignem *admovit*.

Vt ex exemplis Caesarianis Bell. Gall. I, 18 et V, 44 evadit, haec verborum collocatio etiam cum altera erat coniuncta, eam dico qua idem enuntiatum et incipit a verbo et verbo terminatur. Caesar etiam alia exempla praebet:

Bell. Civ. I, 3, 1 *Laudat* Pompeius *atque* in posterum *confirmat*.

I, 5, 5 *Profugiunt* statim ex urbe tribuni plebis *seque* ad Caesarem *conferunt*.

I, 67, 1 *Disputatur* in consilio a Petreio atque Afranio *et* tempus profectionis *quaeritur*.

I, 69, 4 *Conclamatur* ad arma *atque* omnes copiae — — — *exeunt* rectoque — — itinere *contendunt*.

I, 70, 3 *Confecit* prior iter Caesar *atque* ex magnis rupibus — — — aciem *instruit*.

I, 83, 3 *Producitur* tum res aciesque ad solis occasum *continentur*.

Item II, 27, 3; 41, 2; III, 112, 6 — Cfr etiam I, 60, 3—4; 76, 3—4; In Bell. Gall. nullum tale exemplum inveni praeter duo illa, quae ob aliam causam nuper adtuli. Haec verborum collocatio certe

rhetorica est. Apud scriptores, qui post Caesarem vixerunt, non raro occurrit maximeque apud poetas florebat. Cfr Norden, Vergilius Buch VI, p. 383 sq. Ne apud Petronium quidem exempla desunt, velut

9 *consedit* puer super lectum *et* manantes lacrimas pollice *extersit*

28, 6 *sequimur* nos admiratione iam salvi *et* cum Agamemnone ad ianuam *pervenimus*.

36, 4 *damus* omnes plausum a familia inceptum *et* res electissimas ridentes *aggredimur*.

Nimirum Apuleius hanc quoque collocationem in suum sermonem recepit, velut Metam. I, 7 Effeci — *et* — exuo; 22 intuli — *que* — invenio; 25 *demonstro* seniculum: in angulo *sedebat*; 26 evasi — *et* — reddidi — II, 28 non obnitimur — *sed* — deprecamur; 29 immitto — *et* — arbitrabar; suscipit — *et* — adorat; IV, 35 itur — *que* — parant; V, 3 sensit — *que* — diluit; 5 annuit *et* — spondit; cet.

7. Postquam has collocationes quae artem plus minusve redolent seiunxi, ad ipsa vestigia primigeniae collocationis tandem pervenio.

Primum vero est animadvertendum scriptores rerum gestarum, cum oratione magis simplici utantur resque gestas non tam commemorare quam ante oculos legentium ponere cupiant, solito genere scribendi omisso solere enuntiata breviora copulari verbaque in principiis enuntiatorum ponere. Namque cum id spectetur, ut res sic quasi agantur exponantur, magis aptum est verba, in quibus vis maxima inest, praecedere. Accedunt etiam interdum eae collocationes rhetoricae, de quibus supra egi. Apud historicos antiquissimos tale exemplum invenitur: Coel. Antip. frgm. 44 Ipse regis eminus equo ferit pectus advorsum, *congenue* percussus, *deiecit* dominum. Cfr etiam Claud. Quadrig. frgm. 81. — Caesar tales locos praebebat paucos. In ipso initio Bell. Civ. I, 1—5, ubi is rerum statum, quis fuerit apud adversarios, oculis nostris depingit, iterum iterumque verba in initiis enuntiatorum collocat. Totus locus continuus debet legi; verba quae huc spectant numero: 1, 2 Referunt consules — 2, 2 Dixerat ali-

quis — 7 Intercedit M. Antonius — Refertur confestim — 8 Dicuntur sententiae graves — 3, 1 Laudat Pompeius — 3 Compleitur urbs — 6 Pollicetur L. Piso censor — 7 Dicuntur etiam — 5, 3 Decurritur — 5 Profugiunt statim — Alterum locum ubi hoc genus narrandi clare elucet, totum describo: Bell. Civ. I, 60 Interim Oscenses et Calagurritani qui erant cum Oscensibus contributi, *mittunt* ad eum legatos seseque imperata facturos *pollicentur*. Hos Tarraconenses et — — *insequuntur*. *Petit* ab his omnibus, ut se frumento iuvent. *Pollicentur* atque omnibus undique conquisitis iumentis in castra *deportant*. *Transit* etiam cohors Illurgovonensis — — et signa ex statione *defert*. Magna celeriter commutatio rerum. — Simili natura sunt Bell. Civ. I, 61 1—2 Nuntiatur — Venerant — Erant — Erant — 76, 2 Fit — Postulat — Edicunt — Bell. Gall. I, 43, 6 Docebat, 9 Postulavit — V, 31, 1 Consurgitur — Comprehendunt — 4 Pronuntiatur — Consumitur — 44, 7 sq. — 46. Eadem collocatione in descriptionibus locorum gentiumque usus est, velut Bell. Gall. I, 1, 5—7 Eorum (Helvetiorum) una pars, quam Gallos optinere dictum est, *initium capit* a flumine Rhodano, *continetur* Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, *attingit* etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, *vergit* ad septentriones. Itemque in descriptione Britanniae V, 12.

Sed si eos scriptores quaerimus, apud quos hic usus verba praemittendi floreat, ad id genus litterarum, quod nos »Roman» vocamus, nobis est convertendum, quippe in quo genere oratio narrativa magis pura fuisse debeat. Itaque hunc usum apud Petronium (nam de Apuleio potius taceo) merito expectamus; neque nos haec spes fefellit. Namque verba, quibus actio progreditur, primo loco vulgo collocat: *veniebamus, consedimus, sequimur, videmus, adnotavi*. Ceterum legas, peto, capita 23—24, 26—27, 33—34, 36, 59, 63, 78—79, 91—92, 97—108 cet. et habes exempla quam optima puri generis narrandi Latinae linguae. Ex hac tanta copia locorum unum mihi libet exscribere, ne in disputatione mea ulla res suis exemplis careat. Ergo sequitur cap. 36: Haec ut dixit (Trimalchio), ad symphoniam quattuor tripudiantes procurrerunt superioremque partem repositorii abstulerunt. Quo facto *videmus* infra altilia et sumina leporemque in medio pinnis subornatum,

ut Pegasus videretur. *Notavimus* etiam circa angulos repositorii Marsyas quattuor — —. *Damus* omnes plausum a familia inceptum et res electissimas ridentes aggredimur. Non minus et Trimalchio eiusmodi methodis laetus 'Carpe' inquit. *Processit* statim scissor et ad symphoniam gesticulatus ita laceravit obsonium, ut putares essedarium hydraule cantante pugnare. *In-gerebat* nihilo minus Trimalchio lentissima voce: 'Carpe, carpe'.

8. Tum veteris usus vestigia in collocatione formarum verbi substantivi *est*, *erat*, *erant* invenio. Quae formae, nisi sunt encliticae (de qua re infra agam), primum locum appetunt. Non loquor de iis locis, ubi eae sunt accentu praeditae. Agitur de locis in quibus, quamquam accentu carent, primum locum obtinent. Namque non modo hoc loco collocantur, ubicumque de nova re narratur vel novam partem narrationis eae inducunt, velut apud Caesaris Bell. Civ. I, 39, 1 *Erant*, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petreii duae — II, 28, 1 *Erat* in exercitu Vari Sextus Quintilius Varus — 34, 1 — III, 59, 1 — 108, 1 — Bell. Gall. V, 6, 1 — 44, 1 et apud Apulei Metamorph. in initio fabulae de Amore et Psyche IV, 28: *Erant* in quadam civitate rex et regina. — Verum etiam medio in flumine narrationis eae formae sic collocantur. Nulla enim inest differentia inter exempla haec: Caes. Bell. Civ. III, 24 1 *erat* eo tempore Antonius Brundisii — 32, 4 *erat* plena lictorum et imperiorum provincia — 58, 3 *erat* summa inopia — et haec: Caes. Bell. Civ. I, 83, 1 *acies erat* Afraniana duplex legionum V — III, 11, 2 Poinpeius *erat* eo tempore in Candavia.

Cumque sit difficile intelligere cur hae formae sine aliqua causa hunc singularem locum occupent, nihil aliud superest nisi quod reliquias veteris usus, qui quando in tota oratione narrativa valebat, sumimus. Ceterum animadverto has formas hoc modo collocatas sine accentu pronuntiari debere.

Ad extremum alia exempla Caesariana, quae adhuc non adtuli, compono:

erat: Bell. Civ. I, 11, 1 — 23, 1 — 2 — 43, 1 — 57, 1 70, 1 71, 1 — 73, 2 — II, 39, 1 — III, 45, 5 — 47, 1 — 63, 1 — 102, 2.

erant: Bell. Civ. I, 51, 2, 3 — 74, 7 — II, 30, 2 — 39, 4 — III, 7, 1

— 88, 2 Bell. Gall. I, 6, 1 — III, 10, 1 — 12, 1 — V, 34, 2 — 49, 6 alibi.

II. Verba finita enclitice collocantur.

9. Iam Wackernagel (I. F. 333 sqq., de verbis 425 sqq.), cum ostendisset voces encliticas in linguis indoeuropaeis ad initia enuntiatorum attrahi atque secundum vel tertium locum in iis amare, etiam verba quaedam ob hanc ipsam collocationem esse enclitica probavit. Vt in lingua latina multas formas verbi substantivi *esse*, quippe quae eandem collocationem libenter occuparint, encliticas esse recte monet. Idem etiam, licet non sine dubitatione, de forma *fit* sumit. Sed errat, si hunc usum in aliis quoque verbis latinis valere negat. Id vero constat in verbo *esse* usum encliticum alteri collocationi valde praevalere idque fieri non minus apud Caesarem quam Plautum Ciceronemque. Sed eadem collocatio, quamquam non tam frequenter occurrit, tamen in multis aliis verbis adeo est vulgaris, ut legitimam eam esse vix possit negari. Namque vulgo fit, ut et in enuntiatis primariis praecipueque iis, quae a pronominibus *ego*, *tu*, *quis*, *qui* sim. vel particulis velut *non*, *ne*, *sic*, *ita*, *tum*, *nunc* incipiant, post has voces, et in enuntiatis secundariis post ipsas conunctiones verba collocantur. Quae cum ita sint, in his quoque verbis eandem arbitror explicationem atque in verbo *esse* adhibendam, i. e. haec verba enclitice usurpari sumendum nobis est. Itemque enclisis mihi videtur sumenda ubi in medio enuntiato eadem verba eandem collocationem habent.

Verba, quae hanc encliticam collocationem admittunt, sunt et monosyllaba et bibreivia iambicaque (multa) et spondiaca (paucissima)¹.

De singulis cuiusque generis verbis nunc agam et collocationes varias exemplis e Plauto et Cicerone et Caesare sumptis illustrabo. Quod priusquam faciam, denuo commonebo, apud Ciceronem et Caesarem nos nihil aliud nisi collocationem cognoscere, a Plauto autem etiam de ipso accentu nos doceri ita quidem, ut is, si consensum ictus et accentus efficere studeret, verba enclitica sub ictu non sine aliqua causa ponere potuerit. Sed

¹) Etiam trisyllaba inveniuntur, sed ea h. l. omitto.

hac re non ad id debemus perducere, ut putemus quosvis locos plautinos eandem vim probandi habere.

10. A) *Monosyllaba*.

Maximam copiam exemplorum praebent verbi substantivi formae *sum es est sunt, sim sis sit sint*; quas esse encliticas mihi non opus est probare.

Si usum plautinum inspicimus, haec verba sine differentia et ictum ferre et ictu carere videntur. Neque enim maxima pars formarum, quae ictum ferunt, in enuntiato maiorem vim quam ceterae habent. Quod est verum. Sed peto haec animadvertas. Hae formae monosyllabae illae quidem sine accentu erant, sed natura speciesque vocis praecedentis differentiam aliquam secum ferebat. Si enim voces praecedentes erant monosyllaba vel bi- et polysyllaba ultima producta, verba ipsa totum accentum amiserunt; sin vero voces antecedeabant in trochaeum exeuntes, necesse erat in ipsa verba levis accentus caderet. Atque hic est accentus, quem in versibus invenimus ictus partes agere. Itaque legitimi sunt accentus hi: *nón sum, égo sum, paupér sum — sálva sim, vísus sim*.

Idem fere de ceteris monosyllabis *das fers stas, sim*. dici potest, nisi quod in his id est tenendum, ut idem verbum etiam in iisdem collocationibus aut cum accentu aut sine eo pronuntiaripotuerit, velut *quid vis?* aut *quid vis?* Quamquam crediderim, unam tantummodo formam pronuntiandi eius fuisse consuetudinis, qua homines vulgo, i. e. non emphatice, uterentur. Ceterum accentus vocum, quae sequuntur, aliquas partes in hac re videntur egisse.

11. a. *sum, sim, sis, sit, sunt, sint*¹⁾. **Plautus**. Duae species accentus occurrunt: α) $\acute{\text{sum}}$, β) $\acute{\text{sum}}$.

α) *is sum* Men. 471 — *hic sum* Trin. 1109 — *quí sum* Men. 471 — *nínc sum* Ps. 783 — *si sum* Most. 590 — *nón sum* Amph. 937, Mil. 1140, Pers. 349, Poen. 404, Trin. 978 — *égo sum* Amph. 379, 387, 394, 440, 442, 614, 615, 1021, Aul. 731,

¹⁾ Cum omnes formae plane eodem modo usurpentur, satis habeo in Plauto exempla formae *sum* adferre. Neque in hoc verbo neque in ceteris necessarium videtur tota copia, quae mihi praesto est, uti.

Cpt. 1020, Curc. 256, 420, 421, Men. 293, Merc. 758 cet. — (*Ego sūm* Amph. 861, Aul. 704. Ba. 784, Ep. 449 metri causa in primo pede iamborum, itemque *satīs sūm* Cpt. 747, *ita sūm* Mil. 514, *non sūm* Poen. 802, *puer sūm* Merc. 292, *rex sūm* Poen. 671), — *dicāx sum* Truc. 683 — *paup̄r sum* Aul. 88 — *pernīx sum* Mil. 630 — *sortī sum victus* Cas. 428 — *triōboli sum* Poen. 381. — *bēnevolēns sum* Ep. 78.

β) *missa sūm* St. 196 — *nīpta sūm* Amph. 817 — *sālva sūm* Amph. 730, Men. 705 — *tōta sūm* Ci. 535 — Uterque accentus invenitur, ubicumque ante *sum* sunt voces, quae *s* consona terminantur praecedente brevi vocali: *-is, -es, -os, -us*. Cum autem accentus β) numero valde superet, concludi licet eum esse primigenium legitimumque atque consonam *s* duplicem sonum productum non efficere, id quod e fine versuum *nūllus sum* Merc. 217, *fāctus sum* Poen. 49, alibi iam erat cognitum. Exempla:

Accentus α)

Accentus β)

	Ámphitruónis sūm	Amph. 411
divēs sum Curc. 353	dīves sūm	Aul. 166
	exórtus sūm	Ps. 39
	inánis sūm	Ba. 531
	indignūs sūm	Rud. 522
	nátus sūm	St. 156
	nūllus sūm	Merc. 217, Most 388
	periclitátus sūm	Amph. 914
	sectátus sūm	Ci. 536.
salvós sum Cas. 312	sálvos sūm	Amph. 331
servós sum Amph. 356	sérvos sūm	Cas. 241, Poen. 1210
tuós sum Cpt. 668	vísus sūm	Merc. 232, 245
Sed <i>sum</i> recte acuitur: <i>nón ego sūm</i> Rud. 425 Trin. 1153 (<i>non sūm ego</i> Amph. 403) — <i>is ego sūm</i> Cpt. 1025 — <i>qui ego sūm</i> Amph. 314 — <i>quīs ego sūm</i> Amph. 438 — <i>quam ego sūm tibi</i> Cpt. 443 —. Itemque credo apud Cic. Att. III, 15, 2 <i>Quid enim sūm?</i>		

Cicero. Fam. I, 2, 3 *ita sum* cum illo locutus — II, 5, 2 *qui sit* rem p. afflictam et oppressam miseris temporibus ac perditis moribus in veterem dignitatem et libertatem *vindicaturus*. 6, 3 *quantae mihi sit* honos eius — ut *nihil sit* praeterea nobis re-

quirendum — III, 7, 5 *quid sit εὐγένεια*, *quid sit* nobilitas — 10, 10 *cui sum* amicissimus — Att. I, 14, 1 *quam sim* occupatus — 18, 1 *Ita sum* ab omnibus *destitutus* — 18, 3 *sibi ut sim* legatus — *ne sit* invito Milone in bonis.

sunt sint: Fam. I, 1, 3 *non sunt* amici — 9, 12 *quae sunt* apud Platonem nostrum scripta — II, 8 3 in eo *mihi sunt* omnia — 17, 7 Hoc animo *qui sunt* — Att. I, 3, 2 *ea sunt* ad Caietam *exposita* — 17, 11 *non sunt* haec ridicula — 18, 1 *multa sunt* enim — 19, 7 neque enim illae res aut *ita sunt* obscurae — 20, 2 sed tamen a me *ita sunt* acta omnia — Fam. I, 9, 15 *quae sint* consecuta — II, 17, 5 venturae *non sint* — Att. I, 19, 1 *quae sint* in rep.

Caesar. Bell. Civ. I, 82, 3 *quae sunt* cognitae — 85, 12 si *id sit* factum — II, 18, 6 *quae sunt* gestae in citeriore Hispania — 20, 2 *simul atque sit* cognitum — 33, 1 *magno sit* animo — 2 *cum primum sit* data potestas — III, 51, 4 *aliae enim sunt* legati partes 53, 1 *signaque sunt* militaria sex *relata*.

Bell. Gall. I, 10, 5 *Hi sunt* extra provinciam trans Rhodanum primi III, 8, 3 *ut sunt* Gallorum subita auctoritate finitimi *adducti* — 20, 2 *quae sunt* civitates Galliae provinciae finitimae his regionibus — IV, 2, 2 *quae sunt* apud eos *nata* — summi *ut sint* laboris — et multa similia.

Sum, sunt accentum habent, ubi totum enuntiatum efficiunt vel primum locum enuntiatii occupant vel enclitica subsequitur, velut **Plauti** Amph. 1014 *súm defessus* — Ci. 238 *súm nílí?* — Curc. 167 *súm deus* Poen. 619 *súm*. — Cpt 885 *súnt ut* — Poen. 337 *súnt illi aliae* — 345 *súnt mihi intus* — Ps. 362 *súnt mea istaec* — Rud. 719—720 *súntne illae ancillae tuae? súnt* — 998 *súnt alii* 1208 *súnt domi agni* — **Ciceronis** Att. I, 3, 12 *sum enim* — I, 13, 2 *sunt autem* — Fam. I, 8, 1 *sunt quidem* — II, 12, 1 *sunt enim multa*.

12. b. *es, est* ¹⁾. **Plautus.** Idem valet atque in a., nisi quod post vocales et *m* semper, post *s* consonam praeunte brevi vocali interdum *e* vocalis formarum *es est* aphaeresi evanescit.

¹⁾ **Exempla** unius formae *est* satis sit adtulisse.

Tres igitur accentus inveniuntur: α) *mághna'st, mághnus't, ánimò'st*, β) *híc est, sátis est, illic est*, γ) *núllus èst, válidus èst, mínátus èst*.

De casu α) nihil habeo quod adnotem nisi ictum etiam in ultimam cadere posse ut *magnást animóst*.

β) Hic accentus exoritur, ubi ante *est* praecedunt monosyllaba, bibrevia vocesque in longam syllabam exeuntes.

Monosyllaba: *híc, háec, hóc est* Amph. 312, 706, Aul. 587, Ba. 449, Cpt. 94, Curc. 71, Ep. 621, 622, Merc. 711, Mil. 552, Trin. 149, Truc. 371 — *híc est* As. 329, Aul. 621, Cpt. 1017, Ci. 190, Mil. 9, Most. 767, Pers. 505, Rud. 61 (prol.) — *équis híc est* Amph. 1020, Ba. 582, Men. 673, Mil. 1297, Most. 445, Poen. 1117, Rud. 762 — *is est* Ep. 113, Most. 311, St. 89, Trin. 354, 697 — *id est* profecto Merc. 372 — *id est* nómen mihi Ps. 637 — *quíd est* apud vos púlerius Poen. 275 — *quíd est* ei homini nómen Ps. 977 — *quíd est* tibi nomen Trin. 889 — *quíd est* ei nómen Trin. 908 — (Contra *est* ictum habet *híc, haec èst*, metri causa in primo pede iamborum Ba. 1068, Ci. 609, Poen. 204 et in ultimo pede Trin. 105. Certe accentus in *est* cadebat, ubicumque interroganti cuidam respondebatur *is èst* Ba. 535, Rud. 1130 — *híc èst* Pers. 544 — *quíd èst?* vulgo fere in quaestione, ubi accentus in verbo non in pronomine inest, velut in ultimo pede senariorum Aul. 450, Ba. 999, Cas. 595, Curc. 62, Men. 709, Merc. 285, 758, Mil. 1297 cet. et troch. sept. As. 509, 877, Ba. 78, Cpt. 578, Cas. 371, Curc. 565, Men. 378, 393, 1024, 1086 cet. et in aliis pedibus Ba. 561, Ci. 664, Men. 844, Most. 364, 575, 643, Pers. 144, Poen. 711, 1196, Ps. 1066, Trin. 1137).

Ex ceteris exemplis adfero: *nón est* Amph. 372, 402, 719, As. 195, 242, Aul. 111, Ba. 914, Cpt. 121, 567, 888, Cas. 258, Ci. 67, Ep. 461, 483, 591, Merc. 443, 916, 918, 919, 990 cet. (*non èst* metri causa Merc. 374, Poem. 277 — Trin. 916 et *nón est* et *non èst* habet) — *níl est* As. 94, 146, 543, Aul. 83, 238, 349, 377, Ba. 92, Cpt. 103, 1028, Ci. 194, Curc. 419, 465, Ep. 304, Poen. 504, 587, 913 cet. (*níl èst* in primo pede senar. Ba. 859, 1012, Most 544, Trin. 199, 808, 1108 — *níl èst* mirandum Curc. 265) — Item *rés est, sic est, núnc est, fús est, laús est, nóx est, páx est, spés est* (*spes èst* in primo pede Most 567).

Si post *est* vox enclitica sequebatur, accentus in *est* trans-

motus videtur: *quid ést igitur* Ps. 1067 — *quid ést tibi nomen?* Pers. 700. — Relativo pronomine sequente uterque accentus occurrit, ut is aut in vetere loco remaneat aut in *est* promoveatur. Uter accentus adhibitus sit, ex accentu vocis sequentis pendere videtur: *hic ést quem* Curc. 656 — *hoc ést quod* Men. 531, 535 — *huc ést quom* Pers. 138. — *quis ést qui* Merc. 808, Rud. 414 — *quis ést qui* Ep. 201, Trin. 1069 (Hém, quis ést qui) — *quid ést quod* Ba. 92, Curc. 166, Pers. 239, Poen. 867, 884, Truc. 295 (Ep. 570 *quid ést*, *patér*, *quod*) — *quid ést qua dé re* Rud. 1060 — *quid ést quod* Ps. 9, Rud. 833 (incertus Most. 69, ubi fortasse *quid ést quód* eodem modo atque Pseud. 1087) — *nil ést quód* Cpt. 741, Curc. 634, Men. 665, Trin. 188 — Most. 992, Rud. 418 — *nil ést quod* Amph. 1132, Ba. 875.

Bibrevia: *méus ést* Ci. 5, Poen. 826, Ps. 445, 996, 1009, 1124, Rud. 1054, 1057, 1360, Trin. 1055, Truc. 507 — *tíos ést* Amph. 610, Ba. 872, 1044, Poen. 672, Rud. 1057, 1361 — *ópús ést* Amph. 956, Ba. 77, 707, Cpt. 160, 291, Cas. 547, Ci. 111, Ep. 287, Men. 955, Merc. 106, Mil. 597, 795, Poen. 1087, 1351, 1421, Ps. 732, Trin. 504, Truc. 328, 470, 523, 902 — *pótis ést* Amph. 621, 693, Ba. 35, Curc. 269, Poen. 286, 846 — *sátis ést* Ba. 169, Pers. 615, Ps. 687, Truc. 792 (*sat ést* semper in fine versus Aul. 560, Ba. 878, Ci. 122, Curc. 85, Mil. 750, Rud. 866, St. 710, Trin. 803, 814; semel in primo pede senar. Ba. 834 — *sát ést* St. 692 dubium) — *mágis ést* Amph. 601, Cpt. 623, Poen. 348 — *vétus ést* As. 203 — *íter ést* Aul. 327 — *páter ést* Aul. 619, Cpt. 289 — *déus ést* Ba. 120 — *bónus ést* Poen. 613, cet.

Bibrevium accentum sustinent duo brevia monosyllaba: *quis is ést* Ba. 553 — *séd isne ést quém* Merc. 598 — *quid id ést* Curc. 671, Men 639, 642, Mil. 37, 1349, Pers. 664, Poen. 863, Ps. 376, Trin. 325, 385 (*quid id ést* et analogia interrogationis *quid ést* et metri causa adhibetur in primo pede iamborum Ci. 546, Poen. 1087, Rud. 874, Truc. 384, 684 et in paenultimo pede tr. sept. Poen. 865, Trin. 1167 et quinto pede tr. sept. Trin. 630) — *quid id ést quód* Merc. 478, Mil. 617 (*quid [id] ést igitur quód vis* Merc. 159 — *díc quid ést id quód negém* Men. 397) — *quis hic (haec, hoc) ést* Mil. 276, Men. 191, 638, St. 257 (*quis hic ést* metri causa in primo pede senar. Poen.

649, 1382) — *Séd quis hic ést* As. 378 — *séd quid hoc ést* Truc. 770 — *quis hic est qui húc — incedit* Trin. 1151; vulgo autem *quis hic ést qui* Curc. 229, 389, 487 in senar. — *séd quis hic ést qui* Ba. 451, Ci. 534, Men. 870, Pers. 200 (in tr. sept.) — *séd quid hoc ést quod* Most. 1062 (*sed quid hoc est, haéc quod* Ci. 655) — *quis hic ést homo* Curc. 230 — *quis is ést homo* Curc. 581 — *ubi is ést homo* Curc. 652 — *séd quis hic ést homo* Amph. 292 (*sed quis hic homóst* Ps. 1101) — *séd hoc est quód* St. 127 — *quód id est* Mil. 282, Poen. 610 — *úbi is (id) est* Ep. 259, Most. 365, Truc. 514 — *án id est* Trin. 637. *át hic est* Ps. 1114 — Huc etiam referendum est *quid opust*, qua de collocatione infra videas.

Iambica: *fidés est* Amph. 80 — *senéx est* Cpt. 266, Merc. 426.

Spondiaca: *illúc, istúc est*, in quibus pronominiibus ultima accentu percutitur: *quid istúc est* As. 32 a, Cas. 317, Ci. 605, Curc. 31, Most. 478 — (*quid istúc novist* As. 50) — *ubi istúc est* As. 32 a Ba. 205 — *quid illúc est* Most. 610 — *séd quid illúc est* Amph. 270 — *séd quid istúc est* Ci. 779 — Ceterum saepius occurrit accentus hic: *quid illuc ést* Rud. 148, Poen. 829 — *quid istuc ést* Ba. 561, Cas. 68 (prol.), Merc. 165, 1011, Ps. 716, St. 669 — *quid illuc ést quod* Ep. 609, Men. 958, Merc. 364, 379 — *quid istuc ést quod* St. 107. Eodemque modo percutiuntur — *quis istaec ést quam* Ep. 673 — *quis istic ést qui* Rud. 650 — *quis illic ést qui* Truc. 256 — *sed quis illic ést quem* Ep. 435 — *quis illic ést* Aul. 655, Ba. 453, Curc. 274, Most. 615 — *quis istic ést* Ps. 712 — *quis illic igitur est* Cpt. 624 — *quis illic [ést] homo* Truc. 917 — *ubi illic ést homo* Rud. 851 — *quae illic ést* Cpt. 829 — *quae istaec ést* Ba. 584.

Polysyllaba: paucis locis: *miseriçòrs est* Amph. 297 — *Philolachés est* Most. 573 — *aúdiéns est* Trin. 1062 — Paulo saepius accentus γ) usurpatur: *sacérdos ést* Ba. 307 — *antiquis ést adulescens moribus* Cpt. 105 — *hicine Achilles ést?* Mil. 61 — *potéstas ést* Pers. 344, Rud. 901.

γ) Vocés in trochaeum exeuntes: *nómen ést* (saepe), *álter ést*, *nóster ést*, *níllus ést*, *ípsus ést*, *sérvos ést*, *quicquid ést*, *témpus ést*, et multa similia — *inánis ést*, *immortális ést*, *irátus ést*, *minátus ést*, *sceléstus ést* cct.

Voces in spondeum exeuntes: vide supra, addas *illius est* Aul. 35 (prol.), Mil. 987.

Voces in ◡◡◡ exeuntes: *sātius est* Poen. 552, 1337, Ps. 449 *vālidus est* Amph. 299 — *ālius est* Aul. 814 — *consimilis est* Cpt. 116 — *ridiculus est* Men. 318.

Et eundem accentum recipere possunt collocationes sub β) positae, si ante eas monosyllaba accentu praedita antecedunt, velut: *cérte is est* Ba. 535, Trin. 1072 — *átque is est* St. 583 — *nūnc is est* Truc. 727 — *séd quid est* Ba. 1144, Mil. 195 — *id quid est* Merc. 783 — *aut quid est* Ep. 56, Mil. 469 — *scin quid est* Men. 677, Ps. 641, Rud. 1216 — *át nil est* Cpt. 344 — *séd nil est* Mil. 329 — *híc non est* Ci. 289, Ep. 454 — *haíc non est* Ep. 482 — *id non est* Merc. 774 — *út mos est* Men. 906 — *quía mos est* Cpt. 985 — *hóc opus est* As. 360 — *nón opus est* Merc. 917 — *mihi opus est* Mil. 766 — *quid opus est* Mil. 705 (sed vulgo *quid opust* Amph. 1038, Cas. 497, Most. 251, 287, Ps. 349, Rud. 1011 — *quid opust vėrbis* Amph. 615, Aul. 468, Ba. 486, Cpt. 937, Ci. 94, Mil. 1213, Poen. 436, 579 cet.) — *nám meus est* Cpt. 796, *ét volup est mihi* Poen. 1326.

Cicero. Att. I, 1, 2 petitorum *haec est* adhuc informata cogitatio — 5, 5 *sed est* miro quodam modo *adfectus* — 9, 2 Genus *hoc est* voluptatis meae — 14, 5 *acta res est* — III, 5 *id est* mihi gratissimum — 12, 3 *nec est quod* scribam — IV, 2, 5 *sed non est id* — 6, 2 *quod opus est* — 8, 4 *sed opus est* (sic vulgo *opus est*, *opus sit*, *opus esset*, raro *est opus* ut V, 18, 3 *tua est opus* ad-siduitate) — Fam. II, 4, 1 *quid est quod* possit — III, 8, 7 *si quis est qui* — 10, 8 *quid est quod* minus cadere — Ad haec exempla separatim addam pauca, ubi praeter *est* altera enclitica in enuntiatio inest: Att. I, 1, 2 *nemo est enim* ex iis — 18, 6 *sic est enim* — 19, 4 *is enim est* noster exercitus — II, 1, 5 *ea est enim* — 7, 4 *si est enim* — III, 7, 2 *quid enim est*, quod — IV, 9, 1 *sic est enim* in hoc homine dicendum — VI, 3, 1 *res enim est* in manibus — 3, 5 *quid est igitur* quod laborem — Fam. I, 4, 2 *nemo est enim* qui — 9, 13 *multorum est enim* et varia culpa — II, 6, 1 *grave est enim* homini pudenti petere — 16, 2 *quod est igitur* meum 'triste consilium' — 16, 4 *nulla est enim* acer-

bitas — III, 9, 1 nihil *est enim*, quod — IV, 2, 2 quid *enim est* quod.

In disputationis supra laudatae pag. 429 Wackernagel Madvicum secutus animadvertit Ciceronem in talibus collocationibus *est* formam praemittere solere, nimirum quod *est* locum imprimis encliticarum non relinqueret. Quamquam quod illi de ipsa collocatione docuerunt recte se habet ita quidem, ut loci, ubi *est* secundum locum occupet, numero valde pravaleant, tamen rationem explicandi vix probarim. Credo potius, si post *est* altera enclitica sequatur, in ipsum verbum, ut mos est in lingua graeca, accentum vulgo cadere, ut *quid est enim* (cfr exempla plautina!). Et ex usu plautino satis apparet *est*, si tertio loco collocetur, levi accentu percuti, ut *quod enim est*. Sed utra collocatio adhibeatur, ex accentu vocis sequentis credo pendere.

Caesar. Bell. Civ. I, 56, 4 insulam, *quae est* contra Masiliam — II, 8, 3 *ut est* rerum omnium magister usus — 15, 3 *quicquid est* contignatum — 22, 5 *ut est* imperatum — III, 29, 3 *quod est* genus navium gallicarum — 79, 7 *quod est* oppidum oppositum Thessaliae — 80, 1 *quod est* oppidum — — 112, 1 Pharus *est* in insula turris — —

Bell. Gall. I, 1, 1 Gallia *est* omnis *divisa* in partes tres — 2, 3 *qui est* inter Sequanos et Helvetios — 4, 1 ea *res est* Helvetiis per indicium *enuntiata* — III, 8, 1 *huius est* civitatis longe amplissima auctoritas (traiectio). — 13, 4 *quod est* magis veri simile — IV, 3, 3 *ut est* captus Germanorum — 28, 1 post diem quartum, *quam est* in Britanniam ventum — 33, 1 genus *hoc est* ex essedis pugnae — V, 13, 5 *huius est* longitudo lateris (traiectio).

Contra *est* in enuntiato accentum habet, ubi idem valet atque graece ἔστιν vel primum locum obtinet enuntiatum aut affirmativi aut interrogativi, velut Plauti *immo est* Aul. 545, Ba. 892 — *est profecto* Cpt. 313, Merc. 907 — *est ita ut* Trin. 1132 — *est qui* St. 476 — *est quod* Trin. 310 — *est ager sub urbe* Trin. 508 — *estne* Ep. 622, Merc. 866, Mil. 169, Rud. 1130, Trin. 309, 432 (sed in primo pede senariorum *estne hic (hóc)* As. 54, Curc. 230, 275, Poen. 797, Trin. 404 — *estne empty* Ep. 471;

itemque in sept. tr. *estne ipse* Trin. 1071; praeterea legitime in Most. 310 *séd estne hic meus* invenitur). — **Cicero.** Att. I, 18, 3 *est autem* — II, 3, 3 *est res* sane magni consilii — III, 15, 5 *quod* — *scribis* — —, *est aliquid* — V, 4, 2 *est enim ita, ut* — **Caesar.** Bell. Civ. III, 9, 2 *est autem* oppidum — 48, 1 *est etiam* genus radiceis inventum — Bell. IV, 5, 2 *est autem* hoc gallicae consuetudinis —.

13. c. *do, dem, das, des, dat, det, dant, dent.*

Plautus. Sine ictu inveniuntur: *nón do* Most. 261 — *si tibi do* Ps. 113 — *ei rei operám do* Pers. 372 — *égón dem* Pers. 188 — *tibi dem* Trin. 681 — *hóc dem* Pers. 440 — *huíc dem* Cpt. 1028, Ep. 574 — *quód dem* Aul. 238, Ba. 743, Cpt. 121, Ps. 536, Trin. 761 — *út dem* Cpt. 449 — *siné dem sávium* Poen. 375 — *suávium dem* Truc. 924 — *tú das* Truc. 954 — *mihi das* Ep. 724 — *si das* Ba. 1001 — *nisi dus* Mil. 453 — *quód das* Mil. 1114 — *quin das* Curc. 94, Pers. 437 — *ibidém das* Pers. 614 — *mihi des* Aul. 793, Cpt. 340, 354 — *éam des* Mil. 785 — *quód des* As. 242, Ba. 219 — *út des* Merc. 678, Trin. 762 — *si des* Ps. 1148 — *néque des operam* Cpt. 437 — *mihi det* Poen. 928 — *ei det* As. 916 — *éas det* As. 805 — *níl det* Truc. 230 — *quód det* As. 83, 104, Poen. 833, Trin. 564, Truc. 242, 243 — *út det* Aul. 310, Ps. 1100 — *quispiám det* Ps. 785 — *mí dat* Ba. 795, Truc. 653 — *ei dat* Trin. 339 — *quód dat* Trin. 340 — *dúm dat* Mil. 1317 — (*vérbá dat* Rud. 1072?) — *quí dant* As. 427, 536, Curc. 480, Truc. 734 — *quód dant* Truc. 734 — *ei rei dant operam* Cas. 773 — *bóna dent* Ps. 667 — *dí dent* Pers. 483 Poen. 687, 1055, St. 469, Trin. 1152 —. Sub ictu hae formae collocabantur ubicumque in enuntiatio primum locum obtinebant et eamque ob rem accentum habebant: *dó fidem* Mil. 455 — *dó Iovem* Ps. 514 — *dó* — *non facturum esse me* Ci. 236 — *dó tibi ego operam* Most. 804. Pers. 614 — *dát projecto* Most. 1089 — *dét quoiquam manum* As. 777 — *dét, det usque* Ps. 307 — *dét locum illi* Ps. 570 — *dán tu mihi* Truc. 940 — Tum, ubi de ipsius verbi accentu nihil liquet, multis locis occurrunt ictu praedita, velut Aul. 662, Cpt. 494, Cas. 63 (*dát operam*, quem ordinem verborum vulgarem esse Cicero probat), Ci. 185, 250, Curc. 257,

436, 660, Men. 101, Mil. 1420, Most. 595 (*non dāt, non dēbet*: verba certe accentu percussa), 601, Pers. 68 b, Ps. 1015, Rud. 647 (*dās operam*). Deinde levis accentus in verbum cadere potest, si vox quae praecit in brevem syllabam desinit: *vérba dēt* Ba. 744 — *néve dēt* Merc. 332 — *omnia dāt dono* Mil. 1148 — *deósque dō testis* Men. 812 — Denique licet metrum causari: in primo pede senar. Cas. 770, Most. 595, Truc. 356 vel in quinto pede tr. sept. Amph. 278, As. 234, Cpt. 1008, Cas. 257, 278, Ep. 571, Men. 658, Merc. 665, Poen. 868, Ps. 705 a, Rud. 1004, Trin. 847, Truc. 841. Cetera exempla sunt pleraque in pede paenultimo et senar. (Aul. 88, Cpt. 122, Cas. 42 (prol.), Curc. 257, Poen. 208, Rud. 1229, Truc. 76) et tr. sept. (Mil. 953, Rud. 1084, Trin. 370, 968, 1159, Truc. 233).

Cicero. Att. V, 5, 2 *quo dem* posthac litteras, sciam, aut *ne dem* frustra — 17, 6 *quod do* operam, ut — III, 1 Quam ob rem te oro, *des operam* — V, 20, 10 *des operam*, ut — Fam. III, 1, 2 *mandata des velim*.

Caesar. Bell. Civ. III, 57, 2 *huic dat* litteras mandataque — Bell. Gall. V, 31, 3 tandem *dat* Cotta permotus manus.

14. d. *fers, fert.* **Plautus.** *quid fers* Cpt. 964, Merc. 161 — *ita fers* Cpt. 372 — *qui fert* Curc. 83 — *nón fert* Men. 568 — *alterá manū fert lapidem* Aul. 195.

Contra: *hódie fert imaginem* Cpt. 39 (prol.) — *qui epistulam ipsam fert* Ps. 1011 — Curc. 50 *ea fert iugum?* — Men. 469 *ad phrygiónem fert*.

Caesar. Bell. Civ. I, 51, 1 *ut fert* gallica consuetudo — Bell. Gall. V, 13, 5 *ut fert* illorum opinio.

e. (*fis*), *fit.* **Plautus.** *qui fit* Amph. 862, Ba. 775 — *quód fit* Cas. 70 (prol.) — *quid fit?* Merc. 284, 963, St. 660 — *quid fit deinde?* Amph. 1098, 1119 — *hóc fit* Amph. 1019, St. 641 — *níl fit* Curc. 683, Truc. 912 — *plús fit án minus* Trin. 349 — *id ní fit* Cas. 95 (prol.) — *éo fit* Amph. 756, Curc. 61 — *ita fit* Cas. 370 — *mále fit* Rud. 510 — *ubi fit* Ba. 252 — *viró fit caúsa* Merc. 822 — *boní fit* Pers. 675 — *ex animó fit* Trin. 397 — *aliís comoédiis fit* Ps. 1240 — *apsinthíum fit* Trin. 935.

Accentum et ictum *fit* habet in principio enuntiati: Cpt.

558 *Hégio, fit quod tibi ego dixi* (non: *Hégió fit quód tibi dixi*) — Cpt. 594 *fit opus, Hégio* — Ep. 211 *fit concursus per vias* — Mil. 117 *fit quod di volunt* — Mil. 757 *fit pol illuc* — Trin. 1051 *fit pro proprio perditum* (Sine ictu inveniuntur in primo pede senar. Ba. 1053, Cas. 788, Trin. 192) — Levis accentus et ictus cadit in: *móre fit* Trin. 1035, 1036 — *látere fit minor* Truc. 304 — In primo pede sen. sunt sub ictu posita *quid fit?* Ba. 879, Ci. 768, Ep. 396 — *ubi fit?* As. 36 — *ut fit* Cpt. 25 (prol.) Item in quinto pede tr. sept.: Amph. 505, Rud. 647. In pede paenultimo ante *ἄρον:* Merc. 31 *hoc ideo fit, quia* — 366 *quid fit, pater* — Ps. 1159 *quid nunc fit, Simo* — Rud. 24 (prol.) *id eo fit, quia*. Supersunt Amph. 459 *vivo fit, quod* — Cas. 404 *nécquid fit?* — Pers. 348 *paupértas fit*.

Cicero. Att. II, 3, 2 *nunc fit* lepide illa *ἔχρησις* radiorum — 15, 1 *ut fit* in tantis rebus — V, 17, 2 *id fit* etiam et legatorum et tribunorum et praefectorum diligentia — 16, 3 *quod nullus fit sumptus* (traiectio).

Caesar. Bell. Civ. I, 66, 3 *hoc idem fit* ex castris Caesaris — 74, 5 *idem hoc fit* a principibus Hispaniae — II, 4, 3 *Communi enim fit* vitio naturae — Bell. Gall. III, 8, 2 *Ab his fit* initium retinendo sili et Velanii — VII, 15, 2 *Hoc idem in reliquis fit* civitatibus (traiectio). Sed in initio enuntiati: Bell. Civ. I, 76, 2 *fit* celeriter concursus in praetorium — II, 14, 3 *fit* in hostis impetus eorum.

f. *is, it.* **Plautus.** *quo nunc is?* St. 247 — *quo érgo is nunc?* Pers. 191 — *quín is ocius?* Merc. 671 — *quín tu is intro?* Ep. 303, Most. 815 — *quín tu intro is?* Pers. 672 — *quín tu hinc is?* Rud. 518 — *quín, amabo, is intro?* Men. 382 — *quín tu is in malam crucem* Curc. 611, Men. 915 — *aut is in malam crucem* Poen. 495 — *unde is* Ci. 776 — *nimum is vegrandi gradu* Ci. 378 — *si numquam cóctum is* Ps. 845 — *nón it, nón il* St. 608 *ille it ad* As. 864 — *ecum it* Merr. 271 — *avórsa it in malam crucem* Rud. 176 — In principio enuntiati stant: Poen. 683 *it ad me* — 698 *is, lenó, viam* — Post voces brevi ultima sunt: Ep. 394 *sodális it* — Men. 487 *advórsus it mihi* — Rud. 762 *quó illic it?* — Cas. 510 *ómine it dies* — In primo pede senar. sunt *is*: Ci. 378 *quín is* — Most. 547 *unde is* et *it*: Aul. 302 *quín quom*

it, Ba. 592 *non it*; itemque in pede paenultimo *it foras* Merc. 561, Mil. 271 — *quín intro is eo?* Mil. 1387. Cetera exempla, sub ictu posita, sunt Aul. 247, Curc. 183, Ps. 891, Truc. 503.

15. g. *scis, scin, scit*. **Plautus.** *quí scis* Curc. 620, Ep. 250 — *quód scis* Merc. 478 — *tú scis* Men. 714, Merc. 732, Mil. 1114 — *sí scis* Ep. 507, Men. 472, Pers. 187, Trin. 878 — *si quíd scis* Trin. 95 — *néque scis* Aul. 773 — *nón edepól scis* Pers. 186 — *sempér scis* Merc. 76 — *ecquám scis* Ps. 482 — *nimiúm scis* Merc. 686 — *át scin* Amph. 356, Aul. 47, 307, Poen. 376, Rud. 797 — *séd scin* Men. 425, Most. 642, Pers. 154, Ps. 276 — *mé scit* Curc. 81 — *iam scit* Pers. 714 — *níl scit* Pers. 641 — *néque scit* Cpt. 650, Poen. 97 (prol.), — *quíd is scit* Trin. 769. Item sine ictu et, credo, accentu *scis* et *scin* adhibentur, si post ea sequuntur pron. interrogativa: *scis cuius* As. 203 — *scin quíd* Cas. 490, Men. 530, Ps. 1178 — *scin quám* Amph. 671, Pers. 139, Poen. 441, 1319 — *scin quem ad modum* Mil. 1162.

Has formas accentum habere posse non opus est probare. Paucas locutiones, quas puto in sermone cotidiano satis vulgares fuisse, adferam: *nón tu scís?* Amph. 703, As. 177, 215, Men. 911, Merc. 476, Mil. 1150 — *íd tu scís?* Amph. 745 — *quí tu scís?* Cpt. 629, Ep. 208, Mil. 1431 — *quí scis* Amph. 963, Ep. 272, Most 58, Poen. 979 (an metri causa?) — *scin quíd ést* Poen. 1167, Ps. 641. — Ceterum haec verba multis locis ictum sustinent, sive sunt in principio enuntiati sive medium obtinent.

h. *sto, stas, stat, stant*. **Plautus.** *nón sto* Trin. 1059 — *dúm stas* Pers. 448 — *hinc stas* Men. 799 — *quíd stas?* Curc. 251, Ep. 583, Mil. 1387, Pers. 600, Ps. 330 — *quíd núnc stas* Trin. 802 — *quí stat* Men. 869 — *abs té stat* Rud. 1101 — *i stant* Cpt. 2 (prol.) — *statim stant signa* Amph. 276.

In principio enuntiati inveniuntur: Mil. 9 *stát propter virum* — 1290 *stát cum milite*. — Post vocem in -us desinentem: Trin. 1150 *sólus stó* — Cetera exempla sunt, unum in 5. pede sen. Mil. 1389, unum in 5. pede tr. sept. Cpt. 617, duo in aliis pedibus Cpt. 740, Curc. 250.

i. *vis, volt, sis*¹⁾. **Plautus.** Has formas in enuntiato vi

¹⁾ Exempla formae *vis* plautina adfero.

atque adeo maxima vi pronuntiari posse, apparet neque mihi opus est exemplis probare. Sed multae sunt locutiones, in quibus etiam sine vi et accentu enuntientur. Quod vulgo fit, si, ut in verbis supra adlatis, pronomina et particulae praecedunt. **Plautus.** *quid vis?* As. 371, Aul. 351, 780, Ba. 327, Cas. 350, Ep. 400, Men. 310, 319, Merc. 484, Mil. 1314, Most. 615, Poen. 990, 1196, Ps. 1124, Rud. 826, Trin. 193, 871, Truc. 331 — *quid vis faciam?* Merc. 158 — *quid vis facere* Ps. 696 — *quid vis fieri?* Amph. 702, Aul. 741, Most. 41 — *quod vis dicere* Mil. 36 — *nunc quid nos vis facere* Ba. 702 — *quid vis cures* Ba. 692 — *quid tibi vis dicam* Mil. 300 — *quid vis tibi dicam* St. 115 (Contra vis ictum sustinet metri causa *quid vis?* Mil. 826, 1298, Most. 1037, Truc. 675 (in 1. pede senar.), Poen. 1120 (in paenult. pede), Pers. 561) — *si vis* Amph. 725, Aul. 452, Curc. 453, 611, Men. 566, Poen. 1048, 1160, St. 262, 553 — *si quid vis* Amph. 453; Ep. 449, Merc. 287, Pers. 611, Trin. 517 — *si quid vis* Amph. 391 (?) — *nisi quid vis* As. 108, Poen. 190 — *num quid vis* Amph. 544, 206, Ba. 604, Cpt. 191, Men. 328, 548, Trin. 192 — (*si vis* Poen. 206, 208 in 1. pede sen. — Cpt. 351 in paenultimo pede — *si quid vis* Cpt. 603 (tr. sept.) Amph. 389, Ps. 479, alibi (*vis* in paenultimo pede) — *nu^m quid vis* Amph. 542, 970, Ps. 665 (tr. sept.), Merc. 325 (paenult. pede) — *non vis* Amph. 835, Cpt. 309 (*nu^m non vis me* Aul. 161 — *ni^{si} non vis* Men. 787 — *Qu^r non vis* Mil. 682) — *quid nunc vis?* Ci. 951 — *quid dare illi nunc vis?* Trin. 369 (*qui^d nunc vis* Amph. 1025, Ps. 321, 660, Rud. 431 — *quid nunc vis tibi?* Amph. 1028, Ba. 586, Poen. 414) — *me vis* in locutione: *num quid, si quid (aliud) me vis* Aul. 209, 217, 263, 579, Ci. 117, 119, Cpt. 978, Ep. 512, Mil. 575, Pers. 735, Truc. 432 — *nisi quid me aliud vis?* Trin. 458 — *tu vis* Cas. 964, Rud. 1076, Trin. 341 *si tu vis* Ci. 234 in paenult. pede) — *ut vis* Amph. 541, Cpt. 966, Cas. 405, Trin. 883, 1172 (*ut vis* Aul. 183 in paenultimo pede) — *quando vis* Amph. 972, Men. 422 (*qua^{ndo} vis* Men. 215).

B) *Bibrevia et iambica.*

16. **Plautus.** De enclisi horum verborum in meis »Studiis de accentu latino« p. 32 sq. breviter egi. De iisdem formis in

eandem fere sententiam uberius scripsit Radford »Plautin usage in dactylic and cretic groups» (American Journal of Philology n:o 100 p. 410 sqq.). Hoc loco vir ille doctissimus id vult probare verba et bibreva et iambica cum monosyllabis praeexistentibus tam arte coniungi, ut unam vocem efficiant et eodem modo quo voces creticae et dactylicae acuantur. Et multa exempla talium collocationum enumerat, velut *ét sció, iám sció, té voló, nón queó, nón potést, nil morór, nón tacés, út valés, né pavé*, sim.

Ad ea quae et ille et ipse scripsimus pauca animadvertam. Primum id velim commemorare talem ictum horum verborum non modo post monosyllaba sed etiam post bi- et polysyllaba — licet multo rarius — inveniri, velut *ita decét, dñmi sedét, mágis lubét, minus valét, sáti placét, úbi lubét, páter dedit, sécus erát, hódie eát* — *edepól negat, adeó carét, principiúm placet*, sim. Tum dixerim inter sententias Radfordi et meam aliquid interesse. Cum Radford quam maxima vi contendat has duas voces, monosyllabum et verbum, tam arte coalescere ut unius vocis, i. e. creticae vel dactylicae, accentum accipiant, velut *sí lubét*, ego hunc tam artum nexum quodammodo nego. Ego quidem existimo verba bisyllaba eodem modo ac iure quo verba monosyllaba suum proprium accentum servare posse, si quidem is qui loquitur ea emphatice pronuntiat; quamquam concedo ea vulgo ad voces quaslibet, praecipue pronomina et adverbia et coniunctiones, quae praecedant, adhaerere, qua re fieri, ut accentus ipsorum verborum si non totus amittatur attamen multum debilitetur. Mea igitur sententia duobus modis haec verba acuebantur: 1. *si libet* (emphatice) 2. *sí libèt* (vulgo). Quod ad accentum 2. attinet, non puto necesse esse ultimam fortius quam paenultimam acui. Quod si vulgo fiebat, id ab accentu vocis sequentis pendebat, cum in hac voce subsequenti non prima sed altera tertiae syllaba acueretur. Sed si ea syllaba, quae post verbum subsequeretur, accentu feriebatur, certe ultima verbi non fortiore accentu quam prior percutiebatur. Neque huius generis exempla apud Plautum desunt, quamquam multo sunt pauciora, velut Curc. 352 *neque diém decet mémorari* — Pers. 623 *út sapiéns habet cór* — Rud. 968 *hínc homó feret á me nemo* — St. 58 *qui manet út moneatur* Truc. 808 *mátres días habet ét avias duas*. Denique verba usita-

tissima a Plauto enclitice adhibita enumerabo: abis, adis, ago, agam, ais, amo — beat, bibas — cadat, calet, caret, caves, cubas — dabo, dedi, decet, dolet, duas — eo, eam, edo, edam, eges, eram, ero — facis, fero, feram, fui, fuam — gero, geram — habes — iubes, iuvat — lavat, licet, liquet, locas, loquar, lubet — meres, mones, moves, moror — nego, negem, nequis, nevis — olet — paro, peris, peto, petam, placet, potes, pudet, puto — queo — reor, rogo, rogem — scio, sciam, sedes, sitit, soles, sequor, sequar, sino, sinam, studes — taces, tenes, times tumes — valet, velim, venis, vides, vocas, volo, volam, votas.

17. Cicero. Pauca verba, quae saepius enclitice occurrunt, h. l. collocabo.

ais: Att. I, 20,2 *ut ait* Rhinton.

ago: Att. I, 6, 2 *quid agas* omnibus de rebus — 14, 7 *tu quid agas* — II, 1, 9 Luceius *quid agat* — 21, 6 = I, 14, 7 — III, 5 et maximas *agit* gratias (traiectio) — 17, 3 *aut agam* gratias — IV, 9, 1 totaque de censura *quid agat* (obs.! collocatio!) — V, 18, 4 *quid tu agas* — Fam. III, 1, 3 omnino *tibi agit* gratias — 10, 1 facies sapienter *et ages* victor.

dabam, darem: Att. II, 1, 2 *ut darem* sibi — IV, 2, 1 *cui darem* litteras — V, 2, 1 cum *has dabam* litteras — 15, 3 *sed dabam* familiari homini — 17, 1 *quibus darem* litteras — Fam. III, 7, 3 cum *dabam* iis litteras.

dedi: Att. I, 19, 11 *cui dedi* litteras — V, 15, 1 *has dedi* Trallibus — VI, 9, 5 Idibus octobribus *has dedi* litteras.

eram: Att. I, 5, 4 *quod erat* subdiciosum — 14, 1 *et erat* in eo ipso loco illo die nundinarum πανηγυρις — *id autem erat* de Clodiana religione ab senatu *constitutum* — 16, 18 *nihil erat* absoluti — 19, 7 *quod erant* quidam improbi — *quae erant* in me *incitata* — II, 19, 3 *id erat* vocari in locum mortui — III, 24, 2 *quae erat* mea causa *suscepta* — IV, 15, 23 *is erat* ante manu *missus* — 16, 3 *et erat* primi libri sermo non alienus — V, 2, 12 *tanta erat* in his locis multitudo — 12, 3 *nunc eram* plane in medio mari.

ero: Att. I, 1, 2 quae cum *erit* absoluta — 19, 10 *si quid erit* huiusmodi — III, 10, 1 *si erit* causa — IV, 18, 4 *sed*

erit cum Pomptino consul — Fam. I, 9, 22 *tu eris* omnium moderator consiliorum meorum — II, 16, 5 *si erit* ulla res publica.

fui: Att. I, 18, 6 *quae fuit* Plotia — II, 3, 3 *nam fuit* apud me Cornelius.

habes: Att. I, 14, 6 *sed habet* sui similem in magistratibus — 18, 5 *quod habet* dicis causa promulgatum — 20, 2 *nihil habet* amplum, nihil excelsum — II, 15, 2 Bibuli autem ista magnitudo animi in comitiorum dilatione *quid habet* nisi ipsius iudicium — IV, 6, 1 tamen nullam *habes* propriam servitutem (traiectio) — 10, 1 *si quid habes* certius — *quam habes* sub imagine Aristotelis — Fam. II, 5, 2 *sive habes* aliquam spem de rep. sive desperas. (In principio enuntiati Att. I, 14, 6 — 16, 6).

potes: Att. III, 15, 3 *at potest* ille aliquid praetermittere — 19, 3 *qui potest* esse salvus — 24, 1 *quae potest* spes esse? — IV, 4 a, 2 *si potes* in his locis adhaerescere — Fam. I, 2, 4 *ut potest* in tanta hominum perfidia et iniquitate — III, 1, 1 *etsi potes* ex eodem Phania cognoscere — 7, 4 *nec potest* fieri me quicquam superbius! — 8, 5 *quare potes* doctissimis hominibus auctoribus — — genus hoc totum orationis tollere — 8, 6 *quid potest* esse callidius?

puto: Att. II, 8, 2 *quoniam putas* praetermittendum nobis esse — III, 7, 3 *quae putes* aliquam spem mihi posse adferre — 12, 2 *si putas* me posse sanari — 13, 1 *quod putes* me causae meae, voluntati meorum defuisse — 15, 3 Crassi libertum *nihil puto* sincere locutum — 18, 2 *si putas* esse humanitatis tuae — 20, 1 *ut putem* esse commodius — 23, 1 *quid putas utilitatis* eam promulgationem attulisse (traiectio) — IV, 1, 4 *quae te puto potissimum* ex meis litteris velle cognoscere (traiectio) — 18, 4 *id ego puto* ut multa eiusdem ad nihil recasurum — V, 19, 1 *quam puto* te modo perlegisse *scriptam* men manu — VI, 9, 3 *sed puto* te accepisse de hac re epistulam.

scio: Att. I, 20, 7 *quos scio* illum reliquisse — II, 9, 1 *ut sciat* hic noster Hierosolymarius.

soles: Att. I, 20, 7 *quam soles* in iis rebus quas — II, 21, 5 *quod solet* ea res populi voluntatem offendere — V, 12, 3 *quo soles* esse — Fam. II, 7, 4 *quod solet* esse difficilior.

volō: Att. VI, 7, 2 Rhodum *volō* puerorum causa — Fam. II, 17, 1 ad urbem *volō* quam primum venire — III, 10, 1 omnia *volō* a me et postules et expectes.

Ceterum *velim* in fine enuntiati post verbum principale non raro collocatur, velut: Att. II, 1, 12 *conserve velim* — 22, 5 *persuadeas velim* — III, 23, 4 *investiges velim* — IV, 11, 1 *mittas velim* — V, 1, 5 *significes velim* — 8, 2 *animadvertas velim* — 8, 3 *perspicias velim*. Atque mihi persuasi etiam hoc loco id enclitice adhiberi. Quam ad opinionem simili quadam collocatione fabularum adducor. Cognitum est enim clausulam legitimam, quae sit in versibus usitatissimis deverbiorum, senariorum et troch. septenariorum, esse — $\bar{\text{u}}$, $\cup$, $\bar{\text{u}}$ atque ultimum pedem, nisi ex duabus ultimis syllabis vocis polysyllabae constet, bisyllabis et pronomi- nibus adverbis (ego, mihi, meus, ibi sim.) et verbis (ero, scio, lubet sim.) saepissime expleri. Et apparet fabularum scriptores dedita opera evitasse voces, quae fortio- rem accentum in enuntiato sustinerent, his locis collocare iisque vocibus, quae minima vel nulla fere vi pronuntiarentur, uti. Quod, credo, illi faciebant non modo propterea, quod hae voces hoc loco aptissimae

volo — 503 *cū malō fēcit suo* — 837 *dic sodēs mihi* — Cpt. 346 *nēque quoi plūs credāt potes* — 744 *etsi aliter ūt dicām merces* — Ci. 603 *ēgo dicām tibi* — C'urc. 395 *id refērt mea*. Nimirum etiam in aliis pedibus — sed multo rarius — tale evenit.

Certe latini enclisi in verbis spondiacis iis utebantur, quae in ore saepissime versabantur. Hoc in impf. coni. *essem* et verbo *inquam* et paucis formis 1 pers. sg. praesentis *credo*, *oro*, *quaeso*, quae fere adverbiorum loco adhibentur, factum esse, inter omnes constat. Quod si verum est, nos paullum offendit apud Plautum nullum esse locum, ubi *essem* correptum pronuntietur necesse sit. Sed cum inf. *esse* paucis locis sit correptum, nos credo nimia audacia non peccare, si legamus *sī ēssem*, *cū ēssem*. Idque eo minus quod et apud Caesarem et apud Ciceronem hic coni. encliticae locum solet occupare. In Bello Civili hos locos adnotavi I, 46, 1 hoc *cum esset* modo pugnatum — 48, 3 *cum essent* inter flumina duo — 81, 7 *quo essent* ad id expeditiores — 85, 12 *ut esset* dictum — 86, 3 paucis *cum esset* in utramque partem verbis disputatum — II, 4, 2 *ut essent* ab ictu telorum remiges tuti. — 20, 2 *quae essent* ibi in praesidio — III, 28, 4 *quantum esset* hominibus praesidii — 15, 6 — 19, 5 — 26, 2 — 30, 1 — 35, 2 — 37, 2 — 38, 3 — 68, 3 — 73, 4, 6 — 77, 1 — 85, 5 — 86, 5 — 101, 1, 3. Item in Ciceronis epistulis legimus: Att. I, 10, 1 *cum essem* in Tusculano — II, 1, 1 quem tibi ego *non essem* ausus mittere — 22, 1 *quid esset* facturus — 24, 3 preator *cum esset* — IV, 2, 1 *quis esset* status — 2, 4 *quid essent* in decernendo *secuti* — Fam. I, 1, 4 *si esset* in iis fides — II, 10, 1 praesertim *cum esset* tanta res tantae gratulationis — *quin esset* ad te altera — 10, 2 *quod esset* ad laureolam satis — 14, 1 ut *si esset* res mea — 19, 1 *cum essem* in castris.

Ceterarum formarum quas commemoravi, cum de enclisi earum nemo dubitet, mihi non opus est exempla enumerare. Sed aliam formam, quam esse encliticam neminem scio adhuc monuisse, velim proferre: dico imperativum *scito*, cuius collocatio ex animis nostris omnes scrupulos evellere debet. Inspicias velim hos locos Ciceronianos: Att. I, 17, 11 Luceium *scito* consulatum habere in animo statim petere — II, 1, 6 quem de meis rebus — — —

multo *scito* gloriosius quam de suis praedicare — 8, 1 *et scito* Cutionem adolescentem venisse ad me salutatum — 12, 1 *at scito* eum fasciculum — — domum eo ipso die latum esse — IV, 8, 1 *hoc scito* Antium Butthrotum esse Romae — Fam. I, 9, 24 *id scito* esse eiusmodi — III, 7, 3 *sed scito* et multo pluris esse — — et me tamen, quod te velle existimem, esse facturum.

Kleine Notizen

von

Axel Moberg.

1.

Das Regenbuch Ibn Doreids in der Kgl. Bibliothek zu Berlin.

Unter den kleinen sprachwissenschaftlichen Abhandlungen, die den Inhalt des Cod. We. 47 der kgl. Bibliothek zu Berlin ausmachen, ist die vierte und letzte schon durch die Ausgabe von Barth, *Ta'lab's Kitāb al-Faṣīḥ*, Leipzig 1876 wohlbekannt; über die zweite, *Kitāb aš-šaḡar* von Ibn Ḥalawaih (Ahlwardt No. 7051) und die dritte, *Kitāb al-'aṣarāt* von Abū 'Omar az-zāhid (Ahlwardt No. 7014) hoffe ich bei einer anderen Gelegenheit ausführlicher handeln zu können. Der kleine Traktat endlich, der die erste Stelle in der Handschrift einnimmt, wird als *Kitāb al-maṭar* von Ibn Dpreid bezeichnet (Ahlwardt No. 7050). Die drei letztgenannten Titel sind Bl. 1^a aufgeführt, ebenso wie im Nachworte der betreffenden Abhandlungen, nicht aber als Überschriften derselben. Die Gleichsetzung dieses letztgenannten Werkchens nun mit dem von Wright, *Opuscula arabica* S. 10—11 herausgegebenen ist natürlicherweise sehr naheliegend und kann bei einem Vergleich der von Ahlwardt mitgeteilten Anfangs- und Schlußworte nur berechtigt erscheinen. Sie ist auch bereits von Brockelmann, *Geschichte d. Arab. Litt.* I, 112¹⁰ vorgenommen worden, allerdings unter der Reservation eines Fragezeichens. Etwas näheres hierüber mag darum willkommen sein, zumal die Berliner Handschrift einige Varianten zum Texte Wrights bietet, die vielleicht einer kurzen Erwähnung wert sein dürften.

- وقوله وَأَنْتَبَهْتَ قَالَ ابْن خَالَوْبِهِ وَهِيَ مِنَ النَّبِيْثَةِ وَهُوَ
اخراج التراب من الحجرة.
- S. ١٩, 13f. والتلاع جمع نُلْعَةٍ وَهِيَ أَقْوَاهُ آلَاوِدِيَّةِ وقوله M. والتَّلَاعُ آخُ
زَفِيرٌ اِى تَزْفِرُ.
- , 16. العَرَقُ M. العَرَقُ.
- S. ٢٠, 16. والسَّجْمُ الصَّبُّ M. والصَّبُّ السَّجْمُ Vgl. N. 7.
- , 17. رُبُوَّةٌ M. رَابِيَةٌ.
- S. ٢٠, 14. لَبِيْنٌ حَتَّى صَارَ كِمَمًا والدمث الارض السهلة M. لَبِيْنٌ والتَّبَدُّثُ
والعَزَازُ الارض الغليظة والتَّبَدُّثُ اِى Vgl. S. ٢٠, 4; ٢٥, 15.
- S. ٢١, 12. حَضَرْتِهِ M. حَضَرْتَهُمَا Vgl. N. 26.
- S. ٢٢, 10. فَاِذَا قَوَّاهَا M. أَقْرَوَهَا M. natürlich falsch. Bemerkens-
wert ist aber, daß es bei der Erklärung denselben
Fehler hat wie die Leidener Handschrift (Ed. S. ٢٢, 6;
vgl. N. 30); nur fehlt dort in M. das zweite اِطَّ ebenso
wie S. ٢٤, 4, aus welcher Stelle wohl die falsche Lesart
eingedrungen ist. Vgl. auch S. ٢٠, 3f.
- S. ٢٣, 1. والاطناب ... ولا سِقَابٌ fehlen in M. durch Homoeoteleu-
ton, was aber dieselbe Wortstellung wie in der Aus-
gabe (vgl. N. 29) voraussetzt.
- , 14. واحدا قَالَ ابْن خَالَوْبِهِ وَمَنْ رَوَى اَعْنَاءَ M. واحداً وقوله
السَّمَاءُ فَوَاحِدَهَا عَنْوُ (l. عنو.) وَهِيَ الْاَقْطَارُ وقوله
- S. ٢٤, 7. قَوَوَى M. ("قَوَوَى" The Ms. has Vgl. N. 31: قَوَوَى.
- , 12. جَاءَ بِمِيرٍ وَكَذَلَّ عَلَى خَيْرٍ وَاللَّهِ اَعْلَمُ M. جَادَ بِمِيرٍ اَوْ كَذَلَّ عَلَى الْخَيْرِ.
- , 18. الرِّمْتُ M. الدِّمْتُ Vgl. N. 32.
- S. ٢٥, 10. مُشَطِّطٌ M. مُشَطِّطًا Vgl. Z. 14, wo M. ebenfalls مُشَطِّطٌ hat.
- , 12. عَجَلَتْهَا M. عَجَلَتْهَا, die allein richtige Form; vgl. N. 37
und außer den Lexica auch Al-Aṣma'î, Kitāb an-nabāt
waš-šagar ed. Haffner, Beirut 1898, S. ٤٣ [= Al-Mach-
riq 1898, S. ١٠٧]. Der oben erwähnte Kitāb eš-šagar
des Ibn Ḥalawaih (Cod. We. 47²) hat die Bemerkung
(Bl. 35^b): العَجَلَةُ وَهِيَ تَقَالُ لَهَا مَا كَانَتْ رُطْبَةً الْعَجَلَةُ كِلَا (Bl. 35^b)

يَسْتَقِيلُ لَهَا الْوَشِيحُ وَهِيَ مِنَ الْبَرْقِ وَهِيَ شَجَرَةٌ ذَاتُ
قَضْبٍ وَكُعُوبٍ وَوَرَقٌ كَوَرَقِ الثَّدَاءِ مُتَسَطِّحَةٌ النَّبْتَةُ وَمَنْبَتُهَا
بِكُلِّ مَكَانٍ مَا خَلَا حَرَّ الرَّمْلِ.

- S. ٣٦, 9. بِالشَّحِيئَةِ M. بالشَّحِيَّةِ. Vielleicht ist *شحيئة* gemeint (oder *سحيقة* bzw. *سحيقة*); Fiqh el-luga, Kairo 1284, S. ١٣٢ *الشَّحِيئَةِ* ist mit der Beiruter Edition, S. ٢٨٤ *الشَّحِيئَةِ* zu lesen.
- , 10. (نِطَاقُهَا ١). نِطَاقُهَا M. بِطَاقُهَا.
- S. ٣٧, 3. أَتَقُولُ M. تَقُولُ.
- , 5. نَاجِيَّتِهِ كُفَّةٌ M. كُفَّةٌ.
- , 18. ذَا زُبَى M. دَارِثًا. so auch S. ٣٨, 15.
- S. ٣٨, 5. (أَدْخِلِي) ادْخُلِي M. ادْخُلِي.
- , 18. يَدَيْتِ M. يَدَيْتِ. Vgl. N. 40.
- , 19. الزُّبَى فَارَبَّتْ أَنْ تَمْلَأَهَا نَمَ M. الرُّبَا فَارَبَّتْ نَمَ Vgl. N. 42 und S. ٢٠, 18f.; für *فَارَبَّتْ* des M. könnte man *فَارَبَّتْ* vermuten. Vgl. Ibn al-Qûṭiyya, Il libro dei verbi pubbl. da Guidi, Leiden 1894, S. ١٠٣ und Lisân Bd. 1, ٣٨٨. Zu *ان تملأها* vgl.
- S. ٣٩, 2. قَوْلُهُ خَنَنْتِ الرُّبَا فَارَبَّتْ أَي مَلَأَتْهَا. Dies fehlt natürlich in M. ist aber durch folgende Bemerkung ersetzt: رَكَكْتُ مَطَرٌ ضَعِيفٌ وَرَسَعْتُ بَلَغَ النُّرَى الْأَرْضَاعَ Vgl. S. ٣٣, 6.
- Obgleich M., wie oben gesagt, sehr oft und besonders in der Setzung der Vokalzeichen nachlässig verfährt, scheint es also in anderen Fällen auf guter Überlieferung zu fußen. So bestätigt es z. B. folgende Lesungen der Wrights Edition zugrunde liegenden Leidener Handschrift:
- S. ١٧, 10. مَسِيكَ وَمِنْهُ مَنَهَرَتِ. Vgl. N. 1.
- , 18. سَدَ. So überall auch M.; vgl. Kitāb al-maṭār by Abū Zeid al-Anṣārī (ed. Gottheil in JAOS 16) Z. 179 und Note.¹

¹ Auch Al-Machriq 1905, S. ٢١٢, wo Cheiko dasselbe Werk nach derselben Handschrift herausgegeben hat, wie es scheint ohne von der Ausgabe Gottheils zu wissen.

- S. ١٨, 6. **مُجْرَجَمٌ**, trotz N. 6 und S. ١٩, 17; vgl. Lisân Bd. 14, ٣٠٣.
 S. ٣٤, 19. **يُعْضِدُ وَيُرْسِغُ**. Zu N. 33 vgl. Lane und Lisân zu beiden Wörtern.
 S. ٣٥, 9. 13. **يَقَالُ ... وَادٍ مُكْسَرٌ** (N. 35). Vgl. dazu Lisân Bd. 6, ٤٥٦:
 سَأَلْتُ كُتُوبَهُ وَمِنْهُ قَوْلُ بَعْضِ الْعَرَبِ مِلْنَا إِلَى وَادِي كَذَا فُوجِدْنَاهُ
 مُكْسَرًا وَقَالَ ثَعْلَبُ وَادٍ مُكْسَرٌ بِالْفَتْحِ كَأَنَّ الْمَاءَ كَسَرَهُ ... وَرَوَى
 قَوْلُ الْأَعْرَابِيِّ فُوجِدْنَاهُ مُكْسَرًا بِالْفَتْحِ.

Aber auch andere und kaum ursprüngliche Lesarten sind den beiden Handschriften gemeinsam wie **وَقَوْلُ الْآخِرِ** (S. ٣١, 16), **رَحَابُ فَيْحٍ** (S. ٣٢, 17), **اِطْنَابٌ وَلَا سَقَابٌ** (S. ٣٣, 1; vgl. oben z. St.), **مَطْرَهَا** (S. ٣٦, 6), **وَأَلَيْتُ** (S. ٣٥, 12), **اِطْأَ الْخ** (S. ٣٣, 6; vgl. oben z. St.). Die Übereinstimmung der beiden Handschriften in diesen an und für sich geringfügigen Lesungen läßt sich kaum anders erklären als durch die Annahme, daß auch das Leidener Manuskript uns das Werk Ibn Doreids ohne dies ausdrücklich zu sagen in der Rezension des Ibn Ḥälawaih gibt.

2.

*Gedichte Balais im Cod. orient. Palat. No. 71 der Biblioteca
 Mediceo-Laurenziana in Florenz.*

Was von religiösen Gedichten mit irgend einer Wahrscheinlichkeit Balai zugeschrieben werden kann, dürfte wohl jetzt, nach Erscheinen von Zetterstéens *Beiträge zur Kenntnis der religiösen Dichtung Balais*, Leipzig 1902, beinahe vollständig veröffentlicht sein. Unter der Unmenge von Handschriften, die dieser sorgfältigen Sammlung zugrunde liegt, fehlen von bekanntermaßen Gedichte des Balai enthaltenden nur einige der Vaticana zugehörige sowie eine in der Biblioteca Mediceo-Laurenziana aufbewahrte (Zetterstéen, a. O. S. 11). Von den erstgenannten soll nach Grimme (OLZ. VI, 165) wenigstens eine mehrere Dichtungen Balais enthalten, welche weder von Zetterstéen mitgeteilt, noch früher irgendwo gedruckt worden sind, und hoffentlich wird Grimme einmal Gelegenheit finden sie mitzuteilen. Was aber die Handschrift der Mediceo-Laurenziana betrifft, so kam ich einmal im vorigen Winter in die Lage sie nach dieser Seite hin zu untersuchen. Es stellte sich da gleich heraus, daß der Umstand, daß Zetterstéen sie für

seine Publikation nicht heranziehen konnte, den Wert seiner Sammlung in keiner Weise beeinträchtigt.

Die fragliche Handschrift, jetzt als Cod. orient. Palat. No. 71 bezeichnet, wird in Assemanis bekannten Katalog S. 71 unter No. XXXV ihrem Inhalt nach skizziert. Eine der äußeren Anordnung mehr entsprechende Übersicht bringt das folgende, in der Handschrift selbst Bl. 1^a von späterer Hand gegebene Verzeichnis:

فهرست متون در حقه!؟ تصحیح دیلمی ملاحول معصوم		
آ	مبصود رحمة!؟ بم د حقا	فصل [ب]
د	بم ل احلا حقا	۱
ب	بم ل احلا حقا	۲
؟	بم بصلا حقا	۳
و	بم حو حقا	۴
و	بم حقا	۵
ر	بم حقا!؟ قسلا	۶
ن	بم حقا!؟ قسلا	۷
و	بم حقا!؟ قسلا	۸
ر	بم حقا!؟ قسلا	۹
ن	بم حقا!؟ قسلا	۱۰
ن	بم حقا!؟ قسلا	۱۱
ن	بم حقا!؟ قسلا	۱۲
ن	بم حقا!؟ قسلا	۱۳
ن	بم حقا!؟ قسلا	۱۴
ن	بم حقا!؟ قسلا	۱۵
ن	بم حقا!؟ قسلا	۱۶
ن	بم حقا!؟ قسلا	۱۷
ن	بم حقا!؟ قسلا	۱۸
ن	بم حقا!؟ قسلا	۱۹
ن	بم حقا!؟ قسلا	۲۰
ن	بم حقا!؟ قسلا	۲۱
ن	بم حقا!؟ قسلا	۲۲
ن	بم حقا!؟ قسلا	۲۳
ن	بم حقا!؟ قسلا	۲۴
ن	بم حقا!؟ قسلا	۲۵
ن	بم حقا!؟ قسلا	۲۶
ن	بم حقا!؟ قسلا	۲۷
ن	بم حقا!؟ قسلا	۲۸
ن	بم حقا!؟ قسلا	۲۹
ن	بم حقا!؟ قسلا	۳۰
ن	بم حقا!؟ قسلا	۳۱
ن	بم حقا!؟ قسلا	۳۲
ن	بم حقا!؟ قسلا	۳۳
ن	بم حقا!؟ قسلا	۳۴
ن	بم حقا!؟ قسلا	۳۵
ن	بم حقا!؟ قسلا	۳۶
ن	بم حقا!؟ قسلا	۳۷
ن	بم حقا!؟ قسلا	۳۸
ن	بم حقا!؟ قسلا	۳۹
ن	بم حقا!؟ قسلا	۴۰
ن	بم حقا!؟ قسلا	۴۱
ن	بم حقا!؟ قسلا	۴۲
ن	بم حقا!؟ قسلا	۴۳
ن	بم حقا!؟ قسلا	۴۴
ن	بم حقا!؟ قسلا	۴۵
ن	بم حقا!؟ قسلا	۴۶
ن	بم حقا!؟ قسلا	۴۷
ن	بم حقا!؟ قسلا	۴۸
ن	بم حقا!؟ قسلا	۴۹
ن	بم حقا!؟ قسلا	۵۰
ن	بم حقا!؟ قسلا	۵۱
ن	بم حقا!؟ قسلا	۵۲
ن	بم حقا!؟ قسلا	۵۳
ن	بم حقا!؟ قسلا	۵۴
ن	بم حقا!؟ قسلا	۵۵
ن	بم حقا!؟ قسلا	۵۶
ن	بم حقا!؟ قسلا	۵۷
ن	بم حقا!؟ قسلا	۵۸
ن	بم حقا!؟ قسلا	۵۹
ن	بم حقا!؟ قسلا	۶۰
ن	بم حقا!؟ قسلا	۶۱
ن	بم حقا!؟ قسلا	۶۲
ن	بم حقا!؟ قسلا	۶۳
ن	بم حقا!؟ قسلا	۶۴
ن	بم حقا!؟ قسلا	۶۵
ن	بم حقا!؟ قسلا	۶۶
ن	بم حقا!؟ قسلا	۶۷
ن	بم حقا!؟ قسلا	۶۸
ن	بم حقا!؟ قسلا	۶۹
ن	بم حقا!؟ قسلا	۷۰
ن	بم حقا!؟ قسلا	۷۱
ن	بم حقا!؟ قسلا	۷۲
ن	بم حقا!؟ قسلا	۷۳
ن	بم حقا!؟ قسلا	۷۴
ن	بم حقا!؟ قسلا	۷۵
ن	بم حقا!؟ قسلا	۷۶
ن	بم حقا!؟ قسلا	۷۷
ن	بم حقا!؟ قسلا	۷۸
ن	بم حقا!؟ قسلا	۷۹
ن	بم حقا!؟ قسلا	۸۰
ن	بم حقا!؟ قسلا	۸۱
ن	بم حقا!؟ قسلا	۸۲
ن	بم حقا!؟ قسلا	۸۳
ن	بم حقا!؟ قسلا	۸۴
ن	بم حقا!؟ قسلا	۸۵
ن	بم حقا!؟ قسلا	۸۶
ن	بم حقا!؟ قسلا	۸۷
ن	بم حقا!؟ قسلا	۸۸
ن	بم حقا!؟ قسلا	۸۹
ن	بم حقا!؟ قسلا	۹۰
ن	بم حقا!؟ قسلا	۹۱
ن	بم حقا!؟ قسلا	۹۲
ن	بم حقا!؟ قسلا	۹۳
ن	بم حقا!؟ قسلا	۹۴
ن	بم حقا!؟ قسلا	۹۵
ن	بم حقا!؟ قسلا	۹۶
ن	بم حقا!؟ قسلا	۹۷
ن	بم حقا!؟ قسلا	۹۸
ن	بم حقا!؟ قسلا	۹۹
ن	بم حقا!؟ قسلا	۱۰۰

مهر	„	اصح لهما مهنه مهنه سها	م
مرو	„	رحله ماحسبه ماحسبه	م
مرو	„	اهد رحله ماحسبه ماحسبه	

Es mag bemerkt werden, daß diese Rubriken natürlicherweise nicht wörtlich mit den Überschriften der entsprechenden Abschnitte der Handschrift übereinstimmen sondern nur in kürzester Form ihren hauptsächlichen Inhalt wiedergeben. Wie schon aus dieser Übersicht hervorgeht, gehört der Kodex einer Gruppe wohlbekannter Handschriften an, die das jakobitische Brevier, gewöhnlich Bêth Gazzâ genannt, enthalten und oft mit anderweitigen Zusätzen größeren oder kleineren Umfanges versehen sind. Von den nach Umfang und Anordnung sich unterscheidenden Handschriften dieser Gruppe, die in fast allen bedeutenderen europäischen Sammlungen syrischer Manuskripte vertreten ist, stehen der unsrigen am nächsten die Codd. Marsh. 479 und Hunt. 594 der Bodleiana (Payne-Smiths Katalog Sp. 178—188) sowie die von Zotenberg unter No. 148, 149 beschriebene der Bibliothèque Nationale zu Paris. Vgl. auch Codd. Syr. 67, 68 der Vaticana (Assemanis Katalog T. II, S. 374—403).

Unter dem Namen Balais nun werden in unserer Handschrift nur diejenigen Gedichte mitgeteilt, die in dem Abschnitte م zusammengestellt sind; außerdem wird nur einmal, Bl. 189^b, eine رحله ماحسبه nach den Anfangsworten zitiert. Nirgend sonst geschieht soweit ich ersehen konnte des Namens unseres Dichters Erwähnung. Und wie dieser Abschnitt م zusammen mit fast sämtlichen vorhergehenden in dem oben erwähnten Cod. Marsh. 479 in fast derselben Folge zu finden ist, so auch die Mehrzahl der in diesem Abschnitte enthaltenen Poesien. Diese sind im ganzen elf, von welchen 1—5, 9, 10, 7 in dieser Reihenfolge in jener Handschrift vorhanden und hiernach *Overbeck, S. Ephraemi Syri Rabulae Balaei aliorumque opera selecta*, S. 331—334 herausgegeben worden sind; von den übrigbleibenden sind No. 8 und No. 11 mit den beiden ebendasselbst S. 335 aus Cod. Hunt. 594 mitgeteilten identisch, nur daß No. 11 noch die von Zetterstéen a. a. O. S. 91j angeführte Schlußstrophe hat. Die hier mit 3, 4 und 5 bezeichneten Gedichte finden sich übrigens auch in der Edition, *Breviarium iuxta ritum ecclesiae Antiochenae Syrorum*, Mausilii 1886—93 (Zetterstéen a. a. O. S. 7f.); No. 1 auch bei Zetterstéen S. م als erste

Hälfte von No. XXVII. Nach den von Assemani a. a. O. angeführten Anfangsworten der sieben in Cod. Vat. Syr. 67 enthaltenen Balaischen Gedichte zu schließen, würden diese sieben den No. 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11 (= Overbeck S. 331—332, 8; 335, 2—11; 333, 5—20; 335, 12—19) gleich sein. Bei Overbeck fehlt also nur No. 6 von den in der Handschrift der Laurenziana sich findenden Gedichten Balais, aber auch dieses ist im Antiochener Brevier Vol. IV, S. 711 vorhanden, obgleich mit erheblichen Varianten. Vgl. Zetterstéen a. a. O. S. 7 und Note 2. Für die dort gegebene vierte Strophe bietet die Handschrift die folgende:

ܡܠܚܡܐ ܕܡܠܚܡܐ
 ܡܠܚܡܐ ܕܡܠܚܡܐ
 ܡܠܚܡܐ ܕܡܠܚܡܐ
 ܡܠܚܡܐ ܕܡܠܚܡܐ
 ܡܠܚܡܐ ܕܡܠܚܡܐ
 ܡܠܚܡܐ ܕܡܠܚܡܐ

Daß die Handschrift auch in den übrigen Dichtungen zahlreiche Varianten den betreffenden Editionen gegenüber aufweist, braucht nicht erst gesagt zu werden.

Unter der Überschrift ܡܠܚܡܐ ܕܡܠܚܡܐ wird, so weit ich ersehen konnte, kein einziges Gedicht angeführt; nur einmal kommt diese Bezeichnung vor, nämlich im Officium feriale des Montags, aber ohne daß ihr eine Hymne oder auch nur die Anfangsworte einer solchen folgten. Es wird wohl die bekannte, von Zetterstéen S. 4 angeführte Strophe gemeint sein. Vgl. Sachau, Verz. d. syr. Hdschr. d. kgl. Bibl. zu Berlin S. 481 a unten.

Mossfynden och Valhallstron.

Af

Knut Stjerna.

Valhallstron betraktades förr som de förkristna skandinavernas, ofta äfven som alla germaners väsentliga uppfattning om döden. På de senaste årtiondena har häremot inträddt en stark reaktion, och flertalet filologer torde numera anse uppfattningen om enheriernas lif i Valhall som en produkt af den nordiska vikingatidens poesi, i hvarje fall som en företeelse, hvilken tillhör endast de allra senaste förkristna århundradena i Norden. Äfven Odin, med hvilken Valhallstron är intimt förbunden, har i de yngre forskningarna förlorat sitt gamla rangsäte och uppfattas alltmera allmänt som en under tiden närmast före den egentliga vikingaperioden invandrad kontinental-germansk gud. För ett par år sedan har Salin i *Studier till Oscar Montelius* sid. 133 ff. skjutit tidpunkten för denna invandring något längre tillbaka, och jag har, *Antikvarisk Tidskrift* XVIII: 1 sid. 23 ff., med obetydliga modifikationer anslutit mig till Salins åsikt.

De skäl, som föranledt forskningen att så väsentligt reducera Valhallstrons ålder och betydelse, framhållas i de flesta arbeten, som behandla nordisk mytologi, hvarför jag anser onödigt att här upprepa dem.

De gifna premisserna synas dock ej med nödvändighet medföra den vanligen antagna slutsatsen. Till full visshet har det påvisats, att ännu på vikingatiden i de delar af Norden, som

skänkt oss Eddorna och den äldre sagalitteraturen, menige man tänkt sig det tillkommande lifvet under helt andra och betydligt enklare former. Men härmed är icke påvisadt, att Valhallstron först bör tillräknas vikingatiden, ej heller, att den i alla delar af Norden varit lika svagt utvecklad som i de norska och isländska fjordbygderna.

Om den egentliga Odinskulten vid en viss tidpunkt invandrat till Norden, föreligger fastmer sannolikhet för, att Valhallsföreställningarne, i hvilka Odinsgestalten ingår, framträdt samtidigt och starkast rotfäst sig i de delar af Norden, hvarest Odinskulten slagit mest grundligt igenom.

Då emellertid vissa af de föreställningar, som i skaledikterna äro bundna till Valhallstron, otvifvelaktigt äro mycket sena, möjligen också tämligen artificiella, böra de icke alla behandlas i klump. I denna liksom i de flesta religiösa föreställningsserier ingår tydligen en blandning af flera moment skilda till ålder och ursprung. Jag särskiljer således här de olika grundragen af Valhallstron.

1. Människorna äro efter döden icke bundna till grafplatserna utan samlas i stora hopar.
2. Dessa hopar föra icke ett tomt skugglif utan äro fortfarande i aktiv verksamhet.
3. Verksamheten består framför allt i ständigt upprepad strid.
4. Högsta ledaren för striderna är Odin.
5. Under mellantiderna vistas de döda i Odins hus.

Det sista momentet kunna vi utan vidare eliminera ur vår undersökning. Odin är här en kopia af den nordiske konungen under vikingatiden, hans gård och enheriarskaran en mångfaldigad och förstorad upplaga af kungsgården och hirden. För de skildringar, som kommit till vår kunskap genom de skriftliga uppteckningarna, har säkerligen de norska konungarnes hof stått den närmaste modellen, men det är mycket osannolikt, att skalderna skulle vågat på fri hand konstruera upp bilder ur det kommande lifvet, hvilka skulle verkat stötande för en åhörarskara, som var alldeles främmande för traditioner med dylikt innehåll. Troligen ha mer eller mindre likartade föreställningar förefunnits öfver hela Norden. Odin var liksom den jordiska

konungen stridernas ledare. Som en de afidnas öfverkonung skulle han helt naturligt låna sina attribut från de kända konungarne, liksom t. ex. Kristus i Heliant. Successive torde således föreställningarna om de vapendödes lif hos Odin ha utvecklats sig bland hirdens kämpar i konungasalen. De utgöra en sekundär fenomenserie uteslutande tillhörig Norden, och de följa såsom konsekvenser af de fyra först nämnda momenten.

Af dessa är det första momentet vida spridt, vi kunna här kalla det allmänt germanskt, ehuru det visserligen äfven når långt utanför germanernas rämärken och ursprungligen af germanerna lånats från söder. Grafskicken visa, att ännu in i bronsåldern germanerna tänkt sig den dödes ande mer eller mindre strängt bunden till kroppen, således äfven till grafven. Vid en tid, liggande mera än ett årtusende före Kr., uppträda nya begrafningsskick, som göra tydligt, att den svaga dualismen i åskådningen om kroppens och själens förhållande till hvarandra skärpes och blir fullt medveten. Sannolikt är det i och med det, att idén om andarnes resa framträder och sätter märke på begrafningsskicket, som föreställningarna om stora andehopar, verkliga anderiken, uppstå.

Det har redan af flera mytologer visats, att man trott själen, anden, lämna den döde som en vindpust, att andehoparne samlades i luften. De må hafva sitt bo på berg, i skogar eller träsk, vid somliga tillfällen fara de hän öfver människornas byggd, i raseri eller i klagan. Det är, då det stormar och hviner och människorna känna sig omgifna af luftandarnes röster. Samma tro möta vi på skilda ställen i Europa och Asien. Det betecknar utan tvifvel en tilltagande spekulation, att människornas väsen på detta sätt uppdelas, men en spekulation, genast omhändertagen af ett naivt konkret föreställningsbehof. I sammanhang med denna uppfattning af lifvet efter detta står också, att vindens gud äfven blir dödsdemon. Såsom sådan har Odin framträdtt på olika germanska områden. Bland de folk, hos hvilka nya element i dödsföreställningen tillkommit, har hans dyrkan blifvit rikare, liksom hans andliga gestalt vuxit.

Den skarpa dualismen, som så markeradt framträder under bronsåldern, synes senare försvagad. Ungefär vid tiden för järn-

ålderns inträde undergå 'grafskicken' förändringar, hvilka så småningom föra till att människan obränd nedlägges i grafven och förses med allt hvad hon behöfver af vapen, kläder och föda. Troligen är det med detta begrafningssätt, som tron på ett dödens underjordsrike, Hel, sammanhänger, en tro, hvilken såsom den lättast fattbara synes som menig mans fortlefva fram till kristendomens inbrott. Det väsentliga i detta sammanhang är grafvarnes utstyrsel. De förnämre mansgrafvarne äro alla rikt utstyrda med vapen, svärd, sköld, spjut, emellanåt också sporrar. Rustad till tänderna ingick den döde i sitt nya lif, där man tänkte sig, att han hade faror att möta och strider att bestå liksom i detta. Då detta begrafningsskick någon tid varit det gällande, kommer vid tiden omkring år 200 eft. Kr. söderifrån en rörelse, som medför en plötslig och fullkomlig ändring i föreställningarne.

Från Svarta hafvet söker sig denna strömning hastigt mot norr och medför en ändring i en mängd praktiska förhållanden. Nya rustningsmetoder med ringbrynjor och damascerade svärd, nya betseltyg, hushållskärl af olika art, nya fibulaarter och andra prydnadsartiklar markera den hastiga öfvergången till en ny tid. Hit höra äfven minnesskriften, runorna, en ändrad metallteknik, upptagandet af guld i tjock gjutning såsom värdeåtgärd för handeln och nya begrafningsskick. Denna rörelse, den måhända viktigaste, som någon gång träffat våra länder, bäres af främmlingar, dock af östgermansk stam, således våra närmaste fränder hvilka från trakterna af den grekiskromerska civilisationens gränsprovinser föra hit upp sina där förvärfvade åskådningar och färdigheter.

Men i dessa trakter lefde fortfarande i full kraft föreställningen om ett själen från kroppen afskilda lif efter döden och här har den åter genomsyrt östgermanska stammars åskådningssätt. Nyckeln till många af de gåtor, som forskningen om vårt folks lif under järnåldern uppställt, ligger sannolikt gömd i dessa trakter af »Vanakvisl och Tanakvisl». Grafskicken i stora områden af Norden ändras åter. Liksom under bronsålderns tid begravas åter hvita brända ben utan bålsmörja.

Konturerna af anderiken framträda och därmed äfven de dödas och luftens gamle herre, Odin.

I en punkt blir likväl uppfattningen af lifvet efter döden här uppe olika mot den i Södern gällande (jfr Stjerna i Studier tillägnade Henrik Schück, sid. 110 ff.). Såvidt vi känna, betraktades de aflidnas andar i Södern vid denna tid såsom passiva. Här åter hade under den mellanliggande tiden föreställningen om ett individuellt aktivt lif efter döden vuxit sig fast. Den regenererade föreställningen om andarnes lif i stora skaror parade sig sålunda med den, att individens lif fortsatte under samma former som före döden, ett lif, hvilket, som grafskicken visa, framför allt innebar kamp och strid. Mot bakgrund af denna utveckling måste Valhallstron ses. De föreställningsserier, hvilka vi med utgångspunkt från grafskicken kunna anse oss äga rätt att tillskrifva tiden efter 200-talets inbrott, öfverensstämma i det hela med ofvan angifna grunddrag af Valhallstron. Men dessa serier sakna ännu det bestämmande moment, som binder dem till en fast åskådning och hindrar dem att glida ifrån hvarandra. Det är om detta centraldrag, vi enligt min åsikt erhålla kunskap genom mossfynden.

De stora skandinaviska mossfynden (Vedel, Översigt over den danske Literatur over Nordens forhistoriske archæologi, sid. 60 f., Salin i Månadsbladet 1894) tillhöra Södra Skandinavien. De äro spridda på Jylland, Fyen, Skåne, Bornholm, Öland och och Vestergötland. Allt efter sin ålder äro de af något olika art. De äldre mossfynden äro de rikaste, de yngre bestå af visserligen fullt ut lika dyrbara, men färre saker. I fråga om de i dem befintliga föremålens talrikhet bilda således mossfynden en sammanhängande nedåtgående typ.

Först sålunda några ord om beskaffenheten af de äldre mossfynden, hvilka klarast angifva fyndgruppens genesis och sålunda i första hand intressera oss. Jag väljer såsom ett typiskt exempel det äldsta af alla — Vimosefyndet (Engelhardt, Fynske Mosefund). Det består af omkring 4,000 föremål, alla af den art, att de visa sig ha tillhört ett stort läger. Talrikast voro delar tillhörande rustningen, svärd, svärdsgehäng, spjut, bågar och pilar, hjälmar, ringbrynjor, sköldar, hästar, hästbetsel, tyglar

och sporrar, vidare saker tillhörande hvad vi skulle kunna kalla trängen, vagnar, krattor, yxor, knifvar, tältpinnar, hyflar, tänger, kärl af olika material, matbrickor och skedar jämte en del föremål till prydnad, fibulor, speglar, och till nöje, spelbrickor, tärningar etc. Dessa föremål ligga än utan observerbar ordning, än äro de sammanrafsade i hopar, emellanåt äro dessa hopar ombundna med tyg eller med rep. Ofta eller oftast har man antändt tyget, hvarigenom en del saker blifvit eldskadade. De flesta föremålen äro afsigtligt förstörda i sammanhang med nedläggandet. Ringbrynjorna, guldringarne, svärdsgehängen etc. äro sönderskurna, uppfångda, sönderhuggna, knäckta, böjda, upprispade, genomstuckna, till och med genomsågade. Det är för litet att säga, att allt detta gjorts med flit. Det har nedlagts ett formligt, långvarigt arbete på alla dessa sakers förstörande.

Hvartill, frågar man sig, detta arbete? Hvad mening kan ha legat uti att så fullkomligt ödelägga alla dessa ofta dyrbara saker? Svaret härpå är tydligen kärnan till förklaringen af mossfyndens betydelse.

Slutsatser, dragna af jämförelser mellan fristående arkeologiska fakta och litterära notiser bruka ofta hämna sig. Vi böra sålunda, iinnan vi döma efter litterära paralleller, se till, huruvida mossfynden ingå i någon större grupp af arkeologiska företeelser. Den förklaring, som gäller för analoga och samtida företeelser, tillhörande denna grupp, bör då äfven gälla för mossfynden. Först efter det, att hithörande arkeologiska material samlats under gemensam synpunkt, äro de litterära hjälpmedeln att anlita.

Jag har, anf. arb. sid. 19 ff., påpekat, hurusom, samtidigt med det att under bronsåldern dualismen i uppfattningen af själ och kropp skärpes och själens från grafven skilda lif genom ändradt grafskick skarpare framhålles, de döda beredas tillfällen att genom åt dem utlagda föremål skaffa sig förnödenheter i det följande lifvet. Det stigande antalet brandgrafvar medför också ett proportionellt stigande antal mark- och mossfynd. Att dylika fynd ofta äro gjorda vid stubbar, stenar etc. (jfr t. ex. Mestorfs uppräknings af Sleswig-Holsteinska markfynd från bronsåldern i *Mitteilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein*,

Heft 17 sid. 12 ff.), är helt naturligt, då den döde liksom den lefvande borde vara i behof af dylika igenkänningstecken.

Efter järnålderns inträde behandlas i Skandinavien alla grafinventarierna, kläder med sammanhäftande metallföremål, kärl (med föda?), skäror (t. ex. Arne i Sv. Forum. tidskr. XII, sid. 243) etc., på samma sätt som de döde själfva. De brännas. Förklaringen är tydligen den, att föremålen först genom att dödas, brännas, gjordes tillgängliga för den brände döde. Den gemensamma transformationsprocessen löste föremålets själar liksom människan från deras bundenhet till grafplatsen. Genom sin död och förbränning gjorda analoga med den döde, kunde deras själar tjäna den dödes själar.

På föreställningen om föremålets själar föreligga från olika länder ett öfverväldigande antal exempel. För Norden är den alltså på intet sätt egendomlig.

Under järnålderns äldsta tid äro vapengrafvar sällsynta. Senare, under Tånetid och efter Kristi födelse blifva dylika grafvar så smånågon ganska allmänna. Vapnen, som till stor del voro af järn, kunde icke dödas genom att medgifvas den döde på bålet, då likbålets eld var tillräcklig för tråets, ej för järnets transformation. Man måste då begagna andra medel.

Redan Engelhardt fäste i sin redogörelse för Kragehulfyndet (Fynske Mosefund, sid. 13 ff.) uppmärksamheten vid den öfverensstämmelse, som förefinnes mellan åtskilliga af äldre järnålderns graffynd och de stora mossfynden. Han anför därvid, hurusom i många äfven icke skandinaviska grafvar föremålen, särskildt vapnen, före nedläggandet i grafven böjts eller brutits. Konung Childerics († 481) svärd låg brutet i grafven. Inom det skandinaviska området omtalar han exempel från Schleswig och Fyen samt Norge.

Jag citerar här, hvad Vedel år 1886 berättar om vapnen i denna tids brandgrafvar på Bornholm, hvarifrån det största antalet gräfningar äro kända (Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, sid. 65):

»Åtskilliga af de i brandgroparne funna fornsakerna ha varit afsiktligt förstörda före nedläggandet. Af 86 svärd äro knappast 10 nedlagda oskadda, några ha varit samman-

böjda eller t. o. m. alldeles sammanrullade, ett var böjdt i sick-sack, men de allra flesta ha varit sönderbrutna, ofta i många stycken, hvilka finnas rundtomkring i brandgropens massa eller t. o. m. delvis alldeles saknas. Spjutspetsarne äro för det mesta oskadda, men åtskilliga äro dock funna böjda eller sönderbrutna. Af sköldbucklorna hafva väl omkring hälften varit oskadda, af de öfriga voro några helt och hållet sönderbrutna, andra hopbankade i en flat klump, andra till hälften krossade genom hamarslag, sköldhandtagen äro likaledes ofta itubrutna». Senare observationer visa samma förhållande (Efterskrift till anf. arb., sid 31).

Detsamma gäller om fynd från svenska fastlandet (se t. ex. Sv. Fornm. Tidskr. XII sid. 265 ff.). I den ena af här omtalade grafvar voro metallsakerna nedlagda i en urna, hvadan sakerna kunna hafva sönderbrutits för att rymmas i urnan. Den omständigheten, att skelettgrafvar knappast visat sig innehålla sönderbrutna saker, kunde möjligen antyda, att orsaken till sakernas förstöring vore att söka i brandgropens form. Häremot talar emellertid, att äfven smärre föremål såsom spjutspetsar etc., hvilka utan svårighet kunde hela fått rum inom brandgrafvens omkrets, äfvenledes sönderbrutits. Man dödade sålunda föremålen, som skulle åtfölja den döde, på olika sätt. Förslog icke bränningen, bröt eller högg man sönder dem, ett förfaringssätt som särskildt användes i fråga om vapnen.

I detta afseende är analogien mellan graffynden och de stora mossfynden fullständig. Då emellertid de döda icke begravts å samma platser, å hvilka mossfyndsföremålen blifvit utlagda, styrker det här framställda uppfattning, i den händelse det kan uppvisas, att på samma sätt behandlade föremål vid tiden för de äldsta mossfynden med säkerhet utlagts till de afidnas disposition å orter, skilda från dem, där de döda begravts. På Bornholm har man funnit ett stort antal kenotafgrafvar, hvilka härstamma från den tid då burgunderna i stora skaror lämnade ön. Af dessa »grafvar», hvilka mestadels ligga gruppvis, äro särskildt några af intresse för denna undersökning. (Stjerna anf. arb. sid. 123 ff.). De bestodo af lerkärlsfragment samt skadade och böjda järnvapen, instuckna i hvarandra och nedlagda

klumpvis. Det finnes en påfallande likhet mellan dessa vapenklumpar och vissa af dem i mossfynden (ex. Engelhardt, Fynske Mosefund sid. 11, fig. v).

Här hafva vi således ett bevis för, att man vid denna tid i Norden nedlade dödade föremål till tjänst efter döden för personer, hvilka mist lifvet & annat ställe och icke kunde begravas tillsammans med de vanliga grafinventarierna. Den i utlandet fallne stridsmannen har tänkts begagna de föremål, som nedlagts på den plats, der hans verkliga graf skulle redts i hemlandet. De dödade vapneus själar förenas i ett kommande lif med sin gamle husbondes.

Liksom uppfattningen af föremålens egenskap att vara besjälade är flerstädes uppvisad, äga vi på bruket att sönderbryta grafgodset exempel från olika länder och världsdelar.

Det naturliga är, att den döde nordbon, äfven den svärdsfallne, och hans vapen, begravas tillsammans. Tydligen är det en tvingande yttre omständighet, den, att man ej kunnat finna den dödes kropp, som nödgat hans närmaste att nedlägga hans vapen i en graf för sig. Denna omständighet kan icke hafva framkallat utläggandet af de föremål, som bilda de stora mossfynden.

Den gängse och med säkerhet riktiga uppfattningen är ju den, att mossfyndssakerna utlagts omedelbart efter en batalj. Urgammal tradition bjöd att begravva de döda på vissa åt dem helgade områden, graffälten. Men de vapen, med hvilka bataljen utkämpats, resterna af det läger, som intagits, ha begravts för sig. Ett särskildt skäl måste hafva förefunnits, hvarför man dödat alla dessa föremål och samlat dem till en och samma plats, sannolikt just den, där den förutgående bataljen stått. Detta skäl bör, om vi vidhålla vår uppfattning konsekvent, sammanhänga därmed, att denna plats i det tillkommande lifvet spelat en roll för de dödes och deras egendoms själar. Frågan om mossfynden sammanfaller sålunda med frågan om de dödes, om gengångarnes tillkommande lif och verksamhet.

Det finnes i de flesta folks spöksagor ett gemensamt drag, iterationen. Den döde upprepar ideligen eller med bestämda mellantider samma handling eller serie af handlingar. Att icke

detta väsentliga drag numera kan observeras hos majoriteten af för oss bekanta spöksågner, torde äga sin grund i en skiftning af synpunkter i uppfattningen af det kommande lifvets betydelse. Man öfvergick — i Norden skedde detta under intryck af kristendomen — att betrakta de skickelser, som under en senare tillvarelseform träffade människan, som en vedergällning för hennes handlingssätt i det verkliga lifvet. Tvånget att ständigt upprepa samma handling, framställde sig därför som ett straff, en förbannelse, och fantasien sysselsatte sig så småningom uteslutande med slutmomentet, förbannelsens lösning. Bland de nordiska spöksågner, hvilka i icke alltför fragmentariskt skick upptecknas af våra folklorister, utgöres också en mycket stor part af berättelser, som omtala, huru gengångaren löses från ett dylikt osäligt tillstånd. På beskaffenheten af detta tillstånd, ett passivt lidande eller en automatiskt upprepad handling, faller härvid mindre vikt.

Den här framträdande uppfattningen af den itererade handlingen som straff är den ojemförligt vanligaste och förefinnes i olika länder. Skulle den handling, som på detta sätt upprepas, i en senare uppfattning anses som ärofull eller angenäm, såsom just fallet blir med vapenskiptena under vikingatiden, framträder den snarare som en belöning. Vi fränse därför tillsvidare senare tiders färgläggning och hålla oss endast till det faktiska grundmomentet i iterationen.

Sådana de grekiska sägnerna om Tantalos och Sisyfos nu äro kända för oss, förbinda de endast helt svagt dessa hjältars lif före och efter döden. Då Tantalos efter döden evigt sträcker sig efter källans vatten och trädets frukter, eller Sisyfos evigt rullar sin sten uppför berget, stå dessa motiv tydligen ursprungligen i relation till för oss obekanta handlingar, som dessa sago-hjältar själfva, eller de sagofigurer som de företräda, utfört i sitt tidigare lif. Sådana anknytningar äro i modern folklore vanliga. Ett icke alldeles oäfvat parallelexempel gifver mjölkflickan, som stulit mjölk och som efter döden åter och åter fyller mjölk i sitt ämbar. Så får gengångaren till den, som orättfärdigt flyttat råmärken, »ägogasten» (Rietz, Svenskt Dialektlexikon s. v.),

natt efter natt gå och ändra gränstecknen för sina jordar fram och tillbaka.

Knyter sig i dessa fall uppfattningen af den dödes handlingssätt till någon bestämd tilldragelse i hans lif, rättar den sig lika ofta efter den apparition, under hvilken han i lifvet hufvudsakligen framträdte för ortens befolkning. Den jättelike Orion förföljer på asfodelosängen de djur, han själf dödat på bergen, med en kopparklubba i handen, som aldrig brytes (Odysséen XI, 572 ff.). Gårdsherren eller förvaltaren far efter sin död hvarje natt efter sina frustande hästar. Den girige slottsherren räknar sina gömda skatter, och under gengångarens marsch genom salarne lyser det om nätterna ur slottets salsfönster ständigt i samma ordning. Särskildt personer, som lidit en våldsam död äfven om denna icke orsakats af någon förbrytelse, gå ofta igen hvar och en på samma sätt.

Viktigast är för oss den ingalunda ovanliga iterationen af dödsscener. Dylika äro omhuldade vid spiritistiska seanser (se ex. Herrlin, Själslivets underjordiska värld, kap. IX), de åskådas af clairvoyanter på långa afstånd samtidigt med händelserna, tidigare eller senare. Itererade dödsscener, synnerligen sådana af våldsam art, tillhöra den gängse sagolitteraturen i olika länder. Jag väljer här ett par typiska exempel ur ett nu utkommande arbete af senast anförde författare: Spöken och dubbelgångare i 1800-talets tankelif och diktning, kapitlet Spöktro förr och nu.

Man spårar, skrifver Herrlin, ej någon sträfvan hos dem (spökena) att upplysa de lefvande om orsaken, att de ej få ro i grafven, ingen ruelse eller ånger öfver de brott de till äfventyrs begått. Spökeriet uppträder blott såsom en noggrann återupprepning af en viss bestämd situation eller en kedja af händelser, som en gång verkligen inträffat, vanligen på samma plats, der spökeriet märkes. Om något gör skäl för benämningen gengångeri, så är det väl just sådana fall. Till belysning välja vi en gammal engelsk historia. Det berättas, att en spökryttare en gång om året visar sig i Wyecoller Hall. Han är klädd i en dräkt från den tidigare Stuartperioden, och hästens mundering och prydnader äro af det mest sällsamma slag. Ryttaren kan höras komma ridande i fullt galopp uppför vägen, men så fort han passerat den smala bryggan, stannar han plöteligt vid ingången till borgen. Därpå stiger han ned från hästryggen och begifver sig uppför den breda ektrappan till ett af rummen i huset. Därpå ljuda fasansfulla nödrop, liksom om de komme

från en kvinna, men de öfvergå snart till djupa suckar och stönanden. Ryttaren visar sig derefter åter vid borgporten, kastar sig hastigt upp i sadeln och galopperar bort samma väg han kommit. Traditionen vet att förtälja, att en viss Cunliffe mördade sin hustru i detta rum, och att spökyttaren är mördarens vålnad, som är dömd att årligen göra ett besök på platsen för det hemska dådet.

I Wilhelm Hauffs sagor finna vi en ypperlig bearbetning af ett dylikt gengångaremotiv, hvilken är en variant af sagan om den flygande holländaren. Två väderdrifna sjömän påträffa ett fartyg, hvars besättning ligger död på däck, och hvars kapten står fastnaglad vid masten med en spik tvärsigenom hufvudet. Hvarje natt vid spöktimman vakna de döda till lif; kaptenen kommer för en stund ned i sin kajuta till ett dryckeslag och störtar sedan upp på däck, der ett väldigt slagsmål äger rum, som slutar med allas död. Då de två levande sjömännen omsider lyckas lösa förhållningen, erfara de af kaptenen, att han en gång varit sjöröfvare och då mördat en dervisch, som förebrått honom hans syndiga lefnadssätt. Den döende dervischen hade förbannat fartyget och dess besättning, och verkan uteblef ej. Ty redan följande natt gjorde besättningen myteri och fastspikade kaptenen genom hufvudet vid masten. Men i det allmänna tumultet hade alla fått så svåra sår, att hela skeppet snart var en enda stor graf. Men hvarje natt vaknade alla åter till lif, ehuru de ej kunde tala eller göra något annat än de sagt och gjort under natten för myteriet. Detta hade pågått i femtio år, och förtrollningen bröts först i det ögonblick, då de båda främmande sjömännen efter kraftiga besvärjelser lyckades få fartyget i land.

Andra exempel föreligga från Tyskland. I Pansa gästgifvaregård fanns ett rum, i hvilket två studenter duellerat och dödat hvarandra. Årsdagen duellera de hvarje år vid midnatt. I byn Herwigsdorfs kyrka (öster om Libau) ägde efter samma föregående liknande nattliga strider rum mellan en präst och en adelsman (Meiche, Sagenbuch des Königreichs Sachsens, sid. 18, 19).

Strider efter döden mellan enskilda, hvilka varit hvarandras fiender i lifvet, äro bekanta äfven från Norden.

Så torde en gengångarsägen ligga till grund för berättelsen om Lokes och Heimdalls hvarje afton vid Singastein upprepade kamp om halssmycket (Snorra-Eddan I, 266, 268). Fienderna uppträda i sällskap liksom ännu för 50 år sedan gengångare på Färöarne (Hammershaimb i Annaler for Nordisk Oldkyndighed, 1846, sid. 359).

I allmänhet brukar väl i kristen folklore begrafning i vigd jord lösa de dödes förbannelse, men så starkt är, som vissa af

nedan anförda exempel visa, tvånget att iterera striden, att icke ens detta medel förslår.

Far och son ha slagits med hvarandra i lifvet. De fortfara att slåss efter döden utanför stugan, sannolikt den plats, der grannarne sett dem i lifvet mäta hvarandras styrka. (Wigström, Folketro och sägner, n:r 660).

Äkta par stiga om nätterna upp ur sina grafvar på kyrkogården för att börja om igen sina äktenskapliga bataljer, och aflidna sockenbor slåss mellan grafvarne. I ett hus har fyllningen till källaren tagits från ett ställe, der krigare blifvit begrafna. Det föres ett förskräckligt lif, tills jorden tagits bort. (Anf. arb. n:r 664).

Dessa exempel äro hämtade ur svensk folklöre (jfr anf. arb. n:ris 663, 690). Danska spöksägner hafva liknande drag. Af tre bönder hafva de två slagit ihjäl den tredje. Ännu plaskar det i ån om nätterna, då de kasta hvarandra i vattnet (Tank Kristensen, Danske sagn, som de har lydt i folkemunde V, n:r 2096). Ett par högsatta kämpar, som varit oense i lifvet, söka upp hvarandra och strida nattetid. Striden är så hård, att man på långt afstånd hör deras vapen klinga (Thiele, Danske Folkesagn II, sid. 138). På vissa ställen har man sett slutakten af dödskampen upprepas, då dråparen bär bort liket (Tank Kristensen, anf. arb. n:r 446), på andra ser man endast början. Ett bröllop har slutat med en serie af massdråp. Ännu öppnar sig i byn hvarje midnatt en port, hvarigenom brudföljet åker. Iterationen torde i båda fallen ursprungligen hafva omfattat dråpscenerna. (Thiele, anf. arb. sid. 137). Tron på den fortsatta striden är så stark, att slagskämparne redan i lifvet förutse sina blifvande slagsmål, hvilka heller icke utebli (Tank Kristensen anf. arb. n:r 873).

Emellanåt rör striden en skatt, t. ex. i form af en obetald skuld. Så slåss i sagan om Pelle Båtsman (Nyland, 2, sid. 116) och i en dansk spöksägen (Tank Kristensen, anf. arb., n:r 874) ett par gastar om en penningesumma. I en halländsk sägen (Wigström, anf. arb., n:r 734) ryka ett par skattevaktande tuppar (andar) i hop. En skatt, ett smycke af guld, är äfven föremålet för

Lokes och Heimdalls strid och ett guldsmycke torde likaledes ursprungligen varit stridsorsaken äfven i Hildesagan.

I åtskilliga af här anförda fall medför striden icke någon af parternas död. Men äfven dessa exempel visa, hurusom strider i allmänhet taget i eminent grad tillhört de handlingsserier, hvilka föreställdes reiterera efter döden. I andra fall är det själfva dödsscenen, som upprepas fas för fas.

Liksom tron på lifvets fortvaro gäller med hänsyn till massorna, gäller äfven reiterationen icke blott i fråga om enstaka dråp, strider mellan enskilda eller smärre grupper af personer. Hela armeer återuppstå efter döden för att under samma oföränderliga skiften ständigt ånyo pröfva vapenlyckan.

Dylika sägner hafva existerat på vidt skilda områden, om ock den styrka, med hvilken hufvudmotivet framträder, naturligtvis är mycket olika.

Vid Marathon »kan man hvarje natt höra hästar gnägga och män kämpa» (Pausanias I, 32, 4, stället påpekadt för mig af docenten Martin Nilsson). Från Indien berättar Rudyard Kipling (Wi Willi Winki och andra berättelser från Indien, öfversättning. Stockholm 1897, sid. 173), huru en af engelsmännen planerad kringrännning af en röfwaretrupp vid den afganska gränsen lyckades derigenom, att röfvarnes vaktposter togo de engelska kavallerister, som nattetid passerade öfver ett fält, där ett upproriskt rytteri nedgjorts och begravts, för de stupades vålnader, som om nätterna färdades där.

Hufvudepisoden i Hildesagan ger oss för denna föreställning ett vida bekant exempel.

Hedin bortröfvar Hild, Högnes dotter, jämte rika skatter. Högne sätter efter de flyende med sin här, upphinner dem och erbjudes ett gyllene halsband i songåfva, men afslår anbudet och angriper Hedins här i en strid, som varar till nattens inbrott. Men Hild väcker sedan hvarje natt de döda kämparne, som förvandlas till sten, åter till lif, och kampen uppblossar på nytt samt fortvarar i evighet på detta sätt.

Denna saga har i olika varianter, såsom talrika anspelningar visa, varit känd i skilda delar af det nordiska området, i England, Nederländerna och Nordtyskland och ingår i förändrad gestalt i senare folkvisor samt i Kudrun och Oswald-

sagorna. I en version förvandlas den eviga kampen till en två dagars strid, i en annan till en hämndestrid, i en tredje är den ursprungliga reiterationen bevarad (Symons i Pauls Grundriss, uppl. 2, III, sid. 709—722 jämte där anf. citat). Motivet om de dödes nattliga strid, hvilken aldrig afgöres och således hvarje afton måste börja om igen, framträder i denna saga på ett synnerligen ursprungligt sätt. Tydningen af Hilds figur erbjuder däremot svårigheter, hvilka endast synas kunna lösas, om man antager, att en brudrofshistoria, i hvilken Hild är ett rent mänskligt väsen, i gammal tid inväft i sig en löpande mytisk föreställning om Hild, stridens stifterska och eviga förnyerska. Ursprungligen är, såsom hennes namn anger, Hild striden själf, och hennes mytiska tillvaro har framkallats af det i all mytologi förefintliga behovet att till de kända fenomenen föreställa sig en personlig orsak. Det outplånliga grunddraget i myten, hvilken begagnats som inslag i Hildesagan, är sålunda de dödes ständigt förnyade kamp. I Schwaben, Oberpfalz och annorstädes (Prætorius, Weltbeschreibung sid. 196 ff.; Schönwert, Sagen aus der Oberpfalz II, sid. 143 ff.; Meier, Sagen aus Schwaben I, 123, anförda efter Mogk i Pauls Grundriss andra upplagan III, sid. 225, emedan jag ej lyckats erhålla kännedom om originalarbetena) förnya de döda sina strider i molnen ofvanför valplatserna.

Från Småland är äfven en sägen om kamp mellan andehärrar känd.

Under en färd till vagns augusti 1905 från Aneboda till Lamhult omtalade skjutskarlen »nämndemannens Gustaf» från Aneboda Mellangård, att han af sin farfar hört berättas om en liten sjö i närheten, i hvilken en hel krigshär, förföljd af fienden, omkommit. Det hade vid sina tillfällen händt, att vandrare på aftonen hört vapens rasslande och den gamle hade äfven omtalat en person, som sett en hel krigshär uppstiga med vapenbrak ur sjön och efter en stund långsamt försvinna i gölen ¹⁾.

Ur svensk och tysk folklöre har fil. kand. C. W. von Sydow åt mig upptecknat ett par andra fall:

Nära Frankfurt har stått ett slag mellan tyskar och vender. Heden är rödfärgad af vundernas blod. Om midnatt vakna de slagne vunderna för att gråta och klaga (Vechenstedt, Wendische Sagen und Märchen, sid. 27). På Oybin vid Zittau kan man under mörka nätter höra skrik och vapen-

¹⁾ Meddeladt af fröken L. Tullberg, Lund.

skrammel, trumpeter och hästgägg. Den siste rofriddaren dödades där med sina krigare af Karl IV år 1349. Underliga fåglar slåss i luften öfver slagfältet. En andehär i molnen har synts i Upland år 1710¹⁾, och liknande fenomen äro kända från Tyskland. Natten mellan den 19 och 20 oktober såg Benjamin Müller från Hermersdorf (Hermansdorf vid Annaberg) ett moln dela sig i två delar, hvilka sågo ut som om de bestode af händer och spjut. De stredo mot hvarandra och försvunno. Straxt efteråt kommo svarta ryttare framsprängande, till sist flera tusen man, hvilka stridde mot hvarandra under två timmar. Slutligen blef den ena skaran tillintetgjord. Segarne förvandlades i ett stort moln och himmelen blef blodröd. Samma natt hade många andra personer sett något liknande. Vid Walenberg har ett stort slag stått mellan tyskar och vender. Om natten stiga de döde upp och kämpa. (Meiche, Sagenbuch des Königreich Sachsen, Leipzig 1903, sid. 17—22).

¹⁾ Svenska Folk-Sågner och Folk-Myther samlade af Gunnar Olof Hylltén-Cavallius Åren 1837—1865 (blad 3) handskrifven samling i Kungl. Bibl.

En kort relation om dhet som sig här wijs Kiöping och widh kyrkian den 21 Januarj 1710 tilldragit hafv i samma daghen som war på en fredag Klockan 6 om Morgonen hafwer tvenne soldatz hustrur ifrån Fjällebo kommit igenom staden och ärnat sig till Arboga efter sine män som dher medh Marshen stanat och då becommitt till Hummelbäckbron, strax utom västra tullporten, hafva dhe stått stilla, och med förskräckelse åskådat ett stort töcken öfver stora Engen och dhe andra Engarna alltintill diurgården och dher uti en stor hop folk krält så kjockt som myror medh spetzar och gådt emot hvarandra af och till då omsidor emällan 6 och 7 tullnären vijd västra tullen bråmons hustru gådt uth funnit dhem forskräcta och gråtandes vijdh dhetta faszliga åskådande hafvandes då och då flugit dhem emällan stora bällar röda som eldskulor och nogh buller att dhesze qvinnor intet längre torde gå utan wände om tillbackars hem igen, då bråmons hustru och hennes Man stådt medh qvinnorna till klockan half 8 seendes hurusom stora hopar drogh sig wäster och woro lijcksom på stora vägen widh Kalstena och Ostuna waghskillnat krällandes ganska tiocht uti dhe hvita Töcken Putor men emellan dem var klart och på vägen vart mer och m(er) liust blått och rött åt dhen ena sidan som solen kom alt nermr(e) upp då omsidor dhet gifvit sig i szuder, dhen ena hopen åt wäster upp åth himmelen, så att dhe klarligen doch såsom långt ifrån sig sågo folk medh pilar musqveter och rörde sig såsom uti en klädr . . . blåda himmelens öfver och under så väl som runt om dhem, hvilket sedan mer och mer drog bort i väster och småningom försvan så länge dhet var på marken har gärdzgårdstörarna hindrat och nogh förblindat synen men längre upp i luften när detta sigh upplyftt har man dhet klarare kunnat åskåda; dagen efter har dhet äfven syntz på samma orter, hwilket Hlr Rådmannen Brädenberg och Hlr Rådman Casper Folk öfver 20 manspersoner set hafva dhess utan hafv samma dagen ländzmannen Jäger kommit resandes och skulle fara igenom samma töcken men han hafv

Jag slutar med ett bekant exempel från mossfyndens egen tid. Striden på Catalauniska fälten var, heter det, så bitter, att andarne fortforo att kämpa i luften flera dygn efteråt.

Mest primitiv men också mest gripbar framträder föreställningen i Hildesagan och i sägnen från Walenberg. De döde kämpa om sin strid på valplatsen, och de trampa åter samma mark, som när de lefde och stupade¹⁾. Det är tydligen till denna tidiga form af »myten», mossfynden utgöra en illustration. Till den ursprungliga valplatsen äro äfven de nyss omtalade sägnerna om faderns och sonens strid utanför stugan och om det

måst hålla stilla med sin häst länge nog innan han vågat fram för dhe många eldkulor och piqver som om båda sidor af vägen och framför honom swawade omkring folket; Angående liuset i kyrkian så täänder fuller klockaren upp 3 liuss 2 i liusarmen och ett i tenstackan jämte prästen H. Antonij prostenss hialp präst som då predikade men dhet skedde för gudz tientens begynnelse och sedan Techsten af första Mose bock 2 Capittel var upplåster slächte klockarn ut liusen så nätt och wähl att och talgen följde med liustacken efter han för en gång fåt hannor af prosten derføre han låtit liusen röka men en half tima efter dhe voro slächta och emot slutet af predikan kom en stierna emot liuset och med sin klarhet dettsamma som stodh på predichstolen itendess att dat bran mycket klarare än dhet giorde tillförene när solen i det Monumentet uppran hvilken Fachtoeren Grot som altid står mit emot prästen och seer honom mit i ögonen så wähl som prosten och hela församlingen såg att detta är sant Klockaren som satt under predichstoletrappan var förskräch af dhetta skiänet och med häpenhit kom up med liussaxen och slächte dhet andra gången och dhetta är dag saning.

Nicolaus Salan

rächtor i Kiöping skola.

¹⁾ På någon psykologisk förklaring är här ej rätta platsen att ingå. Dödskampens kraft och vildhet ha säkerligen inristat sig med sådan styrka hos de efterblifne att dessa ofta i minnet åter genomlefwat stridens olika moment. Då klyftan mellan tilldragelserna i verklighetens och fantasiens värld liksom mellan de lefvandes och de dödes då var mindre djup och lätt öfversprungen, är det icke osannolikt, att de i minne, dröm och fantasi återupprepade bilderna fattats som fullt verkliga. Men säkerligen ha flera orsaker, af hvilka vissa ofvan antydts, bidragit till uppkomsten och utvecklingen af den vidt spridda och djupt rotade föreställningen om stridens iteration. Moderna målare, Kaulbach, Malmström etc. hafva med tvifvelaktig framgång målat strider i molnen. Att emellertid denna föreställning äfven för vår tids människor äger något fattbart och anslående, visar den popularitet, som kommit Détaillies berömda taffla de Rêve till del.

blodiga bröllopet bundna. Förläggandet af striderna till luften ofvanför valplatserna visar, huru den itererade kampen ingick som ett led i den gällande uppfattningen om andarnes hemvist i luften, och den är härutinnan ett parallellfenomen till Odins jagt. I Saxos Hadingsaga är sambandet med den ursprungliga valplatsen löst. De döde kämpa här i underjorden. En dylik situation tillhör naturligen ett stadium, i hvilket dualismen i uppfattningen af själ och kropp blifvit skärpt. I detta afseende är den att jämföra med Valhallsstriderna, som tilldraga sig i en de dödes värld, skarpt afgränsad från de lefvandes.

Äfven den beväpnade massan, icke blott isolerade personer, fortlevver och handlar efter döden. Härskarne och hjältarne af Holger Dansketypen äro ofta under sin väntan i det kommande lifvet omgifna af sina trogna, och de äro der icke blott appendix till anföraren. På Bornholm lefver enligt sägnen de underjordiskes armé. De stiga om nätterna upp på bergsskräntorna och öfva sig under vapenbrak för att försvara Bornholm i den blifvande kampen mot svenskarne (Thiele anf. arb. II, sid. 195). Då åter en hel krigshär blifvit sedd på en gammal valplats, såsom vid Fotevik i Skåne (Wigström anf. arb., nr 829), är det måhända snarare troligt, att vi hafva att göra med en fas i den itererade kampen.

I mossfynden ligga nu de dräptes vapen själfva dräpta. En batalj har stått på lif och död. Sedan har allt, som fanns på valplatsen, samlats tillhopa. De slagne ha graflagts, förmodligen bränts, för sig, och deras vapen ha skickats till sina herrar i evigheten, hvilka hade att iterera sin slutliga strid i detta lifvet. De ur modern folklöre kända ceremonier, som hänföra sig till gengångare, hafva i regeln sin rot, icke i medkänsla med de döde, utan i fruktan för deras makt, och med största sannolikhet har samma käusla ursprungligen framkallat offringen af vapen och förråd, som tillhörde de stupade stridsmännen. Dessa voro nödda att utkämpa sin ständigt förnyade kamp, och ve den, som hindrade dem i deras gärning.

Det undandrager sig vår förmåga att bestämma, huruvida denna gärning tänktes som fasans eller förlustelsens för de döde själfva. En senare tid och främmande folk ha, som redan

nämnts, i den tvungna verksamheten efter döden i allmänhet sett ett osällt tillstånd. Men med säkerhet kunna vi af mossfyndens beskaffenhet lika väl som af de ålderdomligaste litterära minnesmärkena döma, att striden efter döden ursprungligen var en strid på allvar, icke en vapenlek eller en tornering. I vikingatidens Valhallsstrider är allvaret så godt som alldeles borta.

Vid en diskussion i Uppsalaföreningen »Urd» rörande hit-hörande frågor, påpekade fil. kand. Anton Blanck, att ett parti ur Saxos Hading saga gifver oss ett typologiskt mellanstadium i denna punkt. Stället äger följande lydelse:

En kvinnlig guide visar Hading ikring i underjorden. Slutligen anlände resenärerna till öppna solbelysta platser. Längs fram påträffade de en flod med forsande fall och blyfärgadt vatten, hvilken i sina snabba hvirflar dref fram vapen af olika slag; de finna, att den kunde överskridas på en brygga. Sedan de gått öfver den, få de se tvänne härar sammandrabba, samma kraft å ömse sidor, och då Hading frågade kvinnan angående dem, svarade hon: »det är de, som funnit sin död för stålet; de visa alltjämt genom detta sitt handlingssätt, huru de omkommit; och genom det skådespel, de nu uppföra, efterhärma de sina död i det förgångna lifvet».

Här utsäges bestämdt, att det är den slutliga kampen, som ständigt itererar i den senare tillvarelseformen, hvilket fastställer vår uppfattning om Valhallsstridernas genesis. En öfvergång till det genom isländarne kända stadiet antydes tydligt genom de sista af de citerade orden, som förlikna underjordsstriderna vid ett skådespel. Allvaret i striden är sålunda, såsom vid nämnda tillfälle hr Blanck påpekade på väg att försvinna, men ännu kvarstannar det ursprungliga och väsensbestämmande draget: striderna äro automatiska upprepningar af sina verkliga föregångare i detta lifvet.

Äfven i andra punkter är emellertid Saxos framställning af vikt. Till den bakom mossfynden liggande hufvudidén liksom till Hjadningavigsmotivet föras vi af uppgiften, att de döda kämpa i stora slagordningar. Uttrycket binas acies anger, att fylkingarne, två och två mot hvarandra, samtidigt uppföra olika drabbningar, hvarje drabbning naturligtvis återgifvande en verklig batalj. Äfven härutinnan har denna prototypiska Valhallsföreställning sin naturliga plats i den typologiska utvecklingskedjan.

Största intresset i detta sammanhang knyter sig dock till flodens beskaffenhet. I den forsande blyfärgade floden, tydligen dödsfloden, drifva massor af olika vapen ned till underjorden. En dylik åskådning återfinnes äfven på andra ställen af jorden. Bebyggarna af Fidjiöarne höra til dem, som segast fasthållit tron på tingens själar. Då en sten spruckit sönder eller en blomma brutits af, vips far stenens eller blommans själ till dödsriket. Olika kännare af öborna hafva konstaterat, att hos dem den tron är lefvande, att i en flod simmar eller rättare drifver mängden af själar af allt, som förgåtts i denna världen, stenar, människor, hus, kärl etc. bort till det stora dödslandet (Tylor, *Primitive Culture* ed. 3, vol. I, sid. 480) Hadings vision ger tillkänna, att man i Norden haft en liknande föreställning. Det är de dödade mossfynds föremålens själar, som på denna väg drifva ned i underjorden, sina tidigare herrar till tjänst. En af mossfyndsorterna, Vingsted Mölledam, har i sen tid tänkts förbunden med underjorden (Thiele anf. arb. sid. 16). Mindre tydligt framträder samma drag i en sägen om Dallerup Sö (platsen för ett annat mossfynd, anf. arb. sid. 6).

Denna uppfattning af mossfynden står endast delvis i öfverensstämmelse med den traditionella, som först framställt af Worsaae (Översigt af Videnselskabets forhandlinger 1867) och senare accepterats af efterföljande forskare. Enligt denna äro de utlagda föremålen offrade åt gudarne. För att förklara sakernas förstöring framkastar Worsaae i förbigående ett antagande, att de därigenom förlorade sitt värde och på så sätt fredades för plundring. Att antagandet är oriktigt, är gifvet däraf, att i fynden funnos saker af ädla metaller, t. ex. guldringar, hvilkas värde för röfware var detsamma, antingen de voro hela eller sönderhuggna. Den gängse förklaringen är emellertid, att genom ödeläggelsen invigdes vapnen till gudarne.

Förstöringen kan blott hafva haft tvenne alternativa ändamål. Antingen har man endast åsyftat att göra föremålen värdelösa och odugliga — en i fråga om mossfynden oantaglig förklaring. Eller ock har man genom att »döda» vapnen velat göra dem tillgängliga för andliga makter. I vissa fall äro dessa makter gudarne. Etnografien gifver oss exempel på, huru efter

en helig ceremoni, de föremål och personer, som därvid användts, dräpts till tjänst åt den guddom, som ceremonien gällde och som emellanåt själf dödades. En dylik tanke, som ursprungligen bör hafva legat bakom företeelserna vid den nordgermanska Terra Materkulten, synes hafva realiserats i de religiösa förrättningar, som föregått Gundestrupskärlets och Deibjergvagnarnes söndertagande.

De drabningar, som afslutats med utläggandet af föremålen i de stora mossfynden, kunna tydligen icke jämföras med dylika rituella ceremonier, hvarför denna förklaring i detta fall icke blir tillfyllest.

Den vanliga åsigten ser i mossfynden votivgåfvor, således skänker, gifna *direkte* till gudarne. Enstaka dyrbara föremål sådana som det härliga silfverkärlat från Gundestrup äro tydligen mycket passande gåfvor till en gudamakt, medan man däremot studsar inför meningen med massgåfvor som exempelvis Vimosefyndets inventarier, krattor, pilar och spjut i hundratal, kärror, svärdsbaljor och sköldbucklor m. m., allt föremål som säkerligen ansetts vara människorna mera än gudarne till gagn och behag.

Teorien, hvilken först på ett utmärkt och öfvertygande sätt framställdes af Worsaae (anf. arb.), stöder sig dels på namnen på vissa af de ifrågavarande fyndplatserna, dels ock förnämligast på ett antal här uppräknade citat ur äldre författare: Strabo (IV, 1, 13), Diodorus Siculus (V, 27), Orosius (V, 16), Cesar (VI, 1, 17), Tacitus (XIII, 57).

De återopade namnen äro Vimose, Thorsbjerg och Balsmyr.

Namnet Vimose, »den heliga mossen», har tydligen uppkommit just på grund af det anseende för helighet platsen, som då var fast mark, fått efter bataljen. Att en så ofantlig mängd fornsaker fått ligga i fred på en och samma plats, visar, att denna plats varit helig, okränkbar, en nödvändig förutsättning för de dödes strid därstädes. Namnet eger sitt berättigande i lika grad, antingen orten varit helgad åt själarnes kamp och därmed åt (Odin eller den annars varit vigd åt någon gud.

Thorsbjerg är ursprungligen icke namn på fyndorten utan på en bredvid denna liggande högre belägen ängslott (Thorsbjerg Mosefund, sid. 11). Striden kan således hafva stått bred-

vid en äldre helgedom, måhända rört sig om denna, eller ock kan denna lycka sedan hafva invigts åt Thor.

Balsmyr är icke något heligt namn (Steenstrup i (dansk) Historisk Tidskrift VI, 6 sid. 377 ff., Schück, Studier i Nordisk Litteratur och Religionshistoria II, sid. 98).

Af namnen på de sexton mossfyndsorter, som hittills blifvit upptäckta, tillkännagifver sålunda endast ett, Thorsbjerg, guda-dyrkan, och detta namn utmärker ej själfva fyndorten. Särskildt i betraktande af de talrika ortnamn vi känna, i hvilka benämningen på någon gud ingår, är det ingalunda visst, att platsen på grund af det utkämpade slaget skulle vigts åt Thor.

Slutsatser, dragna af ortnamnen, torde sålunda i detta fall icke vara berättigade.

Af de nämnda klassiska och senklassiska citaten kunna de trenne första utan vidare lämnas ur räkningen. Strabo meddelar, att gallerna brukade i tempel och sjöar nedlägga stora guldmassor, som helgades åt gudarne, och där fingo ligga orörda, Diodorus, att gallernas gudahelgedomar voro prydda med guld och dyrbarheter, som ingen vågade röra. Dylika seder hafva funnits hos de flesta eller alla Europas folk och ha intet med mossfynden att skaffa. Myckenheten af guld i sjöarna torde härleda sig därifrån, att offren skett efter hvarandra under lång tid, hvarpå vi exempelvis i det bekanta fyndet från Barnakällorna i Småland äga en vacker nordisk analogi. Hvad som gafs åt gudarne liksom åt de döde var heligt, tabu.

Orosius berättar, att en germansk här, som besegrat tvänne romerska konsuler, efter slaget förstörde allt, som fanns i lägret, och hans beskrifning stämmer ganska nära in med hvad som kunnat försiggå vid utläggandet af t. ex. Vimosefyndet. Men om ändamålet yttrar han intet, endast att handlingen utfördes under en egendomlig besvärjelse.

Cesar omtalar mossfynd, deras befintlighet och tillkomst-sätt. Sådana funnos många i Gallien och de voro invigda åt stridsguden, gallernas Mars.

Tacitus berättar, att i en strid mellan hermundurer och chatter hade hermundurerna i förväg lofvat den fiendtliga armén åt Mars och Mercurius.

Dessa tvänne senast anförda notiser, hvilka naturligtvis äro af största vikt, bilda tydligen den egentliga litterära grundvalen för Worsaaes och senare arkeologers uppfattning om ändamålet med mossfyndens tillkomst. Vi hafva vid deras värdesättning först att erinra oss, att de icke lämnats oss af män tillhörande de stridande stammarne själfva utan af romare, hvilka stodo på ett helt annat religiöst utvecklingsstadium. Hos romarne var kulten af de öfverjordiska gudarne högt utvecklad, säkerligen vida högre än hos germanerna, liksom seden att åt dem fram-bära betydande seger- och tackoffer. De voro således genom vanan vid sina egna religiösa bruk på förhand benägna att i de stora offren af hela läger med allt hvad däruti var, se offer åt gudarne, i synnerhet som det kunde hända, att någon segrare bland dem själfva vid denna tid (Tacitus Hist. II 70) helgade någon valplats med dess tillbehör åt ställets gudar.

Cesar nämner såsom den, till hvilken dylika offer helgades, »Mars», således gallernas stridsgud, Tacitus »Mars» och »Mercurius». Hvem denne germaniske Mars varit, är väl dunkelt, enär vi ännu veta så litet om Ti, och det knappast är säkert, att då Mars vid andra tillfällen, t. ex. Jordanes Getica, V, nämnes såsom germanernas stridsgud, det varit denne gud som åsyftats. Det är dessutom påfallande, att hermundurerna skulle på detta sätt dela sitt blifvande byte mellan tvänne gudar. Germanernas verkliga stridsgud var Odin, som tydligen åsyftas med hermundurernas Mercurius. Harald Hildetand lofvar i Bråvalla slag (Saxo VIII ed. Holder, sid. 263) att viga de fallnes själar (*prostratorum manes*) till Odin.

Den tid, då endast människornas maner gåfvos Odin, tillhör ett senare kulturstadium. På hermundurernas och på mossfyndens tid gåfvos jämte människornas äfven alla de själar, som tillhörde de stupades vapen och redskap, åt stridens gud, förklarligt nog, då de fallne hade att återupprepa sin slutliga strid inför stridens herre, och därvid behöfde de vapen, som de i den begagnat.

För den Worsaaeska teorien är det oundgängligt nödvändigt, att sakerna i mossfynden blifvit utlagda af det segrande partiet, hvilken äfven antagits af senare forskare. Därvid anföras

Orosius och Tacitus här citerade uttalanden, liksom hvad Tacitus meddelar om ödeläggelsen af det romerska lägret efter slaget i Teutoburgerskogen. Enligt Tacitus' skildring blefvo de slagnes kroppar kvarlämnade på valplatsen, där deras ben sedermera återfunnos, ett mycket sällsynt drag hos de nordiska mossfynden (jfr Kjær i Aarbøger 1901).

En källa, som står de nordiska företeelserna närmare, talar för en annan uppfattning af mossfyndens tillkomst. Jag har (Sv. Fornm. Tidskr. XIII) uppvisat, att sägnerna om drakskatten i Beovulf i själfva verket röra sig om ett nordiskt mossfynd. I Beovulf utsäges det (vv. 2233 ff.), att det varit de stupades kamrater, som utlagt föremålen, och de nedlagda vapnen synas snarast hafva tillhört det parti, till hvilket utläggarna själfva hörde.

Den förklaring, som här gifvits, står emellertid i själfva verket ej främmande för den, som efter de klassiska notiserna framställts af Worsaae. Odin är andarnes och krigarnes gud, andehärarnes ledare, därför ock ständig stiftare af strid och dråp, herren öfver valplatserna under och framför allt efter striden. Den sagesman, på hvilken Tacitus bygger sin berättelse om hermundurernas och chatternas strid, har icke vetat om, icke förstått eller icke refererat det åskådningssätt, som legat bakom och föranlett bruket. Hvad som lämnades till andeskarornas framtida kamp, var i själfva verket ett offer åt Odin, och då det så nämndes af romaren Tacitus, hvilken själf säkerligen var bunden vid romerska föreställningar om offrets karaktär, strider hans yttrande ej mot germanernas egen åskådning. Det skulle hafva förståtts och måhända äfven användts af germanerna själfva. Det finnes sålunda parallellitet mellan mossfynden och fynden af enskilda söndertagna fornsaker, dock med den åtskillnad, att de enstaka dyrbara föremålen äro gåfvor, direkte gifna till gudarne, medan de stora samlingarne af vapen och redskap gifvits till fortsatt bruk för de fallne och därigenom indirekt åt stridens gud. Det må vara osagdt, i hvilken grad denna skilnad i olika fall varit present för de Odinsdyrkande nordborna själfva. Nära identiska äro däremot orsakerna till tillkomsten af mossfynden och grafvarne med böjda och sönderbrutna vapen. Gåf-

van gäller i båda fallen direkte de döde kämparne, men tanken på deras ledare och gud framträder i ena fallet kraftigare.

Det är af vigt att iakttaga att inbrottet af den rörelse, genom hvilken Odins dyrkan införes i Norden eller här får sin stora betydelse, är samtidigt med de äldsta stora mossfynden. Det har utan tvifvel kämpats i Norden under alla förhistoriska tider, men först vid tiden för Odinsdyrkans invandring efterlämna striderna dylika minnesmärken. Odin föreskref (enligt Ynglingasagan), att hvar och en efter döden skulle åtnjuta hvad som utlades honom till godo och äfven i öfrigt sammanhänger ju Odins kult på det närmaste med uppfattningen af det kommande lifvet. Härefter har nu inträdt ett nytt viktigt moment, den ständigt itererade dödskampen, det tredje momentet. Denna kamp är knuten till Odins gudaperson. Härigenom skjutes Odin allt starkare fram, det blir i Odins, stridsledarens hus, de döde samlas, och kring det ursprungliga kampmotivet som kärna knyts så de öfriga Valhallsföreställningarne.

Utvecklingen är på visst sätt rudimenterande. Samtidigt med det, att Valhalls härligheter poetiskt utmålas af skalderna, förlorar centralmotivet i ursprungligt allvar. Hvad som en gång varit en dyster kamp för lifvet, sjunker så småningom till en strid, som blott är fäktning på lek, det viktigaste ledet i en rad af förlustelser. En liknande utveckling föregår samtidigt i verkligheten bland germanerna på kontinenten. Striden blir riddarspel, tornering, och det är ju möjligt, att kunskapen om de samtida torneringarna bidragit att gifva Valhallstron denna karaktär af rent tidsfördrif.

Så lekfullt ljus har sällan eller aldrig menige mans tro på lifvet efter detta varit. Den nya uppfattningen om Odin, enherierna och Valhall har införts af en främmande, rikare och högre stående folkstam. Den har också utbildats, som det synes, blott inom öfverklassen. För de flesta nordbor lefde säkerligen intill heden tidens slut föreställningen om Hels underverld med liktuggande drakar och jättar.

Rättelser och förklaringar till några äldre nysvenska texter.

Af

Theodor Hjelmqvist.

Med efterföljande anmärkningar till några skrifter från 1500-talet, som genomgingos af mig sommaren 1905 för Svenska Akademiens Ordbok, har jag velat visa, att en förnyad granskning af utgifna handlingar från sagda tid ibland kan vara af nöden, äfvensom att vissa ord och uttryck uti ifrågasvarande skrifter, som betecknats såsom tvifvelaktiga, i själfva verket äro riktiga och kunna förklaras.

1.

Uti E. Grönblads förtjänstfulla publikation »Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16:de och början af 17:de århundradet» (Helsingfors 1843—1856) hafva flere missuppfattningar af den föreliggande texten insmugit sig.

Första flocken, andra häftet, s. 38 meddelas ett bref från Hans von Oldenborg och Simon Olofsson (af år 1597). Där heter det (r. 8 uppfir. ff.): »Och hafuer Jag achttadt mig mz gudz milde tilhielp, mz min mzfölie Jag haf:r mz mig wprijkie om Min (Måndags?) Natt in moott Jokas moott them som hafue brendt Mårthen Tommaszons gordh.» Det inom parentes satta *Måndags* är utgifvarens ifrågasatta rättelse af *Min*. Rättelsen är obehöflig. *Min Natt* är naturligtvis = *midnatt*. Jfr att i fornsvenskan formerna *min nat*, *minnat*, *minnaat* och *mynnat* förekomma i stället för *midhnat*. Se Söderwalls Ordbok 2: 38.

Därs. sid. 128 heter det r. 7 uppfir. f.: »en hoop hofmän . . som ahntage . . för:ne haijans Son»; tredje häftet, s. 28, r. 3 uppfir. f. förekommer i en öfverskrift: »Fullmacht för een Profoss till Finland att antage . . 3 personer» o. s. v. På förra stället har utgifvaren inom parentes tillagt *ahntaste?*, på det senare *antaste*, därmed angifvande att *ahntag?* (*antage*), skulle böra uppfattas såsom felaktigt. Såsom framgår af Svenska Akademiens Ordbok A: 1846, förekommer emellertid *antaga* uti äldre nysvenska uti betydelsen fasttaga, gripa, an hålla o. s. v.; hvadan textförvanskning på ifrågavarande ställen ej föreligger.

Därs. I. 3: 114 (r. 1 uppfir. ff.) heter det i ett bref från konung Sigismund af 1590: »Där desse förbe:de gode Män, och andre wij öfuer samme handel mädh wåre egne bref befalendes warde wår(?)¹) skole förnimma att han [Hans Hanson] will hwcka . . och icke rätt vth med sakenn, Ähr wår Kung:ö befallning, att mz honom däd alfwar brukes skall med Pinende och andre Medell som där till tiene.» Här har utgifvaren efter *hwcka* inom parentes insatt *tweka*, *sweka?* Af ettdera ordet skulle alltså enligt hans mening *hwcka* vara en förvanskning.

Den handskriftliga läsarten är emellertid, såsom jag förmodade och min broder, fil. licentiaten F. Hjelmqvist, konstaterat genom att jämföra originalbrevet, icke *hwcka* utan *hweka*, hvadan här förekommer det i äldre nysvenska ej ovanliga verbet *hweka* (fsv. *hwika*, vara i ovisshet l. ängslan, se Söderwalls ordbok), egentligen »röra sig hit och dit, vackla», sedan i öfverförda betydelser »vara ostadig, osäker, ombytlig, tveka» o. s. v.

Jfr följande exempel, tagna ur Svenska Akademiens språkprofssamlingar

1) I egentlig betydelse:

»Ty hon [magnetnålen] på Nordan pekar

Ehwart och Winden blås, ehuru Skippet hwekar.«

Spegel, Guds Werk och Hwila 138 (1685).

2) I öfverförd betydelse:

»Then som med dieffuulen stridha skal, han moste icke hweka hijt och tijt, vtan wara wiss på sakena.» O. Petri, En

¹ Wår är sannolikt dittografiskt (jfr *wåre* och *warde* i det föregående).

nyttog Postilla 110 b (1528). »Hwj hwekar tu tå så mykit, och faller nu hijt och nu tijt.» Jeremia 2: 36 (Bibeln af år 1541). »Hans Sinne war mycket starckare, än at thet efter Lyckans Ostadigheet skulle weeka och omdrifwas.» S. Columbus, Poetiske Skriffter P 3 a (1674). — Ännu flere exempel finnas i samlingarna.

Uti ofvan citerade bref från Sigismund betyder *hweka* »vara sväfvande» (i sina uppgifter).

Anf. arb. I. 3: 125 ff. (i en handling från 1590) förekommer sex gånger uttrycket *Renne fanan* såsom namn på en ryttare-afdelning. I en not anmärker utgifvaren: »Otydligt skrifvet i originalet, så att det lika väl kunde läsas 'Kenne fanan' som Renne fanan. Troligen är det sednare ordet det riktigare, och i sådant fall liktydigt med 'Rännarefanan', ett slags då för tiden brukligt lätt rytteri.» — S. 15 i andra delens första häfte af samma arbete (r. 13 nedifr. f.) står i en anteckning för 1591 (tillhörande det s. k. Memoriale Chronicum): »Min Claus Fleminghz [d. v. s. fana] Som thå vprättat bleff och kalladz Känne (Ränne?)¹⁾ Phanan.»

På senare stället tyckes alltså Grönblad snarast velat läsa *Känne Phanan*. I själfva verket står [enl. F. Hjelmqvist, som jämfört manuskripten] icke blott där, utan äfven på det först citerade stället *K* och icke *R* såsom begynnelsebokstaf uti ifrågasvarande ord.

Att ordet *kännefana* förekommer i de citerade urkunderna, bör så mycket mindre väcka undran som man känner 'detta ord från annat håll.

Enligt hvad redan C. Adlersparre anmärkt i Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens Handlingar 3: 364 (1793) påträffas uti Johan den tredjes registratur icke blott *Rännefana*, utan äfven *Kännefana*. Det sistnämnda förekommer i registraturen för år 1580, f. 186: »I schrifue om fem fhaner Ryttere . . och wårt registter förmåler, siu fhaner ryttere . . föruthan Kenne fhanne.»²⁾

¹⁾ Tillägg af utgifvaren.

²⁾ Stället är afskrifvet af F. Hjelmqvist..

Jag förmodar, att detta ord utgjort ett slags motsvarighet till »lifkompani» och betecknat ryttareregementets kärna, egentligen den fana, omkring hvilken de olika afdelningarna samlade sig såsom kring ett igenkänningstecken; jfr *liffana*.

Äfven från äldre nydanska kännes motsvarande ord. Kalkar citerar ur en handling från år 1625: »Gav jeg for tvende stænger paa kiendefanen at overstryge.» Här är det påtagligen fråga om själfva märket, ej om truppafdelningen. På det andra af Kalkar citerade stället (från år 1567) kan *Kyenfane* beteckna en trupp. Ordet tyckes nämligen vara samordnad med *Forwartenn* (kanske, såsom anmärkts, skriffel för *Forwacten*). Å andra sidan står omedelbart före *Kyenfane* »Renfane, rodt», liksom det i det följande talas om en hvit fana o. s. v. Säkertligen har ordet både i danskan och svenskan användts både om ett visst märke och om den truppafdelning, som samlades kring detta.

Tilläggsvis må anföras, att ordet *rännfana* förekommer i registraturret för år 1569, f. 294: »Then ene fhane Tydzske Ryttere, som Bärentt Sass haffwer i befallningh. hwilcken wij well haffwe till fyre hundrett starck warachtigdt folck, allthen stundh wij achte henne brwke till Rännefhane.» ¹⁾

Rännefhane betyder här förtraf; motsvarande betydelse finnes i danskan (se Kalkar) och tyskan (*Rennfahne*), från hvilket sistnämnde språk ordet lånats till Norden.

I fornsvenskan förekommer *rännebaner* (se Söderwall) i samma betydelse. ²⁾

Ursprungligen betecknade *rännefanan* och dess främmande motsvarigheter banéret, märket som fördes i spetsen; så i ett par danska citat från Fredrik den andres tid (se Kalkar); detsamma gäller fsv. *rännehaner* (se Söderwall).

I Grönblads aftryck af Grefve Axel Lejonhufvuds »Betänkande om Flemingens och de Finske sakerna» (odateradt, troligen från 1595 eller 1596), anf. arb. 2: 78 ff., enligt utgifvaren en »högst svårläst» uppsats, »af hvars urskrift flere ställen äro alldeles

¹⁾ Afskrifvet af F. Hjelmqvist.

²⁾ *Rännarefana* känner jag blott från Grönblads ofvan citerade anmärkning.

utplånade och andra endast gissningsvis kunna dechifferas», har jag funnit flere afvikelser från handskriften, som jämförts af F. Hjelmqvist. Jag meddelar utom rättelserna äfven några förklaringar.

S. 79, r. 18 uppfir. ff.: »Dett uttwiser sig likwål, att huru-
vål de [= de finska adelsmännen m. fl.] förmane m^z försichtig-
heet war^e omgåedt och stor wiszheet betäncht, att de (?) är ändest
till Konunge M^{ttz} Samptjchie och Nädighe behag för ¹⁾ . . . behollet
wele hafwe» o. s. v. Här ger *förmane* endast dålig mening.
Jag förmodar, att i texten står *förmeene*. Handskriften är
så otydlig, att man ej med säkerhet kan afgöra, hvilketdera
ordet som bör läsas här. Det längre fram stående *är ändest*,
är, såsom jag förmodade och granskningen af originalet ådaga-
lagt, felläsning för *ärändett* = ärendet.

S. 80, r. 9 uppfir. ff.: »Hans [Flemings] eigitt Breff Dett för
mijckett klarligen tilkänna gifwer, att han icke wåll hafwer
samme Suderköpingz besluth för rättrådigtt och troligen giortt
emoth K. M^{tt} och Rijkett.» Min förmodan, att det menings-
lösa *wåll hafwer* berodde på felläsning af *will hafwe* [hafva =
anse] har bekräftats af manuskriptgranskningen.

S. 82, r. 6 nedifr. ff.: »Men her wille iag åther gärne dette
disputere m^z honom [= Fleming], om han är Een krop heller
twå, Ähr icke dett [= att han är två kroppar], så feeler mig
icke, att der då likwål är twå att skillie Sinne och Samweet uthi
[den ena kroppen].» För att förebygga missförstånd hade här,
eftersom Grönblad, såsom framgår af texten för öfrigt, icke vill
ge ett strängt diplomatiskt aftryck af handskriften, bort sättas
attskillie eller *attskillie* [= åtskilliga, särskilda]. ²⁾ Jfr använd-
ningen af fsv. *atskililiker*, *atskilliker*, se Söderwalls Ordbok.

S. 83, r. 7 uppfir. ff.: »När iw Rikzens åldrige Rättigheet
frijtt att hafwe och holle oprichtige Sakequemmer, sammankom-
melszer och Herredager.» *När* är här felaktigt för *Nu är*, som
handskriften här.

¹⁾ Här efter lucka i aftrycket.

²⁾ S. 83, r. 17 uppfir. f. förekommer frasen »tweenne åtskillelige sinne
och Samweet».

S. 85, r. 5 uppf. ff.: »Men hans oförskemdheet och tölpiske eigensinnige wiszdom är så stoor, att man må frijtt settien breede widh störr (?) Furstens plumpe högfärdh.» Handskriftens [och Grönblads] *störr Furstens* står naturligtvis i st. f. *storr Furstens* (= storfursteus).

S. 85, r. 2 nedifr. ff.: »Gudh gifwe iag kunne sende en till det minste af de twå wiszheterne [= medvetandena], som i den ene Kroppen förborgne äre, öfwer till Hiszpanien först och seden flerstädes, efter den Finske ene kroppen inthett kan komme mz heller någedt ifrån Skäregården longdt sitt hafwer att mage erkundige huru der står till.» Utgifvaren har här insatt ett frågetecken efter *hafwer*, sannolikt för att beteckna, att meningen ej förefallit honom klar. Sammanhanget blir, synes mig, tydligt, om man fattar *sitt* såsom supinum af *se*. *Sitt* är liksom den från fsv. uppvisade participformen *siddler* (se Söderwall, Ordbok 2: 319) analogibildning efter infinitiven *sia* (se Noreen, Aschw. gram. 441).

S. 87, r. 16 nedifr. ff.: [Claes Fleming är en så mäktig man] »att Konungen inthz meere weedt heller kan i den Landzänden någedt beställe eller göre, än som ett annedt Barn, Uthen her Claes Flemmingz förmijunderskap moste ware dett som binder hunden wid Pijlszen.» Utgifvaren har efter det sista ordet satt ett frågetecken. *Pijlszen* står naturligtvis för *pylsen* = *pölsan*, korfven. Flemings förmynderskap måste vara det som »binder hunden vid pölsan». Detta uttryck betyder sannolikt »gör slut på allt missnöje, åstadkommer allmän belåtenhet». ¹⁾ För denna tolkning talar motsvarande ordasätt i danskan: »At binde en Hund ved en Pølse, [d. v. s.] at befale eller sætte een til at være der, hvor han gierne vil være.» Videnskabernes Selskabs Ordbog 2: 659.

Man skulle också kunna tänka på öfversättningen »som gör det omöjliga möjligt». Jfr: »Det är så blankt omöjligt att vi få krig, som att binda hundar med korf, eller göra kläde af björnmossa.» Topelius, Vinterqvällar II. 1: 38 (1881).

¹⁾ Jfr nysvenska talspråkets »det är det som gör susen», åstadkommer »finessen».

2.

I Erik XIV:s nämnds dombok (utg. 1884 af C. Silfverstolpe i Historiska handlingar 13: 1) står s. 80, r. 11 nedifr. ff. i ett protokoll för år 1563: »Derföre effter icke war tilbörlligit att man then saack skulle lathe gå förbij, och han [Johan Democh] såsom en ährelöss och trolöss haffwer antestedh högzte Kong:e M:ttz ähre, högheett och digniteett . . . szå och tesliges sagdt dölzmåll på the breff som förberördt ähr [några bref som Democh undansnillat], wardt han sagd iffrå lijff och ähre.» Här väckte frasen »sagdt dölzmåll på» [= undansnillat] min uppmärksamhet såsom besynnerlig. Min förmodan, att här förelåg felläsning för »lagdt dölzmåll»,¹⁾ bekräftades vid jämförelse med originalet (verkställd af F. Hjelmqvist).

3.

Hos Hausen, Bidrag till Finlands historia 3: 299 f. (Helsingfors 1904) anföres ett bref från H. v. Munster (af år 1554), där det heter (s. 299, r. 9 nedifr. ff.): »Item vm jach fornimmer någett handles vdj Findland, thet ssom högzte Kong:e M:tt, Hans M:tz lijffzerffwinger eller Sweriges crone kune ware förnär och till skade eller uådell, dhå skall jach thet icke fortijge.» Här är *uådell* (som ej rättats i tryckfelsförteckningen) naturligtvis fel för *nådell*, en i äldre nysvenska förekommande biform till *nackdel*, *nadel* (medelnedertyskans *nadel*). Jfr följande exempel ur Svenska Akademiens språkprofssamlingar: »Att wij igenom thenne Mann j så märckelig skade och nådeel . . . vdi satte äre.» Gustaf den förstes registratur 16: 179 (1544). »Om man skulle föröyttra slyka booreden här uppe och köpa der igen att man kunde dett göra vthan stor skada och nådeell.» J. Baazius i Växjö Domkapitels arkiv 401 (1667).²⁾

¹⁾ Frasen »läggä dölsmål» förekommer t. ex. anf. arb. s. 108, r. 14 uppifr. ff. (i ett protokoll för år 1563): »Szå hadhe han och tagitt vtt två kalcker aff kyrkier, säijandis sigh wele leffrere sådant in i Kong:e M:ttz räntecammer, thett doch icke skeedt är, vthen han haffwer lagdt dölsmål vp.»

²⁾ Excerpterad af Lektor L. Larsson.

Några fall av oregelbunden behandling av framljudande vokal i de nordiska språken¹⁾

av

Ernst J. Wigforss.

Att under i övrigt samma förhållanden en vokal skulle kunna behandlas på olika sätt i framljud och i midljud, är i och för sig icke orimligt. Ett sådant antagande styrkes av en hel rad exempel från nordiska dialekter. Det finnes nämligen särskildt i de sydsvenska dialekterna en del fall av oregelbunden vokalbehandling, som tyckas vara beroende av vokalens ställning i framljud, och som blott kunna förklaras under antagande av en regel med ungefär följande lydelse:

Vokaler i framljud ha förlängts i vissa fall, där midljudande vokal icke undergått förlängning; och i den händelse vokalförläng-

¹⁾ Först i mars 1905, då ovanstående uppsats var i huvudsak färdig, kom jag att uppmärksamma A. B. Larsens not Ark. XXI, h. 2 s. 129. Han förklarar där den tidiga förlängningen i no. dial. Åne, Ådne < Arne såsom beroende på vokalens ställning i framljud, «smlgn. *ære, *órka, *órm, *ótr, *úll, f., órn i mange dialektformer. Jfr áf, ákr, át (præp.), át (præt).» Då teorien sålunda i här citerade anm. är given, kan hvar och en själv tillämpa den på ex. ur sv. rspr. Som mitt bevismaterial emellertid huvudsakligen är hämtadt från sydsv. dial., har jag inte ansett det för alldeles onödigt att publicera uppsatsen. — Redan Falk-Torp, Dansk-Norsk Lydhist. s. 41 sätta den långa vokalen i da. em 'imma' < *eimr (jfr. da. hjem < *heimr) i samband med ställningen i framljud.

Handl. i Sam. H. 92 (1906)/27 nr 1

ning regelbundet ägt rum, har den inträdt tidigare i framljud än i midljud.

För överskådlighetens skull behandlar jag hvarje vokal för sig och skiljer dessutom mellan å ena sidan vokal + enkel konsonant — samt muta + likvida, där utvecklingen i allmänhet är densamma — och å andra sidan vokal + övriga konsonantförbindelser. Ehuru exemplen i det stora hela äro desamma överallt, är det likväl säkrast att anföra dem för hvarje dialekt särskildt, då därigenom både den regelbundna utvecklingen och undantagen bli klarare konstaterade ¹⁾.

Äldre i. Frf. enkel kons. eller muta + likvida stå i sydsv. dial. regelbundet *ē*, t. ex.:

Breared, Halland: *vē*, 'ved', fsv. *vidher*; *lēva*, fsv. *liva*; *hēde*, 'hetta', fsv. *hiti*; etc.

Däremot med *i*:

Breared: *īen*, 'flitig', fsv. *idhin*, isl. *itinn*; *īas*, 'idas', fsv. *idhas*; *īwor*, 'överord', fsv. *ivir* + *ordh*.

Halland: *ia*, 'ström i flod eller å' ²⁾, isl. *īða*.

Gärds. Skåne: *ibna*, 'öppna', jfr fsv. *ipin*.

Färs. Skåne: *ivna*, 'öppna', jfr fsv. *ipin*.

Mörtrum, Blekinge: *ivlā*, 'överläder', fsv. *ivirlädher*.

Alla dessa ha vokalen i framljud. Regelbunden utveckling till *ē* uppvisa däremot vissa dial. i *ēr*, poss. pron., fsv. *idhar*; de dial. däremot, som ha former med framljudande *j*, alltså *jēr* ³⁾, kunna anses ha haft tidig förlängning även i detta, om man nämligen antar utvecklingen ha varit *idhar* > **ier* > *jēr* ⁴⁾. Formerna med *ē* skulle i så fall bero på ordets användning i akcentsvag ställning.

¹⁾ Materialet är, utom ur tryckta källor, hämtadt ur Skånska Landmålsföreningens samlingar å Universitetsbiblioteket i Lund. För upplysningarna om Mörrumsmålet har jag att tacka Fil. Kand. J. Swenning. Breareds- och Tönnersjö-målen har jag själv undersökt.

Med avseende på transkriptionen av dialektformerna observeras: *a* är främre, *u* bakre. *o* är slutet, *ō* öppet. *å* är slutet, *o* öppet *å*-ljud. *ω* är ljudet i sv. *bo*. *u* är ljudet i sv. *hus*. *u* är europ. *u*-ljud.

²⁾ Möller, Ordbok öfver halländska landskapsmålet, s. 85.

³⁾ Se Möller, Ordbok etc. s. 88.

⁴⁾ Så förklaras da. *jer* av Falk-Torp, Da. No. Lydh. s. 249.

Äldre ȳ. Frf. enkel kons. står i en hel rad sydsvenska dial. *ö* t. ex.:

Breared: *föl*, fsv. *fyl*; *nūgel*, 'nyckel', fsv. *nykil*; *nādja*, 'klubba', fsv. *nydhia*.

Breared och Villand, Skåne: *kröbling*, 'krympling', fsv. *kryplinger*.

Däremot: Breared: *ȳben*, 'öppen', fsv. *ypin*,

Villand: *ȳbna*, 'öppna', fsv. *ypin*.

I båda målen: *över*, fsv. *ywer*; hvilket emellertid lätt kan förklaras såsom beroende på ordets stora bruklighet i akcentsvag ställning i satsen, där förlängningen naturligtvis fördröjdes.

Frf. kons. förb. *-rk* tycks i allm. ingen förlängning av *ȳ* ha ägt rum i Breared eller Villand; *ȳ* > *ö* t. ex.: *störke*, 'styrka' fsv. *styrke*; *mörker*, 'mörker', fsv. *myrker*.

Däremot: i båda dial. *yrke*, fsv. **yrke*.

Äldre ä. I allm. blir resultatet i sydsv. dial. ett *ä*.

Mörrum: *wāda*, 'hvässa', fsv. *hvätia*; *jāda*, v. 'gissa', fsv. *gāta*; däremot: *āida*, 'äta', fsv. *āta*.

Luggude, Skåne: *slāe*, 'släde', fsv. *slāpi*; *nāve*, fsv. *nāvi*; däremot: *ēda*, 'äta', *ēble*, 'äpple', fsv. *āpli*; *ēgra*, s. 'gräsbevuxen åker', jfr isl. *ekra*.

Åsbo, Skåne: *nāve*, *vāda*, 'vätä', fsv. *vāta*; däremot: *ēda*, *ēble*¹⁾.

Äldre ū, ū. Frf. enkel kons. står i medel- och sydsvenska dial. i allm. ett *ä*- eller *ö*-ljud, någon gång ett *u* (europeiskt *u*-ljud) eller till och med *ω*. I framljud däremot nästan regelbundet *ω*, hvilket tyder på tidig förlängning.

Breared: *bō*, 'bud', fsv. *bodh*; *mōs*, 'mossa', fsv. *mos*; *hōla*, 'håla', fsv. *hola*; *lōg*, 'lock', fsv. *lok*; *sōva*, 'sova', fsv. *sova*.

Däremot: *ōg*, 'ok', fsv. *ok*; men *ōvan*, 'ovan', fsv. *ovan*.

¹⁾ Både i Luggude- och Åsbo målen är emellertid utvecklingen oklar, då *ē* < fsv. *ä* tycks förekomma även i midljud, och oregelbundenheterna vid *ä*:s utveckling har jag tagit med endast därför att, såsom Kock, Fsv. Lj. s. 421 påvisat, fsv. *āta* tidigt förekommer med lång framljudande vokal.

- Åsbo, Skåne: *bō*, 'bud'; *mōs*, 'mossa'; *hōla*, 'håla'; *lōg*, 'lock'; *sōva*, 'sova'. Däremot: *ōben*, 'öppen', fsv. *opin*; men: *ōvan*, 'ovan'.
- Bjäre, Skåne: *bđ*, 'bud'; *kđl*, 'kol', fsv. *kol*; *spđr*, 'spår', fsv. *spor*; *lđg*, 'lock'; *sōva*, 'sova'. Däremot: *ōven*, 'öppen', *ōna*, 'öppna', jfr fsv. *opin*, isl. *opna*; men *ōvor*, 'över', fsv. *ower*; *ōvan*, 'ovan'.
- Gärds, Skåne: *kōl*, 'kol'; *hōl*, 'hål', fsv. *hol*; *mōs*, 'mossa'; *lōg*, 'lock'. Däremot: *ōg*, 'ok'; *ōbben*, 'öppen'; *ōbbna* 'öppna'; *ōder*, 'utter', fsv. *oter*.
- Färs, Skåne: *hōla*, *hūla*, 'håla'; *pūse* 'påse', fsv. *posi*; *lōg*, 'lock'; *sōva*, *sawa*, 'sova'. Däremot: *ōg*, 'ok', *ōgen*, 'tvärså', jfr. isl. *oki*; *ōdor*, 'utter'; men *ōvan*, *āwan*, 'ovan'; *āwe* 'över'.
- Herrestad, Skåne: *kūl*, 'kol'; *spor*, 'spår'; *skūd*, 'skott', fsv. *skot*; *lōgg*, 'lock'; *lawā*, 'lova', fsv. *lova*. Däremot: *ōg*, 'ok'; men: *awan*, 'ovan'.
- Albo, Skåne: *hūl*, 'hål'; *pōsse*, 'påse'; *spūne*, 'spånad', fsv. *spuni*; *lōgga*, 'lucka', fsv. *loka*; *lawā*, 'lova'; *sawa*, 'sova'. Däremot: *ōg*, 'ok'; *ōven*, 'öppen'; *ōdor*, 'utter'; men *awan* 'ovan'.
- Mörnum, Blekinge: *bđ*, 'bud'; *brūde*, 'bråte', fsv. *brote*; *lđg*, 'lock'. Däremot: *ōg*, 'ok', *ōgen*, 'tvärså', jfr isl. *oki*; och likaså *ōan*, 'ovan'.
- Skuttunge, Uppland: *bōda*, 'båda', fsv. *bodha*; *dōga*, 'duga', fsv. *dogha*. Däremot: *ōhisklig*, 'hisklig'; *ōvettlōs*, 'vettlös', där *ō* är det förstärkande prefixet fsv. *of*.
- Bärgslagsmålet, Värmland: *bō*, 'bud'; *skōt*, 'skott'; *dōg*, 'duga'; *lukk*, 'lucka'. Däremot: *ōk*, 'ok', *ōfōskvrēklit*, 'förskräckligt'; *ōsēn*, 'sen'; *ōtter*, 'utter'; *ōke* 'tvärså' ¹⁾.

Såsom av ovanstående exempelsamling synes, äro de moderna formerna av äldre *ower*, *owan* de enda ord, i hvilka fram- och midljudande *o* behandlas på samma sätt. Ett förslag till

¹⁾ I detta sammanhang är det kanske skäl att anföra fsv. *ola* 'ge sista smörjelsen', som enl. Kock, Fsv. Lj. s. 312 i Smål. L. har formen *ola*, hvilket enl. vokalbalanslagen bevisar långt *ō*. I samma lag *ooling* 'sista smörjelsen' med *oo*, hvilken skrivning ej förekommer vid kort vokal. Det ligger nära till hands att anse ställningen i framljud ha åstadkommit förlängningen.

förklaring av denna egendomlighet framställs nedan vid behandlingen av svenska riksspråket. Jag övergår nu till utvecklingen av äldre *ö*, *ä* i lång rotstavelse.

Fr. kons.-förb. motsvaras äldre *ö*, *ä* i skilda dial. av en mångfald ljud, bland hvilka dock *ω* mycket sällan uppträder, utom där vokalen står i framljud.

Breared: *kasta*, 'kosta', fsv. *kosta*; *frast*, 'frost', fsv. *frost*; däremot: *ωst*, 'ost', fsv. *oster*. *störn*, 'storm', fsv. *stormber*; däremot: *orm*, 'orm', fsv. *ormber*.

Tönnersjö, Halland: de ovan från Breared anförda och dessutom *stork*, 'stork', fsv. *storker*; däremot: *orka*, 'orka', fsv. *orka*.

Bjäre: *kosta*, *kösta*, 'kosta'; men *ωst*; *storm*, men *orm*.

Gärds: ¹⁾ *kost*, 'kost', fsv. *koster*; *frust*, 'frost'; *rust*, 'rost', fsv. *rost*; men *ωst*.

Färs: ¹⁾ *kåst*, *frust*, men *ωst*.

Herrestad, Ingelstad: *kåst*, *kost*, *frust*, men *ωst*.

Albo: *kåst*, *frust*, men *ωst*.

Mörrum: *kost*, men *ωst*; *störn*, men *orm*; *löft*, 'loft', fsv. *lopt*, men *ωfta*, fsv. *opta*; *kork*, men *orka*.

Skuttunge- och Bäragslagsmålen: *orm*, trots aunars genomgående *ö* < äldre *ö*.

Gärds, Västra Göinge, Mörrum: *ωsse*, 'oxe', fsv. *oxe*; samt Bäragslagsmålets *ωks*, 'oxe', torde också vara att förklara genom antagande af förlängning i framljud, ehuru inget annat exempel med *ö* + *ks* finnes, som skulle kunna visa den regelbundna utvecklingen i midljud.

Äldre ä. Exempeln med *a* i kort rotstav. behandlas lämpligast i samband med dem från svenska riksspråket. I lång rotstav. står *ä* i de sydsv. dial. kvar som *a*. Endast fr. förlängande kons.-förb. blir resultatet, allt efter tiden för förlängningen *å*, *a* eller *a*, med eller utan sekundär förkortning ²⁾.

¹⁾ Här även *ωrm*, men något annat ex. på *ωrm*- tycks ej finnas i målet.

²⁾ Vid en sådan förkortning drar sig gärna *a* ett stycke åt *å*-hållet.

a frf. rm.

Färs: *bärm*, 'barm', fsv. *barmber*; *värm*, 'varm', fsv. *varmber*.

Herrestad: *varm*.

Villand: *værm*.

Albo: *bärm*, *värm*.

I alla dessa dial. däremot: *ärm*, 'arm', fsv. *armber*. Det i Färs och Albo dessutom påträffade *tärm*, 'tarm', fsv. *jarmber*, kan jag visserligen icke förklara, men att formen skulle bero på förlängning — i så fall före *ā* > *ǣ* — förefaller föga troligt.

Mörrum: *tām*, 'tarm'; *kām*, 'karm', jfr isl. *karmr*; men *ärm*, 'arm'.

a frf. sk.

Tidig förlängning har ägt rum i formerna för *ask* och *aska*. Dessa ha följande former.

Breared: *osk*, 'ask', fsv. *asker*; *uska*, 'aska', fsv. *aska*.

Åsbo: *ausk*.

Villand: *ausk*, *aska*.

Bjäre: *ask*, *osk*, *aska*.

Gärds: *aska*.

Färs: *ask*, *aska*.

Herrestad: *ask*.

Albo: *ask*, *aska*.

Mörrum: *ausk*, *aske*.

Från Skånemålen har jag emellertid icke kunnat finna några andra ord med äldre *ǣ* frf. sk. *flaska*, som påträffas i somliga, är väl sent lånord. I Breared däremot finnes *rasker*, 'rask', fsv. *rasker*, så att åtminstone för detta mål den tidigare förlängningen i framljud torde kunna anses som säker. Det finnes emellertid inget skäl att anta förhållandet ha varit ett annat i Skånemålen, då *-sk* ej för övrigt är särskildt känt för att utöva något kraftigare förlängande inflytande på föregående vokal.

I Gärds och Åsbo finnes dessutom: *övs*, 'ax', fsv. *ax*; *övsel*, 'axel', fsv. *axl* och *axul*. Breared har *övs*, 'ax', och Enslöf, Halland: *ūs*, 'ax'. Alla dessa visa tillbaka på former med *ā*, och såvida man ej vill ansätta *u*-omljudda former som

utgångspunkt¹⁾, ser jag ingen annan förklaring än antagandet av förlängning i framljud före $a > \bar{a}$.

Att i en hel rad dial. förlängning av vokal gått lättare för sig i framljud än i midljud, torde på grund av det föregående få anses för tämligen säkert. Det är då skäl att se efter, hur saken ställer sig i svenska riksspråket. En del av exemplen från målen påträffas även i detta, men också några andra finnas. Jag använder samma uppdelning som vid dialekterna.

Äldre i. I öppen stavelse — den enda ställning, där jag kan påvisa olikhet i utvecklingen mellan fram- och midljud — blir äldre i allmänt till e^2).

Ex. *vēta*, fsv. *vita*; *lēva*, fsv. *liva*; *lēdig*, fsv. *lidhoger*; *mēdel*, fsv. *midhal*, etc. Däremot: *īda* eller *ēda*, 'strömhvirfvel', jfr isl. *īta*; *īdelig*, fsv. *idheliker*; *īdas*, fsv. *idhas*.

Nu har emellertid fsv. *īdh*, isl. *īt* lång vokal, se Kock-Petersens Medeltidsordspråk, Inl. s. 47, hvarför *īdas* kan anses för regelbundet. *īdelig* har Kock, Fsv. Lj. s. 458 velat förklara genom inflytande från *īdkelig*, men man kunde väl då väntat, att i fsv. finnes något belägg på den ljudlagsenliga formen, hvilket emellertid icke tycks vara fallet. Då regeln dessutom genom *īda* tycks vara konstaterad, torde det vara riktigare att icke vid förklaringen av *īdelig* tillgripa analogiskt inflytande. *ēder*, fsv. *īdhar*, får förklaras liksom i dial. ur akcentsvag ställning i satsen.

Äldre ö, ü. I kort rotstav. blir resultatet ett — kort eller långt — å-ljud, t. ex.:

lock, fsv. *lok*; *skrock*, fsv. *skrok*; *skott*, fsv. *skot*; etc. Däremot: *ök*, fsv. *ok*.

Hur man än ställer sig med hänsyn till uppfattningen av de gamla korta rotstavelsernas förlängning — om man med Kock, Fsv. Lj. s. 382 ff., antar kons.-förl. i slutet, vokalförlängning i öppen stavelse, eller med Hesselman, Språk och Stil

¹⁾ Hvad *axel* beträffar stöds visserligen ett sådant antagande av Mörrumsmålets *ösel*.

²⁾ För mitt ändamål är det tillräckligt att konstatera detta som ett faktum utan att därför gå in på det möjliga orsaksförhållandet.

I, 10 ff. anser den följande konsonantens natur vara afgörande — blir detta långa ω en oregelbundenhet. Man skulle efter parallelerna *lock*, *skrock* väntat ett **ock*. Enda rimliga förklaringen är väl, att vokalen i framljud förlängts före övergången $\delta > \tilde{a}$ och före den allmänna kvantitetsökningen i de korta rotstavelserna¹⁾. Och, *ock*, fsv. *ok* förklaras väl lätt såsom uppkomna i akcentsvag ställning. Möjligen föreligger den starktoniga formen i fsv. *ook*, rimmande med *klook* (se Söderwall, Ordb. II, 154). Ordet *ocker*, fsv. *oker*, *okker*, som enl. Falk. Torp, Etym. Ordb. I, 2 i fornspr. har kort vokal, emedan det lånats från mlt. *wōker* och de mlt. vokalerna i öppen stavelse alla äro halvlånga, har tidigt förlängt *k* frf. *r* och därför undgått vokalförlängning. Samma förklaring gäller för *utter*, fsv. *oter*, *uthir*. Då återstår endast såsom oregelbundet *ōvan*, fsv. *ovan*, med samma utveckling som *sōva*, fsv. *sova*, etc.

Som vi minnas, visade ej heller i dial. detta ord spår av tidig förlängning i framljud. Vi hade formerna *ōvan*, *ōvan*, *āvan* likaväl som *sōva*, *sōva*, *sūwa*. På samma sätt *ūwe*, 'över', fsv. *ower*. För det sista kunde man ju tänka på akcentsvag ställning i satsen, men för *ovan* torde ett sådant antagande knappt vara troligt. Jag har därför tänkt mig följande förklaring. Det är i och för sig icke nödvändigt att anta, att vokalförlängningen ägt ruin lika tidigt över allt oberoende af den följande konsonantens kvalitet. Hur konsonanten kunnat påverka vokalförlängningen är visserligen i allmänhet svårt att säga, men just ifråga om *w* torde det vara möjligt. Man behöver inte gå tillbaka till förkortningen av de indoeuropeiska långdiftongerna för att få exempel på *w*'s förkortande invärkan på föregående vokal. Ark. XV, 58 förklarar M. Kristensen nda. *lav*, 'låg', jfr. isl. *lāgr*, nda. *sav*, 'såg' < **sāgh*²⁾ genom antagande av förkortning av *a* i förb. *āu* före övergången $\tilde{a} > \tilde{d}$. I Breared finnes ett östligt område upp mot Smålandsgränsen, där äldre *p*, *k*, *g* frf. *t*, *s*

¹⁾ Att nämligen med Kallstenius, Bäragslagsmålet s. 161 (efter Noreen vid föreläsningar) anta en form **ōk* < urg. **jōka* såsom utgångspunkt, torde vara väl djärvt, då i så fall denna i fornspr. aldrig belagda form skulle ensam vara kvar, under det den ensamt belagda *ōk* skulle ha fullständigt försvunnit.

²⁾ Mindre säkert; se v. Friesen, Nordiska studier s. 279.

blivit *w* i motsats mot den övriga socknens *v*, alltså så att säga stannat på halva vägen. Östl. sålunda *skawt*, 'skaft', fsv. *skapt*; *saws*, 'sax', fsv. *sax*; *sawta*, 'sakta', fsv. *sakta*; västl. *skävt*, *sävs*, *savta*. I detta fall är vokalen frf. *v* lång, frf. *w* kort eller möjligen stundom halvlång. Från Breared och Enslöf i Halland kan dessutom anföras, att gammalt *ō* frf. *gh* > *w* får samma utveckling som gammalt *ö*, t. ex. *sköw* (Br.), *skū* (Ensl.), 'skog', fsv. *skögher*; *böw* (Br.), *bū* (Ensl.), 'bog', fsv. *bögher*, liksom *röw* (Br.), *riū* (Ensl.), 'råg', fsv. *rogher*, hvilket tyder på samma förkortning av lång vokal frf. *w*.

Om det alltså får antagas, att i formerna för *ovan* *w* varit orsaken till uteblivandet av den tidiga förlängningen, så är därmed icke sagt, att *w* måste värka lika starkt förkortande över allt. Att det icke gjort detta, tycks framgå därav, att ordet *ovan* i Göinge och Mörrum har formen *wan*. Här måste man nämligen anta, att det är den slutna kvaliteten hos *ω* — framkallad av förlängning — som förorsakat bortfallet av *w*, och icke omvänt, att den slutna kvaliteten — resp. förlängningen — beror på att *w* bortfallit. Ett antagande som det sistnämnda skulle annars kunnat betraktas såsom det kraftigaste stöd för teorien om *w*:s förkortande förmåga.

I lång rotstavelse. Frf. -*rm* tycks riksspråket ej ha haft förlängning av *ö*, t. ex.: *storm*, fsv. *stormber*; *form*, fsv. *form*; däremot: *orm*, fsv. *ormber*. Att för detta ord anta lån ur sydsv. dial. med regelbunden förlängning av *ö* frf. *rm* är föga rimligt, då ordet i så fall skulle på detta sätt ha inkommit även i medelsv. dial. t. ex. Bäragslagsmålet, och då det vidare, så vidt jag kunnat finna, ej i de skånska dial. tycks föreligga någon sådan genomgående förlängning frf. *rm*. Frf. st. har riksspr. ej heller förlängning, t. ex. *kosta*, *frost*, *rost*, etc. men *öst*; angående eventuellt lån av detta ur sydsv. dial. gäller det ovan om *orm* sagda. Frf. -*ks*., Om *okse* gäller det som sagts om dial. formerna. Inga andra ex. på -*öks* finnas, men ingen anledning föreligger heller att ause -*ks* för en allm. förlängande kons.-förb.

Äldre ä. I kort rotstav. regelbundet $\bar{a}$, då vokalen a då konsonanten förlänges, t. ex.: *tuk*, fsv. *hak*; *gūta*, fsv. *gata*, *tappa*, fsv. *tapa*, etc.

I framljud tycks emellertid $\bar{a}$ ha förlängts så tidigt, att det deltagit i utvecklingen $a > \bar{a}$. Vi ha nämligen: *āka*, fsv. *aka*; *āker*, fsv. *aker*.

För båda har man visserligen ansatt avljudsformer med $\bar{a}$ — så t. ex. Noreen, Aschw. Gr. § 175 — < urg. $\bar{a}$, indoeur. $\bar{e}$, men det enda hvarpå ett sådant antagande kan stödja sig, torde just vara de moderna formerna med $\bar{a}$, och en särskild förklaring av dessa är väl därför att föredraga. Det är visserligen sant, att fno. har ett *āker* med långt $\bar{a}$ (se Wadstein, Fno. Hom. Lj. s. 121) och *aka* uppträder med långt a redan i Smål. L. (se Björkman, Sm. L:s Lj. s. 49). men detta visar endast, att $\bar{a}$ mycket tidigt blivit förlängt i dessa ord, hvilket ju också är nödvändigt för att övergången till $\bar{a}$ skall ha kunnat äga rum.

Ett par andra ord, där det kan bli tal om att anta förlängning äro: *āt*, fsv. *at*, *āt*: *āter*, fsv. *ater*. *ater*.

Ordet *āt* har varit föremål för en del diskussion. Kock, Fsv. Lj. s. 406 antar tidig förlängning och hänvisar till ags., där enl. Sievers enklit. adv. och prep. även tidigt förlängts, t. ex. *ōf*, 'af', *ac*, 'men'. Noreen antar numera både i Aschw. Gr. och Altisl. Gr. 3. Aufl. avljud *at*: *āt*. En form som fsv. *āt* skulle emellertid i så fall komma att stå alldeles isolerad inom de indoeur. språken. Tidigare har Noreen i Orddubbletter s. 45 f. antagit en redan urgerm. förlängning af enstav. ord i betonad ställning. En mycket tidig förlängning av vissa enstaviga ord torde väl vara nödvändig att konstatera, även om antagandet av olika avljudsstadier i ett eller annat fall icke är omöjligt. Anmärkningsvärdt är emellertid då, att de flesta av Noreen anförda exemplen ha vokalen antingen i slutljud — där man nu allmänt antar tidig förlängning — eller i framljud. Undantar man orden med slutljudande vokal, återstå följande:

f. fris. **thēt* (företsattes av nfris.); isl. *ék*, ags. *ic*, fht. *ic* (nyhögt. dial. *eich*); fht. *mîc* (nyhögt. dial. *meich*); fsv. *aaf* (nsv. *āf*), ags. *ōf*; ags. *ōn*; ags. *wél*; fht. *în* (nyhögt. dial. *ein* såsom

preposition); fht. *dār*, ags. *þēr*; fht. *hwār*, ags. *hwēr*; kanske isl. *mér*, *þér*, *sér*; fsv. *aat*, north. *ót*, ffris. **at* (föru-sattes av nfris.).

Hvad beträffar isl. *mér*, *þér*, *sér*, så förklarar Noreen dem numera Aisl. Gr.³ § 121,1 genom antagande av förlängning frf. *r* < urgerm. *z*. De återstående exemplen från nord. språk ha alla vokalen i framljud. Hvad de utomnordiska beträffar, kan visserligen fht. *mīc* vara influerad av *īc*, men då t. ex. i ags. en allmän tendens tycks förefinnas att förlänga kort vokaler frf. enkel kons. i enstav. ord, se Bülbring, Altengl. Elem. § 284, så kan företeelsen ej inskränkas till vokalens ställning i framljud, även om det torde kunna anses för sannolikt, att denna ställning i vissa ord varit en medverkande faktor vid förlängningen.

Hvad så fsv. *ater*, *ater* nsv. *äter* beträffar, så torde det vara svårt att med Noreen, Aschw. Gr. § 288, anm. alldeles skilja det från isl. *aptr*, VGLI *apter*, *after*, *ater*. Det sv. *äter* och da. *atter* skulle i så fall vara av fullständigt olika ursprung, och isl. *aptra*, 'trække tilbage', fsv. *afftra*, 'ångra', skulle också skiljas från fsv. *atra*, nsv. *åtra*, hvilket knappast förefaller rimligt. Med antagandet att nsv. *äter* är samma ord som isl. *aptr*, skulle vi få följande — visserligen ganska besvärliga — utveckling. Först assimilation av *apter* > *atter* -- att med Kock, Fsv. Lj. s. 413 anta bortfall av *p* med ersättningsförlängning är föga tilltalande, då paralleler saknas —, hvilket *atter* i svagtonig ställning förenklade konsonanten för att sedan vid starktonig användning förlänga vokalen.

För fsv. *af*, *āf*, äldre nsv. *āf*, dial. *āv*, *ā*, i riksspr. kvar i *åstad* < *af stadh*, antar Noreen också olika avljudsstadier. Här gäller det ovan om *at*, *āt* sagda.

Utom i nu anförda ord har äldre *ā* även i framljud regelbundet givit *u*. Exemplen äro emellertid icke många. Jag har funnit:

āga, fsv. *āga*; *al*, fsv. *al*; *as*, fsv. *as*; *āpel*, fsv. *apald*; *āpa*, fsv. *apa*; ä. nsv. *apinia* 'aphona', fsv. *apinia*; till det sistnämnda hos Salberg biformen *āpinia*, som väl dock icke kan förklaras genom tidig förlängning i framljud utan snarast såsom beroende på *a*:s gutturala kvalitet i mlt., hvarifrån ordet är lånadt.

Hvarför vokalen icke undergått tidig förlängning i de här uppräknade orden lika väl som i *åka* etc., kan jag ej förklara.

I lång rotstavelse har jag blott ett exempel: *āsna*, fsv. *asna*. Det finnes visserligen inget ord, där den regelbundna utvecklingen i midljud kan konstateras, men förbindelsen tycks ej till sin natur vara lik de kons.-förb., frf. hvilka tidig förlängning i allmänhet ägt rum, och det torde därför vara i hög grad antagligt, att vokalens ställning i framljud varit orsaken till den tidiga förlängningen.

Att en vokal i framljud förlänges lättare än i andra ställningar, torde kunna betraktas som säkert, även om ett eller annat av ovan anförda fall skulle vara mindre beviskraftigt.

Passiar.

Af

Evald Ljunggren.

I ett litet kåseri i Lunds Dagblad för den 26 April 1904¹⁾ sökte jag besvara frågan: hvarifrån ha danskarna fått ordet *passiar*? Med anledning däraf fick jag från skilda håll mottaga värdefulla bidrag till detta ords historia. Jag tror mig bäst tillgodogöra dessa genom att på nytt upptaga ordet till behandling.

Passiar och *passiare* äro som bekant tämligen unga ord i danskan. Hos Molbech och i Videnskabernes Selskabs Ordbog saknas de. Hos L. Meyer, Fremmedordbog. 3 Udg. Ved P. J. Dahl (1853) finns en artikel: »Passiär, en, Snak; passiare, suakke, sladre sammen». Detta är såvidt jag kunnat finna och som redan Fausbøll påpekat det första omnämnandet af orden i en ordbok. I litteraturen träffas de dock åtskilligt tidigare. Fausbøll (Bidrag til en Ordbog over Gadesproget og saakaldt daglig Tale. Ved V. Kristiansen. 1866) anför litteraturexempel från början af 1800-talet, och i Fortalen, sid. IX, där han framdrar dessa ord som exempel på »hvor hurtigt selv rent fremmede ord kunne gå over i sproget, så de inden kort tid klinge aldeles hjemlige og ingen aner, at de ere fremmede», ansätter han dem, troligen ganska riktigt, till att vara »omtrent 100 år gamle». Docent Verner Dahlerup har från Thaarup, Peters Bryllup (1793) gifvit mig ett exempel på vbalsbst. *passiaren* (sid. 54) — Jon Baadsmand har där ordet:

¹⁾ Artikeln är refererad i Danske Studier 1:128 och hos O. Arlaud, Bevingede Ord, Ny Udg., sid. 460.

»Tand for Tungen! | Kaptajnen lider ej den Passiaren | Om Velgjort» — och ett exempel på *passiar* (sid. 27). Det äldsta hittills uppvisade exemplet på *passiare* har jag prof. Vilh. Thomsen att tacka för. Det står hos J. C. Tode, Søeofficererne, eller Dyd og Ære paa Prøve (1782), sid. 47 och lyder: »Han skal heller ikke staae her og pasiare, men gaae hen og spiis sig mæt». Orden äro lagda i munnen på en »Søelieutenant paa halv Gage».

Det äldsta mig bekanta försöket att etymologiskt förklara orden, är Fausbølls undran om *passiare* »ikke skulde komme af det Spanske: *passcar* = Italiensk: *spaziare*». Denna förmodan återgifves i L. Meyers Fremmedordbog. 5te Udg. Ved F. C. B. Dahl og B. T. Dahl, där dessutom som en annan möjlighet ifrågasättes härledning från »it. pazziare, gjøre Narrestreger, af pazzo, en Nar». Sistnämnda alternativ accepteras utan vidare af Jessen, Etym. Ordbog. Hos Falk og Torp, Etym. Ordb. går det igen med modifikation, i det att där framkastas tanken på »en sammenblanding af to italienske ord: *pazziare* 'drive gjøn' og *passeraio* 'spurvekvidder, snakken i munden paa hinanden'. Dessa förslagsmeningar synas mig vara berättigade gissningar, men de sakna egentliga hållpunkter och lida af en så stor brist på sannolikhet, att ett gendrivande af dem icke torde vara af nöden.

Som utgångspunkt för min förklaring af orden kan jag numera taga det mig förut obekanta viktiga faktum att *passiar* »på de ældste steder, hvor det findes i litteraturen, lægges i munden på sømænd»¹⁾. Denna omständighet gör det sannolikt att vi från sjömansspråket skola ha att hämta vidare upplysningar om ordet, och det är också enligt min mening verkligen en sjöterm, t. o. m., som den citerade »Søelieutenanten» ger oss anledning förmoda, en sjömilitär term, som ger oss klaven till ordet. I Rüdings Allg. Wörterbuch der Marine (1794—8) upptages (1:591) ett tyskt ord »*Pitsjahrs- oder Pisjahrs-Flagge*», som betecknar »die Flagge, vermittelt welcher der Befehlshaber einer Flotte das Signal giebt, dass die übrigen Befehlshaber und Schiffs-

¹⁾ Skriftligt meddelande 28/4 1904 af doc. Dahlerup. Uppgiftens riktighet bestyrkes ju äfven genom det mig samtidigt af prof. Thomsen meddelade exemplet.

kapitaine an Bord seines Schiffs kommen um Kriegsrath zu halten oder anderer Ursachen wegen». På danska hette detta enligt Röding *Pischar* eller *Paschar-Flag*, i den danska index skrifver han *Paschar* eller *Patiare Flag*; på svenska hette det *Paschar-flagg*. Röding upptar äfven det enkla danska ordet *Patiare* med frasen *At holde Patiare*, som öfversattes med »Versammlung halten, Pisjahren». Som svenskt motstycke härtill anges *pascharing*. Detta svenska ord fortlefver ännu som sjöterm under formen *pajaring* och anträffas i äldre litteratur med denna skrifning eller skrifvet *Pacharing*¹⁾. »Pacharing är», säger Dalman, *Sjölex.* 41 (1765), »en samling hos Chefen af en Officer från hvart skepp, antingen til ordres emottagande då det är Lieutenants Pacharing, hvartil göres sein på Chefs Skeppen, eller til Conseille då Capitainerne infinna sig». *Pacharing* skrifves ordet också i Kort utkast til tactique för Galere-Escadern (1788), *Pajaring* däremot i Signalbref för kongl. armeens flotta under år 1778, s. 22, i Dag- mist- och natt-signaler . . . för Kongl. Maj:ts örlogs-flotta 1807, s. 99, samt i Signal- och evolutions-bok för Kongl. Maj:ts förenade rikens skärgårds-fartyg²⁾ 1841, s. 53. Det danska ordet har jag däremot icke anträffat i marin litteratur; med negativt resultat har jag bland annat på Marinens Bibliothek i Köpenhamn gått igenom en del såväl tryckta som handskrifna danska signalböcker från senare delen af 1700-talet. Detta anser jag emellertid icke bevisa annat än att ordet i danskan icke, åtminstone under den tiden, var officiell term. Redan själfva den form, hvarunder Rödings uppgifter om ordet lämnas, synes mig nämligen utgöra en fullgod garanti för deras pålitlighet i allt väsentligt.

Dessa svenska och danska marina uttryck äro tydligen lånade från holländskan. I detta språk träffa vi orden *pitsjaar*, *pitsjaar-vlag*, *pitsjaren*, *pitsjaring*. *Pitsjaar-vlag* hade samma be-

¹⁾ Antagligen har *ch* här uttalats på engelskt vis som *tsh* (*tš*). Detta har så ansetts som en grof försvenskning af engelskt *dsch*- (*dž*-) ljud och föranledt skrifningen *pajaring*, afseende uttalet *padscharing*, men förmodligen snart nog uttaladt med svenskt *j*-ljud.

²⁾ Denna är äfven utgifven med dansk-norsk text, men där finns icke något likartadt ord.

tydelse som de nordiska motsvarigheterna. *Pitsjaren* uppgifves i nyare ordböcker betyda »medelst en signal kalla om bord»; i äldre ordböcker¹⁾, t. ex. Halma, Woordenb. d. nederd. en fr. taalen, 2 dr. (1729) och Marin, Groot nederd. en fr. woordenb. 2 dr. (1730), angifves i första rummet en annan betydelse, näml. som det heter hos den sistnämnde: »Een teken geeven met de Vlag, om de Onderbevelhebbers van een Vlot aan bord to doen komen, en aldaar Raad te houden». Det torde säkert också ha kunnat användas om själfva hållandet af ett sådant krigsråd i likhet med det danska »at holde Patiare». I 1600-tals-handlingar från det holländska Ostindien förekommer nämligen detta verb, såsom P. J. Veth, *Uit Oost en West*²⁾ p. 38 (1889) visat, i betydelsen öfverlägga, rådslå o. d.³⁾ I liknande användning förekom också substantivet *pitsjaring*. Möjligen har så också varit förhållandet med *pitsjaar*, som för senare tid blott angifves som synonym till *pitsjaarelag*. Den omständigheten att ordgruppen först uppträder i handlingar som utgått från Ostindien tyder på att den härstammar därifrån. Otvifvelaktigt har också Veth rätt, när han härleder den från malajiska *bitjara*, öfverläggning, rådpläggning, rådsförsamling, som i sin ordning är lånad från sanskrit *vicara*.

Det malajiska ordets betydelser, och de betydelser de ostindiskt-holländska *pitsjaren*, *pitsjaring* haft, hjälpa till att utfylla den lucka som annars finns mellan de holländska orden och det danska »at holde Patiare», hålla krigsråd. Öfvergången från detta eller liknande uttryck — antagligen är verbet äldre i danskan än substantivet, som kanske snarast är en dansk nybildning till verbet — till det moderna danska *passiar*, »snak», *passiare*, »snakke» er-

¹⁾ Mycket märkvärdig är den hos Hexham, *Dictionarium*, ofte woordenboeck . . . verb. . . . door D. Manly (1672) förekommande uppgiften: »*Pitsjaren in zee*, A Signe or beakon in the sea to shew the place of fishing, or a weft put out for a Councell of War».

²⁾ Dr A. Beets i Leiden har haft vänligheten visa mig på denna bok. Dr Beets meddelar mig också att han redan för flere år sedan i sitt hand-exemplar af Veths bok vid artikeln *Pitsjaren* antecknat: deensch *passiar*, babbelpmaatje, *passiare*, babbeln, kouten».

³⁾ Jfr t. ex. De Jonge, *Opkomst van het Ned. gezag in O.-Indie*, D. 7, p. 103: »waerover seyden eerst te moeten pitsjaren».

hjuder knappast några svårigheter. En slående parallell, som jag både af mig själf kommit att tänka på och från åtskilliga håll blifvit erinrad om, utgör ordet *palaver*. Ordets användning hos oss belyses ganska väl af följande exempel som antecknats ur Sydsv. Dagbladet 1900, nr 484 för Svenska Akad:s ordbok: »två gamla alikor, som . . . hålla ett förtroligt palaver med hvarandra». Vi ha fått ordet, möjligen genom dansk förmedling, från engelskan. Ordet betyder där dels öfverläggning, »talk, parley, conference», dels tomt prat, snack, »unnecessary, profuse or idle talk», samt, såsom verb, prata, sladdra, snacka. Den förra betydelsen är den äldsta och ursprungliga, den senare sekundär. Ordets yttre historia har äfven stor likhet med ordet Passiar's. Det har lånats från en främmande folkras, men ytterst är det dock af indogermanskt ursprung. Murray förmodar på goda grunder att det i början på 1700-talet uppsnappats af engelska sjömän bland infödingar på Afrikas kust, hvilka synas ha använt det som beteckning för konferens med hvita och otvifvelaktigt i sin ordning lånat det från portugisiska *palavra* (= spanska *palabra*), ord, tal.

De Plutarcho atticista

scripsit

Claes Lindskog.

Atticistarum partem se non sequi Plutarchus ipse profitetur. Sui tamen temporis studia rationesque neque alius quisquam neque ille effugere potuit. Etiam Plutarchi sermonem τὴν λέξιν Ἀττικὴν redolere satis notum est. Sed non observatum erat, quoad scio, in aliis scriptis plura quam in aliis atticismi uestigia inueniri, imprimis in iis scriptis quae aetate iam longe prouectus scripsit Plutarchus. Subinde enim nolens uolens aequalium doctis studiis imbutus infectusque est. Conferas quaeso ea quae de his et similibus rebus scripsit Hatzidakis Einleitung in die Neugr. Gr. p. 244: »viele von den heutigen Schriftstellern, Journalisten und dgl. wollen auf keine Weise archaistisch sein oder eine alterthümlichere Phase der Sprache schreiben; sie schimpfen sogar auf diejenigen, die sich einiger ungewöhnlicher älterer Wörter und ein Paar derartiger Formen bedienen. Und doch ist der Zeitgeist heutzutage so stark von dieser archaisirenden Tendenz ergriffen, dass auch jene Schriftsteller eine Sprache schreiben, die von den gewöhnlichen Volksidiomen viel, recht viel, von der Rede der sogenannten Atticisten aber höchstens im Gebrauch einiger Wörter abweicht. Denn sie sehen sich gezwungen, nach und nach dem Beispiele der in dieser Richtung vorangehenden nachzufolgen und sie nachzuahmen; daher müssen sie oft kapitulieren und dasjenige, was sie jetzt verwerfen,

nach kurzer Zeit annehmen e. q. s. Suspisor, si quo modo Plutarchus atticistas imitatus sit, perscrutemur, etiam illam quaestionem, quo ordine uitas suas uel cetera opera scripserit, melius explanare nos posse. Neque enim Michaelis in sua de uitarum ordine egregia dissertatione hanc quaestionem ad certum finem perduxit.

Nunc de tota re loqui in animo non est. Sed exempla pauca ex duabus tantum uitis, Theseo et Romulo, afferam, quibus demonstrem, in his uitis, quas post ceteras scripsisse uidetur auctor (cf. Thes. cap. I), permulta inueniri atticismi uestigia, atque, si mihi credas, plura quam in ceteris. Imprimis ex syntaxi exempla esse petenda ostendunt et codicum in ceteris rebus uacillatio et Schmidtii de atticismo doctissimus liber.

Exemplorum genera haec afferre satis sit:

1) substantiuorum formae locatiui ui praeditae: Ἀθήνησι 3, 29; 8, 17; 23, 25; 76, 24. Ἀθήναζε 5, 31. Μεγαρόθεν 8, 11. Σχητόθεν 10, 16. Φαληροῖ 14, 9; 18, 9. Γαργητοῖ 10, 17, 32, 1.

2) genetiuus partit. liberius adhibitus: 2, 10 Πόλεων δὲ τῶν ἐπιφανεστάτων ὁ μὲν ἔκτισε τὴν Ρώμην, ὁ δὲ συνήκισε τὰς Ἀθήνας. 7, 30—32 τῶν μὲν ἀνθρώπων τοῖς πονηροῖς . . . τῶν δὲ θηρίων . . . τοῖς γενναίοις 22, 16 Ἀθηναίων τοῖς ἀφικνουμένοις 37, 27 τῶν τε θηρίων τὰς λυκαῖνας καὶ τῶν γυναικῶν τὰς ἐταιρούσας 38, 17 τῶν πολιτῶν ἀνὴρ 57, 21 τὰ μὲν . . . τὰ δὲ . . . τῶν σχετλίων κακῶν 66, 28 τῶν νέων οἱ καλούμενοι Κέλερες 23, 25 ἄνδρα τῶν Ἀθήνησιν Εὐπατριδῶν 24, 31 τὰς τετρωμένας . . . τῶν Ἀμαζόνων 40, 1 τῆς λείας συγχὴν 67, 19 τῆς δὲ γῆς τὴν δορίκτητον 69, 15 ἐπὶ πλεῖστον ἀνθρωπίνης . . . δυνάμειος

3) praesens historicum: 29, 16 Φράζει δὲ αὐτοῖς Ἀκάδημος 52, 22—24 αὐτόν τε καταβάλλει κρατήσας καὶ τρέπεται . . . αἶρεῖ δὲ καὶ τὴν πόλιν 56, 5 γίγνεται 58, 17 Ἐκ τούτου συντίθενται 64, 15 Ἐκ τούτου λοιμὸς ἐμπίπτει.

4) infinitiuus in enuntiativis secundariis orationis obliquae: 17, 17 ἵς δεῖκνυσθαι τάρον 35, 12 ἀφ' οὗ κομισθῆναι 35, 31 ἔχει οὗ . . . τολμήσαι 38, 25 ἐν ᾧ . . . κείσθαι 50, 5 ἀφ' ὧν . . . ὀνομασθῆναι 62, 16 ἧ . . . διαγράφειν 70, 7 οἷς . . . εἰπεῖν.

5) genetiuus solutus liberius adhibitus: 7, 20 Μελάνιππον ἔτεκε, Δημόνῃ δὲ τῷ Εὐρύτου τοῦ Οἰχαλιέως ὕστερον συνήκισε Θησέως δόντος 19, 16 Ἀγούσι δὲ καὶ τὴν τῶν ὠρχοφορίων ἐορτὴν Θησέως κατα-

στήσαντος 14, 7 Μαρτυρεῖ δὲ τούτοις ἡρώα Ναυσιδόου καὶ Φαίακος
εἰσαμένου Θησέως Φαλήγροϊ 25, 18 Θησεῖ γαμοῦντι Φαίδραν τῆς Ἀντιόπης
ἐπιτιθεμένης 65, 18 οἰκίας καὶ γῆν ἀπαιτοῖεν ἄλλων ἐχόντων. Cf.
etiam 3, 27 et 63, 10.

De structuris huius generis prorsus non locutus est Schmid-
tius. Tamen mihi persuasi, hic quoque atticorum — imprimis
Thucididis, qui talia amat — inesse imitationem

6) prolepsis: 5, 32 καὶ τῶν κακουργῶν ἕκαστον ἐξηγούμενος
Πιτθεὺς ὅποιος εἴη καὶ ὅποια δρῶν 6, 6 διηγουμένων ἐκαῖνον, οἷος εἴη
7, 8 ἐπιδείξας δὲ τὴν ἀρετὴν ὅτι καὶ τέχνης περίεστι καὶ μελέτης
ἀπάτης 9, 29 οὐκ ἐδοκίμαζε φράζειν αὐτὸν, ὅστις εἴη 43, 3 οὐ δεῖ δὲ
ἀπίστεῖν τὴν τύχην ὁρῶντας ὧν ποιημάτων δημιουργός ἐστι.

Haec e multis elegi pauca, ubi res apertior mihi uideatur
esse. Sed qui quaestionem plenius tractabit, multa alia quoque
genera inquirere debet: ex. c. de usu dualis, cuius duo exempla
praebent Thes. et Rom. (2, 7 ἄμψω μὲν ἀνεγγῶ καὶ σκοτίῳ γενόμενοι,
8, 9 τῷ πόδε) ex uiginti fere, quae habet Plutarchus in omnibus
scriptis; de usu articuli ui demonstratiui praediti, ubi ex Romulo
haec exempla adnotavi satis insignia: 59, 30 Ὅτι δὲ προσίοντι
δόξεῖς μὴ θαλερὸν εἶναι μηδὲ γλωρόν, ἀλλ' οἷον ἀτροφεῖν καὶ φθίνειν,
ὁ μὲν εὐθὺς ἔφραζε κραυγῇ τοῖς προστυγχάνουσιν, οἱ δὲ . . . 70, 18
τὸ γὰρ ἐστὶ μόνον ἐκ θεῶν (ad Herodoti usum). Debebunt etiam
talìa genera uulgati sermonis afferri, quae in ceteris scriptis
usurpata Plutarchus in postremis scriptis euitauit: nam etiam
talìa inueniuntur.

Enklisis oder nicht?

Zur Betonung des Possesivums bei Plautus und Terentius

von

E. Wallstedt.

Die alte Streitfrage von dem Verhältnisse zwischen Vers-ictus und Wortaccent in den Dialogversen des altrömischen Dramas kann wohl heutzutage als principiell zu Gunsten der von Ritschl verfochtenen Meinung entschieden bezeichnet werden, und es ist in der That nicht leicht zu begreifen, wie der bekannte Ausspruch dieses Gelehrten, worin er das Resultat seiner Untersuchungen über diese wichtige Frage zusammenfasste: *cum quantitatis seueritate summam accentus obseruationem, quoad eius fieri posset, conciliatam esse*, jemals im vollen Ernst bestritten werden konnte. Schon die Behandlung der kretischen, daktylischen und tribrachischen Wörter bei Plautus und Terentius muss jedermann, der Thatsachen höher als Theorien schätzt, davon überzeugen, dass neben der vom Metrum verlangten Berücksichtigung der Quantitätsverhältnisse der einzelnen Wörter auch ein anderer Faktor, das absichtliche Vermeiden gewisser metrisch möglichen aber von der gewöhnlichen Aussprache abweichenden Betonungsformen, für den Versbau dieser Dichter eine nicht unwichtige Rolle gespielt hat. Von Zufall kann hier keine Rede sein; vielmehr handelt es sich um ein verstechni-

sches Princip, das sich nicht nur in der Behandlung dieser Wörter nachweisen lässt, wenn es auch gerade hier besonders deutlich hervortritt, sondern auch in weiterem Umfange erkennbar ist. Aber wie leicht es auch sein mag, sich bei der Durchlesung einer plautinischen Komödie von diesem Streben nach Uebereinstimmung zwischen Ictus und Accent zu überzeugen, was in dieser Hinsicht unter dem Zwange des Metrums zu erreichen möglich war, darf man doch nicht überschätzen, und die Restriktion Ritschl's: »quantum eius fieri posset«, muss nicht vergessen werden. Die Bestrebungen, die in den letzten Jahren gemacht worden sind, immer neue Berührungspunkte zwischen der plautinischen Versbetonung und dem Accent des zur Zeit Plautus' gesprochenen Lateins herauszufinden, Bestrebungen als deren vornehmste Vertreter Skutsch und Lindsay anzusehen sind, sind in vielen Hinsichten erfolgreich gewesen und haben die Wahrheit der von Ritschl ausgesprochenen Ansicht nur bekräftigen können. Aber ich kann nicht umhin zu glauben, dass diese Gelehrten die Schwierigkeiten, welche die Forderungen des Metrums dem Dichter bei diesem Streben nach einer natürlichen Wortbetonung bereitet haben müssen, etwas zu leicht genommen haben. Es ist wahr, dass man bei der Behandlung der Frage vom Verhältnisse zwischen Ictus und Accent bei den Dramatikern nicht nur mit der durch das Dreisilbengesetz bestimmten Wortbetonung, sondern auch mit der Satzbetonung zu rechnen hat, und dass als die Wirkung dieser letzteren vieles erklärt werden kann, was auf den ersten Blick eine Verletzung der normalen Wortbetonung zu sein scheint; man läuft aber bei dieser Erklärungsweise leicht Gefahr zu weit zu gehen und auch solche Betonungen, die rein metrischer Natur sind, für direkte Reflexe der in der lebendigen Sprache herrschenden Satzbetonung auszugeben. Die Behauptung Lindsay's: »the Latin accentuation of the sentence, as distinguished from the accentuation of words by themselves, may be determined with a fair amount of accuracy«¹⁾, sind von Uebertreibung nicht frei, und die Beispiele lateinischer Satzbetonung, die

¹⁾ The Captivi of Plautus edited with introduction, apparatus criticus and commentary by W. M. Lindsay, London 1900, p. 358.

er aus den plautinischen Stücken anführt, scheinen mir nicht alle wahrscheinlich zu sein. Speziell glaube ich, dass die Lehre von durch Enklisis entstandenen »Wortgruppen«, wie sie von ihm ausgebildet worden ist, etwas modifiziert werden muss: ich denke hier besonders an seine Neigung, in den Fällen, wo vor einem iambischen oder pyrrhichischen Worte ein iambisches oder spondeisches Wort mit Ultimabetonung steht, diese Verbindungen als »Wortgruppen« auffassen zu wollen. Es ist zwar ein bequemer Ausweg Betonungen wie *matrēm meam, ager fuit, coctum dabo* etc. durch die Wortgruppentheorie zu erklären, aber ich fürchte, dass die Bequemlichkeit dieser Methode grösser als ihre Berechtigung ist. Um diesen Glauben zu rechtfertigen will ich in dem Folgenden einen typischen Fall angeblicher Enklisis, die Verbindung eines iambischen oder spondeischen Nomens mit folgendem Possessivpronomen iambischer oder pyrrhichischer Form, näher besprechen und die Umstände hervorheben, welche gegen die Auffassung einer solchen Verbindung als einer mit einem Hauptaccente ausgesprochenen Worteinheit sprechen. Stellt es sich dabei heraus, dass in diesem Falle keine Wortgruppe vorliegt und dass folglich die Betonung nur aus metrischen Gründen zu erklären ist, wird man das Recht haben auch die übrigen angeblichen Wortgruppen dieser Form mit Misstrauen zu betrachten.

Ich gehe von der bekannten Regel Luchs' aus, dass der Versausgang $\bar{\cup}$, $\cup\bar{\cup}$, $\cup\bar{\cup}$ bei Plautus nicht vorkommen darf. Die Stellen (es giebt ihrer verhältnismässig wenig), die mit dieser Regel nicht übereinstimmen, wurden von ihm durch mehr oder minder glückliche Konjekturen beseitigt ausser den beiden Verbindungen *malū crucem* und *bonā fide*, die er als ein Wort betrachtete und deshalb am Versende ebenso zulässig fand wie ein *moraberis* oder *facillume*. Jetzt wird dieselbe Entschuldigung auch für andere der hergehörenden Fälle in Anspruch genommen: Lindsay bezeichnet z. B. (»Captivi« p. 75) den Versausgang *Cas. 395: perdis me. Lucrum facit* als unanstössig, da *lucrum facit* als eine Wortgruppe anzusehen sei, und wer ohne jede Restriktion an die Lehre von der Enklisis des Possessivums glaubt, muss natürlich

auch die Verse, welche auf iambisches Nomen + Pron. possessivum ausgehen, tadellos finden.

Es sind, soviel ich weiss, nur diese zwei:

Men. 750 *Negas nouisse me? Negas patrem meum?*

Rud. 775 *Quaere erum atque adduce. At hic ne — Maximo malo suo.*

Der Platz der beiden iambischen Wörter in diesen Versen scheint auf den ersten Blick für die Ansicht zu sprechen, dass diese Verbindungen von Plautus als Worteinheiten behandelt worden sind und dass also die Betonung, welche wir hier finden, die zu seiner Zeit normale gewesen ist. Aber es giebt anderseits Stellen, die eine solche Auffassung verbieten; ich führe sie hier an zur Erwägung derer, die *patrém meum*, *maló suo* als Wortgruppen betrachten und die Ultimabetonung des Nomens durch die Enklisis des Pronomens verteidigen wollen.

Plautus schreibt

Amph. 277 — — *gere patri morem meo*, nicht
gere morem patri meo.

Amph. 405 — — *me huc erus misit meus*, nicht
misit erus meus.

Amph. 460 — — *facta, ero dicam meo*, nicht
facta, dicam ero meo.

Amph. 535 — — *quem ego mea occidi manu*, nicht
quem occidi ego manu mea.

Amph. 663 — — *se domum recipit suam*, nicht
se recipit domum suam.

Amph. 883 *Stupri, dedecoris a uiro argutam meo*, nicht
argutam a uiro meo.

As. 901 — — *cum malo magno tuo*, nicht
cum magno malo tuo oder eher *magno cum malo tuo.*

As. 909 — — *cum tuo magno malo*, nicht
magno cum malo tuo.

Aul. 67 *Noenum mecastor, quid ego ero dicam meo*, nicht
quid ego dicam ero meo.

Bacch. 929. — — *praeut ego erum expugnabo meum*, nicht
praeut expugnabo erum meum.

- Cas.* 576 *Audiui ecastor cum malo magno tuo*, nicht
magno cum malo tuo.
- Curc.* 175 — — *quin ego erum accusem meum*, nicht
quin ego accusem erum meum.
- Men.* 734 *Ne istuc mecastor, iam patrem accersam meum*, nicht
iam accersam patrem meum.
- Men.* 1070 — — *noui equidem huuc: erus est meus*, nicht
noui hunc: est erus meus.
- Merc.* 625 — — *me et fidem mecum tuam*, nicht
me et mecum fidem tuam.
- Merc.* 931 — — *in manus cepi meas*, nicht
cepi | in manus meus oder, um den Hiatus zu vermeiden, *cepi ego in manus meas.*
- Mil.* 512 *Dedecoris pleniorum erum faciam tuum*, nicht
faciam erum tuum.
- Most.* 389 — — *ita patrem faciam tuum*, nicht
ita faciam patrem tuum.
- Most.* 50 *Meum bonum me, te tuum maneat malum*, nicht
te maneat malum tuum.
- Rud.* 774 — — *dum ego erum adduco meum*, nicht
dum ego adduco erum meum.
- Rud.* 983 — — *In manu non est mea*, nicht
non est in manu mea.
- Trin.* 214 *Bonis qui hunc adolescentem euortisset suis*, nicht
Qui hunc adolescentem euortisset bonis suis.

Aus Terentius habe ich folgende Stellen notiert

- Andr.* 179 — — *sine tuo magno malo*, nicht
sine magno malo tuo.
- Eun.* 886 *Ego me tuae commendo et committo fide*, nicht
Ego me commendo et committo fide tuae.
- Hec.* 667 *Uxor quid faciat, in manu non est mea*, nicht
non est in manu mea.

In allen diesen Versen ist das iambische Nomen von seinem ~~am Versende placierten~~ Possessivum absichtlich getrennt worden, eine Behandlung, die sich mit der Wortgruppentheorie nicht gut.

reimt. Wenn ein *patrém meum* oder *maló suo* am Versende keine Ausnahme von der von Luchs aufgestellten Regel ist, hätte wohl auch in den eben angeführten Versen das iambische Nomen unmittelbar vor das Possessivum am Versende gestellt werden können. Die betreffenden Wörter hätten ja als viersilbige Wortgruppen einen ganz normalen Versausgang gebildet, und es wäre wohl in diesem Falle ein wunderlicher Einfall gewesen, sie durch ein anderes Wort von einander zu trennen. Vielleicht wird man sagen, dass in einigen dieser Verse das Nomen vom Possessivum getrennt worden ist um in der inneren Senkung der Dipodie die vorletzte Silbe eines spondeischen Wortes oder Wortschlusses zu vermeiden. Aber die Gültigkeit des Dipodiengesetzes kann dem, der die lange Liste der Ausnahmen durchliest¹⁾, gar nicht als ausser Diskussion gestellt erscheinen, und jedenfalls würde sich diese Erklärung nur auf vier der von Plautus gemiedenen Versausgänge anwenden lassen (*accersam patrem meum, euortisset bonis suis, et mecum fidem tuam, committo fide tuae*). In den übrigen Fällen, wo bei doppeliambischem Versschlusse eine sonst betonte lange Silbe in innerer Senkung hätte stehen müssen, wäre nach der allgemein herrschenden Ansicht die so entstandene Betonung ganz legal gewesen: ein *gére morém patri meo* oder *sine magnó malo tuo* hätte Plautus aus Rücksicht der inneren Senkung keinen Grund zu scheuen gehabt, da er sonst in dem Falle, dass der schweren Senkung eine in zwei Kürzen aufgelöste Uebung vorausgeht, ohne Bedenken das s. g. Dipodiengesetz ignoriert, wie es Klotz durch eine Menge von Beispielen dargethan hat, und in den übrigen hiehergehörenden Fällen (*árgutam a uiro meo, óccidi ego manu mea*) wäre die Betonung durch Elision entschuldigt²⁾.

Soviel von den Stellen, wo man an das Dipodiengesetz als den Grund der Vermeidung des doppeliambischen Versschlusses denken könnte.

Die übrigen Fälle aber wären gar nicht mit diesem Gesetze in Kollision geraten; in Versausgängen wie *quid ego*

¹⁾ Vergleich Klotz: Grundzüge altrömischer Metrik, Leipzig 1890, p. p. 315—344.

²⁾ Vergleich z. B. Lindsay: »Captiui« p. 67.

dico ero meo oder *magno cum malo suo* oder *non est in manu mea* wäre ja unter der Voraussetzung der »Wortgruppen« *eró meo, maló suo, manú mea* die Betonung des vorausgehenden Wortes in vollster Uebereinstimmung mit dem gewöhnlichen Accent gewesen: hier wenigstens muss man einen anderen Grund der von Plautus gewählten Wortordnung suchen müssen.

Die angeführten Verse sind in doppelter Hinsicht belehrend: sie zeigen uns, dass Plautus absichtlich einen aus zwei iambischen Wörtern bestehenden Versausgang gemieden hat, aber sie zeigen auch, dass er Verbindungen wie *patrém meum, maló suo, eró meo* etc. als Wortgruppen mit der Betonung eines einzigen Wortes nicht gekannt haben kann. Der doppelambiische Versausgang lag in den meisten dieser Fälle eben so nahe als der andere, und doch hat Plautus diesen letzteren gewählt. Der iambische Versschluss muss einem Dichter, der wie Plautus den Versictus mit dem Accent der Umgangssprache in Einklang zu bringen suchte, ganz besondere Schwierigkeiten bereitet haben und gern placiert er hier Wörter der Form $_ \cup _$ oder $\equiv _ \cup \equiv$ um auf diese Weise Kollision zwischen Ictus und Accent zu vermeiden. Dass er bei diesem Verhältnisse an den angeführten Stellen, wo es ihm möglich war, das Possessivum sich dem iambischen Nomen am Versende anschliessen zu lassen, dies nicht gethan hat, kann nur bedeuten, dass eine solche Verbindung für ihn als ein Wort mit der Betonung z. B. eines *moraberis* nicht galt. Wenn *eró meo* die übliche Betonung gewesen wäre, ist es, unter der Voraussetzung, dass Plautus wirklich nach Uebereinstimmung zwischen Ictus und Accent gestrebt hat, unmöglich zu begreifen, wie er die normale Accentuierung *quid ego dicam eró meo* der nicht normalen *quid ego eró dicám meo* hätte vorziehen können. Dass er zwischen Nomen und Possessivum ein Wort verschiedener Form einschaltet, kann nur so erklärt werden, dass er in diesem und den übrigen Versen einen aus zwei auf der Ultima accentuierten iambischen Wörtern bestehenden Versausgang vermeiden will. Die zwei Verse, wo iambisches Nomen + Possessivum am Versende wirklich vorkommt, können angesichts der oben aufgezählten Fälle, wo diese Verbindung gemieden ist, für die Worteinheit bewirkende Enklisis

des Possessivums nicht beweisend sein; vielmehr sind sie wie auch die übrigen sicher konstatierten Fälle von doppeliambischem Versschlusse nur als zufällige Ausnahmen einer sonst beobachteten Regel zu betrachten. Dass Plautus in diesem oder jenem Falle einem gewissen Grundsatz folgte, braucht nicht zu bedeuten, dass er nicht da, wo es ihm aus dem einen oder anderen Grunde schwierig gewesen sein mag, dies zu thun, eine Ausnahme machen könnte: ich brauche nur an die hier und da vorkommende Paenultimabetonung der kretischen und daktylischen Wörter zu erinnern ¹⁾.

Fälle wie die oben aufgezählten sind also gewiss nicht geeignet den Glauben zu stärken, dass eine iambische oder pyrrhische Form des Possessivums, wenn ein unmittelbar vorausgehendes iambisches Nomen Ultimabetonung zeigt, mit diesem zusammen als ein Wort mit dem Accent $\cup \cup \cup$ von Plautus behandelt worden ist. Aber eine Stütze scheint doch die Auffassung von *patrēm meum*, *malō suo* etc. als Wortgruppen in dem Umstande zu haben, dass die Ultimabetonung eines anapästischen und spondeischen oder spondeisch ausgehenden Wortes vor einem folgenden Possessivum sehr häufig vorkommt.

So selten ein iambisches Nomen am Versende dem Possessivum unmittelbar vorausgeht, so oft finden wir Versausgänge wie *matēr mea*, *uxorēm tuam*, *animō tuo*. Beispiele sind eigent-

¹⁾ Die Tendenz die doppeliambischen Versschlüsse als Wortgruppen entschuldigen zu wollen glaube ich im ganzen verfehlt zu sein. Wenn es nicht einmal in dem Falle *patrēm meum*, *malō suo*, wo doch die Annahme einer durch Enklisis des Pronomens entstandenen Wortgruppe so nahe liegt, wahrscheinlich ist, dass Plautus den diiambischen Wortausgang als ein Wort angesehen hat, kann man sich auch betreffs der übrigen angeblichen Wortgruppen am Versende skeptisch verhalten. Vielleicht ist für das bekannte *malām crucem* eine Ausnahme zu machen, aber es soll doch nicht vergessen werden, dass diese Wortverbindung wenigstens an einer Stelle mit anderer Betonung vorkommt: *placide aut ite in mālām crucem* (Rud. 1162) und dass Men. 849 so ausgeht: *abscedat in mālām magnam crucem*. Auch kann durch Ansetzung eines Hiatus in mehreren Versen die Betonung *malām crucem* in *mālām crucem* übergehen, ein Mittel, das man auch in anderen Fällen verwenden kann, um den diiambischen Versausgang zu vermeiden.

lich überflüssig, aber ich will doch aus Trinummus die folgenden anführen (ich habe nur die Stellen mitgenommen, wo das Possessivum unmittelbar nach dem Nomen folgt): *impulsū meo, artes antiquāe tuae, ciuēs tui, gnatām suam, inconsultū meo, ussurāe meae, castigatōrēm meum, aequalī meo, animū meum, animī tui, uilā mea, gnātī tui, natō meo, collō meo inimicōs tuos, adfinī suo, operū meam, amicū meum, gnātū suum, aedīs meas, potestātē suam, thesaurū tuum, socerū suum*. Diese einer einzigen Komödie entnommene Liste kontrastiert stark mit den zwei vereinzelter Fällē *patrēm meum* und *malō suo*. Die Menge solcher Verschlüsse wie die oben angeführten scheint ganz gewiss beim ersten Anblick für die Enklisis des Possessivum in diesen Verbindungen zu sprechen: man will gern denken, dass eine so oft vorkommende Betonung der lebendigen Sprache entlehnt sein muss. Hat man aber auch das Recht diesen Glauben zu hegen, und wird die Auffassung von *patrēm meum* als Wortgruppe von dem häufigen Vorkommen einer Betonung wie *uxor mea, uxorēm meam* gestützt?

Die Antwort muss, meines Erachtens, verneinend ausfallen. Denn die Menge der Fälle, wo ein anapästisches oder spondeisches Wort vor einer zweisilbigen Form des possessiven Pronomens den Ictus auf der Ultima hat, fällt nicht so schwer ins Gewicht als der Umstand, dass diese Betonung nur im Versausgang konstant ist, während im Inneren des Verses das Possessivum nach Wörtern dieser Form in so gut wie allen Fällen, die etwas beweisen können, als selbständiges Wort behandelt wird. Unter diesen Verhältnissen liegt auch die Annahme ziemlich nahe, dass diese Verschiedenheit der Betonung darauf beruhen kann, dass Plautus am Ende des Verses aus metrischen Gründen genötigt worden ist, vor dem schliessenden Iambus die Ultima des vorausgehenden Wortes zu betonen, aber daraus folgt nicht, dass eine solche Betonung als die normale zu betrachten sei. Bei einem aus zwei iambischen Wörtern bestehenden Versausgang hatte er zwar die Möglichkeit einer zwiefachen Betonung. Ein Vers konnte sowohl auf *patrē meus* ausgehen als auf *pāter meus*, wie es *Amph.* 104 der Fall ist, wenn auch die Herausgeber (doch nicht Leo) hier mit Vernachlässigung der Ueberlieferung

méus pater schreiben; aber in allen anderen Fällen war es, wenn der letzte Fuss aus einem iambischen Worte bestehen sollte, eine zwingende Notwendigkeit den Ictus auf die Ultima eines vorausgehenden mehrsilbigen Wortes zu placieren. Dass er, wenn ein iambisches Wort im vorletzten Fusse stand, dies nicht gern tat, ist unverleugbar. Die zweimal in Wörtern derselben Form wiederholte Vernachlässigung des Wortaccentes muss ihm, wie auch an anderen Stellen des Verses, so besonders hier als hart und missklingend vorgekommen sein. Wenn dagegen ein spondeisches oder spondeisch ausgehendes Wort einem den Vers schliessenden Iambus vorausging, war es zwar nötig diesem Worte eine von der gewöhnlichen abweichende Betonung zu geben, aber bei einem spondeischen Worte war die Accentuierung der Ultima gewiss weniger geeignet empfindliche Ohren zu verletzen als bei einem iambischen. In jenem Falle war nämlich ohne Zweifel der Druck mehr gleichmässig auf die beiden Silben der Wortes verteilt ¹⁾, während er in einem iambischen Worte nur auf einer Silbe, der ersten, stand; d. h. die Ultima eines spondeischen Wortes hatte einen *Nebendruck*, welcher sie den Versictus zu empfangen mehr geeignet machte als eine gänzlich tonlose Silbe, und von diesem Nebendruck der Ultima solcher Wörter hat Plautus einen sehr ausgedehnten und sehr geschickten Gebrauch gemacht sowohl an den übrigen Stellen des Verses als ganz besonders in den Versschlüssen um hier vor einem ultimabetonten iambischen Worte die Härte der notwendigen Accentverschiebung des vorausgehenden Wortes zu mildern. Den spondeischen Wörtern sind in dieser Beziehung die anapästischen gleich gestellt: auch ein *animo* hat auf der Ultima einen Nebenton, der sie zum Empfang des Versictus dienlich macht, und oft steht die Ultima solcher Wörter unter dem Ictus. Demgemäss finden wir sehr oft bei Plautus Versschlüsse wie *uxór mea, uxóri meae, animó tuo*, aber sehr selten ein *patrém meum, maló suo*. Wenn derartige Verbindungen wirkliche Wortgruppen gewesen

¹⁾ Siehe hierüber Ahlberg: *Studia de Accentu Latino*, p. 23; Vergleiche auch Vendryes: *Recherches sur l'histoire et les effets de l'intensité initial en Latin*, p. 142.

sind, ist es nicht leicht zu fassen, warum Plautus nicht öfter von der Verbindung eines iambischen Nomens mit dem Pronomen possessivum in den Versschlüssen Gebrauch gemacht hat. Eine solche Wortgruppe hier zu placieren wäre ja in vielen Fällen ein gutes Mittel gewesen um an dieser schwierigen Stelle einen mit der Accentuierung der gewöhnlichen Rede übereinstimmenden Versausgang zu erhalten. Und dies gilt natürlich auch von allen anderen angeblichen aus zwei iambischen Wörtern bestehenden Wortgruppen: doppeliambsche Wörter kommen am Versende häufig vor, aber die Zahl der doppeliambschen »Wortgruppen« ist an dieser Stelle unverhältnismässig gering; dies kann doch nicht ohne weiteres als Zufall betrachtet werden. Als »enklitisch« werden ja z. B. das Verbum *esse* und das persönliche Pronomen von Lindsay bezeichnet, und alle iambischen und pyrrhichischen Formen dieser Wörter müssen also mit einem vorausgehenden iambischen Worte ein Wort mit der Accentuierung $\cup \text{ } \text{ } \cup \text{ } \text{ } \cup$ gebildet haben. Man kann sich eine beträchtliche Anzahl solcher Kombinationen denken, aber warum findet man sie so selten gerade da, wo sie am geeignetsten ihren Platz gehabt hätten, am Versende? Warum finden wir da, wo vor einer den Vers schliessenden »Enklitika« die Ultima eines mehrsilbigen Wortes den Ictus hat, als Regel nur spondeische oder anapästische Silbengruppen? Ich kann nur eine Antwort finden: weder in dem einen oder dem anderen Falle galt das angeblich enklitische Wort zusammen mit dem Vorausgehenden für Plautus als ein Wort; aber lieber als vor dem schliessenden Iambus eine an sich völlig tonlose Silbe unter den Ictus zu stellen, placierte er im vorletzten Fusse ein Wort, dessen Ultima schon im voraus, wenn auch nur mit Nebenton, betont war. Da die so gut wie vollständige Abwesenheit der Kombination: *iambisches* Wort + iambische oder pyrrhichische »Enklitika« am Versende zeigt, dass Kombinationen dieser Art als Wortgruppen von Plautus nicht aufgefasst worden sind, wäre es recht sonderbar, wenn die Kombination: *spondeisches* oder *anapästisches* Wort + iambische oder pyrrhichische »Enklitika« als Wortgruppe gegolten hätte. Die Menge von Versschlüssen dieser letzteren Kategorie beweist nichts, da hier, wie wir gesehen haben, sehr wohl eine rein

metrische, durch specielle Verhältnisse leicht entschuldigte Betonung vorliegen kann. Es ist vielmehr die ganz unverhältnismässig *geringe* Zahl solcher Verschlüsse wie *patrém meum, agér fuit, dabít mihi* etc., die *gegen* die Auffassung von den am Versende so häufigen Betonungen *uxór mea, crédit mihi, animó tuo* etc. als durch Enklisis entstandenen Wortgruppen deutlich genug spricht.

Wenn die Betonung *uxór mea* auch im *Inneren* des Verses konstant wäre oder wenigstens verhältnismässig häufig vorkäme, möchte dies als Argument für die Wortgruppentheorie angeführt werden können. Aber, wie ich schon hervorgehoben habe, ist dies nicht der Fall. Die Stellen, wo diese Betonung im Inneren des Verses zu finden ist, sind im Verhältnisse zu den in den Verschlüssen vorkommenden Betonungen dieser Art spärlich, und von diesen Stellen sind diejenigen, welche etwas beweisen könnten, ganz vereinzelt. Jede im Versinneren vorkommende Betonung dieser Art kann nämlich nicht als Beweis für die Enklisistheorie betrachtet werden; man muss auch mit dem Zwange des Metrums rechnen. Wenn z. B. auf ein *fratrem meum* eine betonte Silbe folgen sollte, musste im Verse die Betonung *fratrém meum* mit Notwendigkeit entstehen: ein *fratrém meum vídi* oder *fratrí meo óbstat* ist für die Existenz der Wortgruppen *fratrém meum* und *fratrí meo* nicht mehr beweisend als es eine solche Betonung am Versende ist. In diesem Falle gestattete das Metrum nur *eine* Betonung, und da Plautus sich gewöhnlich gar nicht scheut, spondeische (und anapästische) Wörter, wenn das Metrum dies fordert, auf der Ultima zu betonen ¹⁾ (es scheint, als ob er

¹⁾ Man könnte sagen, dass Plautus spondeische und anapästische Wörter im Verse so behandelt, als ob jene aus zwei einsilbigen Wörtern, diese aus einem pyrrhischen (iambischen) Worte + Monosyllabum beständen. Nach dem Muster eines *tú qui crédis*, das, wenn statt *credis* z. B. *credebas* geschrieben wird, zu *tu qui credebas* im Verse werden muss, schreibt er *régi crédo* aber *regt concredo*. Und ein *uólo te scire* steht zu *uideo séruos* in demselben Verhältnisse als ein *uolo té nescire* zu *uideo consérnos*. Bei *tú qui* und *régi*, *uólo te* und *uideo* müssen die Tonverhältnisse dieselben gewesen sein. Die Pause, die zwischen den Wörtern in der Aussprache eintrat, teilte auch ein *ré|gi* oder *uide|o* in zwei bei der Aussprache von einander getrennte Silbengruppen, die im Verse gerade als freistehende Wörter

dies — nicht ohne Grund — für eine ganz berechnete Lizenz gehalten hätte), konnte natürlich auch hier von diesem Ausweg Gebrauch gemacht werden; solche Beispiele brauche ich nicht zu berücksichtigen. Aber bei einem *fratrem meum uidebam, mater mea uidebat* stellt sich die Sache anders. Hier waren im Verse zwei Betonungen möglich: *frátrem méum uidébam, máter méa uidebat* und *fratrém meúm uidebam, matrém meá uidebát*. Wenn auch hier, wo das Metrum die Enklisis nicht mit Notwendigkeit hervorzwang, die selbständige Betonung des Possessivums gemieden wäre, würde die Wortgruppentheorie eine kräftige Stütze erhalten. Aber im Gegenteil hat das Possessivum in diesem Falle als Regel selbständige Betonung. Ich habe in zehn plautinischen Stücken (*Amphitruo, Asinaria, Aulularia, Bacchides, Captivi, Casina, Mercator, Pseudolus, Rudens, Trinummus*) nur eine Stelle gefunden, wo das Possessivum sich in diesem Falle einem spondeischen Nomen anschliesst¹⁾: *As. 610 uitám meúm tibi largiar* — — (*Aul. 214 áetatém meám scis. Scio esse* — — kann auch *áetatém meam scis. Scio ésse* — — gemessen werden).

behandelt wurden. (Bei spondeisch ausgehenden Wörtern ist das Verhältnis dasselbe: *sed tú qui crédis: uxóri credis = séd tu qui concredís: úxóri concredís*).

¹⁾ Ich führe nur solche Stellen an, wo das Possessivum mit einem unmittelbar vorausgehenden Worte attributiv verbunden ist, übergehe also die Fälle, wo zwischen Nomen und Possessivum ein anderes Wort, *metri causa*, eingeschaltet worden ist, obgleich diese ebensowenig wie jene für die Enklisis sprechen. Die ersteren Fälle sind für die Beurteilung der Frage hinreichend, denn wenn überhaupt das Possessivum enklitischer Natur war, muss es in dieser Stellung enklitisch gewesen sein. Die Fälle, wo ein mehrsilbiges Wort vor einem mit dem nachfolgenden Worte zusammengehörenden Possessivum Ultimabetonung hat (sie sind nicht viele) können mit der Enklisis nichts zu schaffen haben. Ein *uidés tuóm peccatum* (Phorm. 958) kann mit einem *patrém tuóm uidisti* nicht verglichen werden: da *tuom* zum folgenden Worte gehört, kann es nicht gern mit dem vorausgehenden eine Wortgruppe bilden. Uebrigens hat auch in diesem Falle, wenn ein spondeisches oder anapästisches Wort vorausgeht, das Possessivum seine natürliche Betonung (ex. gr. *posco túam sororem* Trin. 499), aber auf solche Fälle will ich mich nicht berufen. Nur wenn die Anfangssilbe des folgenden Wortes betont ist, wird in diesem Falle die Ultima des vor dem Possessivum stehenden Wortes aus metrischen Gründen betont (ex. gr. *proptér meos móres* Hec. 578).

Ultimabetonung anapästischer¹⁾ Wörter vor dem Possessivum findet sich bei tonloser Anfangssilbe des auf das Pronomen folgenden Wortes in den aufgezählten Stücken *As.* 492 *Meritō meō, neque me ūlter est* — — und *Amph.* 741 *Vae capiti tuō. Tūa istuc* — —. Was speciell diese letztere Phrase betrifft, hebt Lindsay hervor (*»Captiui«* p. 369), dass sie bei Plautus immer mit dieser Betonung vorkommt, und will natürlich damit sagen, dass diese Wortverbindung immer so ausgesprochen worden ist. Aber die plautinische Betonung dieser Wendung braucht nur zu zeigen, dass Plautus Bedenken getragen hat, das ohne Zweifel sehr stark emphatische *uae* in die Senkung zu stellen, und dann war mit Beibehaltung dieser Wortfolge keine andere Betonung möglich. Es lässt sich sehr wohl denken, dass diese drei Wörter in der Aussprache nach dem Dreisilbengesetze accentuiert wurden, das erste stärker, die folgenden schwächer: *uāe cāpiti tūo*, aber diese Betonung im Verse zu behalten war natürlich unmöglich (dasselbe gilt von dem bekannten *uāē miserō mihī*). Aus Terentius kann ich von Enklisis nach anapästischen Wörtern kein Beispiel anführen; nach Spondeen findet sie sich *Andr.* 609 *sēruon fortunās meās me* — —²⁾ und *Ad.* 107 — — *ēt tu illūm tuōm, si essēs homo*³⁾ (doch kann man in diesem Verse auch an

¹⁾ Den zwei Beispielen von Enklisis nach spondeischen Worte könnte man vielleicht auch *Rud.* 1341 hinzufügen: *isque in potestātem meām peruenit*. Aber dieser Senar ist sehr schlecht gebaut und kann kaum richtig überliefert sein. Gewöhnlich ist im Senare spondeisches Nomen + zweisilbiges Possessivum, wenn diese Verbindung nicht am Versende vorkommt, so placiert, dass die Cäsur die beiden Wörter von einander trennt: und so möchte man auch hier erwarten: *isque in potestātem meām ∪ ∟ peruenit*.

²⁾ Dass an dieser Stelle und *As.* 610 *uitām meām tibi* die Oxytonesis des Possessivums durch die »Enklisis« des folgenden persönlichen Pronomens bewirkt ist, glaube ich durchaus nicht. Vergl. *sutēlas tūas te* (*Capt.* 692), *inimicos meos me* (*Pseud.* 763), *officium meūm me* (*Trin.* 174), *sēruos meūs mihī* (*Bacch.* 391), *telo suo sibi* (*Amph.* 269).

³⁾ Natürlich kommt sowohl bei Plautus als Terentius am Ende der iambischen Halbverse oft ein *aninō meo, fratrem tuom* etc. vor, aber an dieser Stelle beweisen solche Betonungen nicht mehr, als wenn sie am Versende gestanden hätten: es war hier nicht möglich die natürliche Betonung der beiden Wörter zu behalten. Vergl. die Behandlung von spondeischem Worte + Possessivum in der Mitte der *trochäischen* Langverse, wo

Hiatus denken: *ét tu|illum tíom si esses homo*, eine Betonung, die mir natürlicher als die erstere zu sein scheint, da *tuom* in diesem Zusammenhange emphatisch ist. Dass der Hiatus in der Senarcäsur unstatthaft sei, hat noch niemand beweisen können, und es wird gewiss keine leichte Sache sein, den entscheidenden Beweis für die Richtigkeit dieser Auffassung zu liefern. Sonst finden wir, wenn es das Metrum gestattet, d. h. wenn auf das Possessivum keine betonte Silbe folgt, bei Plautus und Terentius nur selbständige Betonung des Pronomens. Nach *Spondeen* lassen sich diese Stellen anführen: *Amph.* 126 *amanti méo*, 931 *arbitratu túo*, 269 *telo súo*, 305 *nomen méum*, 1016 *corpus súom*, 1033 *cruciatu, túo* (285 *istis tíis pro dictis*); *As.* 72 *gnatum súom*, 85 *uxor túa*; *Aul.* 98 *aedis méas*, 659 *socienno túo*, 608 *aurum méum*; *Bacch.* 585 *uiris túas*, 94 *sorori méae*, 453 *gnati tíi*, 391 *seruos méus*, 467 *sodalem méum*, 55 *inlectum tíom*, 642 *erum maiorem méum* (475 *beneuolenti súo sodali*); *Capt.* 907 *praefectura méa*, 958 *fortunae túae*, 692 *sutelas túas*, 740 *uitae méae*, 518 *uitae méae*, 144 *gnatus túos*; *Cas.* 299 *suffragatores túos*, 477 *sodalem méum*, 581 *sodalis túos*; *Merc.* 289 *benignitatem túam*, 363 *rebus méis*, 208 *matri méae*, 766 *uxorem síum*, 809 *alumnus túos*, 997 *delictis túis*; *Pseud.* 347 *amicam túam*¹⁾ 552 *ludos túos*, 763 *inimicos méos*, 1181 *uaginam túam*, 1193 *calator méus*, 584 (inimicum) *communem méum*; *Rud.* 742 *ciuis túas*, 1046 *uxor méa*, 1130 *cistellam túam*, 1174 *mater túa*; *Trin.* 57 *uitae túae*, 883 *nomen tíom*, 648 *amorem tíom*; *Andr.* 242 *gnatam síam*; *Heaut.* 280 *uitam síam* (332 *istuc tíom consilium*), 875 *adiutor méus*, 1027 *parentis méos* (783 *istaec túa*); *Eun.* 130 *mater méa*, 700 *fratrem méum*; *Phorm.* 35 *amicus summus méus*, 380 *amicum tíom*, 384 *sobrinum*

die Trochäische Hauptcäsur die Beibehaltung der normalen Betonung nicht verhinderte.

¹⁾ Der Vers lautet: *Quid ego ex te audio? Amicam tuam esse factam argentam.* Wer den Hiatus in diesem Verse für »prosodisch« hält, muss messen: — audió. Amicám tuam ésse — --; aber ausser dass die Kürzung eines langen Vokals unter dem Ictus an sich ziemlich unwahrscheinlich ist, spricht hier gegen dieselbe sowohl die Pause als der Umstand, dass Plautus sonst in der Mitte des trochäischen Septenars das spondeische Nomen am Ende des ersten, das iambische Possessivum am Anfange des zweiten Halbverses zu setzen pflegt.

tuum, 466 *uitam tuam*, 746 *uxor mea*, 835 *partis tuas*; *Hec.* 583 *amori tuo*, 812 *gnatae siae*, 859 *aduentus tuos*. Nach einem anapästischen¹⁾ Nomen steht das Possessivum mit Paenultima-betonung: *As.* 141 *animum meum*, 156 *animus tuos*; *Aul.* 827 *animum tuum*; *Bacch.* 528 *animus meus*; *Capt.* 290 *genio suo*; *Merc.* 840 *animo tuo*; *Phorm.* 849 *odio tuo*, 872 *patruos tuos*; *Hec.* 534 *animi tui*, 785 *animus meus*²⁾.

Die Fälle der Betonung *fratrem meum uidebam* oder *animó meó pergratumst* sind also als Ausnahmen zu bezeichnen, und die Betonung *fratrem meum uidebam*, *ánimo méo pergratumst* muss als die im Inneren des Verses regelmässige betrachtet werden³⁾. Dagegen lässt es sich nicht bestreiten, dass *im ganzen*, d. h. wenn man auch die Versschlüsse mitrechnet, die Stellen, wo diese letztere Betonung vorkommt, im Vergleich mit den Fällen von *fratrem meum*, *animó meo* etc. ziemlich selten sind⁴⁾; und man-

¹⁾ Als spondeische und anapästische sind bei dieser Aufzählung auch solche an sich trochäische und tribrachische Wortformen bezeichnet worden, deren Ultima vor dem Konsonant des folgenden Possessivums durch Position lang wird.

²⁾ Trochäisches oder tribrachisches Nomen + iambisches oder pyrrhichisches Possessivum ist als iambischer Versausgang unmöglich. Im Inneren des Verses habe ich in den oben genannten Stücken folgende Beispiele von selbständiger Betonung des Possessivums nach solchen Wörtern gefunden: *Anph.* 816 *facta tua*, 1066 *terrore méo*; *Aul.* 700 *capite méo*; *Bacch.* 717 *amica tua*; *Merc.* 157 *uerba tua*; *Pseud.* 497 *peccata mea*; *Rud.* 765 *capite tuo* (*Trin.* 329 *omne meumst autem tuum*); *Heant.* 230 *amore méo* (841 *inuenta mea quoi dem bona*); *Phorm.* 1020 *facta tua*; *Hec.* 761 *lingua tua*. Von Betonungen wie *Most.* 211 *capite tuo quód* oder *Ad.* 139 *isté tuos ipse*, welche übrigens sehr selten sind, gilt natürlich dasselbe, was von dem Falle *fratrem meum uldi* gesagt ist. An »Enklisis« ist hier ebensowenig zu denken als e. g. *As.* 773 *illú minus aut* oder *Stich.* 62 *quicqué loco nisi*.

³⁾ Natürlich muss das Possessivum, wenn es *emphatisch* war und nach dem Nomen stand, immer betont gewesen sein: man hat gewiss immer gesagt *fratrem meum*, non *tuum*. Aber die oben angeführten Beispiele, in welchen das Pronomen so gut wie immer *unemphatisch* ist, zeigen, dass auch in diesem letzteren Falle Enklisis im Inneren des Verses nach Spondeen und Anapästen vermieden ist.

⁴⁾ Schon in drei von den hier untersuchten plautinischen Stücken finden sich mehrere Fälle von der Betonung *fratrem meum* am Versende als es in allen zehn Stücken Stellen mit der Betonung *fratrem meum* giebt.

cher wird wohl auch die Einwendung machen wollen, das dieses Verhältnis gegen die Wahrscheinlichkeit der von mir verfochtenen Ansicht sprechen muss. Ich gebe gern zu, dass, wenn es nur auf die Anzahl der betreffenden Fälle ankäme, diese Einwendung befugt sein könnte und dass man in diesem Falle das Recht haben würde, den Tonanschluss des Possessivums nach spondeischen und anapästischen Wörtern als eine in der Sprache ganz gewöhnliche Erscheinung, die selbständige Betonung dagegen als weniger gebräuchlich anzusehen. Dass man aber immer *fratrém meum* etc. gesprochen habe und dass also die Betonung *fratrém méum* ausschliesslich dem Zwange des Metrums ihre Existenz verdanke, würde wohl auch nicht der eifrigste Anhänger der Wortgruppentheorie behaupten wollen. Er würde ja in diesem Falle genötigt sein, jeden Fall von der Betonung *fratrém méum*, *mater méa* für eine Verletzung des bekannten Gesetzes zu halten, nach welchem der Ictus von der Paenultima einer kretischen oder daktylischen Wortes oder Wortendes ausgeschlossen ist: *fratrém méum* würde sich also zu *fratrém meum* verhalten wie z. B. ein *cognouéram* zu *cognoueram*. Eine solche Auffassung verbietet sich von selbst, und die oben angeführten Beispiele zeigen wenigstens, dass die Betonung *fratrém méum* auch in der ungebundenen Rede existiert haben muss. Die Frage ist nur, ob man glauben soll, dass neben dieser Betonung auch die andere, *fratrém meum*, üblich gewesen ist, und ob man, nach der Proportion der bezüglichen Stellen urteilend, diese Betonung für gewöhnlicher als jene zu halten das Recht hat. Hier komme ich zu der Behauptung zurück, die ich schon gemacht habe, dass es viel weniger auf die Anzahl der Betonungsfälle *fratrém meum* ankommt als auf den Platz, welche sie im Verse einnehmen. Ich glaube gezeigt zu haben, dass, wenn ein *fratrém tuom* am Versende wie ein *cognoueram* zu beurteilen wäre, auch ein Versausgang wie *patér meus* in accentueller Hinsicht die Geltung eines *moraberis* haben müsste und also unbedingt erlaubt wäre; dass es sich aber eben dadurch, dass iambisches Nomen + Possessivum am Versende principiell gemieden wird, ganz unzweideutig herausstellt, dass iambisches oder pyrrhichisches Possessivum mit einem unmittel-

bar vorausgehenden iambischen Nomen keine wie ein einziges doppeliambisches Wort behandelte Wortgruppe gebildet haben kann; dass man, wenn *patér meus* keine Wortgruppe ist, kein Recht hat, *fratrém tuom* oder *animó meo* als Worteinheit zu betrachten und dass also diese letztere Betonung eine rein metrische sein muss, die in den für die spondeischen und anapästischen Wörter eigentümlichen Tonverhältnissen ihre Entschuldigung fand, während sie bei den iambischen Wörtern, wo die Tonverhältnisse sich anders gestalteten, als anstössig vermieden wurde. Wer dies überzeugend findet, wird sich von der überwiegenden Mehrzahl der Betonungen *fratrém meum*, *animó meo* nicht imponieren lassen. Sie finden sich ja, wie wir gesehen haben, fast immer am Ende des Verses oder des iambischen Halbverses und dokumentieren sich also als metrische Betonungen derselben Art wie z. B. *rectá domum* (Cas. 43), *norúnt, scio* (Cas. 15), *sebúm senex* (Capt. 281), *euenit manu* (Capt. 246), *praesensit prius* (Pseud. 408), *hominém cito* (Pseud. 389) etc., wo wohl keiner an Enklisis denken möchte. Aber da, wo Plautus im Verse die natürliche Betonung des Nomens und Possessivums beibehalten kann, wird sie auch so gut wie immer beibehalten, und das beweist mehr als alle Versschlüsse, wäre auch ihre Zahl noch grösser als sie ist. In der That ist es eine ganz natürliche Sache, dass im Verse viel öfter *fratrém meum*, *animó meo* als *fratrem méum*, *animo méo* betont wird. Man bedenke nur, 1) dass die Betonung *fratrém meum* für Plautus als am Versende zulässig galt, 2) dass Plautus den Vers gern mit einem im Satze schwach betontem Worte endigt, und dass ihm also das Possessivum gerade am Versende sehr gut passen musste, 3) dass er die Betonung *fratrém meum* immer am Versende verwenden konnte, während ein *fratrem méum* nur bei unbetonter Anfangssilbe des folgenden Wortes im Verse möglich war und 4) dass er im Inneren des Verses auch den Ausweg hatte, das Possessivum vor dem Nomen stehen zu lassen wenn er aus dem einen oder anderen Grund dies vorziehen möchte. Unter diesen Verhältnissen darf man sich über die Thatsache nicht wundern, dass die Betonung *fratrém meum* viel öfter als *fratrem méum* im Verse vorkommt. Es gilt nur, wenn man die Zahlen der resp. Betonungsfälle mit einander

vergleichen will, die eben angeführten Umstände nicht zu vergessen. Es sind nur die im Inneren des Verses vorkommenden Fälle von selbständiger und »enklitischer« Betonung des Possessivums, die bei dieser Vergleichung in Betracht kommen können; alle am Versende befindlichen Fälle der letzteren Art müssen aus der Rechnung gelassen werden. Wer dies tut, wird leicht finden, dass Plautus *fratrem méum*, *animo méo*, nicht *fratrém meum*, *animúm meum* als die normale Betonung angesehen hat.

Bei der Aufrechnung der Stellen, wo im Inneren des Verses das Possessivum unmittelbar auf ein spondeisches oder anapästisches Nomen folgt, habe ich nur die Fälle angeführt, wo das auf das Pronomen folgende Wort mit unbetonter Silbe anfängt; die Fälle der Betonung *fratrém meum uidi*, *animó meo grátumst* habe ich mit Absicht ausser Acht gelassen und dies damit motiviert, dass sie für die Enklisis nicht beweisend sein können, da hier nur eine Betonung möglich war. Vielleicht wird man doch einwenden wollen, dass diese Stellen sich nicht so leicht erledigen lassen und dass man mit der Möglichkeit rechnen muss, dass hier eine wirkliche Enklisis vorliegen kann. Wer in diesem Falle an eine ausschliesslich metrische Betonung nicht glaubt, mag, wenn er kann, auf die folgende Frage antworten: wenn z. B. *Phorm.* 548 *ab oculis meis illum* oder 563 *operá mea uóbis* Enklisis vorhanden ist, d. h. wenn die Verbindungen *oculis meis* und *operá mea* von Terentius als Wörter der Form *reputauerant* betrachtet worden sind, woher kommt es dann, dass er, der nimmer ein *reputauerant omnes* in Verse hätte schreiben können, doch *oculis meis illum* und *operá mea uóbis* schreibt und also hier ein Gesetz verletzt, das er sonst aufs gewissenhafteste zu beobachten pflegt? Ich glaube, dass es schwierig genug sein wird, in diesem Falle die Annahme von Enklisis mit der Verstechnik des Dichters, wie sie uns aus der sonstigen Behandlung kretischer oder kretisch ausgehender Wörter bekannt ist, zu vereinigen. Wenn die zwei betreffenden Wörter die Geltung eines einzigen Wortes gehabt hätten, hätten sie wohl auch im Verse als ein solches behandelt werden müssen; und weit entfernt die Enklisistheorie zu bestätigen, zeigen Stellen wie die eben

angeführten vielmehr, dass es mit der angeblichen Worteinheit ziemlich schlecht bestellt ist.¹⁾

Dass die Betonungen *patrēm meum*, *malō suo* etc. durch Enklisis nicht entstanden sein können, zeigt das absichtliche Vermeiden derselben am Versende; und wo sie sich im Inneren des Verses finden, muss man sie demnach aus metrischen Verhältnissen erklären. Ganz gewiss hat Lindsay Recht, wenn er sagt:²⁾ »His (Plautus') greatest difficulty must, of course, have been with iambus-words«, und obgleich ihm verschiedene Auswege zu Gebote standen, dieser Schwierigkeit zu entgehen, Auswege, von denen er (wie auch Terentius) einen sehr geschickten Gebrauch gemacht hat, muss man sich doch nicht wundern, diese Wörter ziemlich oft mit einer gewissen Freiheit im Verse behandelt zu finden. Jede im Verse vorkommende Oxytonierung eines iambischen Wortes für eine metrische Freiheit zu halten ist gewiss unrichtig: der Satzaccent hat ohne Zweifel diese Wirkung auch in der ungebundenen Rede unter gewissen Umständen verursachen können, und ich werde in dem folgenden einen Fall anführen, wo die Ultimabetonung eines iambischen Possessivums m. E. als die in solcher Stellung übliche Accentuierung zu fassen ist. Aber zuweilen ist nicht immer, und in vielen Fällen werden, wie ich glaube, die Bemühungen diese Betonung aus dem Satsaccent zu erklären fruchtlos sein. Speziell muss sich die von Lindsay hervorgehobene Schwierigkeit geltend gemacht haben, wenn es galt zwei unmittelbar auf einander folgende iambische Wörter in das Versschema einzupassen. Eine konstante Betonung ist in diesem Falle nicht zu erwarten; vielmehr sind alle die Betonungsmöglichkeiten, welche das Metrum bei dieser

¹⁾ Wenn es sich um die zweisilbigen Formen des Possessivums handelt, kann man natürlich an Synzesis denken um auf diese Weise der oben hervorgehobenen Schwierigkeit zu entgehen. M. E. findet hier keine Synzesis statt; aber auch wer die entgegengesetzte Meinung hegt, wird doch in einem Falle wie *reddām tibi nūm̄mos* von diesem Ausweg keinen Gebrauch machen können. Auch die persönlichen Pronomina sollen ja mit einem vorausgehenden spondeischen oder anapästischen Worte zu einem Wortkörper verschmelzen können, und doch kommen Betonungen wie diese nicht so selten vor.

²⁾ »Captivi« p. 361.

Wortkombination gestattet, von Plautus in Anspruch genommen worden, wenn es sich auch konstatieren lässt, dass er einige dieser Möglichkeiten den anderen vorzieht. Dies gilt natürlich auch von der Wortfolge: jambisches (pyrrhichisches) Nomen + iambisches (pyrrhichisches) Possessivum

Vier verschiedene Betonungen dieser Verbindung können im Verse vorkommen: *éruſ mèus*, *eruš méus*, *éruſ meús*, *eruš meus*, aber das Metrum liess natürlich nicht immer dem Dichter die Wahl. In einem Falle wie z. B. *eruš meos cōdidit*, wo das auf das Possessivum folgende Wort mit betonter Silbe anfängt, musste er entweder *eruš meos cōdidit* schreiben oder, was er nicht besonders liebte, einen fallenden Proceleusmaticus bilden, und wenn diese drei Wörter mit bewahrter Reihenfolge am Anfang eines Verses stehen sollten, war in einem iambischen Verse nur die erstere, in einem trochäischen nur die letztere Betonung möglich. Wenn dagegen die erste Silbe des folgenden Wortes nicht betont war, konnte er mit etwas grösserer Freiheit verfahren: *éruſ meús représsit*, *eruš méus représsit*, *eruš meus représsit*. Es liegt sehr nahe anzunehmen, dass in der gewöhnlichen Rede zwei unmittelbar auf einander folgende iambische Wörter die Betonung eines Proceleusmaticus' hatten, der steigend oder fallend war, je nachdem das eine oder das andere der Wörter den Hauptton hatte. Bei nachgestelltem, unemphatischem Possessivum scheint hier der fallende Proceleusmaticus als die natürlichste Betonung: *éruſ mèus*. Aber diesen konnte Plautus nur, wenn die Anfangssilbe des folgenden Wortes betont war, im Verse brauchen und er scheint übrigens nicht ohne Grund gegen den Gebrauch dieses Versfusses überhaupt ein gewisses Bedenken getragen zu haben. Die Beispiele dieser Betonung sind auch deshalb sehr spärlich (*Mil.* 996 *éra mèa*, *Pseud.* 381 *hómo mèus*(?), *Persa* 514 *éruſ tiòs*(?), vielleicht auch *Capt.* 1021 *páter mèus*; es lässt sich denken, dass hier nicht der erste, sondern der zweite Halbvers in Unordnung ist ¹⁾). Von den anderen Betonungen kommen alle drei vor: wir finden z.

¹⁾ Die von Lepperman (*De correptione uocabulorum iambicorum, quae apud Plautum in senariis atque septenariis iambicis et trochaicis inueniuntur*, Monasterii Guestf. MDCCCXC, p. 50), vorgeschlagene Skansion: *Séd dic, óro, páter meús tun és? egó sum, gnáte mi* ist kaum zu empfehlen.

B. *Men.* 1026 *erím tuóm*, *Pseud.* 1283, *erum méum*, *Pseud.* 996 *erús méús*, *Bacch.* 872 *erús tíos*, *Rud.* 737 *erás tuás*, *Truc.* 800 *érae me(úe)áe*, *Aul.* 603 *érus méús*, *Pseud.* 660 *érus tuós*. Ich habe mit diesen Beispielen keine vollständige Aufzählung aller hiehergehörigen Fälle beabsichtigt; ich habe nur zeigen wollen, dass Plautus, wenn auf ein iambisches Nomen ein iambisches Possessivum im Verse folgt, keine feste Betonung hat, d. b. er sieht in dieser Verbindung keine Wortgruppe sondern zwei Wörter, die er, den jedesmaligen Forderungen des Metrums entsprechend, in verschiedener Weise accentuiert. Es ist wahr, dass er immer, so viel ich weiss, *patri meo*, *patrém meum* betont, aber das kann sehr wohl seinen Grund darin haben, dass er nicht gern nach Muta + Liquida die Endsilbe eines iambischen Wortes verkürzt, und um diese Kürzung zu vermeiden die zweimal wiederholte Oxytonierung vorgezogen hat (*páter méús* ist ja *Amph.* 104 überliefert). Wenn *patri meo*, *patrém meum* konstant betonte Wortgruppen gewesen wären, hätte man wohl auch erwarten können, dass die Betonung der übrigen Verbindungen von ganz derselben Form und Art dieselbe gewesen wäre, also immer *crím meum*, *eró meo* etc., aber dies ist ja nicht der Fall. Und wenn überhaupt die iambischen und pyrrhichischen Formen solcher Wörter, die Lindsay als enklitisch bezeichnet mit einem vorausgehenden iambischen Worte eine Worteinheit mit der Betonung $\bar{\cup}\bar{\cup}$ zu bilden im Stand wären, würden wohl derartige Kombinationen wie am Versende so auch im Inneren des Verses häufiger sein als es der Fall ist. Es ist aber eine Tatsache, dass auch wenn das zweite Wort »enklitisch« ist (*fui*, *mihi* etc.), von den drei Betonungen $\bar{\cup}\bar{\cup}\bar{\cup}$, $\bar{\cup}\bar{\cup}\bar{\cup}$, $\bar{\cup}\bar{\cup}\bar{\cup}$ die letzte die bei weitem seltenste ist, während in den meisten Fällen die zwei anderen bei unbetonter Anfangssilbe des folgenden Wortes gebraucht werden, je nachdem die Endsilbe des vorausgehenden Wortes oder ein vorausgehendes einsilbiges Wort im Verse betont ist oder nicht: *númmos dábo tibi permultos*, *maxumím dabo tibi thensaurum*, *séd dabo tibi thensaurum*, *sed dábo tibi thensaurum*, aber nicht gern *séd dabó tibi thensaurum*. Bei der Voraussetzung, dass zwei auf einander folgende iambische Wörter mit ihrer natürlichen Paenultima-betonung ausgesprochen wurden und dass dabei das logisch

untergeordnete Wort schwächer als das andere betont war, muss, da Plautus aus rhythmischen Gründen den fallenden Proceleusmaticus vermied, von den übrigen im Verse möglichen Betonungsformen der steigende Proceleusmaticus als diejenige angesehen werden, welche die übliche Aussprache am besten wiedergab. In dem Falle, dass der zweite Iambus den Hauptton hatte, kann man also glauben, dass in diesem Versfusse zwischen Vers- und Wortbetonung keine Kollision stattfand. Trug dagegen der vorausgehende Iambus den Hauptton, musste im Verse die Modifikation eintreten, dass das logisch untergeordnete Wort stärker betont wurde als es sonst der Fall gewesen sein würde und vice versa (e. g. *erus méus, era méa* mit unemphatischem Pronomen.) Aber das war doch erträglich, und bei der Recitation konnte das Anstössige dieser Betonung leicht genug einigermaßen vermindert werden. Auch die Betonung ˘˘˘˘, wobei nur das eine der beiden iambischen Wörter oxytoniert wurde, während das andere seinen natürlichen Accent behielt, hat er, von dem häufigen Vorkommen derselben zu urteilen, für ganz unanständig gehalten; aber die doppelte Oxytonierung hat er so weit als möglich zu vermeiden gesucht. Es mag in diesem Zusammenhange hervorgehoben werden, dass bei der Betonung ˘˘˘˘ das Possessivum viel häufiger seinen Platz vor dem Nomen hat als nach demselben, und ganz richtig macht Lindsay darauf aufmerksam, dass *méus patrér, méo patrí* die von Plautus bevorzugte Ordnung und Betonung dieser Wörter ist. Vielleicht hängt dies mit der Frage von der Iambenkürzung zusammen. Es lässt sich denken, dass Plautus die Ordnung der beiden Wörter nach der Kürzungsfähigkeit ihrer Endsilben bestimmte, dass also in der Regel dasjenige der beiden Wörter in die Hebung gestellt wurde, dessen Ultima der Kürzung am wenigsten widerstrebte, und der Umstand, dass *méum caput, tío uiro*, nicht *cáput meum, uiro tuo* die regelmässige Wortfolge ist, kann darauf deuten, dass Skutsch das Richtige getroffen hat, wenn er sagt: »Ueber muta cum liquida wirkt das Iambenkürzungsgesetz am seltensten, häufig über einfachen Konsonanten hinweg, am leichtesten wo die Vokale gar nicht getrennt sind.«¹⁾ Es wäre demnach begreiflich, dass Plautus nur

¹⁾ Satura Viadrina, Breslau 1896, p. 135.

patri meo, nicht *pátri meo* schreibt, aber lieber *méo patri*, *méum patrem* in Verse betont.

Bei Terentius kommt iambisches (pyrrhichisches) Nomen + iambisches (pyrrhichisches) Possessivum selten vor. Ausser *era méa* (*Enn.* 834) habe ich nur diese Beispiele finden können: *Heaut.* 402 *patrém tuom uídi*, *Heaut.* 896 *Syrús meus? ne is*, *Hec.* 516 *uiró meo rêspondebo*, *Ad.* 836 *bonaé tuae istaec* (rationes). Hier hat überall das auf das Possessivum folgende Wort betonte Anfangssilbe, und die »Enklisis« ist durch diesen Umstand hervorgerufen.¹⁾ Uebrigens muss auch für diesen Fall dasselbe gelten, was von den Betonungen *operá mea uóbis*, *fratrém tuom uídi* gesagt ist. Sie sprechen entschieden gegen die Enklisistheorie: weder Plautus noch Terentius hätte z. B. *amicior uóbis* schreiben können. Bei der Betonung *تووم* hat Terentius nur vorgestelltes Possessivum: *Andr.* 921 *tuóm malum*, *Heaut.* 259 *méo patri*, *Phorm.* 788 *méi patris*, 795 *méum uirum*, 874 *síom patrem*, 1053 *túo uiro*; *Hec.* 257 *méae domi* (Plautus hat *Ep.* 563 *dómi meae*), 582 *túos pater*, 820 *súo patri*, 865 *méo patri*, *Ad.* 810 *túa bona*.

Ich habe die Hypothese zu widerlegen gesucht, dass die Entstehung der Betonungen *patrér meus*, *fratrér meus*, *operá mea* auf der Enklisis des Pronomens beruhe und dass das ganze Silbenkomplex als *ein* Wort in der Aussprache gegolten habe und dem gemäss häufig als *ein* Wort von den dramatischen Dichtern behandelt worden sei. War denn das uneinphatische possessive Pronomen nicht enklitisch? Ich möchte diese Frage sowohl mit ja als mit nein beantworten. Die Auffassung zu teilen, dass die possessiven Pronomina sich an Wörter jeder Form anschliessen und mit diesen zusammen eine Worteinheit bilden konnten, ist mir nicht möglich, und ich halte *ánimus méus*, *frátrér méus* für die wirkliche, *ánimús meus*, *fratrér meus* für eine nur artificielle Betonung. Aber auch bei jener Betonung kann man das Pronomen als im weiteren Sinne enklitisch bezeichnen, insofern es, wenn es nicht

¹⁾ Die Betonung *fratrém tuom uídi*, *patrém tuom uídi* muss doch weniger anstössig gewesen sein als ein *fratrém tuóm uidebam*, *patrém tuóm uidebam*, weil in jenem Falle nur das Nomen, aber nicht das Possessivum endbetont war.

emphatisch gebraucht wurde, ganz gewiss *schwächer* als das vorausgehende Nomen betont gewesen sein muss (an den Stellen, wo ich es für zweckmässig halte, diese schwächere Betonung hervorzuheben, wird sie durch, bezeichnet); und dass *unter gewissen Umständen* ein wirklicher Tonanschluss des Possessivums stattgefunden haben kann, scheint es mir nicht möglich zu bestreiten, ich glaube nur, dass dieser Tonanschluss nach Wörtern trochäischer, spondeischer, iambischer oder anapästischer Form der lebendigen Sprache fremd gewesen ist. Aber nichts steht der Annahme im Wege, dass, wenn die Form und die davon abhängige Betonung des vorausgehenden Wortes der Entstehung von Enklisis im engeren Sinne des Wortes günstig war, diese auch eingetreten sein kann. Aber dies war, m. E., nur möglich, *wenn dem Possessivum eine Silbe unmittelbar vorausging, welche stärker als die Anfangssilbe des Pronomens betont war*. In diesem Falle muss die Schwierigkeit, die selbständige Betonung des Pronomens in der Aussprache zu erhalten, viel grösser gewesen sein als wenn zwischen der am nächsten vorausgehenden betonten Silbe und der Anfangssilbe des Pronomens sich eine andere, (relativ) unbetonte Silbe befand. Wenn also z. B. auf ein betontes einsilbiges Wort ein unemphatisches Possessivum folgte, war es nur natürlich, dass Tonanschluss eintreten konnte. Ein *uir | mèus* muss, besonders beim Schnellsprechen, sehr leicht in *uir mèus* übergehen haben können ¹⁾ nach »dem allgemeinen rhytmischen Relativitätsgesetze, dass der Starke sich auf die Kosten des Schwächeren geltend macht und sogar oft seinen schwachen Nachbar zwingt, seine Stärke einem Entfernteren abzugeben«. Dagegen kann bei einem *fráter mèus*, *móre mèò*, *ánimus mèus* die Tonsilbe des vorausgehenden Wortes keinen derartigen Zwang auf die betonte Silbe des Pronomens ausgeübt haben. Vielmehr muss der Abstand, welcher diese von jener trennte, zur Erhaltung ihrer eigenen Betonung beigetragen haben. Die Paenultima des Possessivums war in diesem Falle im Verhältnis zu der Tonsilbe

¹⁾ Vergl. Fr. Wulff: Om värsbildning, Lund 1896, p. 40: — »den allmänna rytmiska relativitetslagen, att en stark gör sig gällande på en svagares bekostnad och till och med ofta tvingar sin svage granne att avgiva sin styrka till en avlägsnare».

des vorausgehenden Wortes »rhythmisch wohlgelegen« und konnte durch diesen Umstand selbst betont werden. Auch wenn ein iambisches oder pyrrhichisches Wort dem Possessivum vorausging, fand dasselbe Verhältnis statt: der Abstand von der Tonsilbe des vorausgehenden Wortes muss die Erhaltung der ursprünglichen Betonung des Pronomens erleichtert haben: *éruſ mēus*, *éra mēa*.¹⁾ Grammatische Kategorien können mit der Enklisis nichts zu schaffen gehabt haben. In *uir meus*, *rēs meas* wurde das Pronomen enklitisch, nicht weil es ein Pronomen, sondern weil es ein schwachbetontes Wort war, das unmittelbar auf eine betonte Silbe folgte. Jedes in dem gegebenen Zusammenhange schwachbetontes iambisches und pyrrhichisches (oder auch einsilbiges) Wort, das sich in dieser Stellung befand, muss sehr leicht seinen eigenen Accent verloren haben können, welcher Wortklasse es auch gehört haben mag. Natürlich kamen gewisse Wortklassen, die Pronomina z. B., öfter in diese Lage als andere. Wenn es aber z. B. von Plautus *hūne senem* mehrmals betont wird, halte ich an solchen Stellen *senem* für ebenso »enklitisch« als *meas* in *rēs meas*, obgleich ja *senex* unter den »enklitischen« Wörtern nicht gerechnet wird. Das Monosyllabum ist hier stark, das Nomen schwach betont. Die stärker betonte Silbe muss sich auf die Kosten des unmittelbar folgenden schwächen geltend gemacht haben und *senem* ist so »enklitisch« geworden. Und *Cas. 163 sēd fortſ concrepuit* ist die Enklisis des Nomens als eine ganz natürliche Erscheinung zu halten unter der Voraussetzung, dass auch in der ungebundenen Rede in dieser Phrase die Konjunktion betont war, eine Voraussetzung, die man sehr gut acceptieren kann. Nach einsilbigen, kretischen und auf der ersten Silbe betonten choriambischen Wörtern, tritt diese als legal anzuerkennende Enklisis auf und die Behandlung des Possessivums nach diesen Wörtern will ich zuletzt kurz besprechen.

¹⁾ Auch in Fällen, wo man mit wirklicher Zusammensetzung zu thun hat (*circumdabo*, *supererit* etc.), ist wohl von einem *circum dabo*, *super erit* auszugehen. Betonungen wie *circum dedisti*, *super esse*, welche ganz die eines einzigen Wortes waren, können leicht die Wirkung gehabt haben, dass ein *super erit*, *circum dabo* zu *supererit*, *circumdabo* wurde.

Wenn es z. B. *Cist.* 743 *rém meám* betont wird, ist, nach dem oben gesagten, dies ganz unanstössig. Die Enklisis des Pronomens ist hier als eine natürliche Folge des vorauszusetzenden Betonungs *rém | meám* zu fassen. Ganz gewiss trat in ähnlichen Fällen gewöhnlich Enklisis ein. Aber dass sie immer eintreten musste, ist doch damit nicht gesagt. Es ist leicht sich selbst durch ein Experiment davon zu überzeugen, dass man diese Wörter ohne Schwierigkeit getrennt aussprechen kann, so dass jedes seinen Accent behält, und so muss auch der Römer, wenn es ihm so gefiel, *rés | mèas*, nicht *rés meàs* gesagt haben können. Es ist gar nicht notwendig und auch nicht einmal berechtigt, eine Stelle wie *Merc.* 551 *rei tíae quaerundae conuenit operam dare* das *rei tíae* als eine Verletzung des Gesetzes von der Betonung kretischer Wörter anzusehen. Die Skandierung an der angeführten Stelle repräsentiert nur die Aussprachsstufe *rei | mèae*, wenn auch im Verse das sonst schwächer betonte Wort die stärkere Betonung erhalten hat. Da zwei Betonungsformen dieser Verbindung in dem *sermo cotidianus* sehr wohl nebeneinander existiert haben können, kann man auch annehmen, dass sie beide im Verse reflektiert worden sind. Ich habe oben, p. 201, gesagt, dass ein dem folgende Worte gehörendes Possessivum mit dem vorausgehenden keine »Wortgruppe« bilden kann. Den Begriff Wortgruppe verwendete ich natürlich an dieser Stelle in der Bedeutung einer aus zwei logisch eng zusammengehörenden und durch die Accentuierung auch als eine äussere Einheit hervortretenden Wörtern bestehenden Verbindung. Bei einem *patér meus* könnte man an eine solche Wortgruppe denken, obgleich sie, wie wir gesehen haben, in der That nicht existiert hat, aber bei einem *uidés tuóm peccatum* kann man die Accentuierung *uidés tuóm* als den Ausdruck einer solchen inneren Zusammengehörigkeit der betreffenden Wörter nicht fassen. Das hindert doch nicht, dass, wenn die Tonverhältnisse des vorausgehenden Wortes dies gestatten, ein äusserer, rein mechanischer Anschluss des Possessivums an das vorausgehende Wort stattfinden kann, auch wenn es logisch dem folgenden gehört und also, streng genommen, nur mit diesem zusammen eine wirkliche »Wortgruppe« bilden kann. Wenn Plautus z. B. *Bacch.* 512 *dé meá pecúnia* mit Ultimabeto-

nung des Possessivums schreibt, ist dies der Fall: *mea* gehört mit *pecunia* zusammen und die normale Aussprache dieser beiden Wörter ist wohl *mèa pecúnia* gewesen. Wenn aber diesem schwachbetonten *mea* ein im Satze stärker betontes *de* vorangestellt wird, kann sich das Pronomen an dieses Wort anschliessen (vergl. *séd foris concrepui*). Aber als ein Wort ist doch die Verbindung *dé mea* gewiss nicht betrachtet worden. Man würde in diesem Falle nicht eine verhältnismässig so beträchtliche Anzahl Stellen haben, wo die Wortfolge: einsilbige Präposition + iambisches Possessivum + auf der Anfangssilbe unbetontes Nomen die Betonung $\text{—, } \underset{\cdot}{\cup}, \underset{\cdot}{\cup}$ zeigt (ex. gr. *Cist.* 744 *ad méam salutem*, *Bacch.* 566 *ex túo magistro*, *Andr.* 975 *in túis secundis*, *Heaut.* 216 *ex súa lubidine* etc.) Solche Fälle sind nicht einem *obscuro* etc. gleichzustellen; sie reflektieren nur die neben der enklitischen ohne Zweifel existierende *getrennte* Aussprache der Wörter: *in* | *túis secúndis*, *ex* | *súa lubidine* u. s. w.¹⁾ Diese Aussprache haben wir auch bei der Betonung $\text{—, } \underset{\cdot}{\cup}, \underset{\cdot}{\cup}$ (e. g. *Eun.* 231 *cúm meo decrepito*) zu erkennen. Hier wäre keine Kürzung möglich gewesen, wenn nicht das iambische Wort einen Nebenton auf der Paenultima gehabt hätte, also: *cúm* | *mèo decrepito*. Die Betonung *cúm meò* | *decrepito* würde die pyrrhische Aussprache des Iambus²⁾ verhindert haben, denn auf einer zukürzenden Silbe darf kein Ton ruhen, wenn es auch nur ein Nebenton wäre.

Die *kretischen* Wörter hatten auf der Ultima einen starken Nebenton, und wenn auf ein solches Wort ein im Satze schwachbetontes iambisches oder pyrrhisches Wort folgte, war Enklisis möglich und hat auch gewiss oft stattgefunden. Betonungen wie *filiám tuám*, *dexterám tuám* sind ganz legal. Aber es ist ein

¹⁾ Ueber die Behandlung der Verbindung Monosyllabum + iambisches (pyrrhisches) Wort im Verse hat *Radford* in mehreren Aufsätzen gehandelt (siehe vor allem *Am. Journal of Philology* vol. XXV 2, 3, 4). Ich hoffe mich bald anderswo mit seiner Besprechung dieser Frage beschäftigen zu können. Hier will ich nur gegen seine Ansicht opponieren, dass die meisten Fälle der Betonung $\text{—, } \underset{\cdot}{\cup}, \underset{\cdot}{\cup}$ als Verletzungen des von der Accentuierung kretischer und daktylischer Wörter geltenden Gesetzes anzusehen seien.

sehr beachtungswerter Umstand, dass sich vor einem den Vers schliessenden iambisches Wort in der Regel kein Kretiker findet: *filiū tuom* ist, wie es Luchs dargethan hat, am Versende verpönt. Dies zeigt, dass ein *filiū meum*, trotz des ganz natürlichen Tonanschlusses des Pronomens, doch nicht als *ein* Wort angesehen worden ist: Plautus liebte als vorletzten Fuss vor dem schliessenden Iambus ebensowenig einen iambischen Wortausgang als ein iambisches Wort ¹⁾. Da aber Lindsay bei der Erwähnung dieser Thatsache als Beispiel eines fehlerhaften Verschlusses ein *habuit filiās tuas* statt *filiās habuit tuas* anführt (*»Captiui«* p. 67), merkt er nicht, dass dies von ihm inkonsequent ist. Ein *filiās tuas* muss ja nach seiner Auffassung von *patēr meus*, *uxōr mea* etc. als *ein* Wort von Plautus betrachtet worden sein und also am Versende ebenso richtig sein wie ein *pulcritūdinem* (wie *Mil.* 1172) oder *audiēntiam* *Poen.* 11). Und doch hat Plautus nicht so geschrieben. Es lassen sich mehrere ganz sichere Stellen anführen, wo er die Kombination: kretisches Wort + iambisches Possessivum am Versende mit Absicht vermieden hat, e. g. *As.* 52 *iam filius quod amet meus* statt *iam quod amet filius meus*, *Aul.* 794 *filiae fateor tuae* statt *fateor filiae tuae*, *Persa* 567 *gratiam cupient tuam* statt *cupient gratiam tuam*, *Cas.* 116 *in nuptiis miserum meis* statt *miserum in nuptiis meis* etc. Es geht aus solchen Stellen unzweideutig hervor, dass Tonanschluss nicht dasselbe als Worteinheit ist. Wie *filiūs meus* zeigt auch z. B. *Glyceriū mea* (*Andr.* 969) oder *officiū tuom* (*Merc.* 522) einen ganz normalen Tonausschluss des Pronomens. Die choriambischen Wörter haben bei den Dramatikern zwei Beto-

¹⁾ Freilich hat Plautus nicht unter allen Umständen einen iambischen Wortausgang vor dem schliessenden Iambus gemieden: er scheut sich nicht vor einem *reueniunt domum* oder *sed animo tuo*. Aber die Betonungsverhältnisse waren hier solche, dass er eine Ausnahme von der sonst befolgten Regel machen konnte. Ein *reueniunt* oder *sed animo* stand hinsichtlich der Betonung einem *conueniunt*, *hōc animo* so nahe, dass man sich nicht verwundern darf, wenn er den ersteren Fall dem letzteren in der Behandlung gleichstellte. Er gestattet iambischen Wortausgang vor einem den Vers schliessenden Iambus in dem Falle, dass wenn, statt der am nächsten vorausgehenden kursen ictustragenden Silbe, eine lange Silbe stände, der vorletzte Fuss anapästisch sein würde.

nungen: man findet sowohl *officiũm* als *officium*. Die erstere ist doch bei Wörtern dieser Form weniger häufig, während sie, wenn, die erste Silbe des Wortes kurz ist, in den meisten Fällen vorkommt (*mũlierẽm fũciliũs* etc.) ¹⁾. Dass diese Betonungsformen alle beide in der lebendigen Sprache existierten, hat man keinen Grund zu bezweifeln, und es lässt sich sehr wohl denken, dass die jedesmalige Betonung von der Stellung des Wortes im Satze abhängig war. Folgte auf ein solches Wort ein unemphatisches Possessivum, muss ganz natürlich auch die Accentuierung dieses letzteren mit derjenigen des vorausgehenden Wortes variiert haben: hatte dieses den Ton auf der Antepaenultima, war die Stellung des Pronomens ganz dieselbe als nach einem anapästischen Worte, und es behielt in diesem Falle seine eigene Betonung; lag dagegen der Hauptton auf der ersten Silbe des choriambischen Wortes, wurde die Ultima von einem ebenso starken Nebenton wie die eines Kretischen Wortes getroffen, und dies ermöglichte den Tonanschluss des folgenden schwach betonten Pronomens. *Officium meũm* ist mit *ánimum meũm*, *officiũm meũm* mit *uĩr meus* oder *filiũs meus* zu vergleichen.

Wie aus dem oben gesagten hervorgeht, bin ich weit entfernt, die Enklisis des lateinischen Possessivum verleugnen zu wollen. Im Gegenteil glaube ich, dass sie sehr oft vorgekommen sein muss, aber immer als eine natürliche Folge gewisser äusseren Bedingungen, welche, wenn das dem Possessivum unmittelbar vorausgehende Wort spondeisch, trochäisch, iambisch oder anapästisch war, nicht vorhanden waren. Was in dieser Hinsicht von dem Possessivum gilt, muss auch von den anderen angeblich enklitischen Wörtern gelten: dieselben Gründe, welche gegen die Auffassung von *patẽr meus*, *uxór mea*, *animó meo* als durch Enklisis entstandenen Wortgruppen spricht, nötigen mich auch ein *uxór fuit*, *dabás mihi*, *operám dabat* etc. als metrische Betonungen anzusehen ²⁾. Und was von den zweisilbigen »enklitischen«

¹⁾ Vergl. Ahlberg: *Studia de accentu lat.* pag. 62, 63.

²⁾ Ahlberg hat betreffs der Enklisis nach spondeischen Wörtern eine Art Kompromisse versucht (Vergl. *Studia de accentu latino* pp. 31, 32). Er gibt zu, dass nach diesen Wörtern Enklisis nur am Versende konstant ist, will aber die verschiedene Behandlung am Versende und im

Wortformen gesagt worden ist, lässt sich auch von den einsilbigen sagen; wie jene, können auch diese nur in dem Falle enklitisch gewesen sein, dass die Form des vorausgehenden Wortes Tonanschluss erleichterte. Auszunehmen sind nur die Partikeln *que*, *ue* und *ne*, die keine selbständige Existenz hatten und dem vorausgehenden Worte immer angehängt wurden.

Inneren des Verses dadurch erklären, dass ein Vers wie ein Satz zu betrachten sei und dass am Ende des Satzes Enklisis immer stattgefunden habe, während sie im Inneren desselben nicht notwendig gewesen sei (zwar wird dies nur ausdrücklich von dem Possessivum gesagt, aber muss doch auch von den übrigen »enklitischen« Wörtern gemeint sein). Aber wie will er mit dieser Annahme Stellen wie *Amph.* 816 *facta tua: ex me*, *Capt.* 203 *cum caténis sumus*. *At pigeat, Ad.* 291 *sólae sumus*. *Geta autem, Ad.* 954 *attenti sumus: hanc maculam* vereinigen?

Skärkindsstenens runinskrift

af

Julius Swenning.

Runinskriften på Skärkindsstenen (enl. Noreen, Aisl. gr.³ s. 342 från 6:te årh.) har af Bugge 'med Bestemthed' lästs såsom *skīpaleubar*, medan Brate snarast trott sig böra läsa *skīpaleuwar* (Se Ark. VIII s. 23 not 2). Bugge har (Ark. VIII s. 23) uppfattat *skīpaleubar* som stående för **skinpaleubar*, hvilket skulle gifvit ett litterärt **Skinnljúfr*. Denna tolkning af inskriften har accepterats af Noreen i Aisl. gr.³ a. st. Noreen har således: Urn. *ski[n]paleubar* Aisl. **Skinnljúfr* (mannsname, 'mit feiner haut') Uebers. *Skinnljúfr* (ruht hier).

Från formell synpunkt kan ingenting invändas mot anförda uppfattning af inskriften på Skärkindsstenen, såvida man nämligen ej vill anse supplerandet af *n* framför *p* såsom betänkligt. Och därtill torde man ej ha tillräckliga skäl. Ty om också något annat fall ej kan uppvisas, där *n* utelämnats framför *p* i en äldre runinskrift, kan man helt visst tryggt antaga ett sådant utelämnande, då *n* framför andra dentala konsonanter ej sällan saknas som t. ex. framför *ð* i *laṭawarījar* (Törviken I), *kunimūṭiu* (Tjurkö), framför *t* i *[a]smut* (Sölvesborg), framför *s* i *asuṣisalas* (Kragehul). — Från betydelsens synpunkt åter kan en invändning mot Bugges tolkning vara berättigad. **Skinnljúfr* 'den skinuljufve, den med den fina huden' stämmer föga med öfriga från urnord. tid kända mansnamn, hvilkas klang plägar vara mera sträf. Snarare kunde ett dylikt epitet väntas tillagdt en

kvinna i öfverensstämmelse med t. ex. det poetiska *skinnbjört* Sant är visserligen, att **Skinnljúfr* kan ha varit öknamn. Men vore det väl troligt, att ett öknamn med en så veklig klang skulle ha inristats som grafskrift åt någon?

Stephens sökte en gång i inskriftens början *skipa*- den urnord. motsvarigheten till det från litteraturen bekanta namnet *Skíði*. Om man finge räkna med en sådan möjlighet, skulle *skipa leuðar* *Skíði* *ljúfr* 'Skide (, som var) ljuf, kär (hvilas här)' närmast vara att jämnställa med Skåångsstenens *haviya aleuðar* *Herenge áliúgr* 'Herenge, der ohne falsch (, ruht hier)' (Se Noreen Aisl. gr.³ s. 342). Som det fht. *Scito* ger vid handen, går emellertid *ð* i *Skíði* tillbaka till germ. *ð*, icke till germ. *p*. Och att antaga en förväxling af *p* och *ð* som på den ett par århundraden yngre Sölvesborgsstenen (*waþ[i]* för **wað[i]*) tillåter väl ej Skärkindsinskriftens ålder.

En annan tolkning af inskriften synes mig däremot möjlig.

Noreen har i Aisl. gr.³ s. 338 tolkat Järsbergsstenens *uðar hite* med *Úfr* **Hite* 'Úfr dem Hitr (setzte den stein)'. Dvs. han har i *uðar* sett ett personnamn *Úfr* (jfr. appellativet *úfr*), icke såsom förut Bugge (Tidskr. f. Phil. o. Pæd. VII s. 238) med åsidosättande af den svårighet, *r* för väntadt *r* erbjöd, prep. **uðar* got. *ufar* fht. *ubar* 'öfver'. *Hite* blir då dativobj., ej prepositionskasus.

Om vi nu återvända till Skärkindsinskriften och dela den *skipale uðar*, så finna vi i det senare ordet *uðar* samma ord som det, hvilket börjar Järsbergsinskriften. Det förra ordet *skipale* har också formen af en dat. sing. Vi ha alltså möjligen äfven i detta fall namnet på den, som rest minnesvården (*uðar*), och namnet på den, för hvilken den rests (*skipale*). Enda skillnaden mellan början af inskriften på Järsbergsstenen och Skärkindsstenens inskrift blir, att ordföljden är motsatt, en skillnad, som ej får inverka på ens uppfattning. Jfr. t. ex. Tjurkö: *helðar kunimutiú warte runor* och Åsum: *ehe ik akar fahi*¹⁾.

Frågan blir då blott, om i *skipale* verkligen kan föreligga

¹⁾ Stenadsstenens *iþyon halar* har af Noreen (Aisl. gr.³ s. 342) alternativt tolkats **Igingo Hallr* 'Der Iginga (setzt) Hallr (den stein)'. Om detta är riktigt, finna vi här en fullständig parallel till *skipale uðar*.

ett namn. Skall skriften anses nöjaktig, är det mig visserligen ej möjligt att anföra något direkt stöd för ett sådant antagande. Men få vi med Bugge antaga att *n* utelämnats i föreliggande fall framför *p*, på samma sätt som bevisligen skett framför andra dentala konsonanter (jfr. *ofvau*), kan jag lyckligtvis genom belägg från annat germanskt fornspråk göra existensen af ett urnord. namn **skinþalar* trolig. Från fht. anför nämligen Förstemann ett ortnamn *Scindalasheim* (Ad. Nam.-b. II), hvars första led tyder på förefintligheten af ett fht. namn **Scindal*, som ju i urnord. språk skulle hetat **skinþalar*, dat. *skinþale*.

I fht. synas namn bildade med *l*-suffix ha varit rikt representerade (Se Förstemann, Ad. Nam.-b. I s. 987 ff.). Möjligen ha de äfven på nord. botten varit talrikare i förlittetär tid än i litterär. Af namn på *-all* från historisk tid må kanske anföras Odensnamnet *Svipall*.

Något etymologiskt sammanhæng för **skinþalar* **Scindal* vågar jag ej angifva.

Skärkindsinskriftens tolkning skulle alltså med föreslagna uppfattning vara: Urnord. *ski[n]þale uðar*, isl. **Skindle Úfr*, öfvers. Åt Skinnall (satte) Úfr (stenen).

Om Brates läsning *uwar* är riktig, föreligger möjligen en växelform till Järsbergsstenens *uðar*. Norska dial. *ur* (Ross) < [**uwr* <] **uwar*?

In legem Bantinam

annotationem scripsit

Martin P. Nilsson.

Lex Bantina præscribit v. 4 *neive is in poplico luci prætexitam neive soleas habet*o, quem locum grammatici nostri¹⁾ ut exemplum proferunt uocis *lucis* masculini generis, quo raro utitur vetusta ratio dicendi, uereor autem ne hoc præpropere statuunt. *in poplicod* idem fere quod *publice* est in SC de Bacchanalibus v. 15 *neve in poplicod neve in preivatod neve extrad urbem sacra quisquam fecisse velet*. lex Bantina ipsa v. 17 et 24 magistratus senatoresque iubet iurare *palam, luci*, ubi *palam* sane a verbo, quod est *in poplico* vel *publice*, nihil differt. quod cum sic se habeat, iam suadet, ut illo quoque loco *in poplico a luci* seiungamus idemque ac *publice* uel *palam* valere censeamus. accedit quod *in poplico luci* parum latine dictum esse uidetur, qua in re suspicor locutionem nostratium, »offentlighetens ljust«, interpretibus obseruatam esse²⁾.

Quæritur autem, quomodo uerbum illud *luci* intelligendum sit, cum lex aliquid fieri iubeat *palam, luci* vel *in poplico, luci*. qua in re teneamus nihil publice agi decerniue potuisse nisi interdiu; ante solem exortum uel post occasum solis neque agi licebat, neque, si forte actum, ratum erat. Cicero ad Atticum I, 17, 9 scribit breuitate diei hiemalis Catonem, ne uerba faceret, prohibitum esse, eundemque Plutarchus Cat. c. 31 narrat per

¹⁾ V. ex. c. Sommer, Lat. Laut- u. Formenlehre p. 396.

²⁾ Cicero quidem habet Brut. 8, 37 (*Isocrates*) *forensi luce caruit, intraque parietes aluit eam gloriam etc.*, sed *lux* hic aliter accipitur.

totum diem locutum Cæsarem elusisse. etiam comitia non nisi interdiu iusta erant ¹⁾; iudiciis lex XII tabularum præscripsit: *sol occasus suprema tempestas esto* ²⁾. quidni iusiurandum solenne eadem lege daretur? quin, Romanos, ut iureiurando se adstringerent, sub diuum prodiisse Varro testatur his uerbis: *itaque domi rituis nostri, qui per deum Fidium iurare uult, prodire solet in compluuium* ³⁾. ut sub diuo ita interdiu iusiurandum dari oportuisse mihi certissimum est. uidimus ergo omnia, quæ publice aguntur, ex more uetere etiam interdiu agi necesse esse, quare lex, cum loco in initio allato eum quem nescio quid (quod una cum initio legis excidit) contra fecerit, prætextam soleasue habere uetat, apte addit *in poplico, luci*, quoniam eum magistratus gerere senatoremne fieri uetat, qui quæ agebant, publice et interdiu agenda erant ⁴⁾.

E sole luceque iura et ueritatem hæere omnes populos putasse diserte et docte exposuit Usener, de nominibus deorum scribens (p. 177 sqq.). cuius rei cum multa exempla undique petita attulerit uir illustris, tamen libet aliud quamquam non antiquissimum protrahere. Cono ⁵⁾ narrat uxorem Smicri grauidam somniauisse solem in se per os introisse et per uiscera et pudenda exiisse; mox filium Branchum enixam esse. uates ueridicus instar est solis, quem neque ullum malefactum neque periurium latet.

¹⁾ Liv. XXXIX, 16, 4; u. præterea Mommsen, Röm. Staatsverw. III, 919.

²⁾ Loca affert Rudorff, Röm. Rechtsgesch. II, 65.

³⁾ Apud Nonium p. 494, 30 et de l. l. 5, 66 quod idem, qui per Herculem et Liberum patrem iurarent, fecisse tradit Plutarchus, quæst. rom. 28.

⁴⁾ Conferendum est quod rustici etiam nunc putant noctem dæmonum malignorum esse neque inter solis occasum et exortum e domo exire neque negotia quædam peragere licere. exempla multa et nota; u. inter alios H. F. Feilberg, Jul (Havniæ 1904) p. 3 et ann., Revue des traditions populaires XVII (02) 244, 605, XVIII (03) 222.

⁵⁾ Narrat. 33 in bibliotheca Photii cod. CLXXXVI.

Semasiologiska studier över abstrakter och konkreta.

av

Carl Collin.

»Dans aucune des langues dont nous pouvons étudier l'histoire, il n'y a de mot abstrait qui, si l'on en connaît l'étymologie, ne se résolve en mot concret», så lyder en av grundtankarna i Darmesteters bekanta skrift: *La vie des mots étudiée dans leurs significations*. Att detta uttalande icke håller streck, lär väl ingen numera betvivla, om man också icke kan sägas ha kommit till någon klarhet över förhållandena på de allra äldsta språkstadierna. Nyare undersökningar hava emellertid visat, att övergången konkret > abstrakt gäller som regel endast för vissa ordklasser, såsom verb, adjektiv m. fl.¹⁾, medan det för substantivernas vidkommande är relativt sällsynt, att det av en tidigare konkret betydelse utvecklats till ett abstrakt, och framför allt kan detta sägas gälla om övergången *nomen concretum* > *nomen actionis*²⁾. Det motsatta fenomenet, övergång från abstraktum till konkretum, anträffas däremot hos substantiverna i en snart sagdt överskådlig mängd fall, och är inom alla indogermanska språk så utbredd, att man till en viss grad kan med Heerdegen (*Untersuchungen zur lateinischen Semasiologie* II p. 53 f.) anse sig berättigad att i tvistiga fall antaga den abstrakta betydelsen som den ursprungliga, om ej särskilda skäl tala för motsatsen.

¹⁾ Se Paul: *Prinzipien der Sprachgeschichte* p. 91, Dahlerup: *Dania* X p. 74 f. samt Waag: *Bedeutungswandel unseres Wortschatzes* p. 111.

²⁾ Waag anför härpå ej mer än 5 exempel från tyskan, bl. a. orden *Wette* och *Wucher*.

Föreliggande lilla undersökning avser att lämna ett bidrag till förklaringen av denna betydelseförändring, en av de viktigaste företeelser i språket, samt att påvisa några af de orsaker, som betinga övergången af verbalabstrakter (s. k. *nomina actionis*) till konkreter och tvärtom, men för att underlätta förståelsen av det följande torde det ej vara överflödigt att först lämna en översikt av de olika arter av betydelseförändring, som härvidlag äro möjliga, hvarvid jag huvudsakligen valt mitt material från äldre språkstadium ¹⁾).

Att den förstnämnda övergången är långt vanligare, än man i allmänhet föreställer sig, kan tagas för givet ²⁾. Om man betänker, hvilken mängd ord, som i det nuvarande språket uppträda i bägge betydelserna, kan man ha rätt att förmoda, att så varit fallet även med en del äldre ord. Också påträffas vid närmare undersökning ständigt flera, som visa sig vara f. d. abstrakter, men som antingen helt och hållet förlorat denna betydelse eller bibehållit densamma vid sidan om den konkreta ³⁾.

För många ords vidkommande kan emellertid betydelseförhållandena med säkerhet klargöras endast genom ett ingående studium af hela deras historia ⁴⁾, och ibland är det omöjligt att lämna bestämdt besked, då man så lätt löper fara att förväxla

¹⁾ För denna första del af min undersökning har jag i huvudsak använt följande källor: Ark. f. nord. filologi; Dahlerup: Abstrakter og konkreter (Dania X); Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache; Tamm: Svensk etymologisk ordbok (A—K); Waag: Der Bedeutungswandel unseres Wortschatzes; Zimmer: Die Nominalsuffixe *a* und *ā* im Germanischen. C. H. den Hertog: Concrete en abstracte substantieven (Noord en Zuid XVII) avhandlar frågan om abstr. och konkr. från rent filosofisk synpunkt och har sål. ej kunnat lämna något material för mitt arbete.

²⁾ I samtalspråket, samt hos vissa författare, är bruket av *abstractum pro concreto* mycket fritt. Särskildt anmärkningsvärdt är i detta hänseende Almqvists språkbruk. Se t. ex. orden: *afspålning*, *afsmältning*, *afsprättning*, *afsågning*, *aftäljning* m. fl. i Svenska Akademiens Ordbok.

³⁾ Mycket ofta är den abstrakta bevarad i komposita, medan det enkla ordet är konkret, t. ex.: ty. *Geld* — *Entgelt*, *Gift* — *Mitgift*; dock även omvänt sv. *fall* gentemot *affall*, ty. *Trab* — *Nachtrab*, *Vortrab*.

⁴⁾ Jfr. t. ex. Erdmann: Die Grundbedeutung und Etymologie der Wörter Kleid und Filz im Germanischen m. fl. dylika uppsatser, som citeras i det följande.

dem med verkliga konkreta. Så är t. ex. gränsen mellan *nomina actionis* och *nomina agentis* ofta svår att bestämma ¹⁾, och även eljest finnas inom ordbildnings- och betydelseläran åtskilliga beröringspunkter ²⁾. Jag har bemödat mig att lämna endast så vidt möjligt säkra exempel, och även om ett och annat i det följande skulle förefalla ovisst, så torde olägenheten härav bliva mindre kännbar, då min avsikt med exemplsamlingen i denna del af min uppsats blott är, att den skall tjena som underlag för den senare framställningen av betydelseövergångens orsaker.

Innan jag övergår till dessa betydelsekategorier, vill jag framhålla ytterligare några allmänna synpunkter. I genus förekomma ofta avvikelser mellan abstrakterna och motsvarande konkreter; genusförändringen är i så fall sekundär och framkallad av en strävan att rätta ordets kön efter den nya betydelsen ³⁾; i de nordiska språken är det t. ex. särskildt vanligt, att neutrala a-stammar i sin konkreta betydelse uppträda som maskulina.

Ett och samma ord kan vidare antaga flera olika konkreta betydelser, som äro att hänföra till flera av nedannämnda klasser ⁴⁾. Även bör ihågkommas, att det kan vara svårt, ja omöjligt, att bestämma, till hvilken af de följande grupperna ett ord bör föras; detta får ofta bero på ett visst godtycke, då gränslinien mellan betydelsenyanterna är så fin, och nästan omärkliga övergångar finnas ⁵⁾. Verbalsubstantivet kan, i korthet uttryckt, användas som beteckning för allt konkret, som på något sätt är förknippadt med handlingen. Då det är omöjligt att

¹⁾ Se Falk: Paul und Braunes Beiträge XIV p. 6.

²⁾ I tyskan förefaller mig ordbildningen betydligt genomskinligare än i de övriga germanspråken, hvarför jag ofta valt exempel från detta språk, även där motsvarigheter finnas i de nordiska.

³⁾ Jfr. grek. ὁ νεωγίας Brugmann, Grundriss III 428.

⁴⁾ Man jämföre t. ex. lat. *morsus* i följande betydelser (ur Claudius Hermerus, *Mulomedicina Chironis*): 1) »*propter morsus eorum vermium*», 2) »*ex morsu viperæ pus solet exire*», 3) »*morsum* (»bettet») *cludere non potest (equus)*», 4) = fr. *mors* (betsel).

⁵⁾ Också med avseende på ordbildningen kan det ju ibland vara svårt att skilja mellan *nomina instrumenti* å ena sidan, och *nom. agentis* och *nom. loci* å andra sidan.

föreställa sig en värksamhet utan subjekt, objekt, värktyg för densamma eller fixerad till tid och rum, så kan på visst sätt verbalabstraktet betraktas som det koncentrerade uttrycket för en hel sats. Jag särskiljer alltså i det följande fem betydelseskategorier, motsvarande satsdelarne: subjekt, objekt och olika slags adverbial. Ut i huvudföreställningen om värksamhet ingå nämligen alla dessa som delföreställningar, hvilka genom idéassociation lätt frammanas för medvetandet.

I. Inom de indogermanska språken är det synnerligen vanligt, att abstrakta i allmänhet (således icke blott *nomina actionis*) övergå till personbeteckningar:

Brugmann uttalar i *Techmers Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* IV p. 107 den förmodan, att alla *nomina agentis* på *-tis* (t. ex. lat. *hostis*, got. *gasts* m. fl.) varit ursprungliga *nomina actionis*¹⁾.

Man tänke vidare på fslav. *svoboda*: frihet > den frie; *sluga*: tjenare (eg. betjening); *vojevoda*: krigföring > härförare. Vid sidan av *dobrota*: godhet m. fl. abstr. stå *sirota*: orphanus, *junota*: juvenis och andra. Dessa bildningar på *-a* föra tanken till latinets *advena*, *agricola*, *auriga*, *collega*, *scriba* m. fl., hvilka med säkerhet gå tillbaka till f. d. abstrakta²⁾.

Gå vi därefter till de germanska språken, så finna vi här ett stort antal ord, bland hvilka jag framhåller: got. *hliftus* tjuf, isl. *vpritr*: vakt > väktare m. fl. samt ett antal, hvilka liksom sv. *förmåga*, *odåga* o. a. övergått till att beteckna personer behäftade med vissa egenskaper. Enligt A. Kock: *Skandinavisches Archiv* p. 11 ff. ha en del fornnordiska personnamn och person-

¹⁾ Till samma ämne, indogermanska abstraktbildningar med konkret betydelse, återkommer Brugmann på följande ställen: *Kurze vergleichende Grammatik der indog. Sprachen* §§ 420, 424, 426, 427, 436; *Kuhns Zeitschrift* 24 (1879) p. 35; *Syntaktische Studien* p. 6 ff. Jfr. Delbrück: *Vergleichende Syntax* I p. 110 ff.; jag hänvisar ytterligare till en uppsats av W. Otto: *Über die latein. Wörter auf -ica* etc. (*Indogerm. Forsch.* XV p. 9 ff.), samt H. Usener: *Götternamen* p. 373 f.

²⁾ Jfr. Osthoff: *Das Verbum in der Nominalcomposition* p. 264 anm.; *Archiv für latein. Lexicographie* XII p. 454.

beteckningar gått samma väg, t. ex. Birger *brosa* (leende), *urgytia*: slöseri > slösare, *hetia*, *sturla* m. fl.

Jag nämner ytterligare några fall från de nordiska språken:
isl. *flótti*: flykt > de flyende ¹⁾ (jfr. Fritzner: *forflótti*: flykt > flykting).

isl. *kviðr* eg. dom, utslag > nämnd, som skulle vittna i rätts-sak (jfr. ags. *cwide*: uttalande, utslag). Jfr. även isl. *dómr*.

isl. *sókn* (sv. *socken*), eg. sökande, tillströmning av människor i visst syfte > sammanfattningen av den menighet, som »söker» en viss kyrka, socknemän, slutligen: det område, hvars inbyggare besöka samma kyrka (jfr. isl. *kirkjusókn*, samt det likbetydande ty. *Kirchfahrt* ²⁾).

isl. *vitni* (sv. *vittne*): vittnesbörd > person, som avlägger sådant (jfr lat. *testimonium* > fr. *témoin*).

Som synes, händer det mera sällan, att nom. act. övergår till beteckning för enstaka person, t. ex. *beväring*, *bud* (stadsbud), *råd* (statsråd), *vakt*. Denna singulära betydelse har mestadels utvecklats sig från ett kollektivt mellanstadium, men kan ofta stå fullt självständig vid sidan om den abstrakta.

Till konkret-saklig betydelse ha övergått en mängd verbal-substantiva till mestadels intransitiva verb, t. ex. sv. *blomster*, *gren*, *grödd*, *skott* (på träd), *växt* ³⁾ (även abstrakt), *brand*, *glöd* m. fl. Vidare ty. *Fluss* och *Strom*, av hvilka det förra ännu är abstrakt i uttr. *im Flusse sein*. Beteckning för flytande vatten blev det först i den äldre nyhögtyskan, så att ett medelhögt. »*des Rhînes flûz*» ännu bör fattas: »*das Fliessen des Rheins*». *Strom* var abstrakt ännu hos Luther.

Ty. *Gespenst* < fht. *gispanst*: Lockung, Verlockung > verlockendes 'Trugbild, eg. verb. subst. till *spanen*.

¹⁾ Jfr. Wadsteins tolkning af det i Ynglingatal förekommande uttrycket: *reks hljóðdr*: de flyendes nedhuggare (Uppsalastudier p. 160). Dock hör *rek* i denna betydelse till det transitiva *reka*, betyder sål.: de förföljda (jfr. följande grupp), och kan ej fullt jämföras med *flótti*: de flyende.

²⁾ Grimm: Deutsches Wörterbuch V, 186: »das stammt offenbar aus den Zeiten, wo bei einer Kirchfahrt die Gemeinde am vollständigsten beisammen zu sehen war.»

³⁾ Jfr. ry. *rastenie*: ört, planta; abstraktsuff. *-anie*, *-enie* dana nämligen konkreta i lika stor utsträckning som exempelvis sv. *-ing*, *-ning*, ty. *-ung*.

Ty. *Gewand* (till *wenden*, ej *winden*): »das umgewendete, in Falten gelegte, in Falten aufbewahrte¹⁾. *Gewand* deuter auf die Gesamtheit der Stücke hin, die in Ballenform dem Verkaufe zugeführt werden. *Tuchgewender* ist der Händler, der das in Falten zusammengelegte Tuch mit der Elle ausmisst²⁾. En annan tolkning, enligt hvilken betydelsen omhölje (fht. *Giwant*: Windung) skulle ligga till grund för den moderna betydelsen finnes Indogerm. Forskningen XVI 174, Kluge: *Etym. Deutsches Wörterbuch*. Jfr. lat. *amictus*.

sv. *hav* är enligt en tolkning (Se Tamm: *Etym. ordbok*) ursprungligen abstraktum (Jfr. isl. *haf*: hävande, lyftning) och betyder: det, som häver sig; enligt en allmänt utbredd åskådning föreställes havet höja sig över strandlinien (jfr. lat. *altum*); det kan emellertid också syfta på vågornas hävning.

isl. *rek* (jfr. sv. *vrak*): det, som driver omkring på havet, sammanhängande med *reka* i dess intransitiva betydelse, eller om det hör till det transitiva *reka* (jfr. isl. *vágrek*), att hänföra till nästa grupp.

II. Vbst. utmärker vidare föremålet för en värksamhet d. v. s. objektet, vare sig detta fattas såsom inre objekt, sål. angivande det frambrakta resultatet, eller yttre objekt d. v. s. den person eller sak, som är föremål för värksamheten, t. ex. sv. *foster*, härledt av betyd. födande (jfr. lat. *fetus*, ty. *Geburt*, *Fehlgeburt*, *Missgeburt*). — Franska *cochonnée*: kull grisar (jfr. *chiennée*, *chattée*) förklaras så: den nuvarande betydelsen »kull, samling af vissa djurs ungar» har fullständigt utträngt en äldre abstrakt, av hvilken vi ännu finna spår hos Furetière: *On a vu des truyes qui ont eu jusqu'à 37 cochons d'une cochonnée.* Ordet

¹⁾ Betydelseövergången grundar sig sål. på föreställningen om omsvängning vid övergången från ett lager till ett annat.

²⁾ Se H. Wunderlich: *Indogerm. Forsch.* XIV s. 406 ff. samt rec. i *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* IV p. 328.

är egentligen verbalsubstantiv till ett denominativt verb *cochonner*: grisa¹⁾).

Hit få även räknas sådana ord som ty. *Biss*, *Hieb*, *Schlag*, *Schnitt*, *Stich*, *Strich* m. fl. samt motsvarigheter i andra språk, hvilka beteckna mer det konkreta resultatet och spåret av handlingen (sål. = *Hiebwunde*, *Stichwunde* o. s. v.). Vidare en mängd ord på -ing, ty. -ung, såsom *anrättning*, *byggning*, *målning* (da. *maleri*), *ritning*, *teckning* etc.

Bland den äldre ords-katten kunna många ord av detta slag uppsåras. Enligt Tamm skall sv. *bragd*, fiskebragd, vara att härleda från en äldre bet. »knytning av nät», *bruk* i *murbruk* av urspr. »bearbetning». Man jämföre t. ex. ty. *Webe*, *Gewebe*, *Gebäck* m. fl. — A. Erdmann har i en uppsats: Die Grundbedeutung und Etymologie der Wörter Kleid und Filz im Germanischen (Skrifter utg. av Kongl. Humanistiska Vetenskapliga samfundet i Uppsala Bd. I) förklarar ty. *Kleid* och *Filz*, som dylika resultatsbeteckningar. Ursprungligen utmärka de en väksamhet och beteckna olika beredningsmetoder af råmaterialet, sål. *Kleid* eg. Zusammenklebung (von Wolle und Haaren zu Zeug), *Filz*: Pressung, Stampfung. Därsammastädes p. 13 citeras ytterligare några analoga fall.

Bland den stora mängden av ord tillhörande andra gruppen framhåller jag:

isl. *gjald*: betalning > det som betales. Jfr. sv. *gäld*. Ty. *Geld* är konkret utom i sms. *Entgelt*.

isl. fsv. *gipt*: givande > gåva, fortlever icke i nysvenskan, men motsvarande tyska ord *Gift* har inlånats i svenskan, dock med inskränkt betydelse »venenum». Jfr. fr. *poison* < *potionem*.

isl. *hljóð*, fsv. *liuþ*: tystnad, lyssnaude, uppmärksamhet (»äska ljud») > det som höres, ljud som uppfattas. Jfr. got. *hliuþ*: gehör.

Det hedniska germanska bruket att koka köttet av smärre husdjur, får och getter, till offer, har gett upphov till den isländ-

¹⁾ I spanskan har suffixet i denna betydelse fått stor användning. Det betecknar en samling (hjord) av djur av hvad slag som helst, t. ex. *perrada*: flock hundar, *porcada*: svinhjord, *bueyada*, *cabrada*, *caballada* m. fl.

ska benämningen på dylik småboskap: *sauðr*. Det är näml. det-samma som got. *sauþs*: offer (väl urspr. »kokning». Jfr. *sjuda* och forngutn. *sauþr*: källa, brunn). Se för övrigt Grimm: Deutsche Mythologie I p. 42).

- isl. *föstr*: fostring > fosterbarn, jämf. fr. *nourrisson*.
 isl. *fiski*: fiske > det som fiskas, jämf. lat. *piscatus* > sp. *pescado* fisk; lat. *venatus* jagt > sp. *venado* ville-bråd; lat. *tonsionem* > fr. *toison*, *da* (Lille) *klipping*
 fsv. *styld*: stöld > tjuvgods (»hittes the styld i annars mantz hwse».)
 sv. *mäld*: säd, som males; ty. *Malter*: »ein Getreidemass, eig. Mahlung, dann was man auf einmal zum Mahlen giebt.»

Det är ej alls ovanligt, att av denna betydelse framgår en beteckning för mått och mål, eller åtminstone för bestämd kvantitet, t. ex. ty. *Hundert Malter Weizen, ein Brand Ziegel, eine Webe Leinwand, ein Trieb Ochsen, eine Trift Schweine, eine Hut, Zucht Schafe* m. fl., sv. *ett bak bröd, ett kok potatis, en dryck vatten* o. d. Så ha vi vidare att uppfatta måttsbestämningar, som isl. *kolfskot, orskot, ordrag*, sv. *bösskott, stenkast* m. fl. Till sist nämner jag en del ord på *-ing, -ning* t. ex.: *betalning, förläning, förning, sändning* etc. Som exempel på personlig betydelse under denna grupp anför jag isl. *unnusta*, samma ord som sv. *ynnest*, men i isländskan endast förekommande i den konkreta betydelsen »käresta». Ytterligare exempel hos Bugge: Arkiv för nord. filologi II 225 ff.

III. Verbalsubstantivet övergår ej sällan till instrumentalbetydelse. Härpå anför jag följande exempel:

- fns. *sókn*: sökande > dragg (t. ex. *sóknir góðar*: Speculum regale 8, 25), jfr. Kock: Arkiv I 210.
 isl. *reið*: ridt, åkning > vagn, körredskap. Jfr. för betydelseutvecklingen eng. *ride*: rida, åka.
 fr. *défense*, liksom ty. *Fang*, i pluralis = betar, huggtänder.
 lågty. *dærslag*: dels ett redskap, som användes till att slå igenom ett stycke metall med för att frambringa hål,

dels en (metall)sil. Jfr. vidare ty. *Decke, Hebe, Presse, Sperre, Stampfe, Walke, Walze* m. fl.

Den vanligaste övergången av detta slag, en företeelse, som kan påvisas i nästan hvarje språk, är den då ord, som betyda syn, hörsel, övergå till beteckningar för ögon och öron. Isl. *sjón* är ibland = öga, t. ex.: »*þrjár hafa þeir sjónir*» (Hervarar Saga). Analogt härmed i det tyska jägarspråket *die Sehen* = die Augen des Hasen (jfr. *Sehe*: Schvermögen, Sehkraft). Lat. *auditus* > sp. *oído* (fr. *ouïe*): öra, jfr. ags. *hlyst*, Heliand: *hlust*: hörande, hörsel, isl. *hlust*: öra. I tyskt jägarspråk är *Gehör*: die Ohren des Hasen. *„jre, nase, öje, vstake, vstake“*

IV. En viktig grupp bilda likaledes de verbalsubst., som antagit tidsbetydelse; om denna kategori kan jag emellertid fatta mig kort, då företeelsen är så ytterst vanlig och lätt förklarlig: föreställningen om handling är ju så nära förbunden med föreställningen om tid, att många sådana ord i språket finna sin huvudsakliga användning som tidsbeteckningar. Jag nämner därför blott ett par, hos hvilka den äldre betydelsen gått förlo-rad och endast tidsbetydelsen kvarlever:

nlt. *herbest* eg. inbärgning av grödan, vinbärgning (så ännu i några ty. dialekter, jfr. eng. *harvest*). I riksspråket har *Herbst*, som bekant, blivit inskränkt till att beteckna en bestämd årstid¹⁾. Jfr. sv. *höst* och fr. *saison* < lat. *sationem*: sådd.

Den ursprungliga betydelsen av ty. *Weile*²⁾ är måhända bäst bevarad i uttr. »*Eile mit Weile*». Det är samma ord som eng. *while* och sv. *hvila*, samt är dessutom märkligt därför, att det i ett annat germanskt språk uteslutande har rumsbetydelse (isl. *hvila*: säng), och härmed äro vi inne på nästa grupp.

V. Denna omfattar de abstrakter, som övergått till att

¹⁾ Jfr. Trench: Select Glossary: »Occasionally 'harvest' assumes also the signification of autumn; ex: These ben hervest trees [arbores autumnales, Vulg.] Jude 12. Wiclif.»

²⁾ Angående den urspr. abstr. betydelsen av ett annat tidsord: *Stunde*, se *Indogerm. Forschungen* XVIII p. 237. Jfr. även *Archiv für das Studium der neueren Sprachen* CVI p. 360.

beteckna platsen, där en handling utföres. Hit höra: isl. fsv. *sund* (simning), som övergått till beteckning för ett smalt vatten, som ej är bredare, än att det kan översimmas. Sv. *ed* (isl. *eit*), som förekommer i ortnamn, är ursprungligen gång, gående, sedan »platsen, där man går», d. v. s. ett ställe, där vid båtfärd farkosten måste dragas över land förbi ett vattenfall, eller över en landtunga mellan två vikar eller vattendrag (jfr. ortnamnet *Draged*). Det händer ej sällan, att verbalsubstantiva övergå till verkliga ortnamn, och i sådan användning bevara de oftast minnet af någon märkligare tilldragelse. På de ställen, där isl. *Brenna* förekommer, anger det antingen en plats, där skogen avbränts för att göra jorden fruktbarare eller också skådeplatsen för en »*brenna*». ¹⁾ Isl. *Hvarf* (sv. *Hvarf*): »om stærkt fremspringende næs, hvorom Seilleden gjør en sving» (Rygh) eller: avsidet liggande plats, till hvilken man kommer »på omväg». *Leirfald*, *Jardfald* ²⁾ citeras som gårdnamn i Norge, i Sverige förekommer *Jordfallet* flerstädes (jfr. ty. *Erdfall*: »Stelle, an der die Erde eingesunken ist»). Jag nämner vidare de isl. namnen på *-haf* och *-hlaup*: t. ex. *Grettishaf* ³⁾, *Hæringshlaup*.

Det märkligaste exemplet härpå erbjuder måhända dock namnet på en förstad till Köpenhamn: *Solbjerg* ⁴⁾, där all tanke på sammanhang med ordet *bjerg*: »backe» på grund af lokala förhållanden är utesluten. Det betyder sanuolikt från början »det Sted, hvor Solen bjærger sig», d. v. s. »går ned», och har fått detta namn på grund af sitt läge: fordom en by utanför

¹⁾ Jfr. Landnámabók II, 1: »sidan brendi Þjóðolfr Kára inni, þar sem nú heitir á Brennu.» Ty. *Anhalt*, *Karlsbad* m. fl. port. *Matança*, *Mezio* (homicidium) äro dylika historiska namn.

²⁾ Se Rygh: Norske Gaardnavne. Även *Trefald*: »Sted, hvor Træer ere faldne.»

³⁾ Jfr. Grettis Saga XVI, 18: »þá hóf Grettir stein þann er þar liggir i grásinu ok nú heitir Grettishaf.»

⁴⁾ Se Nyrop: Sprogets vilde Skud p. 48. *Solberg*, *Solberga* etc. är mycket vanligt i Sverige och Norge. Om det ock i talrika fall bör fattas: solbelyst höjd (jfr. *Solbakken*), så tolkar dock Rygh (Norske Gaardnavne I sid. 11) det på de flesta ställen som »Et Sted der ligger ved eller paa en Høide i Vest for det Standpunkt, paa hvilket navnet maa antages givet — altsaa en Høide, bag hvilken man derfra ser Solen gaa ned.»

staden, låg det just på den plats, där Köpenhamnarne sågo solen gå ned. Jfr. fda. *solbiærgh*, fsv. *solbiærghan*: solnedgång.

Här följa ytterligare några fall av abstrakter, som haft samma utveckling:

got. *gaggs*: *gata* = isl. *gangr*. Jfr. got. *maþl*: församling > församlingsplats, torg (gr. ἀγορά).

Ty. *Schank*: krog, eg. verbalabstr. till *schenken*¹⁾.

sv. *hamn* (portus), isl. *höfn*, ty. *Hafen* väl med urspr. betydelse: plats, där man kan hålla till med fartyg, hållplats. Även ankarplatsen vid floder kallas *hamn*, så t. ex.: *Karlshafen* vid Weser. Enligt Kluge skulle ty. *Ufer* vara att tolka på liknande sätt. Det skulle svara mot ett got. **usfar* (bayr. *urvar* = hamn) eg. Abfahrt, Ausfahrt.

gotl. *hoysletr*: höslätter; på några orter betecknar *hojslet* själfva ängen, som skall slås, liksom isl. *slátta*. Även ty. *Mahd*: das Mähen > Ort, wo gemäht wird, Wiese.

no. *råk* (isl. *rák* av *reka*): den väg, på hvilken kreaturen drivas från och till sätern. Jfr. ty. *Trift* (treiben): »Weg, auf dem das Vieh zur Weide getrieben wird». Ty. *Hut* = »Weide, Platz, wo gehütet wird».

isl. *lògsaga* (sv. *lagsaga*, *domsaga*) eg. lagens förkunnande, lagföredrag, nu beteckning för området. Jfr. ty. *Gebiet*, isl. *sýsla*: »göromål» > »distrikt, inom hvilket någon utövar sin befattning» samt Kocks tilltalande utredning av betydelseutvecklingen av ordet *häräd*: »utrustning av (skepps)här» > »distrikt, som gemensamt deltagar i denna utrustning» (Arkiv XXI 358 ff.). Jfr ovan *socken*.

* * *

¹⁾ Ty. *Schau* är ofta: Ort des Schauens. Jfr mht. *Schouwe*: Schauplatz (Tristan v. 688): »dā Blanscheflūr . . . , und manc ánder schœniu frouwe sâzen an ir schouwe».

En ansats till förklaring av denna i språkets liv så viktiga företeelse göres av Dahlerup (loc. cit.) med följande korta uttalande: »Grunden til at bevægelsen for substantivernes vedkommende er gået i en retning, der er modsat den vi kender fra de andre ordklasser, er ikke svær at finde: det er ordenes syntaktiske brug som subjekt, objekt o. s. v., der har fremkaldt betydningsovergangen, da man i disse stillinger foretrækker at bruge ord med så konkret betydning, som muligt». Hvilken sanning, som än ligger i dessa ord, innebära de dock en motsägelser, då man har svårt att förstå, hvarför abstrakter över huvud taget alls få användas i nämnda ställningar, om språket där föredrager ord med så konkret betydelse som möjligt. Förhållandet är nog tvärtom det, att språket kan begagna sig av både konkreter och abstrakter alternativt för att uttrycka en och samma föreställning: deras funktioner i fraseologiskt hänseende ha många beröringspunkter, så att vissa platser i frasen kunna fyllas, än av ett abstraktum, än av ett konkretum, utan att hela frasens betydelse därigenom förändras. Typiska exempel på denna parallellism äro: sv. *gå till hvila, gå till sängs*. isl. *ganga til hvílu, ganga til rekkju, ganga til svefns*. ty. *zur Ruhe, zu Bette gehen*.

Att denna omständighet har den allra största betydelse för vår undersökning, skola vi se i det följande.

Ett steg till frågans rätta lösning hade emellertid redan tagits av M. Pokrowskij i hans: »Semasiologičeskija izslédovanija v oblasti drevnich jězykov» (Moskva 1895). I sammanhang med andra semasiologiska spørsmål, alla grupperande sig kring principen, »att ord, som tillhöra samma föreställningskrets, ömsesidigt associera hvarandra», råkar han på ett par ställen ¹⁾ in på frågan om sammanblandningen av kategorierna abstrakter och konkreter, samt visar med några exempel från ryskan och de klassiska språken, att de kända övergångarna nomina actionis > nomina loci, nom. act. > nom. instrumenti (och vice versa) ofta gynnas av vändningar, där komplementet till ett verb eller en

¹⁾ Särskildt mot slutet af första och tredje kap.

preposition kan utgöras av både abstrakt och konkret substantiv. Jag citerar följande fall:

1) Ord, som betyda »väg» och »rörelse på densamma» förbytas med hvarandra, så är t. ex. lat. *iter* abstrakt i uttr. *iter facere*, konkret i förbindelsen *iter munire*; förmedlingslänken är uttr. såsom: *in itinere*, där *in* kan fattas såväl lokalt som temporalt. Vidare ord, som tillhöra cirkus- och teaterspråket t. ex. *spatium*, *curriculum*, *scæna*, *spectaculum*; *spatium* är icke blott »bana», utan också »rörelsen på densamma» (jfr. Cicero: De oratore I 7,28: »duobus tribusve spatiis factis»); utgångspunkten för sistnämnda betydelse sökes i fraser ss. *conficere spatia* (jfr. *conficere cursum*, *iter*). Lat. *balneum* (*lavacrum* etc.) får aktionsbetydelse, t. ex: »post balneum» (Celsius), »caventur pridiana balnea» (Plinius).

2) Namn på olika slags mat och dryck, m. fl. ord av besläktad betydelse, få tids- och aktionsbetydelse, t. ex. lat. *vinum*; jfr. Hor. Sat. II 4,60: *post vinum*, samt Hor. Carm. I 18,5: »Quis post vina gravem militiam aut pauperiem crepat»; *mensa* Plaut. Pseudolus 284: »postquam hercle isti a mensa surgunt satis poti viri», »ett intressant ställe, där det emellertid är svårt att med säkerhet bestämma prepositionens betydelse; sanningen närmast kommer man väl med antagandet, att förbindelsen ifråga tillhör ett antal tvetydiga fall, att således *a mensa* kan tolkas både i lokal och temporal betydelse».

3) Nomen acti > nomen actionis: lat. *lana* (ull) får i förbindelser ss. *lanam facere* betydelsen »spånad»; jfr. t. ex.: Terent. Andria 75: »lana victum quærere».

Detta är (med undantag för några från grekiskan och ryskan hämtade exempel, som jag här förbigår) det huvudsakliga, av hvad jag vid en flyktig granskning av Pokrowskij's arbete funnit av intresse för denna uppsats' läsare ¹⁾.

¹⁾ Då jag först omedelbart före uppsatsens tryckning fått kännedom om ovanstående, har jag ej kunnat anbringa det i dess rätta sammanhang och belysning. Pokr. har härmed i själfva verket lämnat förklaringen till företeelsen, om han än icke insett hela vidden av dess betydelse, nämligen att detta är utgångspunkten för all dylik betydelseförskjutning. Jag vill

Nästan samtidigt med Pokr., och oberoende av honom, betonades vikten av en ny semasiologisk metod av Joh. Stöcklein i »Untersuchungen zur Bedeutungslehre» (Progr. Dillingen 1894—95). Såväl här, som i ett senare arbete: »Bedeutungswandel der Wörter», frambåller han nödvändigheten, att vid dylika undersökningar ej blott inskränka sig till uppställande af vissa betydelsekategorier, utan också skaffa sig klarhet över de yttre betingelser, som medverkat vid övergången. Därför höra orden ej lösryckas ur sitt sammanhang, utan studeras i sin egentliga sfer, satsen, i de syntaktiska förbindelser de ingå med andra ord: ty lika väl som ett ords uttal kan modifieras genom dess ställning, lika säkert påverkas det till betydelsen av sitt grannskap¹⁾. »Das Wort ist nicht einem toten Begriff mit unwandelbaren, festen Grenzen und gleichbleibendem Inhalt identisch, sondern es ist flüssig und beweglich, indem es sich an den jeweiligen Zusammenhang anschmiegt. Es geht eben hier wie im Leben des Menschen: der einzelne wird bestimmt durch seine Umgebung und hängt ab von den Verhältnissen, in die er gerückt wird».

Jag skall med ett exempel belysa detta påstående och därmed hans metod. Lat. *valetudo* är s. k. *vox media* och betyder (liksom för övrigt sv. *hälsa*) befinnande, hälsotillstånd, utan att detta tillstånds beskaffenhet närmare bestämmes, hvilket först sker genom tillfogande av en kvalificerande bestämning, såsom *bona*, *mala valetudo*. Det kan emellertid också utan sådant tillägg få sin betydelse preciserad i den ena eller andra riktningen, såsom exempelvis i Cæsars bell. civ. III 87: »per causam valetudinis remanserunt». Här är till det yttre intet nytt föreställningsmoment tillagdt, men ordet användes i ett bestämt sammanhang, som fixerar dess betydelse i en viss riktning, hvar-

tillägga, att jag anser åtskilliga av hans exempel ganska osäkra. Det står t. ex. klart för mig, att övergången av *spatium*, liksom väl överhuvudtaget all växling mellan nom. loci och nom. actionis, uteslutande är att tillskriva prepositionsinflytelser (jfr. sål. förklar. av *iter*).

¹⁾ Senast har Marius Kristensen (Danske studier I p. 254) anfört några fall af »betydningsövergang på grund av omgivelserne». Huruvida det är lämpligt att kalla dessa företeelser »Sandhi-inflydelser på betydningen», vill jag lämna därhän.

för det kvalificerande ordet kunde utelämnas. Det står således på gränsen till en ny betydelse (sjukdom), som visserligen endast är occasionell, men som kan bli usuell genom upprepade användning. Fullt fixerad är den nya betydelsen, då den uppträder i nytt sammanhang och nya förbindelser. På detta stadium träffa vi *valetudo* t. ex. uti uttr. *valetudo calculorum* (stensjukdom) hos Plinius (jfr. *valetudo oculorum*: ögonlidande).

I hvarje fall av betydelseutveckling kan man sålunda särskilja två stadier, nämligen mellanstadiet eller övergångsstadiet (occasionell el. tillfällig betydelse), där ordet influeras av närstående ord, med hvilka det är närmare syntaktiskt förbundet, samt slutstadiet, där den nya betydelsen är på väg att blifva usuell eller fixerad. Betraktar man närmare övergångsstadiet, så skall man finna, att ordet här är tvetydigt, sål. kan fattas både i den gamla och nya betydelsen. Dessa »tvetydiga» fall, hvilka lexikografen av praktiska skäl i regeln undviker, äro för studiet av betydelseutvecklingens orsaker de intressantaste, men det är ingen lätt sak att anträffa för övergången fullt belysande sådana. I det följande skall det bliva min uppgift att från olika språk anföra en del typiska exempel av abstrakter och konkreta på övergångsstadiet, hvilka tydligt synas mig angiva de orsaker, som befordra sammanblandningen af dessa båda kategorier och som visa, att företeelsen ej beror på medveten metonymi, utan omedvetet härflyter ur ordens fraseologiska användning. Jag skall senare bliva i tillfälle att meddela några biomständigheter, som även varit verksamma i samma riktning.

Det faller av sig själv, och jag framhåller uttryckligen, att jag icke i hvarje fall kan med bestämdhet påstå, att den nya betydelsen utvecklats sig enbart i de av mig anförda förbindelserna. Vissa ords användning i ett ringa antal fraser gör i detta hänseende valet lätt, andra, som uppträda i mångahanda förbindelser, tillåta icke att draga några säkra slutsatser. Här, som så ofta annars, måste man nöja sig med att konstatera möjligheten, för att utvecklingen gått en viss väg. För att göra bestämda påståenden måste man ha till sitt förfogande ett betydligt vidsträcktare material, än det som

stätt mig till buds¹⁾, nämligen hålst för hvarje ord en fullständig samling av alla de förbindelser, uti hvilka det förekommer, eller kan ha förekommit. Äfven de utförligaste ordböcker lämna oss här i sticket, och därtill kommer mycket annat, som ökar ovissheten. Ofta kan nämligen tendensen till betydelseförändring framträda flerstädes på samma gång och slutligen får man icke glömma, att analogien, här som annars, spelat sin roll: betydelseförändringen kan sål. ha utbredd sig inom hela ordgrupper, speciellt grupper av substantiv med samma suffix. Iakttagelsen, att betydelseutvecklingen av vissa ord uti många olika språk visar en märklig överensstämmelse, torde någon gång kunna tjäna till ledning för bestämmande av dess orsaker.

I. Ett abstrakt substantivs övergång till subjektetsbetydelse betingas av mångahanda inflytelser från närstående verb eller prepositioner, i synnerhet verb av allmännare betydelse, såsom: *bliva*, *finnas*, *vara* m. fl., samt bland prepositionerna särskildt *utan*²⁾. Det är emellertid ytterst svårt att finna tydliga och be-

¹⁾ För den senare delen av min undersökning har jag huvudsakligen anlitat följande ordböcker: Cleasby—Vigfússon: Icelandic—English Dict. (Oxford 1874); Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog (Kristiania 1886—96); Gering: Glossar zu den Liedern der Edda (Halle 1903); Söderwall: Ordbok över svenska medeltidsspråket; Grimm: Deutsches Wörterbuch (Leipzig 1854—); Heine: Deutsches Wörterbuch (Leipzig 1890—95); Paul: Deutsches Wörterbuch (Halle 1897); Sanders: D. Wh. (Leipzig 1860—65); Littré: Dictionnaire de la langue française; Darmesteter—Hatzfeld: Dictionnaire général etc.; Åtskilliga av de svenska exemplen äro hämtade från Svenska Akademiens Ordboks samlingar, som välvilligt ställts till mitt förfogande.

²⁾ Man måste medgiva en större eller mindre grad av tvetydighet åt följande uttryck: »Ett land kan icke vara utan *regering*»; Nibelungenlied 26, 1: »Vil selten *âne huote* man riten lie daz kint» (se Grimms anm. *Hut* 2); »Jag skall sända *bud*»; »Vi ha intet *umgänge* där i trakten»; ty. »Wir haben *Besuch*» (= Gäste), »*Besuch* empfangen»; för ord med opersonlig betydelse kan jämföras: »träden stå i full *grönska*», »skogen var klädd i den spädaste *grönska*», »jag har aldrig sett en så vacker *grönska*»; jfr. fr. »la campagne est belle au printemps à cause de la *verdure*», »les bois ont repris leur *verdure*». Exemplen äro måhända ej så väl valda, men enhvar, som sysslat med lexicografiskt arbete, vet, att det ofta är omöjligt att i dylika fall draga en bestämd gräns mellan betydelserna.

visande exempel inom denna grupp; jag nöjer mig därför med ett fåtal, hvilka jag anser någorlunda tillförlitliga:

Isl. *flótti* är, som bekant, abstrakt: flykt (t. ex.: »*flótti* brast á þeim») eller konkret: de flyende (i uttr. *reka flóttann*: förfölja de flyende). Det finns knappast något tvivel om, att det är det föregående *reka*, som föranledt denna betydelseförändring. *Reka* kan nämligen dels ha en mera abstrakt betydelse (se Fritzner: *reku* 8), då med abstrakt komplement, t. ex.: »*reka* konungs erendi» o. d., dels konkret betydelse med ett konkret objekt. *Reka flóttann* torde ursprungligen ha varit: »påskynda, pådriva flykten, göra nederlaget fullständigt» (lat. »*maturare fugam*»). Men då *reka* mestadels förekom med konkret objekt (»*reka fé*», »*reka naut*») och situationen även här medgav en dylik tolkning av verbet, så influerade detta det följande ordet, så att det övergick till konkret betydelse.

Det finnes ett synonymt uttryck: *knýja flóttla*, som gör denna tolkning ännu mera sannolik. Detta översattes av Vigfússon: »to press on the flying», men *flótti* är väl urspr. abstrakt även här, ty det finnes åtskilliga exempel på *knýja* i förbindelse med abstrakta substantiv, t. ex. »hann gat varla fylgt henni, svá knúði hon fast reidina», eller det poetiska språkets: *knýja bardaga*, *knýja hildi* (bellum gerere), *knýja rómu* (urgere bellum). För min uppfattning synes vidare den omständigheten tala, att *flótti* har sin konkreta betydelse blott i förbindelsen *reka flóttann*. Så vidt man får sluta av ordböckernas citater, förekommer det endast på följande ställe i litteraturen ensamt med konkret betydelse, Sturlunga Saga I 354, 18: »En þá brast flótti á Nesjamenn, ok flýðu norðr eptir húsunum til kirkjugarðzins», längre fram: »Var þá flóttinn kominn í kirkjugarðinn».

Ett ord, som i det äldre sv. språket kunde ha konkret betydelse, är *färd*: skara, som färdas, följa (jfr. fr. *suite*) t. ex. »the haffdo manga skalka i thera färd» (R K 1: 3099) Jfr. isl. *ferð*: resa, skara, följa. Sistnämnda betydelse kan ha förmedlats av sådana fraser som: *vera í ferð með e—m*¹⁾, eg.: vara, befinna sig, på färd, resa, tillsammans med någon; jfr. sv. »vara i följe med nå-

¹⁾ Jfr. Sturlunga s. II 32: »Annarr maðr, er verit hafði í ferd með Merði.»

gon», »vara i någons följe», ty. »in jemandes Folge sein». Den ursprungliga betydelsen av *i* i denna fras¹⁾ visas tydligt nog av uttrycken: »vera í för með e—m» (to be travelling in some one's company), »ef maðr andask í þingför» (på väg till tinget), »hafa kaupskip í siglingu», »í förum» m. fl.²⁾.

Beträffande isl. *bani* anmärker Vigf., att det i frasen *verða e—m at bana* kan fattas antingen som *bane* (död) eller som *baneman*. Den förra betydelsen är den ursprungliga, jfr t. ex. »koma at bana», »sár hans urðu at bana», »varð þat högg þegar at vigi». Om det således stundom kan vara ovisst, åt hvilken betydelse man bör giva företrädet, så fattas det väl i allmänhet konkret, när satsen har ett personligt subjekt t. ex. Eddan Grp 11³⁾: »þú mont þóþom at bana verða, Regen ok Fafne». Med övergången följer vidare, att ordet efter subjekt, som står i flertal, sättes i pluralis t. ex. Vsp. 45: »brœpr mono berjask ok at þonom verþask». Jfr. dock Ghv 10⁴⁾: »Sigvörpr — es brœpr minner at bana urþo».

II. Samma vändning kan, ehuru i annan betydelse, förorsaka det medföljande ordets övergång till objektsbetydelse och härmed äro vi inne på nästa grupp. I uttr. *verða at hlátri* (eg. bliva till åtlöje) står *hlátr* redan på gränsen till konkret betydelse. Jfr: *verða at undri* (*undrum*), *at skömm*, samt *vera at hlátri*. Den konkreta betydelsen framträder ännu tydligare i uttr. *hafa e—n at hlátri*⁵⁾.

Isl. *slátr*: slaktkött anses vara samma ord som eng. *slaughter*, oaktadt dettas abstrakta betydelse. (Se Björkman: Scandinavian loanwords in middle english, pag. 254). Lexika upptaga det endast som konkret, men den abstrakta betydelsen framträder tyd-

¹⁾ Till en jämförelse meddelar jag ett par ex. på ordet *sorg* i bet. sorgetåg, procession: »Akademien gick vid begrafningen in corpore i sorgen» (Ljunggren: S. A. Hist. II 37). — »En lång likprocession tvingade dem att stadna. Till sin stora förvåning sågo de greffe Adelheim gå i sorgen».

²⁾ I anslutning härtill framhåller jag följande för isländskan egendommiga uttryck: »han sá mannareidina» (de ridande männen) Vatnsdæla 28; Sturlunga S. I 385: »er þeir sá mannaforina» etc.

³⁾ Jfr. de eng. uttr. »to make a laughingstock of a person, to become someone's laughingstock».

ligt i vissa förbindelser efter prep. *tíl* t. ex. Sturlunga saga I 63: »þá mælti Sturla við hann: Ek vilda kaupa at þér geldinga til slátr» eller Flátýjarbok I 128: »Naut þau er þeir ætluðu til slátr», alltså i förbindelser, där vi på svenska skulle säga: *till slakt*¹⁾. Förbindelsen *ælla naut til slátr* var säkert ganska vanlig i isländskan (jfr. *ælla til hogg*²⁾, *ælla til skurðar* m. fl.) och en granskning av ordets förekomst i litteraturen nödgar till antagandet, att övergången försiggått just i nämnda förbindelse eller åtminstone i någon liknande kombination med prep. *tíl*. För isländaren kunde ordet här genom en lätt idéassociation, i det han mera tänkte på resultatet än på själva handlingen, få bet. *kött, mat*. i synnerhet som *till* även i förbindelse med konkreta ord kan beteckna ändamålet.

Efter det nu anförda är betydelseutvecklingen av ty. *Neige* tämligen klar. Grundbetydelsen är abstrakt³⁾: »die Neigung eines Fasses, welches schief gestellt (übergeneigt) werden muss um den letzten Rest des Inhalts herauslaufen zu lassen» (Paul: Deutsches Wörterbuch): »das Fass ist auf der Neige». *Ein Glas bis zur Neige leeren* måste sål. först ha betydt: tömma glaset, tills det lutar d. v. s. till sista droppen. Då samma föreställning kunde uttryckas med *bis zur Hefe leeren*, så är det lätt att förstå, huru *Neige* blev liktydigt med *Hefe, Bodensatz*, såsom i uttr. »die Neigen austrinken, alle Neigen (»sladdarna») *zusammengiessen*».

Sådana ord som *dricka* (svagdricka), *ði*, sv. dial. *äta, svin-äta* m. fl. (eg. de substantiverade infinitiverna av verben *dricka*,

¹⁾ Även i vårt språk kan *slakt* vara konkret, ss. synes av följande citat: »handla med säd, med slakt, med frukt» (Ehrenswärds bref 1789); »ja, det är faslig brist på duglig slagt i år» (Lindegren I 311, 1805); »hållande slagtet mellan framtassarna» (om björnen; S. Nilsson: Skand. Fauna I 198, 1847); »när jaguaren dödar något kreatur på fältet, äter han aldrig deraf på platsen, utan släpar alltid sin slakt till skogskanter» (Stockh. Dagbl. 1899 n:r 43). I dialekter förekommer det också i denna betydelse (Se Rietz: Svenskt Dialektlexikon).

²⁾ Egils Saga 181: *Yxn er hann ætladi til hogg; fé til hogg, fé til skurðar*: cattle for slaughtering (Vigf.).

³⁾ Jfr. följande uttryck: »Die Sonne geht zur Neige», »Die Welt geht auf die Neige»; »Wohl ihm der bis auf die Neige rein gelebt sein Leben hat» (Herder).

äta och *dia*; sistnämnda verb hade förr formerna: inf. *di*, impf. *didhe* etc.) falla visserligen ej direkt inom området för denna undersökning, men äro med avseende på uppkomsten av den konkreta betydelsen så belysande, att de här ej kunna förbigås. Denna betydelse har nämligen förmedlats ur den rena, prepositionslösa infinitiven genom missuppfattning av sådana uttryck som: *giva någon* (att) *dricka* (*dia*), *få dricka* (*dia*) eller dylika ¹⁾. Den olikartade konstruktionen av verbet *giva* kunde leda till uppfattningen av det följande ordet som substantiviskt objekt, så mycket mer som infinitivmärkets utelämnande förekom endast vid få verb ²⁾. Vändningen »han gav mig dricka» tillåter ju en dylik omtydning av ordet med bibehållande av satsens förra form.

Ungefär på liknande sätt tänker jag mig uppkomsten av den konkreta betydelsen av fr. *charité*: allmosa (t. ex. *vivre de charités*). *Demander la charité* (ungef.: anropa någons barmhärtighet, givnildhet) sammanföll till betydelsen med: *demander l'aumône*, följaktligen *charité* = *aumône*.

Ett verb med så skiftande betydelser, som fr. *faire*, ty. *machen* m. fl. kan ha spelat en viktig roll vid sådana betydelseövergångar. Ordet *kopia* (avskrift) lär ju ha fått denna betydelse i frasen: *facere copiam scripti*. Ty. *machen* betecknar i förb. med abstrakter en handlings utförande (t. ex. eine Reise machen, eine Verbeugung machen, Geschäfte machen m. fl.), i förbindelse med konkret objekt betyder det däremot: förfärdiga,

¹⁾ Här må anföras några belysande vändningar från det äldre språket (cit. efter Söderwall: Ordbok öfver Svenska medeltidsspråket):

Bil. 246, 340: gifuir thu sea thässum blindum.

ib. 613: gudh gaf nektirgalunne tala.

Bir. 1, 35 minom munne war driikka gifwit mz beskasta drik.

Lg. 3, 125: inghen gaff henne hwarke math eller driikka; jfr. Hagberg: Predikningar: 2, 75: »Om din ovän hungrar, så gif honom mat, törstar han, så gif honom dricka» (cit. efter bibeln).

Lex. Linc. 1640: gifva en fink äta och dricka.

M. B. 1, 208: bidher sin brodher giwa sik äta mz sik.

K. L. 63: the spinane, som gawo dia warum herra J. Christo.

Bo. 198: the spina, som äkke gawo diia.

²⁾ Jfr. Fr. Wulff: L'emploi de l'infinitif dans les plus anciens textes français (Diss. Lund 1875) p. 59: »Je ferai observer que les infinitifs signifiant *manger* et *boire* sont en général les plus facilement substantivés».

tillvärka. Båda betydelseerna kunna emellertid sammanfalla, sås. t. ex. i uttr. »eine Abschrift machen», »einen Guss machen» och härav förklaras den konkreta betydelsen av *Guss*: jfr. »Ein fleisiger Giesser kann in einer Minute mit Leichtigkeit zwölf Güsse machen».

Slutligen nämner jag isl. *austr*, eg. ösning, sedan ösvatten ¹⁾, d. v. s. det vatten, som måste utösas för att skeppet skall bli läns (jfr. frasen: »*verja skip austri*»). I vers 5 av Fridþjófs Saga heter det:

»Ok standa nú allir
átján menn í austri,
er Ellida verja.»

Här finnes ingen ovisshet om översättningen: *standa i* med abstr. subst. betyder: vara ivrigt sysselsatt med något (»to be deeply engaged in something» Vigfússon), sål. »alla 18 m. äro sysselsatta med ösning». På ett följande ställe: kap. VI, 7: »þá komu áföll stór, svá at þeir standa allir í austri», är det, såsom sagans utgivare (Ludv. Larsson) framhåller, inte omöjligt att tolka uttrycket på enahanda sätt, men på grund av sammanhanget faller det sig naturligare att här översätta *austr* konkret: »då kommo stora stürtsjöar (in över bord), så att alla stå i vattnet». Hur man bör fatta ordet Sturlunga Saga II sid. 58: »En á því skipi er þórðr var á staddr, þá stóðu menn þar einart í austri» ²⁾, kan vara tvivelsamt nog, då sammanhanget ej ger tydligt besked. En översikt av ordets förekomst visar emellertid, att övergången troligen försiggått just i vändningen: »*standa i austri*»; *standa i* kunde ju fattas i sin ursprungliga, icke bildliga, betydelse och situationen, då man vid ösningen bokstavligen *stod i vattnet*, bidrager också i sin mån till förklaringen av den idéassociation, som framkallat betydelseförändringen.

¹⁾ Áns Saga Bogsv. »annarr (maðr) lá dauðr í austrinum». Sturlunga S. II sid. 57: »en vaxa tók austrinn».

²⁾ Till ytterligare jämf. meddelar jag följande citat: Flóamanna saga 28: »Hann var þá tvau dægr í austri»; Fornaldar Sögur Norðrlanda II, 520: »en þeir vörðu sik með miklum hraustleika ok sína farkosti, svá at þeir stóðu í austri enn 20 dægr, bæði nætr ok daga». Grettis Saga XVII: »stóðu þeir þá í austri, svá at dægum skipti».

III. På övergång till instrumentalbetydelse anför jag följande exempel, som visa, att väl även här verb och prepositioner spelat en avgörande roll. Ursprungliga betydelsen av det samnordiska *farkost* (isl. *farkostr*): »leilighed til at fare» kan ej spåras i något nordiskt språk (jfr. dock möjligen Gulatingslagen 310: »þá scolo þeir út draga skip sitt oc reyna farkost sinn). Den tvetydighet ordet på ett äldre stadium måste ha haft i vissa förbindelser kan emellertid åskådliggöras genom ett citat ur Karlamagnussaga 44 40: »fundu þar hvárki vað né annan farkost ok vissu eigi, hversu þeir skyldu yfir komast», ehuru det också här, och väl med rätta, översättes konkret (jfr. Fritzner: Ordbog I art. *annarr*).

Betydelseutvecklingen av isl. *stjórn*: styrande > styre, torde bäst kunna klargöras genom en jämförelse av följande citat: »Er konungr vildi eigi, lengr stýra, kvaddi hann þórarin til stjórnar» (Flát. I 405). Här är ordet enligt min uppfattning rent abstrakt. O. T. 70: »Eiríkr settizt sjálfr til stjórnar» (i viss mån dubbeltydigt); otvetydigt konkret är det efter prep. *við* t. ex. O. T. 62: »Eiríkr Jarl sat við stjórn».

Ty. *Guss* har även betydelsen »gjutform»¹⁾, hvilken förklaras ur förbindelser med prep. *in*. Denna preposition förekommer ej sällan i sådana förbindelser som: *im Bau sein* (hålla på att bygga), *in der Mache sein, im Zuge sein* m. fl. Uttr. ss. »Die Glocke ist noch im Gusse» (håller på att gjutas, är ännu icke färdiggjuten) kan ha befordrat instrumentalbetydelsens uppkomst. — På liknande sätt framgår den konkreta betydelsen af fr. *presse* (ty. *Presse*): press (av olika slag) ur ett antal förbindelser såsom: *être en presse, être sous la presse* m. fl. Jfr. även fr. *être sous presse* (ty. »Ein Buch ist unter der Presse») med sv. *vara under tryckning*.

Fr. *discipline*: gissel (eg. tuktan) tyckes, att döma av en del exempel hos Littré, ha kunnat få denna sin betydelse i förb. med prep. *sous*. Jfr. t. ex. *être sous la discipline de qn*.

¹⁾ Mera sällsynt, i det tekniska språket; jfr. sv. göte: gjutform, som även det en gång var abstrakt; t. ex. »actige gode men . . . som toge probam aff hwaria göte och smeltningh» (Se *göte*, Söderwall).

Hvar och en vet, att den lat. ablativen mången gång kan tolkas på olika sätt i samma förbindelser. Denna dess tvetydighet kan ha föranlett åtskilliga abstrakters övergång. Jag antar, att övergången lat. *auditus* > sp. *oído* (öra) står i samband med en omtydning av sådana fraser som: *accipere, percipere auditu*¹⁾.

Om också i det föregående åtskilligt, såsom jag själv medger, måste förefalla osäkert, på grund av bristande överskådighet av materialet, så befinner jag mig i det lyckliga läget att kunna meddela både talrikare och säkrare exempel, då det gäller växlingen mellan nom. actionis och nom. loci. Det undersökta materialet tycks giva vid handen, att övergångar av denna art uteslutande bero på prepositionsinflytelser.

IV. Isl. *fara, ganga til hvílu* motsvarar sv. *gå till hvila*, men isländaren uppfattar icke *hvílu* abstrakt, för honom är det konkret och betyder »säng»; han kan till och med säga: *ganga til hvílu sinnar*²⁾. Det gäller nu att förklara uppkomsten av denna betydelse i isländskan, där ordet, så långt vi kunna följa det tillbaka, alltid varit konkret. Det torde då knappast kunna betvivlas, att det just är frasen *ganga til hvílu*, som genom ett slags omtydning givit upphov till den nya betydelsen. Som ursprungsbetydelse måste man antaga den svenska »hvila», »ro» (jfr. ty. *zur Ruhe gehen*). Den föreställning, som ligger till grund för uttrycket *ganga til hvílu*, är alldeles densamma som för *ganga til rekkju*, båda äro likbetydande med *ganga til svefns*. Prepositionen *till* kan, som bekant, uttrycka ändamålet, avsikten (då med ett abstraktum: *zur Beichte gehen*), och sådan var väl dess funktion från början i *ganga til hvílu*³⁾. Men den uttrycker närmast och egentligast en rörelse, denna dess funktion är övervägande, och då det föregående *ganga* ytterligare framhävde det

¹⁾ Jfr. Cicero: Tusc. III 42: »eas voluptates quæ auditu percipiuntur».

²⁾ Jfr. Hávardar saga Ísfríðings: »Gekk Hávadr þegar til hvílu sinnar ok lagdisk niðr».

³⁾ Man sade: *búa lík til graptar* (begravning) jfr isl. *graptardagr*, fsv. *griptadagher* (grift, likasom isl. *gröftr* urspr.: grävning), men i uttr. *fara með lík til graptar*, *flytja, færa e—n til graptar* framträdde så småningom den konkreta betydelsen »grav», jfr. »ganga til graptar sins födur» (Norges Gamle Love) samt lat. *sepultura* ibland = *sepulcrum*.

konkreta momentet i föreställningen, så trängdes den primära föreställningen »hvila», »ro», tillbaka och det konkreta »säng» blev huvudföreställning. Till förväxlingen bidrog naturligtvis i hög grad parallelluttrycket *ganga til rekkju*. — Ett enstaka exempel på övergången konkretum > abstraktum anför jag redan nu, eng. *roost*: a perch, a place where fowls rest at night¹⁾. (Jfr. auglsax. *hrôst*: perch; »*roost* and *roof* are related words; the original roosting place for fowls was on the rafters of the inner roof. This is how *roost* acquired the sense of perch» Skeat: Etym. Dict.). Ut i fraser såsom: *to go to roost*, *to be at roost* kunde nämligen den abstrakta betydelsen: »*act of sleeping*» arbeta sig fram. Jfr. »A fox spied a cock at roost (= sleeping) upon a tree», »Large and strong muscles move the wings and support the body at roost» (Johnson's Dict.); »The inhabitants go to roost at the same time with their fowl». Jfr. holl. *roest*: die Schlafstange der Hühner (*te roest gaan*). — Med dessa ord får ej sammanställas ty. *Rüste*: Ruhe, uti uttr. *zu Rüste*, *zur Rüste gehen* (»die Sonne geht zur Rüste, die Hühner gehen zur Rüste» Sanders), hvilket ord går tillbaka till mht. *rust*, förmodligen en avljudsform till *rast*. Jfr. till sist äldre danska: »Solen gaaer til røste», samt *solrøst*: solnedgång.

Samma utveckling har genomgåts av ty. *Taufe*: dop, som i äldre nyhögtyskan även var: dopfunt, hvilken betydelse efterlämnat spår i frasen *aus der Taufe heben* (stå fadder), samt i da. *holde over dåben*, det senare utprägladt konkret gentemot sv. *hålla till dopet*. Övergångsstadiet bör för detta ord närmast sökas i fraser ss. *jem. zur Taufe tragen*, *bringen*, i hvilka den abstrakta och konkreta synpunkten sammanfalla (bära till dopet = bära till dopfunten); jfr. dock även det sällsyntare: *bei der Taufe halten*. — Många andra tyska abstrakter på -e ha på liknande sätt fått lokal betydelse; jag anför några karakteristiska fall: *Bleiche* »blekning» fick betydelsen: »blekplats, stället, där blekningen försiggår» i sådana vändningar som: *Garn zur Bleiche bringen* o. d. jfr. »als ich auf meiner Bleiche mein Stückchen Garn begoss» (Weisse). Övergången av *Tränke*: »das Trinken

¹⁾ Jfr. »The herons, home to their roosts in the cedar-trees returning at sunset» (Longfellow).

oder Tränken» > »Ort, wo Tiere gew. trinken oder getränkt werden» förstås av uttr. *zur Tränke führen, gehen, kommen*¹⁾; det samma gäller om *Lecke*: »Ort, Trog, wo das Vieh Salz leckt» (*Salzlecke*), *Schwemme*: lögställe m. fl.²⁾. — Med dessa ord kan jämföras isl. *laug*: bad (»taka laugar», »gera e—m laug»; jfr. sv. *löghardagher*: tvagningsdag). Detta ord betecknar ofta stället, hvarest man badar, särskildt de heta källor, som användes till dylikt ändamål (jfr. Egils S. 85: »fyrir sunnan ána eru laugar ok þar hjá jarðholur stórar»). Denna betydelse utvecklade sig ganska naturligt bl. a. i vändningar ss. *fara til laugar*³⁾ o. d. — Å andra sidan kunde betydelsen »badkar» ha utvecklats i förb. ss. *vera i laugu, sitja i laugu*. Denna omnämnes emellertid icke av Fritzner ell. Vigf. förmodligen emedan sådana ej voro brukliga på denna tid. Däremot finnes *handlaug* (eg. handtvagning: »taka handlaugar»), *mundlaug* i bet. tvättbäcken, tvättvatten (Obs. artik. *bad* i Sv. Ak. Ordb.). — I omvänd ordning förekommer övergången *badstuga* > *bad* (fsv. »giwa hanom driikka áftir bazstowna», »aldre com han i lögð alla i bastouo», »badha i kaldo bazstowo», »gag ey mikit til basstwo» o. s. v.). Se *baþstova* Söderwall: Medeltidsordbok, *badstuga* Sv. Ak. Ordbok.

Ty. *Gemach*: Gemächlichkeit, Bequemlichkeit betyder även: »das, was zum Gemach gehört oder dient, Gemach verschafft» (»einem Gast sein Gemach schaffen»), därför bl. a.: ställe, där man har sin ro, kammare, gemak. För betydelsens uppkomst jfr. *Grimm*: »einen Gast an *sein gemach wesen, viieren*», samt det likbetydande fsv. *mak* i uttr. *hawa sit mak, wara i sit mak*. I an-

¹⁾ Jfr. fr. *aiguade*: vattningsställe, sp. *hacer aguada*.

²⁾ Av ty. *Traufe*: »der Tropfenfall am Dach» framgå två olika konkreta betydelser: ¹⁾ takränna, takkant, t. ex. »Ein Dach das keine Traufe hat», ²⁾ »die dem Tropfenfall des Daches entsprechende Linie auf dem Erdboden». Den förra torde kunna härledas ur förbindelser med prep. *unter*, exempelvis: »unter der Traufe stehen», den andra ur vändningen: »aus dem Regen in die Traufe kommen» o. d.

³⁾ Jfr. Biskupa Sögur I 621: »eitt hvert kveld er þeir fóru til laugar, þá var úti staddr húskarl þorláks — ok sá mennina við laugina — en laugin (kállan) var ekki á almannaveg; »ekkjan fór til laugar með þessi tvau enu yngri börnin — en er þau sitja í laugunni — smábarnit kafnar í laugunni» (Thom. S. 484).

slutning härtill anför jag sv. *burspråk*: »överläggning med stadens borgare». Den sekundära betydelsen: »utbyggnad på ett rådhus» (ss. betecknande platsen för överläggningen) har utvecklat sig efter vissa prepositioner; jfr. åtskilliga exempel under ordet i Söderwalls medeltidsordbok, i hvilka det är omöjligt att med någon säkerhet avgöra, hvilkendera betydelsen som föreligger ¹⁾).

Rönsch anför (Semasiologische Beiträge I p. 52) lat. *oratio* i betydelsen »bönhus» (jfr. samma betydelseutveckling hos grek. *προσευχή*). Såsom en parallell härtill kan nämnas fr. *prêche*: predikan > bönhus (»lieu où s'assemblent les protestants pour l'exercice de leur religion»), samt ordet *prédzō* (kyrka) i franska dialekter (Leysin s/Aigle: *ala ü prédzō*) ²⁾. Övergången förklaras väl av uttryck såsom: *ire ad orationem* (= ad templum), *aller au prêche. se rendre au prêche* (jfr. *aller à l'oraison*). Att övergångsstadiet för många dylika ord snarast är att söka i fraser med verb, som betyda: gå, komma o. d., är sannolikt; jag antar därför, att fr. *tir*: »lieu où l'on s'exerce au tir» samt *pesage*: »l'action de peser les jockeys qui vont courir» > »l'enceinte où l'on pèse» även förskriva sig från satser som: »Nous venons du pesage» (eg. »nous venons de voir peser»), »je vais au pesage», »aller au tir» m. fl.

Av liknande förbindelser förklaras sannolikt ty. *Marter*: »Krucifix, das Kreuz als Zeichen des Leidens Christi» (Se Grimm: *Marter* 9); jfr. 2 Macc. 6, 20: »und da er zur *Marter ging*, strafet er die, so verboten Fleisch assen».

För ty. *Gefängnis*: fångenskap > fängelse, inställde sig den konkreta betydelsen i uttr.: *aus dem Gefängnis befreien*, *zum Gefängnis verurteilen* m. fl. (Se Grimm: *Gefängniss* II. c); omvänt blev *Kerker* abstrakt (»ein langer, schwerer Kerker»). — Om vi betrakta ty. *Markt* (fr. *marché*), så har det i vissa uttryck bevarat den abstrakta betydelsen: *nach dem Markte*, *jem. den Markt*

¹⁾ Med avseende på den längre fram berörda övergången: konkretum > abstraktum citerar jag i anslutning härtill Bartsch's anmärkning till ordet *kemenate* hos Walter von der Vogelweide: »diu kemenate, eig. heizbares mit einem Kamin versehenes Gemach, dann insbesondere auch Fürstenzimmer, wo Rathsverhandlungen stattfinden, öfter geradezu für Rath gebraucht: *ze kemenaten gēu.*»

²⁾ Jaberg: Archiv für das Studium der neueren Sprachen 1905 p. 460.

verderben, sie trägt überall ihre Schönheit zu Märkte. Vid förklaringen av betydelsen: torg, marknadsplats tänker jag närmast på uttrycken: *etwas auf dem Märkte erstehen, zu Märkte gehen, ziehen, führen* etc.

Det är emellertid icke blott abstrakterna, som till sin betydelse påverkats av dylika prepositionsförbindelser. Även sådana konkreta som *Kirche, Schule, Tisch* hava semasiologiskt undergått en motsvarande förändring fast i omvänd ordning. Så är t. ex. *Kirche* = Gottesdienst i vändningarne: *nach der Kirche, die Glocken läuten zur Kirche, die Kirche versäumen, die Kirche ist aus*; jfr. även *Frühkirche*: Frühgottesdienst¹⁾. Vid förklaringen härav har man näppeligen att taga hänsyn till annat än uttryck med prep. *zu*: *zur Kirche* (= zum Gottesdienst) *fahren, gehen* etc., då *zu* är den enda till ordet passande preposition, som i äldre språkbruk förenade final och lokal betydelse.

På samma sätt förhåller det sig med *Tisch*, hvilket i vissa förbindelser, t. ex. *nach Tisch, vor Tisch*²⁾, faktiskt har en abstrakt betydelse, som väl får anses ha uppstått i sådana uttryck som: *zu Tisch kommen*, t. ex. »Sag' mal Karl, er soll' zu Tisch (= zum Essen) kommen» eller: *bei Tisch sein* (»Bei Tisch sollen sich Kinder ruhig verhalten»). Här kan det tydligen endast bli fråga om en preposition, som har lokal och temporal betydelse (*bei*) eller också final och lokal betydelse (*zu*).

I anslutning till det nyss omtalade *Markt* nämner jag ry. *torg*: torg, torghandel, marknad, köpslut. Även fsv. *torg* kunde betyda: marknad, torgdag (Se Söderwalls Medeltidsordbok). Jfr. *fara till torgs, föra till torgs*.

Dorf betyder i Schweiz: Besuch³⁾, Zusammenkunft (*ze Dorf gån*: zu Besuch gehen). Meringer (Indogerm. Forschungen XVIII p. 218) förmodar, att denna betydelse utvecklats i vändningen: *ins Dorf gehen* (nämlich: um zu besuchen). Tänkbart vore dock,

¹⁾ Grimm: »das ist alles so der Ausdruck des Lebens, schriftlich, amtlich nur Gottesdienst.»

²⁾ T. ex. »Vor Tisch pflege ich immer einen Spaziergang zu machen.»

³⁾ Jfr. Grimm: »So war ich über fünf Jahre alt geworden, als wir einmal an einem Sonntage Dorf bekamen, was eine sehr seltene Sache in unserm Hause war.»

att den kunde ha uppkommit i förbindelse med prep. *auf*, sål. *auf's Dorf gehen* (jfr. *auf's Feld*, *auf's Land*, *auf die Apotheke gehen*). Jfr dock framför allt ovannämnda fras med prep. *zu*.

Ungefär liknande förhåller det sig med fr. *toilette* (eg. »pièce d'étoffe que l'on posait sur la table qui servait à se coiffer; cette table s'appela ensuite *table de toilette* ou simplement *toilette*). *Être à sa toilette* (det hette nämligen förut: *madame est à sa parure*) blev nu beteckning för handlingen, och *toilette* övergick så småningom till en ny betydelsesfer, hvars uttryck återfinnes i det moderna: *faire toilette*, *achever sa toilette*.

Jag tillåter mig att i detta sammanhang anföra ännu ett, ehuru något olikartadt exempel från franskan: *faire bonne chère*¹⁾, eg. visa god uppsyn, »hålla god min» (*chère* < senlat. *cara*: ansikte). Om man vid en besökandes ankomst visar glad uppsyn, så bereder man honom förvisso på samma gång ett godt mottagande i övrigt och så fick *bonne chère* betydelsen: godt mottagande med ty åtföljande *förplägning*²⁾. Den äldre betydelsen lyser ännu igenom i uttrycket: »La bonne chère qu' on nous a faite, nous a beaucoup plu»³⁾.

För att nu återvända till abstrakterna, så vill jag anföra några exempel med andra prep. än de förut nämnda, jag menar sådana, som förena lokal och temporal betydelse. Så är det t. ex. lätt att i olika språk finna exempel på övergångsstadiet för ord, som betyda *ingång*, *utgång* o. d. Uti det svenska: »han tappade sin hatt *vid ingången*» uppfattas väl *ingång* numera alltid konkret, medan det i äldre språkbruk hade samma betydelse, som vi nu skulle återgiva med: *vid inträdet*⁴⁾ eller hålst med en omskrivning i form av en hel sats. Fr. *entrée*, *issue*, *sortie* kunna

¹⁾ Jfr. Maistre Pathelin: »Et quand il viendra, vous direz:
'Ah parlez bas!' et gémez,
en faisant une chère fade».

²⁾ »Faire bonne chère a passé du sens de faire bon accueil à: faire un bon repas, parce qu'un bon repas est une partie d'un bon accueil» (Littre).

³⁾ »Visage se dit aussi en parlant du bon ou mauvais accueil qu'on fait aux personnes: faire bon visage à qqn» (Furetière).

⁴⁾ Jfr. t. ex. Stadgan för S:t Eriks Gille 117: »Skal han som broder vardher i inganghen (= vid inträdet) giffva ii öre päninga gillena».

ha övergått uti olika ställningar efter prep. *à*, som möjliggör tve-tydighet därigenom, att den uttrycker både tid och rum¹⁾. Ut i vändningarne: *à la sortie de*, *à l'issue de* är *à* urspr. tidspreposition (sål. »au moment où l'on sort de»), t. ex. *à la sortie du sermon*, *du spectacle*, *de la prison*, *d'un bal* etc. Prep. *de*, som utmärker riktningen (sortir de), kan åtföljas av ett konkretum, t. ex. *à la sortie de la gare*, *de la scène*, *à l'issue du bois* m. fl. I vissa dylika förbindelser kunde emellertid *de* uppfattas som genitivmärke till det följande ordet, på samma gång *à* fattades i lokal mening: »je l'ai vu *à la sortie du théâtre*» (= lorsqu'il sortait du théâtre, au sortir du théâtre) blev då genom en lätt omtydning = »*à la porte (de sortie) du théâtre*». Ett *à l'entrée du théâtre* skulle mycket väl kunna vara bildadt i analogi med det föregående, men denna utväg behöver ej tillgripas, då prep. *de* i det äldre språket kunde användas även efter ett abstrakt *entrée*; jfr. t. ex. »Les cent nouvelles nouvelles III »le musnier demande à madame, s'elle l'avoit (la bague) *à l'entrée du baing*» (då hon gick i badet) eller följande ställe ur Yvain, v. 1951: »Grant peor, ce vos acreant, ot messire Yvain a l'antree de la chambre, ou il a trovee la dame» (då han gick in i rummet). Se Meyer-Lübke: Romanische Grammatik III p. 273. — Då det klass. latinet ej alltid använde prepositionsuttryck på liknande sätt, bör man måhända för lat. *aditus* (ingång, dörr) även tänka på fraser ss. *prohibere aliquem aditu* eller liknande (jfr. *prohibere aliquem domo* och *prohibere al. exitu*).

Om jag ej misstager mig, går eng. *study*: studerkammare tillbaka till äldre franskans *estudie* (nfr. *étude*). Jfr. Littré: »*étude*, anciennement: chambre, cabinet ou l'on étudie, aujourd'hui: salle d'étude». Tvetydigheten av ett »il passe ses jours et ses nuits *à l'étude*» i det äldre språket är i ögonen fallande.

I gammalfranskan hade ordet *mue*, som ännu ibland använ-

¹⁾ Jfr. sv. *vid*. För ordet *landgång* (numera uteslutande konkret) kan jämföras följande sats: »Den höge gästen mottogs (redan) vid landgången av stadens honoratiores». Jfr. ty. *Landung* (*bei der Landung*: vid landgången). — Sv. *tull*: stadspost fick denna betydelse, enär tullen där uppbars. Jfr. fr. *octroi*: droit, qu' on lève sur certaines denrées > bureau où l'on paye ce droit (»il fut arrêté à l'octroi»).

des med abstrakt betydelse på tal om fåglar, som rugga d. v. s. fälla sina fjädrar ¹⁾, betydelserna *ruggning* och *ruggbur* (mettre un oiseau en mue). Den sistnämnda förklaras av bruket att under den ömtåliga ruggningstiden särskildt vårda och i därför avsedda burar insätta dyrbara jaktfalkar. Av sådana uttryck som: »cet oiseau est en mue», »est encore dans la mue», »se trouve dans la mue» (eg. befinner sig i ruggningen) avsöndrade sig lätt *mue*: ruggbur, fågelbur.

Omvänt går fr. *grève*: arbetsnedläggelse, strejk tillbaka till *la Grève* (la place de Grève) i Paris, hvarest arbetslösa och arbetsökande plägade församla sig ²⁾. *Être en Grève*: befinna sig på Grèveplatsen (för att söka arbete) var liktydigt med: *être sans travail*; sedan sambandet med Grèveplatsen bortglömts, omtydades *grève* till ett abstraktum: arbetslöshet (*être en grève*). Härifrån var, över sådana uttryck som: *se mettre en grève* m. fl., vägen lätt till den moderna betydelsen: arbetsinställelse, strejk (*faire grève, la grève a commencé*). *Faire grève* måste sannolikt betraktas såsom sista ledet i utvecklingskedjan ³⁾.

Ytterligare bevis för prepositionernas inverkan i samma riktning finnas hos Gebhardt: Beiträge zur Bedeutungslehre der altwestnordischen Präpositionen (Diss. Leipzig 1896) pp. 13 f., 82 ff. Han framhåller den starka blandningen av abstrakt och konkret åskådning hos vissa ord efter *á*, *af*, och *at*; uppfattningen av uttryck ss. *á þingi*, *af þingi* m. fl. kan ibland vara mycket svävande och särskildt *at* står ofta framför ord, som befinna sig på övergångsstadiet.

¹⁾ Man säger ännu: »Les oiseaux sont malades pendant leur mue, quand ils sont en mue».

²⁾ Fordom var Grèveplatsen avrättningsplats, därav uttryck ss. »il a été fait cardinal en Grève» (scil. »mis à mort sur la place de Grève» Cotgrave) eller: »mourir en Grève, laisser sa tête en Grève» (Furetière).

³⁾ Den gängse förklaringen tillåter jag mig att citera efter Nyrop: Ordnes Liv p. 96: »At epasere på Grèvepladsen, *faire Grève*, antog derfor ganske naturligt betydningen at søge arbejde, og efterhånden udviskedes bevidstheden om denne talemådes oprindelse. Forbindelsen med Grèvepladsen glemtes; *faire Grève* blev til *faire grève* og heraf deduceredes *grève* = arbejdsløshed». Den huvudsakliga svårigheten ligger härvidlag i sammanställningen: *faire Grève*, hvilken jag, trots den mångskiftande användningen av *faire* (jfr t. ex. »faire le trottoir»), anser föga sannolik.

Jag gömmer till sist ett ganska intressant ord: *sund*, som i svenska och danska endast har den konkreta betydelse, som finnes i namnet *Öresund*. I isl. och fsv. betydde det dessutom *simning* och i anglosax. därjämte *hav*. Alla dessa betydelser låta föra sig tillbaka till grundbetydelsen *simning*, men härleda sig från helt olika fraseologiska vändningar; på grund av ordets mångskiftande användning är det här också svårare att bestämma utgångspunkten för hvarje särskild betydelse. Betyd. *hav*, som för öfrigt ej är alldeles främmande för isländskan¹⁾, torde med någon sannolikhet kunna föras tillbaka till vändningar liknande isl. *hlaupa á sund*, *kasta sér á sund* d. v. s. kasta sig i havet (nämligen: för att simma).

Att i de nordiska språken betydelsen »sund» fått företrädet, får väl anses bero på, att betydelsen utvecklat sig i en tid, då nordmännen ej gjorde några längre färder, utan voro hänvisade till sin av skär och öar omgivna hemtrakt. Den är härledd ur andra prepositionella vändningar, bland hvilka jag ej skall göra något val; jag inskränker mig till att citera några olika förbindelser, där ordet förekommer. »Eigi mun ek á sundi drukna», sade Grettir, då han beredde sig att simma över från Drangey till fastlandet (Grettis s. 74, 6). Egils Saga 27: »drápu þá alla, er á sundinu váru». *Sund* var för isländaren ett bekvämt och på samma gång uttrycksfullt ord, som i de flesta språk ej kan översättas ordagrannt, då det står i dylika förbindelser²⁾; jag hänvisar till det bekanta stället i Laxdøla saga, kap. 33, 34 »þeir fóstbræðr höfðu verit á sundi um daginn. Margir váru ungir af þóðrum böjum á sundi . . . ; er þeir Gestr ok Olafr riðu at, þá hlupu þeir Kjártan ok Bolli af *sundi*», hvilket N. M. Pétersen (Islændernes Færd hjemme og ude) återger: »Da sprang Kjártan og Bolli op av vandet.» Det är tydligen situationen, som i hvarje fall blir bestämmande för ordets betydelse.

¹⁾ Jfr. t. ex. Völsunga Saga, v. 8:

»Brimrúnar skaltu gora,
ef þú vilt borgit hafa
á *sundi* seglmörum».

²⁾ Endast franskans: *se jeter à la nage*, *à nage*, kommer det isländska uttrycket mycket nära.

Jag torde vidare ej misstaga mig, då jag påstår, att övergången såväl av abstraktsuffix till konkret, som av konkretsuffix till abstrakt betydelse, städse förmedlas genom dylika företelser. Betydelseförändringen av ett suffix måste ju förklaras genom betydelseövergång hos enskilda ord; suffixet kan icke själv förändra sin betydelse, utan detta sker i förbindelse med stammen. Så snart ett tillräckligt antal ord, som äro utbildade med samma suffix, förskjutit sin betydelse i samma riktning, uppfattar språkkänslan dem som samhöriga och den nya betydelsen såsom fäst vid suffixet: detta har sålunda fått en ny funktion och kan tjena till att bilda nya avledningar.

Fr. *-ée* t. ex. uttrycker rymdmått, innehåll, kapacitet: *bouchée* munfull, *cuillerée*, *verrée* m. fl. Denna funktion, sekundär i förhållande till den ursprungliga abstrakta, beror därpå att, sedan ett antal vbst. till denominativa verb antagit konkret betydelse (jfr. ovan grupp II, samt sådana ord som: *une prise*, *une pincée de tabac* o. d.), så anslöt sig ordet i följd av den konkreta betydelsen icke till verbet, utan direkt till grundordet och vid denna process fixerades suffixets betydelse helt naturligt i en ny riktning. Man jämföre vidare såd. paralleller som:
becquée: coup de bec, plein le bec (*becquer*);
poignée: coup de poing, ce que peut tenir la main fermée;
pelletée: coup de pelle, ce que tient une pelle pleine

Jfr. det som ovan pag. 230 f. sagts om *cochonnée* och därmed besläktade bildningar.

Vissa konkretsuffix' övergång till abstrakt betydelse torde kunna förklaras på liknande sätt. Här måste jag emellertid inskränka mig till blotta antydningar. Det fr. *-age* (av lat. *-aticus*: *sauvage* < *silvaticus*) är ju helt abstrakt i såd. ord som: *carnage*, *lavage*, *nettoyage*, *voyage*. Det sistnämnda = lat. *viaticum*: respengar, en betydelse som återfinnes tämligen oförvanskad i uttr. *payer le voyage de qn* (jfr. omv. sv. *betala resan* = respengarne, saint fr. *payer l'entrée* o. d.). — Det blir också lättare att förstå, huru sp. suff. *-azo* (av lat. *-aceus*) kunnat få abstrakt betydelse, t. ex.: *bastonazo*, *palazo* käppslag, *cuchillazo* knivhugg m. fl., om man tänker på uttr. som *dar*, *recibir palos*: ge, få stryk (*palo* = käpp), *dar bastones* (al vino): piska m. fl. Vi se samma före-

teelse upprepa sig i flera språk, hvilket synes tala för, att min uppfattning kan vara den rätta. Ty. *Prügel bekommen, austeilen* (jfr. sv. få prygel, pisk, ris ¹⁾), dagg) är ju fullt analogt och att detta endast är en förvanskning av *Hiebe, Schläge bekommen*, därför synes den omständigheten tala, att *Prügel* i sådant sammanhang helt visst alltid är pluralis ²⁾).

Härmed anser jag mig tillräckligt ha belyst växlingen mellan abstrakter och konkreta. Att fördelningen av exemplen på de olika grupperna blivit något ojämn, beror förnämligast på svårigheten att samla det på alla håll kringströdda materialet. Jag skulle kunnat öka samlingen med några mera osäkra fall, men anser mig ej böra gå för långt i denna riktning, då faran, att språkproven skola anses föga idiomatiska, redan är tillräckligt stor. Med någon övning bör en hvar utan svårighet kunna igenkänna dylika uttryck och jag anser det i talrika fall möjligt, att bland ett givet frasförråd med ganska stor sannolikhet bestämma de uttryck, inom hvilka en viss betydelse utvecklats. Då emellertid i ordböckerna, i litteraturen, samt i det levande språket, endast en del av ordskatten finnes oss bevarad, måste man befara, att många betydelseövergångar ständigt skola förbli oförklarade, därför att de förbindelser, uti hvilka de utvecklats, spårlöst försvunnit.

Det återstår mig nu endast att i största allmänhet ordna något om det psykologiska förloppet av övergången. Denna beror, såsom redan framhållits, på en begreppsassociation, hvilken resulterar däri, att det språkliga uttrycket för en föreställning överflyttas till beteckning för en annan därmed förknippad. Men som språkutvecklingen är en invecklad procedur, bör man vid förklaringen av de flesta hithörande fenomen taga hänsyn till flera samverkande faktorer, som hvar i sin mån kunnat vara be-

¹⁾ Jag kan ej underlåta att här omnämna Vilh. Andersens förklaring till uttr. *ett kok stryk* (Festskr. til Vilh. Thomsen p. 273): Då *ris* = stryk (»få ris»), men *ris* också är en maträtt (»ett kok ris»), så kunde i skämtsamt tal sägas: ett kok stryk.

²⁾ Jfr. »Wenn sich Prügel schreiben liessen, schrieb einmal ein Vater an seinen Sohn, so solltest Du mir gewiss dieses mit dem Rücken lesen» (Grimm).

stämmande för resultatet. Följande omständigheter anser jag i synnerhet hava medverkat vid övergången:

1) Kategorierna abstrakt och konkret äro formellt ej skarpt skilda från hvarandra, hvarken genom böjningssätt och genus, ändelser eller ordens utseende i övrigt (jfr. t. ex.: *hvila* och *rekkja*). Härigenom har så småningom i språkmedvetandet skillnaden mellan abstrakter och konkreter förbleknat och är mångenstädes knappast märkbar.

2) Ett annat vilkor för växlingen var den förut omtalade parallellismen i frasbyggnaden. Samma föreställning kunde uttryckas efter tvänne typer: t. ex. *ganga til hvilu* och *ganga til rekkju*.

3) Verb och prepositioner (jämte substantivet de viktigaste frasbildande elementen) ha, såsom i ett flertal av exempelvisats, ofta en dubbel betydelse (egentlig — bildlig, abstrakt — konkret, lokal — temporal, final — temporal¹⁾ etc.) och kunna, då de i frasen komma omedelbart före substantivet²⁾, genom omtydning ge första impulsen till dettas betydelseförskjutning.

Här må nämnas, att en dylik betydelseförskjutning framkallad genom missförstånd av ett ords egentliga innebörd, därför

¹⁾ Jag har naturligtvis i det föregående endast kunnat antyda en ringa del av de inflytelser, som härvidlag kunna göra sig gällande.

²⁾ Enligt min uppfattning är med andra ord ett föregående uttryck eller ord, som kan leda tanken in på konkret område, ett nödvändigt villkor för övergången. Jaberg (Archiv für das Studium der neueren Sprachen CXIV p. 460) vänder således upp och ner på verkliga förhållandet: »Im vorliegenden Falle handelte es sich besonders darum, an typischen Übergangsbeispielen zu zeigen, dass sich die Bedeutungsverschiebung der Wörter auf *-ment* im Satze ausserordentlich leicht vollzieht. Man vergl. z. B. zu *croisement* einen Satz wie: 'Le croisement de deux routes est marqué par un tas de pierres', wo *croisement* sehr wohl noch Aktionsbedeutung haben, wo es aber auch im örtlichen Sinne verstanden werden kann. Von da zu dem Satze 'il y a un tas de pierres au croisement de deux routes' war kein weiter Schritt. »Zu *gouvernement*: 'das Regieren' > 'die Regierenden' vergl. man Sätze wie: »Le gouvernement de ce pays est admirable»; »grâce à notre excellent gouvernement on a introduit des réformes considérables», dann: »Notre gouvernement a introduit . . .». Om det kan bli tal om någon tve tydighet av orden i fråga, då de, som här, stå främst i satsen, så kan denna naturligtvis endast vara av sekundär, analogisk natur.

att ett närstående ord blivit missuppfattadt, ej är så sällsynt. Till de intressantaste exempel på dylik omtydning av ett ords karaktär hör historien om uppkomsten av en sådan konstruktion som *post Christum natum* i latinet. Jag tillåter mig att här återgiva Brugmanns sinnrika förklaring till denna i våra ögon så besynnerliga sammanställning (Indogerman. Forsch. V 147 ff.). Alla dylika uttryck gå tillbaka till typerna *post hoc factum*, *post hæc dicta*, uti hvilka förbindelser *hoc* och *hæc* äro pronomina, *factum* och *dicta* verbalsubstantiva. Det gav emellertid en föga avvikande betydelse att tolka *hoc* och *hæc* substantiviskt, *factum* och *dicta* såsom tillhörande participia, och i analogi härmed uppstodo omsider sådana förbindelser, som *post prælium factum* (= *postquam prælium factum est*), *post civitatem liberatam* o. a.

Huru avhängigt av tillfälliga blomständigheter språket är, då det gäller ordens betydelser, visar det av Kock (Om språkets förändring p. 101 f.) omtalade forniriska *pōc*: kyss av lat. *pācem*: fred. »Detta beror på ett bruk i den gamla katolska kyrkan. Vid absolutionen gav prästen åt den, som erhållit syndaförlåtelsen, en kyss med orden »*pacem do tibi*». Att irerna i detta uttryck uppfattade *pacem* = kyss är ej så underligt, då denna betydelse bättre än den andra passar till verbet och handlingen.

Principen om uppsökande av »forverxlingsmuligheterne i sproget» har ofta tillämpats av Jespersen vid språkliga förklaringar (jfr. Dania III: En sproglig værdiforskydning, Studier over engelske kasus etc.). Jag skall blott tillåta mig att citera ett fall, som synes mig betecknande nog: »A good deal of confusion arises from some words being both prepositions and conjunctions» (Nobody else went but *me* (*I*) = Nobody else went except *me* el. except that *I* went). »It is the existence of such twosided words as *but* etc., that is one of the primary causes of mistakes of *me* for *I* or vice versâ, and careless uses of the cases generally» (Progress in language p. 193).

Det enskilda ordets betydelse förbleknar lätt i frasen, och stödes icke denna betydelse genom dess förekomst på andra håll, är ordet, om omständigheterna så foga, nästan med nödvändighet hemfallet åt omtydning. Ett intressant exempel på ett ord, som av denna anledning icke förmått att hålla sig kvar inom

sin ursprungliga betydelsesfer, erbjuder det svenska *beta* i det bibl. uttr. »efter den betan for satan in i honom» (Joh. Evang. XIII 27). Egentligen alldeles språkvidrigt står här tidsprepositionen i förbindelse med ett konkret substantiv (i nya bibelöversättningen: »efter det bröststycket»). Språkkänslan nöjer sig icke härmed, utan fattar ordet i enlighet med situationen, samt med anslutning till prepositionens betydelse, såsom betecknande en handling eller händelse. »Då *beta* i sin egentliga betydelse blev mindre brukligt och bibeltexten i föregående verser icke har detta ord, utan *bröd*, gick det lätt att glömma, att betan var = det indoppade brödet, och i st. fatta ordet, såsom betydande den Jesu handling, hvars föremål Judas var» (Lagerheim: Nordiska Studier till. Noreen p. 83). Att det är prepositionen *efter*, som här varit vållande till betydelseövergången, därom kan intet tvivel råda. Uttrycket synes numera kunna användas om hvilken tilldragelse som helst. Jfr. Pallin: Medeltidens historia (1890) p. 36: »Efter den betan (nederlaget vid Augsburg) läto ungrarne sina grannar vara i fred» ell. E. Flygare-Carlén: En natt vid Bullarsjön I 28 (1847): »Och som konsul Löve var i stånd att förskottera med penningar, blev han slutligen utnämnd till vice konsul. *Allt ifrån den betan* lät fru konsulinna Löve» etc.

Ett särdeles slående exempel på denna ordens förmåga att anpassa sig efter omgivningen erbjuder det eng. *premises* (eg. antagande, förutsättning, premiss). Som lagterm användes det i egohandlingar (köpe- eller hyreskontrakt) för att undvika besväret att vid hvarje punkt upprepa de föremål, som skola överlätas eller säljas (sål. *the premises*¹⁾ ungef. = the aforesaid, the above-mentioned). Eftersom det i de flesta fall råkar vara ett hus eller en egendom, som härmed menas, så uppfattades ordet snart som en beteckning för dessa, fick således betydelsen: gård, hus, lägenhet, lokal. (Jfr »a person is licensed to sell ale and beer to be drunk on the premises», »these premises to be sold»). Med

¹⁾ Jfr Century Dictionary: »That part of a deed or conveyance, where the subject-matter of the grant is stated or described in full, afterward referred to collectively as *the premises*». Se f. ö. H. Bradley: The making of English (London 1904) p. 208.

dessa exempel för ögonen har man ej svårt att förstå, huru abstrakters och konkreters betydelse så fritt kan växla.

Som resultat av mina undersökningar över betydelseväxlingen mellan abstrakter och konkreter skulle jag vilja beteckna företeelsen som ett slags språklig korsning (kontamination), hvars väsen består däri, att då tanken skall klädas i ord, tvänne uttryckssätt, som samtidigt föresväva den talande, sammansmältas till ett. Förloppet av denna kontamination kan lämpligast åskådliggöras på följande sätt:

1. ganga til hvílu
2. ganga till rekkju
3. ganga til *hvílu*.

Av sistnämnda uttryck (3), som är liktydigt med (2), medan det till formen överensstämmer med (1) deduceras den nya konkreta betydelsen av ordet *hvíla*.

Udbhaṭas framställning av *upamā*.

Ett kapitel ur den indiska poetiken.

av

Ebbe Tuneld.

Udbhaṭa, den framstående retorikern, som på 800-talet bildade skola inom sin vetenskap, är för oss känd hufvudsakligen genom sin *Alamkārasārasaṅgraha*. I sex korta kapitel behandlar han där de poetiska figurerna i vidsträckt bemärkelse. I föreliggande uppsats skall Udbhaṭas framställning av den poetiska jämförelsen (*upamā*), åt hvilken Udbhaṭa lämnat det relativt största utrymmet i sitt arbete, bli föremål för behandling.

Bilden av den indiska retorikens uppfattning av *upamā* skulle emellertid bli högst ensidig och skev, om man ensamt hölle sig till Udbhaṭas framställning, som nästan uteslutande sysslar med en jämförelses formella bildning. Inledningsvis skall därför lämnas en orienterande öfverblick öfver *upamā*, sådan den tecknats även av övriga äldre författare. En sådan orientering torde så mycket mindre sakna sitt intresse, som mig veterligt ingen sammanhängande västerländsk framställning av någon punkt inom den av inderna själva så omhuldade *alamkāra*-vetenskapen finnes.

Alla inhemska författare, som sysslat med denna gren av den indiska poetiken ¹⁾, ha grundligt och ingående behandlat

¹⁾ Älst bland dessa anses i allmänhet Daṇḍin (Daṇḍ.) vara: från 500- eller 600-talet. En något senare tid — slutet av 700- och början av 800-talet — tillhöra Vāmana (Vām.) och Udbhaṭa (Udbh.). Till mitten av 800-talet

upamā, något som ej heller är underligt, då upamā i själva verket torde få anses vara den figur, som såväl kvantitativt som kvalitativt spelar den största rollen inom den indiska poesien.

Försök hava gjorts att sammanföra upamā med övriga figurer till ett sammanhängande system. Vāmana gör t. ex. upamā till utgångspunkten för alla övriga figurer. Rudraṭa förbinder VII, 9 upamā och de figurer, som i första hand äro fotade på ett likhetsförhållande, till en grupp: *aupamya*, sidoordnad med *vāstava*, *atiśaya* och *śleṣa*.

De flesta författare behandla emellertid upamā för sig utan försök till kombination med övriga alaṃkāras. Daṇḍins definition på upamā lyder t. ex. på följande sätt:

Yathā kathamcit sādṛśyam yatrodhbhūtam pratīyate
Upamā nama sā (Daṇḍ. II, 14)

Om en likhet med något klart framträder, föreligger en upamā.

I sak alldeles lika yttra sig Vāmana (IV, 2, 1) och Vāgbhaṭa (IV, 50).

Det gemensamma för dessa tre författares definitioner är det, att de karakterisera jämförelsen såsom en likhet (*sādṛśya*).

Noggrannare anse sig utan tvivel övriga författare uttrycka saken, då de i stället använda termen *sādharmya* 'egenskaps-gemenskap'. Den poetiska jämförelsen är icke en likhet i allmänhet utan en jämförelse med avs. på bestämda lika egenskaper. Att Daṇḍin för övrigt också i själva verket var av samma mening torde framgå av II, 228:

upamānopameyatram tulyadharmavyūpekṣayā

Förhållandet mellan de två leden i en jämförelse (*upamāna* och *upameya*) kommer till stånd därigenom att man tar hänsyn till en lika egenskap hos de båda.

torde Rudraṭas (Rudr.) verksamhet böra förläggas. Omkring 1100 skrev Maṃmaṭa (och Alaṭa) sin *Kāvyaprakāśa* (K.Pr.). Något senare äro Ruṃyakaṣa (Ruṃy.) och Vāgbhaṭas (Vāgbh.) framställningar. Jfr G. A. Jacob IRAS 1897 s. 281 ff.

Den från indisk synpunkt bästa och mest uttömmande definitionen torde Ruyyaka s. 25 lämna:

Upamānopameyayor sādharmye bheda-bhedatulyatve upamā.

Om en egenskapsgemenskap mellan det, hvarmed något jämföres (*upamāna*), och det, som jämföres (*upameya*), föreligger, där de lika och de olika egenskaperna uppväga hvarandra, är det en *upamā*.

Förutom det adekvatare *sadharmya* har här insatts *bheda-bhedatulyatve*. Genom detta tillägg bestämmes *upamā* till åtskillnad från övriga figurer med likhet till utgångspunkt, såsom Ruyyaka närmare utför:

Sādharmye trayah prakārāḥ | bhēdapradhānyam vyatirekādivat | abhedapradhānyam rūpakādivat | dvayor tulyatvam yathasyām (dvs. upamāyām).

Egenskapsgemenskap är av tre slag: dels kan olikheten vara det övervägande såsom i *vyatireka* (parallellisering med framhållande av olikheten) och därmed sammanhängande figurer, dels likheten såsom i *rūpaka* (metaforen) och därmed sammanhängande, dels kan likhet och olikhet väga jämnt såsom i denna (dvs. den poetiska jämförelsen).

Även K.-Pr. s. 653 gör, åtminstone delvis, denna distinktion:

sadharmyam upamā bhede.

Egendomligt nog förklaras emellertid i *vytti*'n *bhede* vara tillfogat blott för att framhålla skillnaden från *ananvaya* (en jämförelse där *upameya* blott kan ha sig själv till *upamāna*); motsatsen mot *rūpaka* omnämnes ej.

Vāmana är den ende som något närmare sysslar med *upamā*'s väsen.

I *vytti*'n till IV, 3, 1 heter det:

tayor (upamānopameyāyor) ekataropādanena anyatarasiddhiḥ

Genom nämnandet av det ena av jämförelseleden blir det andra närmare känt.

Nästan samma ordalag använder Rudraṭa för att teckna upamās väsen:

*ubhayoh samānam ekaṁ guṇādi siddham bhaved
yathaikatra
arthe nyatra tatha tat sādhyata iti sopama*
(Rudr. VIII, 4).

Vāmana går emellertid ett steg längre:

dharmayor ekanirdeṣe nyasya saṁvit | sāhacaryat
(Vām. IV, 2, 10).

när den ena av tvenne egenskaper omnämnes, blir också den andra därigenom känd, om de båda nämligen äro nära förbundna med hvarandra.

Det är i samband med framställningen av en upamās fel, som han kommer in på ämnet. Såsom fel hos en upamā räknas, om hos upamāna föreligger en underlägsenhet (*hinatva*) l. överlägsenhet (*adhikatva*) med avseende på klass, släkte, kvalitet (*jāti*), kvantitet (*pramaṇa*) eller med avseende på de jämförda egenskaperna (*dharma*)¹.

Underlägsenhet i sistnämnda avseende exemplifieras genom följande jämförelse, som äfven upptagits i K.-Pr. s. 943:

*sa munir lāñchito mauñjyā kṛṣṇājinapaṭaṁ vahan
vyarājan nilajimūtabhāgāśliṣṭa ivamśumān*
(Vām. IV, 2, 9).

Muni'n som bar som dräkt en svart fäll och utmärktes av en *muñja*-gördel glänste som solen omgiven av mörka molntappar.

¹) Övriga fel äro enligt Vāmana: bristande överensstämmelse mellan upamāna och upameya med avs. på genus (*lingabheda*) och numerus (*vaca, nabheda*), olikhet (*asādrśya*) och omöjlighet (*asambhava*) samt hos Udbhaṭa och i K.-Pr. *kalādbheda*; jfr nedan s. 269. Daṇḍin uppför *asādrśya* och *asambhava* såsom underavdelningar under upamā.

Här motsvara visserligen *nilajimūta* och *kṛṣṇājina* hvarandra, men blixten, som hos det mörka åskmolnet skulle bildat motsvarighet till den glänsande *muñja*-gördeln på den svarta fällen är icke nämnd. *Hinatva upamānasya* föreligger således otvivelaktigt — om icke möjligen i enlighet med ovannämnda sūtra blixten omedelbart kunde underförstås, när det svarta molnet nämndes. Detta är emellertid enl. Vāmana icke görkligt, ty »blix» och »mörkt moln» höra icke tillräckligt nära samman.

Å andra sidan kan däremot en jämförelse som

kanakaphalakacaturasraṁ śronibimbam,

som egentligen blott betyder:

höftrundningen är symmetrisk som en guldfrukt

utan vidare upfattas som:

höftrundningen är symmetrisk och i gult glänsande
som en guldfrukt

ty, säger Vāmana:

kanakaphalakasya gauratvacaturasratvayoḥ sāha-
caryūc caturasratvaśrutyaiva gauratvapratipattir

på grund av det bestående sammanhanget mellan symmetri och gul glans hos guldfrukten blir genom omnämmandet av symmetrien icke blott denna utan också den gula glansen känd hos (tillämpad på) höftrundningen

Samma sak framhålles IV, 2, 19 med avseende på jämförelsen:

balasindhuh sindhur iva kṣubhati

härströmmen är i häftig rörelse som en ström.

Denna jämförelse är felaktig, men icke på grund av tautologi (*paunaruktya*), då i ena fallet *vaipulya* 'våldigheten' i andra *kṣobha* 'den häftiga rörelsen' är tert. comp., men på grund av *apuṣṭarthatva* 'bristande nytt innehåll', ty enligt ovanstående sūtra utsäges genom *kṣubhati* ensamt icke blott *kṣobha* utan också *vaipulya* på grund av deras intima sammanhang hos en ström.

Daṇḍin lämnar vid kommenteringen av den omdebatterade strofen II, 226 ett litet bidrag till kännedomen om upamā's väsen, då han anför följande från Patañjali:

nopamānaṁ tinnṭena

upamāna kan icke vara ett finit verb.

I satsen

limpativa tamo ṅāni.

mörkret salvar så att säga lemmarna

föreligger sålunda icke — trots *iva* — en upamā, utan en *utprekṣa* (bildligt uttryck, omtydning) ¹⁾

Sett från det mera tillfälliga innehålllets synpunkt kan en upamā vara av många olika slag. Daṇḍin, hvilken, utan tvivel som själv utövande diktare, särskilt intresserat sig för denna sida av saken, uppför ett stort antal dylika jämförelser. Han har indelningsgrunder sådana som jämförelsens rikare eller mindre rika gestaltning, dess förhållande till verkligheten, jämförelseledens förhållande till hvarandra o. s. v., men då dessa jämförelser dels i allmänhet äro av ganska tillfällig natur och icke grundade i upamā's väsen, och dels ofta gå utöfver ramen för den enkla upamā'n, kunna de i allmänhet i denna uppsats lämnas ur räkningen.

Här skall blott en synpunkt tagas i betraktande. Jämförelsen kan vara i den ena eller andra riktningen kvalificerad. Den kan dels blott utsäga nakna sanningen (*tattvākhyānopamā* Vām. IV, 2, 7, Daṇḍ. II, 36), dels innehålla ett tadel (*nīndopama* Vām. IV, 2, 7, Daṇḍ. II 30) eller ett beröm (*stutyupamā* Vām. IV. 2, 7; *praśaṁsopamā* Daṇḍ. II, 31 samt *caṭupama* Daṇḍ. II, 35).

Vāmanas exempel på *stutyupama* och *nīndopama* må anföras:

Snigdhaṁ bhavatyamṛtakalpamaho kalatram

halahalaṁ viṣaṁ ivapagaṇaṁ tad eva (Vām. IV, 2, 7)

Kvinnan är älsklig av nektarlik ljuvlighet, usel som ett dödligt gift.

* * *

¹⁾ Jfr Fischel Rudraṭa *Śrīgāraṭilaka* 16.

Som ovan yttrats, ha visserligen alla hithörande författare ingående behandlat upamā. De olika författarna ha dock, som jag också varit i tillfälle att visa, med särskild förkärlek utarbetat olika delar av upamā's teori. Sålunda sysslade Vāmana särskilt med upamā's väsen och en upamā's fel; Daṇḍin tog nästan uteslutande hänsyn till den praktiska diktkonstens krav. Det samma gäller om Udbhaṭa. Han behandlar uteslutande och i i detalj en upamā's formella bildning, och kommer endast tillfälligtvis in på andra områden.

Udbhaṭas framställning återfinnes i *Alaṃkārasūrasaṅgraha* I, 34—54 ¹⁾. Av dessa tjugoen strofer utgöra de 7 första, 34—40, den teoretiska delen. De olika slag av jämförelse som där framställts exemplifieras så i stroferna 41—52. Avslutningen bilda 53—54, som innehålla en sammanfattning och systematisering av den teoretiska framställningen.

I första strofen lämnar Udbhaṭa sin definition av upamā:

*Yac cetohāri sādharmaṃ upamanopameyayoḥ
Mithovibhinnakālādiśabdayor upamā tu tat.*

(Udbh. I, 34).

Upamā är en tilltalande egenskapsgemenskap mellan upamāna och upameya, två ord som med avs. på tid (tempus) etc. äro överensstämmande eller olika.

Då upamā's definition ovan redan blivit behandlad, är här ej mycket att tillägga.

Man hade gärna i *mithovibhinnakālādiśabdayor* velat se en antydning om det förhållande, som Rudraṭa så skarpt framhöll, att i en upamā de båda leden icke äro identiska, men å andra sidan icke fullständigt olika och hvarandra motsatta. Så är emellertid icke förhållandet. Sammansättningen betyder — med upplöst *ādi* —: 'två ord som med avseende på tempus, person och modus äro överensstämmande eller olika'. Upplösningen och utfyllningen kan göras efter K.-Pr. s. 948:

¹⁾ *Alaṃkārasūrasaṅgraha* är utgiven af G. A. Jacob JRAS 1897, s. 829 ff.

kālapuruṣavidhyādībhede pi . . . asāv api bhagna-prakramatayaiva vyāptah.

Också olikhet med avs. på tempus, person, modus etc. faller under (felet) 'bristande överensstämmelse'.

Udbhaṭa berör alltså i stället, om också blott i förbigående, en sida av upamā's teori, som han eljes alldeles lämnar åsido: frågan om fel hos en upamā. Genom fogandet av bestämningen till *upamanopameyayor* uttalar han sitt godkännande av jämförelser, i hvilka — om de utfördes i full sats — verbet skulle ha annat tempus l. person l. modus än hufvudsatsens verb.

Exempel på olika tempus finnes t. ex. i följande jämförelse:

abhūc cāndrī candrikā candanam yathā (Udbh. I, 41)
månen glänste som sandelträ [glänser, icke glänste]

Mammaṭa anser sådana jämförelser vara felaktiga, men menar, att de i stående förbindelser kunna försvaras.

Att Udbhaṭa även i andra avs. ej var så noga, visas av samma exempel: *candrikā candanam yathā*. Såsom ett fel anses i allmänhet, om båda jämförelseleden ha olika genus (*lingabheda*); jfr Vām. IV, 2, 12. Daṇḍ. II, 51, K.-Pr. s. 944. Genusolikheten kan dock ursäktas därav, att den förekommer i en allmänt känd, vanlig jämförelse (*laukikyām upamāyām*, Vām. IV, 2, 14), och således ej heller kunniga män torde stöta sig därpå (*yatrodvego na dhīmatam*, Daṇḍ. II, 54).

Udbhaṭa tillfogar *cetohari* 'tilltalande' till *sādharmyam*, ett epitet, som kan tyckas vara tämligen öfverflödigt i fråga om en poetisk figur, en *alamkāra*.

En normal, fullständig jämförelse innehåller de fyra elementen: upameya, upamāna, tertium comparationis (Udbh.: *sa-myā(vācaka)*) och det ord eller element, som formellt uttrycker jämförelsen (Udbh.: *tadvāci*).

I följande strof påpekar Udbhata, att *tadvāci* kan uttryckas på två sätt, och att upamā från den synpunkten är av två slag:

Yathevaśabdayogena sā śrutyaṇvayam arhati
Sadr̥śādīpadaśleṣād anyathetyudita dvīdhā.

(Udbh. I, 35).

Den förklaras vara av två slag: den angifver nämligen samhörigheten dels — uttryckligen — genom användandet av orden *yathā* och *iva*, dels på annat sätt genom tillfogandet av *sadyś* och dylika ord.

Upamā kallas i enlighet med denna indelning för *śrauti* (jfr *śrutya* ovan) och *ārthi* (jfr nedan). Av K.-Pr. framgår, att skillnaden mellan *śrautī* och *ārthi* skall förstås så, att genom *yathā* och *iva* etc. tillägges den gemensamma egenskapen uttryckligen upamāna, medan genom orden *sadyś*, *tulya* etc. blott en likhet i allmänhet antydes och den speciella egenskapens tillämpande på upamāna blott sker *arthena* på 'grund av betydelsen' dvs. 'sammanhanget'. Denna tudelning genomföres i K.-Pr. genom alla de olika sätten att uttrycka en jämförelse, ofta på ett rent yttre, ytligt sätt.

Sannolikt bör i texten för *anyathā* läsas *arthena*. Vid behandlingen av *rūpaka* använder Udbhata båda termerna, såväl *śruti* som också *artha* ¹⁾.

Som exempel på en fullständig (jfr nästa strof) *upamā śrauti* anföres:

*Netrair ivotpalaiḥ padmair mukhair iva saraḥśriyaḥ
Tarunya iva bhānti sma cakravākaiḥ stanair iva.*

(Udbh. I, 42).

De härliga dammarna glänste som smärta kvinnor med sina blå lotusblommor som ögon, med sina dag-lotusblommor som munnar och sina *cakravāka*-fåglar som bröst.

Som genast märkes, är detta en på ett särskilt konstrikt sätt sammanfogad upamā. Den är också, närmare bestämt, ett exempel på det slags jämförelse, som Vāmana (IV, 2, 3) och Dandin (II, 43) kalla *vākyārthopama* 'satsdelsjämförelse' och speciellt en sådan *vākyārthopamā*, som Rudraṭa (VIII, 29) nämner *samastaviśaya* 'en allt, såväl huvudorden som deras delar (ej blott de senare), omfattande jämförelse'. *Iva* är också utsatt mer än

¹⁾ I Jacob's text är *srutyā* tryckfel för *śrutya*, som här insatta.

en gång (*anekevaśubdatva*), en synpunkt, som Daṇḍin (II, 43) använder som indelningsgrund.

Exempel på en *upamā arthi* föreligger i följande strof:

Prabodhād dhavalam rātrau kiñjalkālinaṣaṭpadam
Pūrṇendubimbapratimam asīt kumudakananam.

(Udbh. I, 43).

Nattlotusskogen, som i natten lyste hvit på grund av månskenet, och som hade bin inneslutna i sina blommor, liknade fullmånens runda skiva.

Här är jämförelsen formellt uttryckt genom det med *upamāna* sammansatta *pratima*. Tertium comparationis utgöres av *dhavala*, *ratrau*, *kiñjalkālinaṣaṭpadam*. Det sista epitetet, som egentligen blott hänför sig till lotusen, paralleliseras på bekant sätt med fläckarna på månskivan.

I nästföljande strof läres, att ej alla element, som ingå i en normal *upamā*, nödvändigtvis behöva finnas; någon eller några kunna saknas.

Saṅkṣepābhīhitāpyeṣā sāmyavācakavicyutaiḥ
Sāmyopameyatadvāciviyogac ca nibadhyate.

(Udbh. I, 36).

Den kan även bildas medelst ett förkortat uttryckssätt med bortfallande av orden för tertium comp. samt med utelämnande av tert. comp., *upameya* och det ord som formellt uttrycker jämförelsen.

Exempel på icke förefintligt tertium comparationis erbjuder den nyss citerade strofen, där de enskilda delarna av huvudorden voro jämförda blott med *iva*, utan att den gemensamma egenheten särskilt utsattes.

Något exempel på en jämförelse med utelämnade *upameya*, tert. comp. och *tadvāci* anför Udbhaṭa icke. K.-Pr:s är

āyāḥśūlikāḥ

Han är järnspetsig, dvs. hans sätt att uppföra sig är stickande, spetsigt som en järnspets.

Den beträffande personensandel är upameya, tert. comp. den stickande, uddiga egenskapen. Båda dessa element såväl som *tadvāci* saknas.

I den därpå kommande strofen nämnas ännu ett par fall av förkortat uttryckssätt:

Upamānopameyoktau sām̐yatadvācivicyavāt
Kvacit samāse tadvāciviraheṇa kvacit ca sā

(Udbh. I, 37)

När upamāna och upameya äro utsatta, bildas den under bortfallande antingen av både tert. comp. och *tadvāci* eller också blott av det senare genom sammansättning.

Denna strof bildar med sitt *samāse* övergången till de följande 38—40, hvilka avhandla de sätt, på hvilka de felande jämförelseelementen kunna ersättas: genom hvarjehanda olika ordbildningar.

Exempel på jämförelser såväl med felande *tadvāci* ensamt som med felande *tadvāci* och tertium comparationis återfinnas i I, 47:

nilotpaladalekṣaṇam | Sarojakarnīkāgaurīm Gaurīm.

Gaurī, hvars ögon liknade den blå lotusens blomblad, och som glänste i rött som den öronen smykande lotusen.

I första epitetet saknas båda elementen, i det senare blott *tadvāci*. Den förstnämnda mycket vanliga typen omnämner, såvitt jag kunnat finna, icke K.-Pr., däremot Vāmana IV, 2, 6, Rudraṭa VIII, 21.

Ett annat exempel på felande tert. comp. föreligger I: 46:

tridaśadīśaśārdūlah

Den förnämste av de trettio överfurstarna.

Denna sammansättning lär Paṇini 2, 1, 56:

upamitam vyāghrādhibhiḥ samānyāprayoge

Det jämförda sammansättes med ord sådana som *vyāghra*, om tertium comparationis icke tillfogas.

Äfven Vāmana omnämner i sin vṛtti till IV, 2, 1 detta uttrycksmedel.

Den sammansättning, som representeras av det andra adjektivet i exemplet, kallas av Rudraṭa (VIII, 19) *saṃpūrṇā*.

Rudraṭa VIII, 17 anför dessutom sammansättning av upamāna och tert. comp., t. ex. *mukham indusundaram* 'ett ansikte, tilltalande som månen'.

I följande strofer behandlas så uteslutande de sätt, på hvilka en jämförelse grammatiskt kan uttryckas.

*Tathopamānad ācare kyacpratyayabaloktitaḥ
Kvacit sā kartur ācāre kyaṇa sa ca kvipa kvacit.*
(Udbh. I, 38)

Vidare bildas den dels uttryckt genom det aktiva denominativsuffixet *-ya-* med betydelsen 'behandla såsom', dels genom det mediala denominativsuffixet *-ya-* fogat till en nominativ eller genom ett utan suffix bildat denominativ med betydelsen 'uppföra sig såsom'.

Den första halvstrofens *upamānad ācāre* är ordagrant hämtat från Pāṇini 3, 1, 10, som kompletterad ur föregående sūtror i översättning lyder: suffixet *-ya-* kan fogas till en akkusativ med betydelsen 'behandla såsom någon eller något'.

Udbhaṭa anför trots citerandet av sūtran intet direkt exempel på densamma. Motsvarande exempel ur K.-Pr. lyder: *pauram sūtiyati janam* 'han behandlar stadsinnevånarna som söner'.

Udbhaṭa's exempel lyder däremot:

sa duḥsthīyan . . | Nikāmakamanīye pi narakiyati kṇane
(Udbh. I, 48)

den mycket olycklige handlar (känner sig), fastän han befinner sig i en synnerligen ljuvlig lund, som om han vore i helvetet.

I *narakiyati* är *-ya-* icke ideellt fogat till en akkusativ, som angavs av den i texten citerade sūtran, utan till en lokativ med betydelsen 'handla såsom i'.

Denna användning stöder sig på Kātyāyana's vārtika till nämnda Pāṇini-sūtra 3, 1, 10. Den lyder:

adhikaraṇācceti vaktavyam
det bör heta: och till en lokativ.

Den andra halvstrofens *kartur ācare kyaṇā* är likaledes hämtat ur Pāṇini. Sūtran 3, 1, 11 lyder:

Kartur kyaṇ salopah

Det mediala *-ya-* kan fogas till en nominativ med bet.: »uppföra sig, förfara såsom», hvarvid ändelsen bortfaller.

salopah hör tydligen också till den föregående, ovan citerade sūtran.

I strofen I, 49 förekommer Udbhaṭas exempel: *Khadyotayitum arabdham* 'Jag började flyga omkring som en eldfluga', hvilket dock möjl. bör uppfattas annorlunda; jfr K.-Pr. s. 696 o. nedan s. 278.

För *kvipā* finnes ingen motsvarande sūtra hos Pāṇini, utan är regeln lämnad av Kātyāyana, som vid kommenterandet av nämnda sūtra *kartur kyaṇ* tillfogar:

sarvaprātīpadikebhyah kvip vā vaktavyah

det bör heta: eller genom *kvip*, som fogas till roten i alla möjliga betydelser.

Udbhaṭa anför intet exempel. K.-Pr. har bland annat följande:

savitā vidhavati
solen är som månen.

Upamāne karmaṇi vā kartari vā yo ṇamul kaṣādigataḥ
Tadvacya sū vatina ca karmasamānyavacanena
(Udbh. I, 39).

Den uttryckes genom suffixet *-am*, fogat till en rot av samma stam som verbet (*upamāna* kan i förhållande till detta ideellt vara vare sig objekt eller

subjekt) samt genom suffixet *-vat*, om tert. comp. är en handling.

Första halvstrofen är en omskrivning av Pāṇini 3, 4, 45 o. 46. Den förra av dessa sūtror lyder just:

upamāne karmani ca

Tillägget *kaṣadigataḥ*, syftar på Pāṇini 3, 4, 46:

Kaṣaḍiṣu yathā vidhyanuprayogaḥ

Vid den sūtra som börjar med *kaṣ* och följande (den ovan nämnda sūtran 3, 4, 45 däri inräknad) rättar sig det senare verbet efter det förra.

Udbhaṭa anför exempel för båda fallen.

Tasyetaramanodaham adahat . . manah

(Udbh. I, 50).

Dennes sinne brände han lika häftigt som den andras sinne.

Itaramanaḥ, som är *upamāna*, står i objektsförhållande till *-laham*.

Spṛṣṭaḥ kamena sāmānyapraṇicintam acintayat

(Udbh. I, 51).

Träffad av Kama tänkte denna som sådana (kärlekskranka) varelser göra.

Sāmānyapraṇi, som är *upamāna*, står i subjektsförhållande till *-cintam*.

Den sista halvstrofens omtalande av suffixet *-vat* med jämförande betydelse fortsattes i första halvstrofen av strof 40:

Śaṣṭhisaptamyantū ca yo vatir nāmatas tadabidheyā

Genom suffixet *-vat* kan den också uttryckas, om det substantiv, till hvilket *-vat* fogas, står i genitiv eller lokativ.

Dessa båda halvstrofer äro även de, om också ej till formen, så till innehållet hämtade från Pāṇini. Sūtran 5, 1, 15, som ligger till grund för I, 39 b, lyder:

tena tulyam kriyā ced vatih

När det gäller en handling tillfogas *-vat* med betydelsen 'lik denne', 'som denne'.

Till grund för den nyss anförda halvstrofen I, 40 ligger följande sūtra 5, 1, 16, en fortsättning av den föregående;

Tatra tasyeva

samt med betydelsen 'såsom där', 'såsom hans'.

På det första i str. 39 omnämnda fallet lämnar Udbhaṭa intet exempel. K.-Pr. s. 678 har följande:

durālokaḥ sa samare nidāghambararatnarat

I striden kan han knappast betraktas liksom sommarens himmelsädelsten.

På det sista i I: 40 omnämnda fallet har däremot Udbhaṭa exempel, ett med *-vat* ideellt fogat till en genitiv:

utkalikā madvat tasyā . . nīrargalāḥ

(Udbh. I, 45).

Denna flickas önskningar, otyglade som mina och ett med *-vat* ideellt fogat till en lokativ:

Api sū sumukhī tiṣṭhed dṛṣṭeḥ pathi kathamcana

Aprārthitopasampannā patitūnabhravṛṣivāt.

(Udbh. I, 44).

Mätte icke denna sköna någonsin komma att, fallen och behäftad med något icke önskvärt, stå på blickarnas stig som i ett regn utan moln.

Hos Pāṇini anfördes uttryckligen, att *-vat* i första fallet motsvarade *tena tulya* i senare fallet *tatra tasyeva*. Det är därför icke förvånande, att K.-Pr. i förra fallet anser upamān för *arthī*, i senare fallet för *śrautī* (jfr ovan till I: 35).

kalpappṛabhṛtibhir anyaiśca taddhitaiḥ sā nibadhyate

(Udbh. I: 40)

Även medels andra *taddhita*-suffix såsom *kalpa*-o. s. v. bildas densamma.

Också denna halvstrof leder sitt ursprung från Pāṇini:

iśadasamaptuu kalpabdeśyadeśyadeśiyarah
(Pāṇ. 5, 3, 67)

Suffixen *-kalpa*, *-deśya*, *-deśiya* uttrycka något som ännu ej är fullkomligt.

Även Daṇḍin II: 60 citerar denna sūtra: *kalpadeśiyadeśyādih*

Udbhaṭa's (I, 52) exempel är; *Caṇḍālakalpe mayi tirohite* 'då jag lik en usling försvunnit'.

De två sista stroferna innehålla en systematisk sammanfattning av den föregående teoretiska framställningen:

Kṛttaddhitasamāsebhyaḥ subdhātor atha vākyataḥ
Pūrṇā luptaikadeśā ca gamyate dvividhopamā
Ekadvayatrayāṇām ca lopāt syāl lopinī tridhā
Pūrvau bhedaḥ dvividhā cātra tṛtīyas tvekarūpakah
(Udbh. I, 53—54)

Upamā kan delas i två underavdelningar: den kan vara fullständig eller ofullständig med avseende på de ingående momenten, allteftersom den är bildad medels *kṛt*, *taddhita*-suffix, medels sammansättning, genom användande av kasusformer eller är uttryckt i en sats. En ofullständig upamā är av tre slag. allteftersom en, två eller tre av de i en (normal) upamā ingående momenten saknas. De två första slagen ha två underavdelningar, den tredje ingen.

De båda underavdelningarna inom *upamā ekaluptā* äro angifna i I, 37 b, 38, 39 a (*tadvāciloṭpe*), samt i I, 40 b (*sāmyavācikalope*). Underavdelningarna inom *upamā dviluptā* äro icke så klara. Den ena utgöres tydligen av de i I, 37 a—38 b behandlade jämförelserna, där *sāmyavācika* och *tadvāci* saknas (jfr I,

36 a); den andra, som aldrig uttryckligen omnämnes, innefattande jämförelser, i hvilka *upameya* och *tadvāci* saknas och hvilka uttryckas genom det *aktiva* denominativsuffixet *-ya-* med bet.: 'uppföra sig såsom' torde däremot sannolikt få underförstås vid I, 39 a. *Upamā triluptā* är omtalad I, 36, b.

Ovanstående utredning har närmast avsett att genom en jämförelse med andra arbeten över samma ämne lämna ett bidrag till förståelsen av Udbhaṭa själv. Såsom ett allmännare resultat kan emellertid framhållas, huru här påvisats, i hvilket strängt, nästan slaviskt beroende poetiken på 800:talet stod av Pāṇini. Detta inflytande framträder visserligen även hos de flesta senare författare, men aldrig så tydligt och så oförarbetat som här vid denna tid hos Udbhaṭa.

Använd litteratur.

- Alaṅkārasarvasva* av Ruyyaka Kāvyaṁālā 35.
Daṇḍins Poetik hrsggb. von Böhtlingk, Leipzig 1890.
Kāvyaḷaṅkāra av Rudraṭa Kāvyaṁālā 2.
Kāvyaḷaṅkārasūtrāḥ av Vāmana Kāvyaṁālā 15.
Kāvyaṭprakāśa ed. by Vāmanāchārya Bombay 1895.
Notes on the Alaṅkāra literature by G. A. Jacob JRAS 1897.
Rudraṭas Śrīgūratilaka ed. by Pischel, Kiel 1886.
Vāgbhātāḷaṅkāra Kāvyaṁālā 48.
Vāmana's Poetik hrsggb. von Capeller, Jena 1875.
-

Den tvåstafviga takten i svensk hexameter.

Af

Herman Söderbergh.

Inledning.

I sin värslära avslutar Beckman en berättigad kritik af talet om spondé i svensk värsl med den meningen att vi göra bäst i att eliminera hela termen. Nu senast påyrkar Otto Sylwan i sin uppsats om »Antik och svensk hexameter» ¹⁾, att benämningen spondé måtte försvinna ur den svenska metriska terminologien, äfven där vi behandla antika metra. Jag underskrifver utan betänkanke detta yrkande och skall i denna uppsats hela tiden röra mig med uttrycket tvåstafvig takt, och detta så mycket hållre som termen troké ej håller torde finnas fullt användbar i detta sammanhang.

Den fråga det här gäller för mig att upptaga till besvarande är denna: Hur utfylles i den svenska hexametern den tvåstafviga takten?

Vid behandlingen af denna fråga ²⁾ har man dels gifvit föreskrifter i anslutning till det antika schemat, dels häfdat att vårt språks rytmiska egenart kräfver själfständiga vägar och ej

¹⁾ Särtryck ur *Commentationes philologæ in honorem Johannis Paulson*, 1905.

²⁾ Se t. ex. A. Sterner: *Några iakttagelser öfver den svenska hexametern och teorierna för densamma*, i *Redogörelse för allm. lärov. i Linköping*, m. fl. 1886—87.

tillåter antikiserande medel. Sylwans nyss nämnda uppsats resulterar bl. a. i följande tänkvärda ord: »Vår hexameter är en värs, som väl till sitt schema är antik, men till sin rytm svensk». Jag instämmer, men skall likväl först säga mot en smula. Man kan först invända, att rytmen i och för sig är ett internationellt begrepp, och att om den svenska hexametern har en annan rytm än den antika, så måste den strängt taget också ha ett annat schema. Ty det är klart, att den rytmiska typ, som ur en analys af svenska hexametrar framträder såsom den eftersträfvade, det är just den svenska hexameterns schema. Men detta är kanske att rida på ord. Sylwan leker i själfva verket också med ord och vill uppenbarligen blott säga, att en svensk författare vid utfyllandet af hexameterns schema uteslutande har att taga i betraktande det svenska språkmaterialets rytmiska resurser, utan sidoblickar åt den klassiska ur bilden.

Hur nu den tvåstafviga takten i hexameterns svenska schema är beskaffad, det kan endast ådagaläggas genom en analys af det sätt hvar på våra författare faktiskt forma sina takter. Genom en empirisk undersökning på denna punkt kunna vi också lättast konstatera, hvilka rytmiska resurser vårt språk erbjuder till den tvåstafviga taktens utfyllande.

Det är inte så alldeles gifvet, att man för en dylik undersökning är hänvisad till en omfattande granskning af alla, eller ens många, författare på hexameter. Kändt och ådagalagdt är det ju, att bland dem, som begagnat sig af detta vördnadsvärda »värsmått», somliga ha skrivit direkt »efter gehör», medan andra så mycket som möjligt ha sökt praktiskt realisera sin teoretiska insikt om den klassiska förebildens fordringar. Det kunde nu tänkas, att äfven klassiska teoretiker vore utrustade med modärnt gehör, och man måste då medgifva, att en så beskaffad kombination vore mera vittnesgill än ett oskoladt öra.

Vid läsningen af Fredrik Wulffs »En svensk Petrarcabok» måste det blifva uppenbart för hvar och en, att öfversättaren här har skänkt vår litteratur hexametrar, som i språklig elegans och ledighet söka sin like. Men det skall också frappa den metriske iakttagaren, hur strängt Wulff i vissa stycken håller sig till hexameterns klassiska schema. Särskildt är det påtagligt, hur han

bemödar sig om att i sina tvåstafviga takter komma antikens spondé så nära som möjligt. Om man nu vid läsningen af dessa hexametrar icke desto mindre finner språkets rytm fullgod svensk, så synes det löna mödan att i detalj tillse, huru Wulff går till väga vid valet af sina tvåstafviga takter. Genom en sådan undersökning få vi visserligen ett starkt begränsadt svar på frågan om den tvåstafviga taktens faktiska utfyllande i svensk hexameter, men ett ganska godt besked om de rytmiska resurser, som i detta afseende stå vårt språk till buds.

* * *

Till ett fullständigt studium öfver den tvåstafviga takten borde strängt taget också höra en granskning af de ändamåldensamma får tjäna i värden. Man kunde fråga: begagnar författaren den tvåstafviga takten blott som en tillåten utväg, när daktylerna tryta? Ja, det blefve onekligen svårt att vid en sådan undersökning gå metodiskt tillväga. Något exakt finge man väl svårligen fram härvidlag. Men det synes mig, som om man till att börja med kunde se till i hvad mån behovet af växling i den rytmiska rörelsen afspeglar sig i de tvåstafviga takternas frekvens. Hur ledigt daktylerna än flyta fram, så blir det entonigt att lyssna länge till detta regelbundet glidande fall; en tillräckligt fyllig tvåstafving kommer som ett behagligt afbrott, värkar något af hvilande yta midt bland trestafvingarnas gungande böljegång. Den tvåstafviga takten har emellertid en annan betydelse, som det kanske är mera fruktbärande att konstatera. Ej sällan är det uppenbart, att författaren använder den i rytmiskt målande syfte: den tvåstafviga takten får förstärka ett bestämdt betydelse- eller stämningsinnehåll. Ehuru dessa spörsmål ej närmast äro föremål för min granskning här, skall jag likväl analysera några hithörande intressanta ställen.

S. 61, vv. 4—5: Djupt i dess sköt ligger nymfernas hem: Sorgue's kyliga
källsprång

Väller med *makt här fram* i kaskader af glittrande böljor.

Det abrupta i källans plötsliga frambrytande tecknas här förträffligt i de tre närstående starka stafvelserna.

Hur målande är icke rytmen i rader som följande, där skalden skildrar sitt krig med nymferna om strandbädden:

S. 73, vv. 25—29: — — — — — Hvilken fröjd var det förr att få jaga
Nymferna, drifva dem bort från sitt hem, deras ärfda
besittning,
Trots allt knot, och med buller och bång! En evinnerlig
möda —
Ar ut, år in krig! Ty om vintren var fienden härre;
Sommaren, återigån, var det jag som låg öfver i kampen.

Den tvåstafviga takten med dess hopande af tre starka i tredje radens början förstärker intrycket af kamp och motstånd, liksom stridens utdräkt på längden ypperligt framhäfves i fjärde radens upptill hvarandra belägna tvåstafviga takter med fem starka.¹⁾

Och hör, hvilken ökad energi uppradandet af starktoniga stafvelser förlämnar åt Petrarcas etiska harm, när han anklagar sin samtid i dessa rader:

S. 135, vv. 4—6: Lyckliga åldrar ha funnits en gång, och det blir kanske
bättre.
Vår tid myllrar af smuts; allt ondt, allt skamligt i världen
Blef det oss gifvet att se: en kloak, en förruttnelsens
dypöl.

I nedanstående värser får rytmen med de tvåstafviga takternas hjälp måla en hel situationsbild med flera utmärkta detaljer. Petrarca berättar om sin väg upp till ett svårtillgängligt ställe, när han åtföljd af sin hund ströfvade »ibland källornas språng» i Vaucluse.

S. 140, vv. 8—9. *Dit upp* krånglar jag *mig*; *han stannar*: tvärs öfver stenen
Ligger han *där rak lång*, och den trånga passagen är
spärrad.

Petrarcas mödosamma klättrande markeras lika präktigt genom det tunga *dit upp*, som hundens tvära afbrott genom de tvåstafviga takterna *mig*; *han stannar*. De tre starka *där rak lång*,

¹⁾ Märk väl: jag menar här *relativt* starka. På vanligt sätt utjämnas i alla dessa fall den mellanstående starka till en styrkegrad, som möjliggör dess funktion som sänkning.

hvilka liksom breda ut sig sida vid sida, visa oss lifs lefvande bilden af den vaktande hunden.

Ett stycke längre ned i samma bref heter det på tal om hundens jakt efter gässen:

S. 142, vv. 3—4: Gässen förföljer han *jämt, än här, än där*, och han dyker
Skickligt efter sitt rof, och kan hugga den arma i djupet.

Man behöfver knappast påpeka i huru hög grad tafflans åskådlighet ökas just därigenom att de tvåstafviga takternas rytm efterhärmar den jagande hundens nyckfulla, flaxande rörelser.

De här analyserade ställena, hvilkas antal lätt kunde ökas, må vara nog för att visa, att vi här uppenbarligen stå inför en fullt medveten användning af den tvåstafviga takten i det konstnärliga syftet att anpassa den rytmiska formen efter innehållet.

* * *

Efter denna parentes om den tvåstafviga taktens rytmiska uppgift i hexametern skall jag öfvergå till min egentliga undersökning af det sätt, hvarpå Wulff utfyller takten i fråga. Mitt material utgöres af samtliga hexametrar i första boken af »En Svensk Petrarcabok», tillsamman 663 vär. Jag citerar öfverallt sidan och inom parentes värsens nummer. Min undersökning tar ej hänsyn till den äfven i antiken fritt behandlade sista takten.

I.

Typvär: 47 (36): Här var vårt samtal om Greklands och *Roms* mäst fräjdade skaller.

Höjning och sänkning utgöres i denna typ af aksentuell framhäfda hufvudstafvelser i särskilda ord. Att vi det oaktadt ej här ha att göra med två enstafviga takter, beror helt enkelt därpå, att näst följande stafvelse med nödvändighet bildar höjning i en ny takt; vi erhålla sålunda tre bredvidstående starka, af hvilka den mellersta på grund af sitt läge värkar rytmiskt svagare än de öfriga.

Emellertid äger taktypen genom sänkningens relativa styrka en betydlig tyngd och kommer i rytmisk effekt synnerligen nära den antika spondén.¹⁾

Det är uppenbart, att en viss motspänstighet gör sig gällande vid den mellanstående starkas rytmiska försvagande, i samma mån dess aksentstyrka är påfallande i omgifningen. Här och hvar bland nedanstående exempel skäl man sålunda väl kunna påträffa någon lindrigare inkongruens, men så vidt jag har kunnat bedöma, intet fall, som ej af en god uppläsning utan svårighet kan utjämnas.

Omvändt torde äfven ett fåtal ställen förete så pass svag sänkning, att man kunde opponera sig mot deras uppförande i en grupp, som karakteriseras af två bredvidstående starka. Vid första påseende läser man nog andra takthalfvan utan märkbart tryck i 89 (57), 90 (67), 142 (12), 159 (10), 163 (21), men alla medgifva dock möjligheten af en så pass stor uttalsdryghet, att de näppeligen med rätta kunde ha fått bilda särskild grupp.

Hos Wulff är typens frekvens mycket stor såsom framgår af följande statistik:²⁾

47 (27) hålst, nu; (29) nytt nu; (36) Roms mäst; 49 (44) se! då;³⁾ (46) var, den; (50) bräm rundt; (51) prakt, — då³⁾; 50 (56) dig. Hvart; (64) förstod! Ack; 52 (5) behag: då; 53 (19) tid! Ve; (21) Se nu; 54 (27) äj, hur³⁾; (28) rätt, dock; (32) Hvar stund; 36) blad. Här; 55 (49) Allt nog; 61 (4) hem: Sorgue's; (5) makt här; 62 (19) Vel då; 63 (20) ner hvart; (43) dock snart; 66 (68) rägn. Då; 67 (73) Po, ja; (78) den. Här; 68 (87) mig nytt; (89) lund, allt; (94) gång just; 69 (99) servis, fint; (101) mig sen; (104) Allt jämt; 71 (6) bekant. Två; (9) oss. Allt; 73 (21) färd nu; (27) trots allt; (28) År ut, (28) År in; 74 (45) behag. Dock; (47) Nu bo³⁾; (51) nu så; (54) Då, högt; 75 (65) sång: allt; 86 (7) tänkt så; (9) Allt nog; 87 (11) rep. Där; (14) Här, midt; (16) sorg fritt; (17) Kyss hvar; (18) Ve, ve!; (20) förekräckt: först; 88 (41) hård! Hjälp; 89 (49) gråt: all; (57) all den; (58) Mig rör; (58) jag ock; 90 (64) lott, det; (66) den knappt; (67) ber er; (71) Ja, så; 91 (82) hals, hult; (86) Börd, dygd; (86) behag, stor; (88) Allt det; 92 (94) vän. Ack!; (95) dö, -jag; (98) Ja, då; 104 (4) mig känns; 105 (14) lund. Där; 106 (17) allt jämt;

¹⁾ Jmfr. R(agnar) T(örneblad). Anmälan af Jacobsson: Om världsalldet, Ped. Tidskr. 1905, s. 321.

²⁾ Jag kan af utrymmesskal ej citera värserna i sin helhet. För den rätta förståelsen kräfvades det alltså, att läsaren har tillgång till originaltexten.

³⁾ Kan också tolkas enligt III.

(26) nu all; 107 (34) Gråt, gråt; (35) Din sorg; (36) Ack, huldt; 108 (361) Ja, du; 109 (377) omkring. Hvem; (378) allt, allt; 110 (388) Ve, ve! (390) känd; hvar; (397) lott! Allt; 135 (3) till långt; (5) Vår tid; (5) smuts; allt (5) ondt, allt; 136 (16) Sist rår; (17) Upp då! 137 (21) här, dem; 140 (8) Dit upp; (8) mig; han; (9) där, rak! 142 (3) jämt, än ' (3) här, än ' (5) bord fet (5) stek långt; (12) valp törs; 143 (9) då fritt; 159 (1) knapp. Här; (10) person hörs; 160 (4) Dock, allt; (23) sist hit (23) upp. Här; 161 (34) Ja, nu; 162 (1) djur! Finns; (4) fall, nu; 163 (19) börd? Hvar; (20) förut, blott; (21) gift ses; (23) vink: förr; (24) värld. Nu; (27) det, full; 164 (36) fjäll, hvar; (41) du, du; 166 (1) Häll, Guds; (1) land! Du; (2) Häll dig; (6) guld så; ' (9) makt, du; (10) lång. Nu; (10) dock, nu; (18) Häll dig.

Eftersom aksenten oftast är en funktion af stafvelsens logiska vikt, kommer naturligtvis iktus i det vida öfvervägande antalet fall att uppbäras af en i det logiska sammanhanget viktiga stafvelse. I regel utgöres också höjningen i takttyper af det här ofvan behandlade slaget af en stafvelse med tryckgraderingen 4 (enligt Lyttk. & Wulffs samt S. A. O. B-s beteckning). Då likaledes sänkningen här faller på ett enstafvigt aksentuadt ord, blir alltså takttypens aksentuella formel 44. Emellertid synes det mig, att man bör i detta sammanhang upptaga några fall, där satsaksentens tryckfördelning icke ger denna formel.

54 (1-2) Stadslifvets buller och jäkt, min beständiga längtan till landet,
Dref mig och frestade *mig hit* ut, till den glittrande forsen, —

Höjningen af den tvåstafviga takten i andra värsen utgöres af ordet *mig*, hvilket har syntaktisk paralell i det föregående *mig*. De båda ordens logiska ställning är alltså densamma, men deras aksentuella styrka är uppenbarligen olika. Det första är oaksentuadt och ingår som svag takt del i daktylen *dref mig och*, och det tryck, som tillkommer det andra, har annan grund än den logiska vikten. Vi ha här att göra med det fenomen, som Lyttkens & Wulff kalla aksentinfattning, och som består däri, att ett logiskt hufvudord under sitt aksentområde indrar andra med detsamma syntaktiskt samhöriga ord, hvarvid hela den så skapade aksentgruppen kommer att representera en aksentuell enhet, grav eller akut, allt efter gruppens logiska hufvudord. Vid denna aksentinfattning bibehåller det logiska hufvudordets tryckstafvelse sin aksent, och de öfriga stafvelserna inom

Se noten 3 föreg. sida.

gruppen erhålla bitryck i mån af deras rytmiska välbelägenhet¹⁾ i förhållande till denna stafvelse. Härvid märkes att om hufvudordet har grav aksent (32),²⁾ tvåan ofta kommer att flyttas från sin ursprungliga stafvelse till någon annan i det rytmiska sammanhanget mera välbelägen. Det är just detta som har skett i ofvanstående exempel. *Fresta* har i ordboken aksentformen *fres³ta*; i imperf. flyttas redan tvåan till sista stafvelsen: *fres³tade²*; i gruppen *fres³tade mi²g* rycker den ytterligare ett steg bort, och detta i öfverensstämmelse med den allmänna tendensen i prosan, här särskildt understödd af den föregående daktylen³⁾. Är det sålunda gifvet, att *mi*g här är försedt med tryck, så återstår dock den svårigheten, att detta tryck såsom sekundärt är skäligen svagt, under det att sänkningen i denna takt är relativt stark. En mellanstående stark stafvelses utjämnande till sänkning har ju förut förklarats genom dess grannskap till de kringstående starka, och det synes sålunda som om man här knappast kunde återställa balansen. Emellertid torde det icke innebära något urmodigt medgifvande åt *licentia poetica*, om man häfdar att det bitryck som redan i prosa alltid kan tillkomma den rytmiskt välbelägna stafvelsen, i vårs villigt låter förstärka sig utan att därigenom den naturliga rytmen störes. Genom iakttagande af denna förstärkningsmöjlighet — hvilket ju är något helt annat än en aksentomkastning — växer *mi*g i styrka tillräckligt för att äfven i denna tvåstafviga takt kunna utgöra höjning. Af samma, eller jämförligt, slag äro följande värser:

¹⁾ Denna term är Wulffs, liksom »aksentinfattningen» har upptäckts af Lyttk. & Wulff. Före dem har emellertid Adolf Lindgren i sina »Satser» framhållit med styrka det rytmiska bitrycket, hvilket äfven Törnebladh 1869 har hänvisat på. Se *Lindgren: Satser i svensk verslära*, 1890.

²⁾ Jag betjänar mig här af Lyttk. & Wulffs beteckning, emedan jag finner den synnerligen bekväm, då det gäller att blott ange våra två aksenttyper. Däremot måste jag bekänna att siffrorna ej uttrycka den mening jag själf hyser om de olika stafvelsernas styrkegrad.

³⁾ Denna aksentförskjutning har Törnebladh förbisett, när han i den ofvan citerade uppsatsen, s. 323, anmärker mot Jacobsson, »att pron. *sig* stundom användts i stark taktadel». I båda de exempel han anför är *sig* rytmiskt välbeläget.

- 46 (12) Dock med en jordvall skyddar jag *mig*. Den hindrar tillika — — —
 86 (4-5) Jämren och suckarna hindra min sorg; om jag stänger dem inne,
 Kväfva de *mig*, helt visst. Men att fritt gråta ut är en lättnad.
 89 (56) Säg mig, hvad gråter du för¹⁾? Lär, Niobe, hållre att bära — — — —
 109 (373-74) — — — — — att jag nådde det högsta
 Tackar jag Argus, den mäktige för; *hans* skuldra bar upp mig.

Vid ett prepositionsobjekt kan man ifrågasätta, huruvida prepositionen aksentueellt sedt bör hänföras till predikatet eller objektet, såsom i följande värs:

54 (30) Hur han betjenar sig *af* hvar plats, hvar timma på dygnet.

Wulff låter tydligen här prepositionen *af* genom aksentinfattning ingå såsom del i gruppen *betjena sig af*. Därmed erhåller också prepositionen tryck. Objektet, och stegringen mellan dem, framträda mera markeradt efter den paus man nödgas göra genom prepositionens isolering från de »styrda» orden.

II.

Typvärs: 32 (5): Mannen fick här, o Vaocluse, framleva det bästa af lifvet:

Den grupp jag nu skall behandla, utgör egentligen blott ett specialfall af den föregående. Det speciella i denna takttyp består däri, att sänknings utgöres af hufvudstafvelsen i ett sammansatt ord med grav aksent: den mångbehandlade aksentformen 3 ~ 20. Hur man vrider och vänder på ord af denna typ, så äro de svårhandterliga i värs. Som daktyler vill man ju knappast veta af dem. Adolf Lindgren ifrade mot dem i sina satsar, åtminstone för hexameterns vidkommande. Beckman finner dem ur elasticitetens synpunkt svåra att fördraga. Senast klagar Wirsén i Posttidn. (dec. 1905) öfver daktylen *sångfåglar*. Men Sylwan, cit. upps., är blidare stämd mot dem, och för min del finner jag det afgjort mindre stötande, att ett ord som *sångfåglar* upp-

¹⁾ Så alltid när en prep. skiljes från sitt hufvudord och bildar slutet af en fras. I detta speciella fall — en affektfull vädjan — kan dessutom prep. få ett extraordinärt tryck.

träder som daktyl, än att det, såsom Lindgren och Beckman förorda, i värs med tvåstafviga takter nödgas taga höjningen på andra stafvelsen. I vår nu här exemplifierade takttyp är det egentligen inte fråga om en så radikal tryckförändring, Ty det är att märka, att hufvudstafvelsen här utgör sänkning i en tvåstafvig hexameterstakt, hvilken ju inte blott medgifver utan kräfver en viss tyngd. Trycket på *trean* gäller det alltså icke att upphäfva, men en viss ojämuhet kvarstår ju ändock därigenom, att den omedelbart följande starka takthalfvan börjar med en stafvelse, som är något svagare än närmast föregående sänkning. Men hvem som helst kan praktiskt öfvertyga sig om att vid en uppläsning dessa stafvelser låta balansera sig, utan att man får intrycket af en aksentomkastning. I hvilket fall som helst, så är för hvar ocn en, som inte gillar 3 ~ 20 som daktyl, den här föreliggande användningen den mest fullkongruenta, i hvilken ord af denna typ öfverhufvud kunna uppträda ¹⁾. Jag förtecknar nu alla af mig noterade fall:

32 (3) Vaocluse, uppsökte; (5) Vaclusc, framlefva; 47 (35) Här välkomnade; 50 (56) Allt påminnte; 54 (31) här, illfundig; 67 (77) hem kringflutet; 72 (16) del nybyggare; (20) får — sjustjärnornas; 86 (10) står saktmodiga; (13) två brunfärgade; (16) lopp. Omfamna; 88 (44) kropp oskäras; 89 (50) kvar, olyckligt; 104 (3) du okunnig; 105 (11) gråt tillstädjer; 106 (25) allt framlefde; 108 (40) Dock framhårdade; (367) löf; sångkunniga; 112 (412) hat: utvärka; 140 (7) väg, kringgårdad; 141 (12) förstör ingifvelsen; 143 (2) Djupt olycklig; 159 (9) mäst ohyggliga; 162 (1) gång världsstaden; (2) Du månghöfdade; (8) natt utforskade; (11) Här kvacksalfvar; 163 (22) vi, eländiga ²⁾; 166 (4) Huldt kringfluten.

¹⁾ *Törnebladh*, cit. upps. s. 321, säger också helt kategoriskt om dessa ord: »För att få dem in i versen måste man sätta dem efter den starka taktdelen i en tvåstafvig takt». Jag undersöker inte här Wulffs daktyler, men så långt min analys sträcker sig, använder han aldrig typen 3 ~ 20:s första stafvelse i daktylens svaga takthalfva; således aldrig med fullständig aksentomkastning: naturligtvis med undantag för de vacklande *omöjlig*, *olycklig*, *otalig* o. d.

²⁾ Kan äfven tolkas enligt III.

III.

Typvärs: 45 (5—6) Här, där en gång — *nog* minns du det än? — dina vänliga
händer Icke försmådde att rödja min mark . . .

Den tvåstafviga taktens ordgestaltning är här lik den under I behandlade; men dess aksentuella typ är en annan: den andra takthalfvan utgöres af en oaksentuerad stafvelse. Taktens aksentformel blir dock icke rätt och slätt 40, då tydligtvis den paus, som ligger mellan de båda stafvelserna, kan vara medräknad i taktens rytmiska värde. Man kunde därför tolka denna takttyp som en daktyl, hvars sänkning utgöres af paus + svag stafvelse. Så analyserar Wulff själf dessa takter hos Tegnér (Om värsbildn. ss. 27—28). Det är följaktligen med beräkning af pausen som integrerande taktdel som han i följande värser skenbart låter sänkningen bestå af blott och bart ett obetonadt ord:

45 (5) gång — *nog*; (8) *sist*. En del: 54 (40) Nå — *än* sångerna då;
(44) *spjut*. Hon krossar; 63 (10) *flit*. Där gick jag och byggde och byggde;
66 (63) *huld*, hon ¹⁾ ock; (74) *danm*, *ä* ¹⁾ skrämma; 72 (14) *damm*, *tvärs* ²⁾
öfver; 87 (18) *tjäll*, *för* ¹⁾ trångt; 88 (31) *då*, *du* hållt; (43) *rop*? O syster;
105 (15) *barn*, *drefs* dit; 140 (6) *plats* dit himmelens fåglar; 141 (1) *till*, *helt*
vackert; 166 (3) *jord*? *din* like i skönhet; (11) *hägn*! Gif sonen en torfva;
(12) *hem*, gif benen en fristad; (14) *Glad*, Italia.

I följande två verser kommer pausen efter den svaga stafvelsen:

50 (56) »Hvart går hon? sporde jag; 68 (90) Kom och *se det*! Önskar du.

IV.

Typvärs: 57 (s. 8—9) — — — — En del af min kära plantering
Gärdas af *källsjöns* djup och min *fjällväggs* kyliga branter.

Med denna afdelning ha vi hunnit in på de tvåstafviga takter som utgöras af bredvidstående stafvelser i samma ord.

¹⁾ Kan också tolkas enligt I.

²⁾ Jag läser hellre här *tvärs* svagt, då ju annars *öfver* svårigen kan bli starkt; *tvärs öfver* antingen 400, eller 040; emellertid vill jag inte förneka möjligheten af 440 håller; i sistnämnda fall hör exemplet under I.

Det är då naturligt, att vi börja med ord af aktsentformen 32 + (Lyttk. & Wulff), 3 ~ 2 (SAOB). Törnebladhs påpekar med rätta, cit. upps. s. 319, att ett ord som »skeppsbrott i en svensk hexameter bättre utfyller en takt än t. ex. bölja», och Wulff yttrar själf i sin *Värsbildning* s. 49, noten, på tal om typen 32 +: »Till andra stafvelsen i spondéer (— —) äro dessa tvåor de enda värkligen fullgoda». Det är därför att vänta att denna takttyp skall vara talrikt företrädd i Petrarcaboken. Jag anför här samtliga fall ur mitt material:

45 (9) källajöns; (9) fjällväggs; 46 (12) jordvall; (19) upptåg; (22) fridag; 48 (38) samtal; (39) målro; 52 (6) solsken; 54 (28) allvar; (32) halfäkt; (41) stjärnljus; 61 (1) gränsfäjd; 62 (8) jordlapp; (10) fristad; (11) inbjöd; 63 (21) tillflykt; (26) ingick; 64 (43) bålverk; (46) landtmän; 65 (54) rättvis; (56) kraftlöst; 66 (65) svekfullt; 67 (79) bönföll; 68 (85) folkhop; (86) sällsynt; (89) uppstår; (91) fåfång; 69 (96) uppskof; 70 (110) kristallklar; (4) trädgårds; 72 (11) nedbröt; 74 (46) okvaldt; (55) Delvis (55) delvis; 75 (59) flätvärks; (60) klappträn; (63) senfull; 87 (21) erkänt; (22) synrands; 88 (46) Fåfängt; 89 (47) gårdag; (52) måttfull; 91 (82) bländhvit; 105 (14) högre 109 (370) trofast; 110 (393) kvarglömdt; 111 (398) afskydt; 112 (411) tillgång; 135 (1) Harmfyllt; 136 (14) grafskrift; (18) farkost; 138 (2) misslynt; (4) gårdvar; (5) häjdlöst; 141 (7) landtman; 143 (3) småsak; (4) tillägg; 159 (6) Ingång (6) utgång; (11) nyckfullt; (13) fåfängt; 162 (6) okänt; (10) dödsfall; 163 (16) lättköpt; 164 (33) konstgrepp; (34) skriftlär; (35) busksnår; (37) landsbygd; (38) storstads; 166 (2) våldemäns; (6) Sångmörs.

I andra delen af sin *Metrik*¹⁾ s. 30, framhåller Robert von Kræmer, att bistyrkan på andra stafvelsen i »starktböjande bistarka» ej blott växlar i styrka alltefter som orden äro sammansatta, afleda eller enkla, utan att man också inom hvardera gruppen kan iakttaga en ganska väl nyanserad skala. Här ofvan finner man blott ord af den sammansatta typen, och om man ock kan konstatera en märkbar skillnad i andra stafvelsens tryckstyrka mellan exempelvis *fjällväggs* och *samtal*, så synes det mig likväl, som om ofvanstående förteckning till största delen visade prof på ord med utprägladt kraftig andra stafvelse.

De afleda orden af aktsentformen 32 uppträda talrikt såsom tvåstafviga takter. Jag uppför dem här i omedelbar anslutning till takttypen 3 ~ 2 (32 +). Det må visserligen vara sannt, att

¹⁾ Samlade Skrifter af Robert von Kræmer, utg. af Ruben G:son Berg, II. 1905.

skillnaden i tryckstyrka mellan de afledda och de enkla ändelseförsedda orden af typen 32 i hvardagsspråkets uttal icke är stor, men det är väl också ostridigt, att afledningsändelsen tillåter ett förstärkt tryck, som kommer mycket nära bistyrkan på andra leden af de sammansatta. Den nyss nämnda nyanseringen är här uppenbar. Sålunda kunna exempelvis stafvelserna *-sam*, *-dom*, *-het* lättare uppbära ett förstärkt tryck än den relativt svaga stafvelsen *-ig*. Emellertid gör jag här intet försök till graderad skala, utan citerar takterna i hufvudsak efter afledningsändelsernas bokstafsordning. Jag upptar under denna rubrik endast sådana afledningar, som äro bildade med vanliga, (ofta produktiva) och sålunda för språkkänslan aktuella ändelser.

52 (8), 68 (83), 72 (15) 142 (6) (7) stundom; 162 (4) Fordom; 161 (33) djärfhet; 32 (2), 64 (39), 142 (8) aldrig; 32 (7) Åldrig; 46 (20) glädlig; 90 (63) Torftig; 109 (371) kunnig; (381) präktig; 159 (5) ängslig; 54 (39) 61 (2), 69 (95), 163 (26) Ständigt; 141 (10) kinkigt; 163 (16) fånigt; 53 (12), 69 (103) älsklig; 68 (91) ljuflig; 91 (76) landtlig; 106 (21) Härlig; 53 (22) varligt; 62 (15) billigt; 66 (69) plötsligt; 142 (4) skickligt; 164 (37) dylikt; 72 (10) odlings; 91 (86) fågring; 141 (5) främling; 63 (28) boning; 90 (67) fattning; 161 (28) frälsning; 87 (12) byggnads; 104 (2) ensam; 108 (362) sällsam; 70 (4) nogsamt.

V.

De många enkla orden med grav aksent (32), som utgöra tvåstafviga takter, kunna ej alla skäras öfver en kam. På olika sätt har öfversättaren sört för att åt dessa takter förläna elasticitetsmöjligheter.

a) ¹⁾ Först ha vi att göra med ett betydligt antal värser, i hvilka det tvåstafviga ordet har placerats omedelbart framför paus (jmf III). Redan bland de ofvan förtecknade afleda ord af typen 32 finnas åtskilliga takter i hvilka en konstitutiv paus ingår:

¹⁾ I denna förteckning ha blott upptagits sådana fall, där pausen antingen är markerad genom skiljetecken eller annars nödvändig; efter många bland de under b) uppförda takterna är paus på grund af sammanhanget möjlig, flerstädes önskvärd.

53 (12), 69 (103), 91 (86), 104 (2), 141 (5), 161 (33). Härtill komma nu ytterligare: 50 (62) din *sköna*; — ville hon; 54 (25) Hvad skall jag, *arme*, taga mig till; 66 (60) sina *pilar*, hela sitt koger; 68 (90) *Trifvas*. Skynda dig; 70 (2) din *tröskel*? Tviaternas; 71 (7) *Samman*: Troja; 74 (53) Unnar dig Curian tid, och ditt *lynne* lust; 75 (62) *Simmar*, än då han; 86 (1) *Syster*, led mig nu; (1) hon *hvilat*! Visa mig; (2) *Kära*, båtär det; 88 (29) Stoft, ja ett *intet* snart; (43) *Syster*, hjälp då din; 91 (91) hon *strålar*, högre och högre; 92 (98) ditt namn, *Galatea*, gå mig ur hågen; (100) dufvan sin *maka*, biet sin *håning*; 109 (371) *Sjunga*: träget . . . Sjöng jag; 110 (388) *hvila*? Hvar får jag tillflykt; 112 (410) jag *sade*. Följ; 136 (7) *Snille*, ära och dygd äro *fjärran*, finnas ej mera; 138 (3) *undan*. Tvärs öfver; 140 (8) han *stannar*: tvärs öfver; 159 (10) hörs *vråla*; dödsdomar dragas; 160 (4) går i *spillror*: äfven den sista; 164 (42) Följ dina *vanor*, du; 166 (18) *hälsad*, *flagrade* Moder.

Som en viktig praktisk konsekvens af takters inbördes för- måga af elasticitet uppställer Beckman, »Grunddragen» s. 36 följande sats: »genom att placera från innehållssynpunkt viktiga ord på sådana ställen, där metrisk förlängning är nödig, kan skalden åt just dem försäkra ett mera markeradt föredrag». I detta sammanhang gäller det nu för mig att visa vederbörande takters möjlighet af »metrisk förlängning»; jag använder därför den Beckmanska satsen omvänt och menar, att från innehållssynpunkt viktiga ord kunna bidraga till att metriskt förlänga, gifva ökad tyngd åt, takter, där så kräfvdes. En medveten sträfvande i detta afseende synes mig vara för handen på många ställen bland de återstående takterna af typen 32. Emellertid, då gränsen mellan hvad som är viktigt eller icke viktigt ur betydelsesynpunkt måste bli synnerligen sväfvande, åtager jag mig icke att här göra någon uttömmande statistik. Jag anför fullständigt ett antal belysande fall, och citerar därefter i klump alla härofvande icke behandlade tvåstafviga takter af typen 32, utan hänsyn till deras af betydelsen betingade förmåga af förlängning.

47 (36) Här om de *Gamles* bragder och dåd — vi förtego de våras.

49 (54) Härliga syn! Hennes drag, hennes ögon tycktes mig tala.

51 (74) *Bågen* saknades blott, liksom kogret med hämmande pilar.

54 (35) Fulla af *undran* följde de mig till berömmelsens tinnar.

74 (51—52) — — om icke först själfva *klippan* viker för våldet.

109 (375) Så fick jag först mitt beröm: mina *mödor* byttes i glädje, m. fl.

32 (7) *njuta* ¹⁾ aftonens; 47 (31) *kära* ¹⁾ ansikte; (33) Tysta; (34) sedan; 50 (59) annat; 52 (1) hjärtat; (9) annan; 53 (12) kallas; (14) mästa; 54 (34) Västan; (35) Blommor; (42) andra; 61 (3) trotsar; 62 (13) vrede; (14) öppnar; 63 (21) Häpen; (27) grottans; (32) fjärran; 64 (36) sjätte; (42) dämmets; (44) krafter; (45) smärtan; (47) herdar; 65 (53) hjärtans; 66 (61) båge; (62) fastets; (70) grottans; 67 (75) dämmet; (76) omsider; 68 (88) *Hippokrenes*; (92) endast; (95) ingen; (97) Intet; 72 (11) källans; 73 (21) egen; (56) andra; 75 (61) redan; 88 (34) undan; (37) börda; (40) saknas; (42) Bördan; 89 (57) öde; 90 (64) andras; (68) längtan; 91 (87) ryktets; 92 (96) Glömskans; 104 (3) lyckas; 105 (9) tunga; (13) skilda; 106 (26) känslas; 108 (40) intet; 110 (385) egen; 112 (413) ära; 135 (2) egen; 137 (22) suckar; 140 (1) vänstra; (4) bringa; 141 (3) härre; (4) ilska; 142 (2) Härmar; (9) hare; 143 (1) läjons; 159 (12) *Aridnes*; 161 (27) å nyö; (30) knappast; 163 (22) vargars; (30) våras.

VI.

Bland tvåstafviga ord återstå till behandling några med akut aksent. I samtliga undersökta värser uppträda blott sju ord af denna typ såsom tvåstafviga takter. Ingendera takten företer rätt och slätt värdet 40. Takterna kräva hvar för sig några ord till belysning:

67 (75) — — jag har *alltså* segrat för alltid.

Den tvåstafviga takten här är en parallell till den under IV behandlade. Såsom sammansatt har ordet *alltså* trots sin akuta aksent bitryck på andra stafvelsen, särskildt är detta märkbart i vårdadt uttal, där vokalen *ä* bibehåller sin längd.

¹⁾ R. Törneblad, cit. upps., s. 320, säger: »Allra värst störes måhända rytmen, om ett tvåstafvigt ord med vokalslut — troké — får utfylla tredje takten»; längre ned på samma sida: »Fehr har godt om trokéer med vokalslut t. ex.: Men vi stå kring den dystra ort, som gömmer din aska.» Härvidlag är att märka, att man först och främst måste göra skillnad på tvåstafviga ord med grav och med akut aksent och att vidare vokalslut i ett ord före ett annat, som börjar med vokal (hiatus) just kräver paus och därigenom förlänar åt det förra ökad dryghet. Denna paus upptages fonetiskt sedt af stämbandets fränskiljande vid den första vokalartikulationens slut och deras närmande vid den andra vokals insättande.

47 (32) Här, där jag *sitter*, sutto vi båda.

87 (12) Vakta de *största*, två brunfärgade

160 (2) *Lemnos*, stod.

Här är alltså pausen medräknad i taktlängden, jmf. III o. V a).

I följande värs är intet skiljetecken utsatt, men sammanhanget vinner i uttrycksfullhet, om paus inträder efter det starkt markerade *Sådan*, ställdt i värsens spets. Man kommer därvid att mera dröja vid den i det närmast föregående lifligt tecknade kvinnobilden:

S. 50 (64) *Sådan* såg hon mig ut

I följande värser är det två främmande egennamn med utljudande -s, som i genitivställning bilda tvåstafviga takter. I vulgärt hvardagsspråk förses ju ord på -s med hörbar genitivändelse. Är man icke i vårdadt föredrag böjd för att genom förlängning eller paus markera för örat hvad apostrofen anger för ögat?

51 (72) under *Febus'* glödande blickar; 161 (29) *Teseus'* mod.

VII.

Typvärs: 46 (26) *Motståndslöst* blef jag fångslad på nytt, — och förtjente mitt öde.

Jag skall först anföra samtliga exempel af denna takttyp och därefter något närmare granska de särskilda fallen:

45 (3) *hjäpnadsväckande*; 46 (26) *Motståndslöst*; 52 (2) *Kärleksplåga*; 54 (45) *Oskuldsblick*; 62 (6) *Undransvärd*; 66 (59) *Hundstjärnbilden*; 67 (73) *Afloppträskan*; 68 (85) *bifallssorl*; 70 (108) *vinrankslöf*; 75 (64) *Förstlingsfångsten*; 92 (97) *oförgätligas*; 136 (12) *Motståndslöst*; (15) *oläsbar*; 137 (21) *Tvilling-lagrarna*; 159 (2) *Omisstänksam*; (11) *olycksbådande*.

Som synes, kunna ord af hithörande typ icke ingå i värs på annat sätt än så, att deras två första stafvelser bilda tvåstafvig fallande takt. De här förtecknade orden fördela sig på tre typer: 1) Dubbelt sammansatta, med första ledet bestående af ett sammansatt ord af aksentformen 3~2 (32+): 46 (26) 54 (45), 66 (59), 67 (73), 68 (85), 70 (108), 136 (12), 159 (11). Genom det andra

ledets tillkomst flyttas det starka bitrycket från andra stafvelsen till den mera välbelägna tredje, märk dock, utan att den ursprungliga bitrycksförsedda stafvelsen nedsjunker till 0. 2) Sammansatta ord, hvilkas första led utgöres af ett tvåstafvigt afledt ord af aksentformen 3—2: 45 (3), 52 (2), 62 (6) 75 (64), 137 (21). Äfven här äger förskjutning framåt rum, men samtidigt iakttages att den mellanliggande stafvelsen ej förlorar all aksent. 3) I de tre återstående fallen ingår partikeln *o*., som första sammansättningsled, medan andra ledet dels börjar med hufvudstafvelsen i sammansatt ord: *oläsbar*, *omisstänksam*, dels med obetonad förstafvelse *oförgätlig*. Beträffande de två första gäller i hög grad hvad som sagts om grupperna 1 och 2, att nämligen den ursprungligen starka, i föregående fallen bistarka, stafvelsen fortfarande bibehåller märkbar tyngd. För ordet *oförgätligas* vidkommande är att märka, att det känslöbetonade sammanhang, hvori det förekommer, fordrar emfatisk aksentuering; därvid bli de tre första stafvelserna ungefär jämnstarka.

* *

Härmed har jag fört till slut min analys af den tvåstafviga taktens komposition i första boken af Wulffs »En svensk Petrarcabok».

Två resultat af denna undersökning falla genast i ögonen: Ur mitt material har icke kunnat påvisas någon tvåstafvig takt af vare sig typen *tvåstafvigt ord med akut aksent* eller typen *stark hufvudstafvelse + svagtonig stafvelse af annat ord, resp. svagtonigt enstafvelseort*.

De få fall, som i detta afseende äro diskutabla, kunna, äfven om man icke godkänner min gruppering af dem, blott tjäna till att bekräfta följande regler såsom ledande grundprincip för Wulffs val af tvåstafvig takt i svensk hexameter.

I. Hexameters tvåstafviga takt fordrar speciell dryghet i sänkningen, åstadkommen antingen 1) genom jämnstark andra taktdel, med möjlighet af rytmisk utjämning 2) genom bistark andra taktdel, eller 3) vid relativt svag andra taktdel, genom en i sänkningen medräknad logisk paus.

II. I rent tvåstafviga takter, d. v. s. takter utan konstitutiv paus, må sänkningens tryckstyrka icke understiga den starka bistafvelsens i ord af aksenttypen 32¹⁾ Dock må enkla tvåstafvelseord af denna typ endast med urskillning användas som tvåstafviga takter.

III. I ofvanstående regler innefattas redan följande negativa korollarium: Hvarken enkla tvåstafvelseord med akut aksent eller bredvidstående stafvelser af olika ord, af hvilka den andra är oaksentuerad, kunna godkännas som tvåstafvig takt, för så vidt de icke enl. I, 3 utfyllas genom paus.

Dessa regler sammanfalla i flere afseenden med de erinringar, som göras af R. Törnebladh, cit. upps. ss. 319—320, beträffande hexameterns tvåstafviga takt. I ett afseende komplettera de den senares uttalande om takter bildade af stafvelser inom samma ord, i det Wulff, som vi ha sett, alldeles utesluter enkla ord med akut aksent. I en annan punkt äro Wulffs regler strängare, i det Törnebladh utan vidare tyckes godkänna tvåstafviga takter, bildade af stark stafvelse plus svag stafvelse ur annat ord.

* * *

Det vore utan tvifvel lockande att nu på grundval af de här vunna resultaten ingående undersöka, hur långt Wulffs tillvägagångssätt tillhör honom uteslutande, och i hvad mån öfriga författaresh tekniken närmar sig till hans. En sådan uppgift går emellertid långt utom ramen för denna uppsats; men på ett par punkter skall jag lämna en jämförande öfversikt öfver de tvåstafviga takterna hos några bland våra modärnaste öfversättare af antik hexameter.

Sylwan erinrar, cit. upps. s. 5, om försöken att statistiskt fastslå olika hexametrars karaktär genom en beräkning af daktylhalten, och anmärker riktigt att man på den vägen ej vinner fullt tillfredsställande resultat. Sterners mening, att daktylerna

¹⁾ Beträffande de under VII uppförda orden märkes, att dessa ej kunna ingå i värsen på annat sätt än som här har skett, och att Wulff af denna typ icke använder ett enda ord, hvars andra stafvelse icke har märkbar tyngd.

skulle beteckna något slags högre poetisk flykt och att daktylhalten sålunda skulle i någon mån sammanhånga med arten eller graden af inspiration, kan möjligtvis gälla i något enskildt fall, men näppeligen få upptagas till allmän regel. Förstås alltså under ordet karaktär detsamma som poetisk valör, så delar jag fullt Sylwans invändning. Å andra sidan är det självklart, att hexameters 'rytmiska värkan, eller om man så vill rytmiska karaktär, i ganska väsentlig grad bestämmes just af proportionen mellan de tvåstafviga takterna och daktylerna. I min öfversikt skall jag därför också lämna uppgift på de tvåstafviga takternas procenttal. Då det vidare gäller att välja mellan de ofvan analyserade grupperna, måste mitt val till en del bestämmas af den tid jag har till mitt förfogande. Den genaste vägen att här jämföra Wulff med de öfriga går genom en undersökning af aksenttyperna 3 ~ 2 (32 +) och 40, alltså sammansatta ord med grav aksent och enkla ord med akut aksent. Närvaro eller frånvaro af sträfvan efter tung sänkning skall med nödvändighet framträda här, om också ett ännu säkrare resultat måste vinnas genom den långt mera tidsödande undersökningen af takttyperna *Roms müst* (44) och stark + svag (40) ur skilda ord. Utom typerna 3 ~ 2 (32 +) och 40 undersöker jag de tvåstafviga takter, hvilkas sänkning utgöres af hufvudstafvelsen i ord af typen 320.

Min öfversikt omfattar följande författare och arbeten¹⁾:
Elias Janson: Sånger af Catullus från Verona. Senare delen.
 Uppsala 1891. N:r LXIV, 407 vv.

Johan Bergman: Ur Schück, Världslitt. i urval och öfvers. h, 1.
 Stockh. 1902. Hektors afsked, 144 vv., Odyssevs' och Navsikaas äfventyr, 330 vv.

Hilding Andersson: Ibid., hh 7—8. Vergilius' Eneid. Sjätte boken, 500 vv.

Bernhard Risberg: Cynthia, Kärleksdikter af Sextus Propertius, Stockholm 1905. 686 vv.

¹⁾ Då denna statistik blott är att betrakta som ett appendix till min uppsats och hvilar på ett ganska hastigt öfverslag, vill jag icke utesluta möjligheten af en eller annan felräkning; dock torde trots eventuella detaljfel procentalen ej väsentligen kunna förändras.

Statistisk tabell. *)

Namn	Antal	Takttyper																				
		Tvåordiga								Enordiga.												
		Två- staf- viga	%	Stark + stark	Stark + 320)	Stark, paus, 0	3-2	Enkla + paus	Enkla	40 paus	40	Mot- stånd- löst	%									
Takter			Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%						
Wulff	3305	410 12,4	125	30	29	7	20	4,9	71	17	42	10	27	6,5	73	17,8	7	1,7	0	0	16	3,9
Janzon	2035	550 27			155	28			36	6,5									19	3,4		
Bergman	2370	651 27,4			47	7			27	4									22	3		
Andersson	2500	1166 46,6			59	5			48	4									139	11,9		
Risberg	3087	717 23			43	6			45	6									45	6		

Herman Söderbergh.

*) Följande detaljer torde beaktas vid studiet af denna tabell.

1) I antalet takter ingår ej den själskriftvet tvåstafviga sjätte takten.

2) Procenttalet af hvarje särskild takttyp betecknar typens procent bland författarens tvåstafviga takter; decimal under 4 har ej upptägs.

3) Af Wulffs 663 vv. äro 10 pentametrar; numman 3305 erhålles alltså af $5 \times 653 + 4 \times 10$. I typen *Stark, paus, 0* äro medräknade två *stark, 0, paus*. I *40 paus* ingår *alltså*.

4) *Risbergs* 686 vv. äro distika. Numman 3087 erhålles alltså af $5 \times 343 + 4 \times 343$.

5) Af de under typen 40 uppförda fallen har Janzon 12 egenamn, Bergman 7, Andersson 21, Risberg 7; den senare har desutom af samma typ här medräknade 5 af egenamn alltså alltså alltså. Däremot har jag icke för någondens upplagt apostroferade genitivformer af egenamn på — s, ej heller sammanställa ord af typen *alltså*. Till denna grupp räknas utom enkla ord af 40 äfven sådana tvåstafviga takter som bildas af 2 + 0 i ord som utlofva, undervisa; i ord af denna typ bilda hos Wulff aldrig de två sista stafvelserna en takt för sig.

Utan att kunna styrka min uppgift med siffror vågar jag likväl till ofvanstående tabell göra det bestämda tillägget, att hos samtliga författare den hos Wulff saknade tvåordiga typen *Stark + 0* är mycket talrikt företrädd.

Vid en granskning af ofvanstående tabell träder Wulffs särställning bland öfversättarna tydligt i dagen. Bjärtast står här Wulffs utmönstring af enordig 40 mot Anderssons ymniga bruk af denna typ. Förkärlek för tung sänkning är uppenbar hos Janzon. Men hans tekniska grepp härvidlag är ett särskildt omhuldande af tvåordig *stark + 3*. I ögonen fallande är vidare Wulffs ringa procenttal af tvåstafviga takter. Hans diametrala motsats är äfven på denna punkt Andersson, hvilken i själfva verket ger oss prof på hexametrar, som till öfvervägande del bestå af tvåstafviga takter. Vid dylik hexameter förfaller ju af sig själf allt tal om användningen af den tvåstafviga takten i rytmiskt målande syfte.

* *

Vår undersökning har alltså ådagalagt, att enligt Wulffs praxis den tvåstafviga taktens relativt tunga sänkning är ett *conditio sine qua non* för den svenska hexameters schema. Detta schema skulle sålunda i den här undersökta punkten ej väsentligen skilja sig från det klassiska schemat.

Mot ett sådant fasthållande af det antika schemat kunde befogade anmärkningar riktas, om man lyckades uppvisa att ett utfyllande af detsamma nödgade författaren till att göra våld på det svenska språkets rytmiska resurser. Vårt material visar emellertid ej på någon punkt ett hänsyntagaude till några för vår metriska teknik främmande grepp. Det ådagalägger tvärtom, att vårt språks akcentuella egendomlighet i ett särskildt afseende gör det speciellt ägnadt för den klassiska hexamatern. Jag menar vårt stora förråd af ord med aksentformen 32, bland hvilka särskildt de sammansatta (3 ~ 2) så långt som möjligt närma sig spondéns rytmiska effekt.

En annan fråga är nu denna. Kan man ställa andra fordringar på den tvåstafviga takten i hexamatern än man ställer

på tvåstafvig takt i blandade värsmått öfver hufvud? I den här ofta citerade uppsatsen säger Sylwan, s. 2: »termen (spondé) kan inge den föreställningen, att den fyllighet, som fordras för hexameterns såväl som andra blandade värsmått tvåstafviga takter nödvändigt skulle vara förlagd till sänkningen». Jag sammanställer härmed Beckmans elasticitetsregel »Grunddragen» s. 35: »i blandade versformer måste noga tillses, att i de prosodiskt kortare takterna ingående stafvelser (särskildt i höjningen) äro mottagliga för förlängning och å andra sidan de prosodiskt längre takternas stafvelser (särskildt i sänkningen) mottagliga för förkortning».

Beckman talar här om blandade värsmått i allmänhet, medan Sylwan uttryckligen framhäfver parallellställningen mellan hexametern och andra blandade värsmått. Jag kan ingalunda dela den uppfattning, som här framträder. Ett metriskt historiskt värsmått är icke ett abstrakt schema, hvars möjligheter låta sig matematiskt beräknas. Det är tvärtom en konkret rytmisk bild. Den rytmiska bild af hexametern, som nu är oss historiskt gifven kräfver naturligtvis af den efterbildande andra hänsyn än modärna värsmått, bakom hvilka ingen på förhand gifven rytmisk ljudbild uppställer sina fordringar. Nu kan det icke hjälpas, att vår från antikens hexametrar ärfda rytmiska föreställning om hexametern just kräfver bl. a. en tvåstafvig takt, hvars dryghet visserligen icke förnämligast ligger i sänkningen, men som dock just i sänkningen har en märkbar tyngd. Då det därjämte visar sig, att vi långt ifrån lida brist på rytmiska uttrycksmedel att just i denna punkt upprätthålla hexametern i dess historiskt gifna rytmiska form, så ser jag ingen anledning till att vi här skulle ge tappt. I särskild grad gälla dessa ord öfversättningar från antiken, hvarvid det ju gäller att äfven beträffande den rytmiska formen komma originalets ton och stämning så nära som möjligt (jmf. Sylwans slutord).

Hvad nu åter beträffar blandade värsmått öfver hufvud, så vill jag ej förneka att Beckmans elasticitetsregel är riktig ur rent teoretiskt rytmisk synpunkt. Jag har därför ingenting att invända mot hans regel, så länge den blott får vara en metrisk undersökningsmetod. Man kan helt visst på denna väg analysera en

gifven rytmisk effekt. Men Beckmans regel har det felet att vara en föreskrift. Som sådan måste den absolut tillbakavisas. Hvem säger att vederbörande författare med sitt blandade värsmått öfver hufvud åsyftar kvantitativ kongruens? Tag till exempel Heidenstam, som väl mer än någon annan har hållit sig till blandade värsmått. En teoretisk undersökning af hans blandade takter skulle, om jag ej mycket misstar mig, uppvisa, att han alls icke söker kvantitativ kongruens! Jag har det bestämda intrycket, att just en viss kvantitativ inkongruens är ett karaktärstikum i hans manligt kärfva rytm. Men allt som förstärker den personliga tonen öfver en diktares verk är ett positivt moment i hans konst. Att ge regler, som i något afseende härvidlag binda rörelsefriheten, är fåvitskt. I alla händelser är detta icke »empirisk» metrisk forskning.

Vill man ha ett riktigt färskt och slående praktiskt motbevis mot denna rent teoretiska fordran på kvantitativ kongruens, så må man läsa Levertins djupt personliga inledningsdikt ur »Kung Salomo och Morolf». Här uppträda trokéer och daktyler i blandning, utan att man beträffande de förra kan spåra någon sträfvän efter fyllighet i höjningen eller beträffande de senare en sträfvän efter lätta sänkningar (t. ex. »Bitter kunskap om själar och lagar»; *Måttlös är människohjärtats trånad*, »lifthymn som jublar, dödshymn som klagar», »mötta till festlag vid samma bord» o. s. v.).

Nej, öfver de modärna blandade värsmåtten, till hvilka vi ju ej lyssna med »historiskt skolade» öron, härskar diktaren suveränt, och den kvantitativa kongruens eller inkongruens han inlägger i sina takter hör med till den individuella form, som hos lyrikern ej kan skärskådas utan i det intimaste sammanhang med innehåll.

Labet och bet

af

Nils Robert Palmlöf.

1.

TAMM uppger i sitt »Supplement till Valda skrifter af G. Stiernhielm», Ups. 1892, 1903, att det i vers 153 af Hercules förekommande *la-bete* är »ett annat namn för *l'hombre*-spelet», härvid helt visst stödjande sig på följande ställe hos MANDERSTRÖM Stiernhielms Hercules, Sthm 1871, s. 22: »Uti *Maison des jeux académiques*, Paris 1668, in 12:o, omtalas det under benämningen *L'hombre* ännu i vår tid kända spel såsom: 'L'homme, autrement dit la Beste'». Detta Manderströms påstående kan emellertid, såsom af det följande torde framgå, näppeligen vara riktigt. Öfver hufvud är man frestad betvifla att M. själf sett nämnda arbete och tagit del af den däri lämnade redogörelsen för *l'homme*-spelet, eller, om han verkligen gjort detta, att han ägt någon kännedom om lombern; han synes hafva omisstänksamt och utan vidare identifierat *l'homme*- och *l'hombre*-spelen på grund af den etymologiska identiteten af fr. *homme* och sp. *hombre*. Af »La Maison des jeux académiques» finnes en äldre upplaga, tryckt 1665, men väl författad tidigare, då det i början af boken intagna utdraget ur det »privilege du Roy» som ger tillstånd till

dess publicerande, är dateradt den 16 juni 1659¹⁾. Ur ett å kgl:a biblioteket i Berlin befintligt exemplar af denna har Fil. Kand. E. J. Wigforss benäget tagit och till mitt förfogande ställt en diplomatarisk afskrift af det parti som handlar om »le jeu de l'homme, autrement dit la Beste»²⁾. Vi erhålla däri först den ej oviktiga upplysningen att spelet i fråga »est assez commun dans les compagnies ordinaires & priuées». Den därpå följande, något knapphändig hållna beskrifningen af spelet stämmer väl öfverens med en utförligare svensk sådan i »Handbibliothek för sällskapsnöjen» I: 293 ff. (Sthm 1839); af bägge framgår att l'homme- eller labetspelet är ett helt annat och väsentligen enklare spel än lombern³⁾. Antalet deltagare i detsamma kan inom vissa gränser variera; det spelas med trumf; esset kommer i valör mellan knekt och tia; åt hvarje spelare ges fem kort, och för att vinna fordras det att få minst tre stick eller också att vara den förste som får två, resp. ett, om ingen erhåller flera⁴⁾. Det är ej gärna tänkbart att det ej skulle vara samma spel som under samma namn beskrifves i 1668 års upplaga af »La Maison». Af franska ordböcker som omtala *la bête* såsom namn på ett särskildt spel, nämner jag FURETIÈRE (1725), LITTRÉ och HATZFELD-DARMESTER. Äldsta belägget för substantivet *labet* i bröderna GRIMMS tyska ordbok är från förra hälften af 1670-talet; ett verb *labeten*, spela labet, anföres från GRIMMELSHAUSEN Sim-

¹⁾ Den fullständiga titeln lyder: LA / MAISON / DES IEUX / ACADEMIQUES, / CONTENANT / VN RECUEIL GENERAL / de tous les Jeux diuertissans / pour se réjouir, & passer le / temps agreablement. / A PARIS, / Chez Estienne Loyson, au Palais, / à l'entrée de la Galerie des Prisonniers, / au Nom de Iesus. / M. DC. LXV. / AVEC PRIVILEGE DV ROY.

²⁾ Här tryckt såsom bilaga (s. 312 f.).

³⁾ Lombern beskrifves omständligt i de svenska spelböckerna från 1800-talets förra hälft, t. ex. i »Ny och fullständig svensk spelbok», Göteborg 1847, s. 1 ff.

⁴⁾ Kontra-budet och -spelet, ett karakteristiskt drag i labet (jfr ofvan citerade Handbibl. I: 296: »Finner någon af följande spelare sig kunna straffa ett begärdt spel, säger han contra, och får då företrädesvis spela, men måste sätta dubbel bet, om han ej vinner spelet»), omnämnes ej i »La Maison», men däremot i »Le Royal Jeu de L'Hombre», från 1670-talet, s. 114 i aftrycket hos SCHWETSCHKE Geschichte des L'hombre: »On fait souvent contre à l'Homme, et jamais on ne le fait à l'Hombre».

plicissimus (1669). — BJÖRKEGREN ger i sin fransk-svenska ordbok (1784), art. bête, den afvikande upplysningen att ordet användes såsom benämning på »Et slags Kortspel hvori den vinner som får sista sticket», och samma uppgift upprepas sedan af HOLMBERG (1795) och DALIN (1842). Sannolikt är den oriktig, äfven om man måste ihågkomma att variationer af spel äro en vanlig företeelse ¹⁾. Jag är böjd att tro att B. ej genom egen erfarenhet känt labetspelet, som förmodligen på hans tid återkommit eller börjat komma ur bruk i Sverge, och att uppgiften beror på förväxling af *femkort* såsom beteckning för detta spel med *femkort* såsom namn på det spel som nu för tiden populärt kallas »sista stick» ²⁾.

¹⁾ Att sådana verkligen förekommit af labetspelet framgår väl af den i Grimmska ordboken, art. labet, från 1702 anförda sammansättningen *kaufmannslabet*. Enligt LITTRÉ brukas för öfrigt la bête rent af äfven såsom namn på lanter eller åtminstone något med lantern nära befryndadt spel; han upplyser nämligen om ordet *lantur(e)lu* bl. a. att det »dans quelques provinces» betecknar »le jeu de la bête» samt att det »se dit aussi du valet du trèfle qui est la carte la plus forte dans ce jeu» (jfr följande not).

²⁾ »*Fämkort*» förekommer redan i Hercules v. 154. TAMM anmärker härtill i Suppl. »Manderström, som icke omnämner det nu brukliga spelet *femkort*, tror, att S[tiernhiel]m menar *lanter* (t. *landsknecht*)». M. ger (ofvan anf. arb. s. 23) ett par citat som visa att lanter varit ett populärt spel under senare hälften af 1700-talet (LIVIN Kyrkostötoscopia Sæbyensis har tryckåret 1781, icke 1751), men anför för öfrigt inget annat stöd för sin förmodan än att lanter spelas med fem kort, något som ju är förhållandet med åtskilliga spel. Det karakteristiska för det vanliga »*femkort*»-spelet är att den som får sista sticket vinner potten; för öfrigt kan det spelas så väl med (Handbibl. I: 306 f., [ÖBERG] Nyaste spelbok, Sthm 1858, s. 140), som utan trumf (Ny o. fullständig svensk spelbok s. 238), åtminstone numera väl oftast det senare. Men ordet förekommer äfven eljest såsom spelnamn. Enligt meddelande af Fil. Kand. Sven Berg, Lund, användes det bland allmogen i Vemmenhög's härad i Skåne utom om »sista stick» äfven, och företrädesvis, såsom namn på ett särskildt spel, som kan karakteriseras på följande sätt: den som ger har att sätta ut en viss sats; hvarje deltagare får fem kort, hvar efter trumf slås upp; gifvaren har lof att tillbyta sig den uppslagna trumfen; »köp» ur talongen är däremot ej tillåtet; man kan »kasta» sina kort utan att plikt erläggas, men den som vill deltaga i spelet tillkännagifver detta medelst knackning i bordet; potten delas mellan spelarna proportionellt efter antalet erhållna stick; den som ej fått stick sätter bet, som går i nästa

Lomerspelet, af spanskt ursprung (och enligt en uppgift uppfunnet 1430), finnes ej bland de några och fyrtio spel som

spel; korten hafva sin allmännaste valör: ess, kung, dam o. s. v. Möjligt är att spelet och namnet äro gamla, ehuru ej uppvisade från litteraturen. Slutligen synes benämningen femkort äfven hafva brukats i fråga om labet att döma efter citatet från FRYXELL s. 307. Man får väl nämligen antaga att F. ej själf hittat på synonymen »femkort med trumf», utan att han har den från (någon af) sina källor (hvilka jag ej varit i tillfälle att undersöka), kanske just från det citerade »kvickhufvudet», som tyckes hafva använt uttrycket. Möjligen hafva vi, såsom redan i texten antydts, ett spår af en sådan användning hos BJÖRKEGREN. Videnskabernes Selskabs danska ordbok känner ej (1802) något annat *femkort* än det hvari »den vinder som faaer det sidste Stik». Huruvida det spelats med eller utan trumf säges icke, men förmodligen var det senare fallet. Det är nämligen uppenbarligen samma spel som under rubriken »Fem Kort» beskrifves af KEBSLEIN Politiske Spille-Regler, Kbhvn 1774, s. 8 (»Det 4de Stik giver den Fordeel, at det 5te Kort bliver det som vindes paa, om ingen kan stikke det, men hvem af Spillerne, som kan stikke det høiest, har vunden»), utan att någonting nämnes om förekomst af trumf i detsamma, och det är antagligt att, om det spelats med trumf, detta också skulle hafva omtalats, i likhet med hvad som skett beträffande andra i boken behandlade spel. (Äfven JØRGENSEN Nyeste Dansk Spillebog, Kbhvn 1829, ger s. 240 f. en beskrifning af Fem-Kort, som emellertid väsentligen blott är ett aftryck af K:s.) Med dan. *femkort* identifierar Grimmska ordboken det tyska *fünfkarte* och anför art. fünf sp. 552 ett citat från FLEMING (1651), hvari omtalas ett [*Spiel*] *der fünf Karten* som förmodas vara samma spel och likaledes identiskt med *fünffügel* och *färbeln*. (SCHMELLER Bayrisches Wörterbuch definierar I: 559 *färbeln* som »eine Art Karte zu spielen, bei welcher nur zusammensehende Farben gelten und kein Trumpf gemacht wird» och yttar I: 538 om *fünffügel* »das Kartenspiel, Färbeln genannt, mit fünf Kartenblättern spielen», hvilket i och för sig ju skulle kunna innebära att det senare endast är en speciell form af det förra). Ingenstädes i de visserligen allt för sparsamt flytande källorna har jag anträffat något som tyder på att femkort, resp. fünfkarte skulle hafva användts om lanter. I Svenska Akademiens språkprofessamlingar finnas ett par citat från O. v. DALIN som synas mig förtjäna anföras i detta sammanhang. Vitterhets-Arbeten VI: 138 (c. 1753) omnämnas lanter och femkort såsom två olika och tydligen välbekanta spel: »Item gifver jag nödiga Scholier angående lanter, femkort, svälta räf etc.», och ingenting ger oss anledning misstänka att D. med »femkort» skulle afse ett annat spel än på nyss citerade ställe, då han Argus I: 289 (1733, 1754) låter en dräng yttra: »Det är Eskel och Olle å den lille Jönsen, som är tagen i Roslagen. De skräma intet många i femkort». Detta sista exempel är af särskildt intresse, enär det tämligen otvetydigt tyckes ge vid handen att »h a n (o. s. v.)

ingå i »La Maison». I Frankrike synes det hafva vunnit inträde efter 1660, då Ludvig XIV ingick sitt giftermål med den spanska infantinnan Maria Theresia. I den äldsta franska beskrifningen på spelet, »Le Jeu Royal de L'Hombre», från 1670-talet (aftryckt hos SCHWETSCHKE Geschichte des L'hombre, Halle 1863, s. 92 ff.), omtalas det såsom modernt modespel, i svang i Paris, Versailles och Saint Germain (s. 92: »il est vray,

skrämmar inte många i femkort, varit ett vid den tid då Argus författades, gängse folkligt talesätt (det sammanhang i hvilket uttrycket förekommer, ger i och för sig alls ingen anledning att tala om spel). Men såsom sådant förutsätter det väl för sin uppkomst, som ju kan ligga långt bakom året 1733, att det spel hvarpå det alluderar, trängt djupt ned och varit allmänt bekant och populärt, och att alltså redan en viss tid hunnit förflyta sedan spelet först blifvit känt, och då vi nu stöta på ett »fämkort» så tidigt som 1658, talar sannolikheten starkt för att det är samma spel som afses i båda fallen. Vi kunna väl vidare förutsätta att Stiernhielm med »fämkort» och »la-bete» verkligen menat två skilda spel, ej ett och samma, och då ligger det antagandet närmast, att det förra är femkort i vanlig modern mening. Mot identifieringen med *lanter* reser sig för öfrigt redan den betänkligheten, att det är högst osäkert och väl knappast sannolikt, att detta spel redan på 1650-talet eller tidigare varit bekant i Sverige. Det är nämligen ingalunda, såsom TAMM förmenar, identiskt med det gamla tyska *landsknecht*, utan samma spel som det engelska *lanterloo* »The older form of the game now called Loo. (The knave of clubs, called 'Pam', was the highest card.)» MURRAY; jfr »Han så omistlig hölts som klöfver knecht i Lanter» LIVIN Kyrkostötoscopia Sæbyensis s. 65. Benämningen har enligt MURRAY kommit från fr. *lantur(e)lu* »Mot dont on se sert pour se moquer de ce qu'on nous dit. C'est un refrain de Vaudeville, fait du temps du Cardinal de Richelieu. . . En Angleterre on nomme ainsi un certain jeu des Cartes assez commun parmi le peuple» FURETIÈRE (den sista punkten visar att ordets användning såsom spelnamn ej kan hafva uppstått i Frankrike). Äldsta belägget hos MURRAY är från 1668. I Holland är spelet bekant under namnen *lanterlu* och *lanterlui*; jag anför det enda äldre exempel jag känner: »[Ik] vond . . de vrienden . . bezig met een eerlyk Lanterluitje te speelen» J. VAN EFFEN De hollandsche Spectator (1731—35) VI: 85. I Sverige och Danmark kallas spelet *lanter*. Det tidigaste belägget i Sv. Akad:s språkprofssamlingar är från LAGERSTRÖMS öfversättning (1737) af Holbergs »Gerdt Westphaler» (s. 9). I danskan har ordet uppvissats redan från 1600-talet: Videnskabernes Selskabs ordbok har citat från en dikt till Ringsteds ära af LAURIDS OLSEN KOK (1634—91), skolrektor i Ringsted 1666—73. (Enligt Handbibl. I: 291 spelas *lanter* med fyra kort på hvar hand; af loospelet finnas två former: *three-card loo* och *five-card loo*. Tillägg i korrekturet).

qu'on y jouë fort à Paris, qu'on y jouë à Versailles et à Saint Germain»). Jfr för öfrigt SCHWETSCHKE s. 7 ff. MURRAYs tidigaste exempel (art. Ombre) är från 1660—61, och spelet kallas däri »the new game at cards now in fashion at court». SCHWETSCHKE framhåller s. 14 en omständighet som visar att spelet 1688 måste hafva varit »sehr bekannt» i Tyskland och citerar s. 15 en spelbok från 1708 som säger att »das l'Hombre-Spiel in Teutschland seit wenigen Jahren so üblich und bekandt worden, dass fast niemand mehr für galant passirt, der selbiges nicht wisse». »Til Danmark maa Lhombren være kommet i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Paa Holbergs Tid var 'Allomber' . . . de fine Folks 'alamodiske' Spil» (E. GREGAS i Dania III: 24). Hvad Sverge vidkommer, daterar sig det äldsta belägget i Svenska Akademiens språkprofssamlingar från 1716: »Dhe [d: 'mitt Nådiga Höga Herrskap'] sitta ofta till kl. ett om Natten ok spela Lomber» SWEDBERG Schibboleth s. 449. Under sådana förhållanden kan lombern näppeligen hafva varit känd och idkad i Sverge så tidigt som då Hercules författades, allra minst under ett namn som spelet måst passera Frankrike för att erhålla, och äfven kronologiska skäl tvinga oss sålunda att fatta Stiernhielms *la-bete* såsom betecknande labetspelet.

Äfven eljest omnämnes detta senare spel i den svenska litteraturen. Så t. ex. finns det ett kvasi-dramatiskt tryckalster från 1684 med titeln: »Ett Nytt Ungerskt, Turkiskt och Fransöskt Labet Speel, inrättat Effter närwarande Tijd och Tillståndh . . . Förswenskat och Tryckt Åhr 1684». Af större betydelse, såsom bevisande spelets faktiska bruklighet i vårt land, äro följande bägge ställen: »[Djåknen] med Kort går okk i Danss, Labet här höres spela» WARENMARK Epigr. s. K 2 b (1688); »[Hedvig Eleonora] var mycket begifven på spel, och tillbragte de flesta aftnar vid sitt femkort och trumf¹⁾, eller Labet, som detta då för tiden brukliga spel kallades. Det är med anledning häraf, samt af förmyndare-regeringens dåliga rikshushållning, som ett qvickhufvud yttrat, det drottningen och de fem riksförmyndarne tillsammans spelte femkort och trumf om rikets inkomster»

¹⁾ Jfr not 2 sid. 304 f.

FRYXELL Berättelser ur sv. hist. XIV: 1. De anförda citaten äro hämtade från Sv. Akad:s språkprofssamlingar; det yngsta samtida belägg som jag anträffat, har jag från LEVIN MÖLLERS fransk-svenska ordbok (1745, 1755; under *bête*). Troligt är att spelet under senare hälften af 1700-talet åter kommit ur bruk i Sverige. Att en beskrifning af detsamma lämnas i ofvan nämnda »Handbibliothek» (för öfrigt under den rent franska rubriken »La Bête»!) bevisar naturligtvis icke att det inemot 1840 verkligen varit idkadt härstädes. — En gång, sannolikt tillfälligt (i »språkförbättrande» syfte) och i strid mot det vanliga språkbruket finnes det enkla *bet* användt såsom namn på spelet i fråga: »Joüer a la bete, spela bet» BÄCKSTRÖM Inledn. t. fransöska språket s. 81 (1729).

Labet har dessutom påträffats i de mot de moderna uttrycken blifva bet, göra någon bet svarande fraserna blifva labet, göra någon till labet: »får iagh goda Kort, så at Turcken blifwer Labeet i Ungern» Ett Nytt etc. Labet Speel s. 4 a; »giöra alla mina Grannar til Labeet» dars. s. 7 a (på båda ställena i bild).

2.

Bet såsom spelterm i *lomber*, *boston*, *vira m. fl.* spel är, som bekant, det franska *bête*, som egentligen betyder: (oskäligt) djur. Hur har man nu att förklara denna användning af ordet? MURRAY (1887) anmärker vid dess engelska motsvarighet *beast*: »At Ombre, the one who undertakes the game has to beat each of the other two; if he fails, he is said to be beasted, and pays forfeit to the pool; hence it has been suggested that having failed to maintain himself as *Hombre* or *man*, he becomes *beast*.» I »Dania» III: 27 (1895) uttalar däremot E. GIGAS den förmodan att »det blot er en Forvanskning af det spanske Ord *puesta*, der betyder *Indsats* i *Spil* og anvendes ganske paa samme Maade som bete i *Lhombre*», och sammanhanget tyder på att han tänkt sig användningen i fråga uppkommen i samband med lombrens införande i Frankrike. Af »La Maison» s. 73 framgår emellertid att uttrycket *faire la bête* var term redan i *l'homme*- eller labetspelet, som, efter hvad vi i det föregående sett, får anses hafva varit

vanligt i nämnda land vid den tid då det spanska spelet först blef bekant därstädes. Öfver hufvud torde det vara lämpligt att till en början hålla i sär *faire la bête* : förlora spelet och *bête* såsom direkt beteckning för själfva straffinsatsen eller enheten för denna. Först några ord om uttrycket *faire la bête*.

L'homme- l. labetspelet, eljest, som det synes mig, just icke mycket erinrande om lombern, erbjuder dock den likheten med sistnämnda spel, att den som stannar för bud som leder till spel, betraktas såsom spelets hufvudperson, såsom spelaren par *préférence*, som har att försvara sig mot de öfriga, hans motspelare. I lombern kallas han *el hombre*, människan, mannen, och spelet har rimligtvis sitt namn häraf, hvilket väl också är den allmänna åsikten. Det synes mig mycket sannolikt att l'hommespelet på liknande sätt erhållit denna sin benämning, som synes vara den äldre, sedan tillbakaträngda ¹⁾, af den anledningen att spelaren i detta spel benämnts *l'homme*. Uttrycket *faire la bête* användes nu om spelaren, »l'homme» enligt det gjorda förmodandet, för att beteckna att han ej lyckas gå hem i spelet; den uppfattningen ligger då synnerligen nära att frasen ursprungligen afsett att beteckna att han allt annat än reder sig såsom »homme», hvarvid *bête* ganska naturligt erbjudit sig som en drastisk motsättning till det i *homme* liggande begreppet. Innebörden af *il fait la bête* skulle väl i så fall blifva ungefär denna: »han gör en slät figur», »han sitter där som en åsna och ser dum ut» eller något dylikt, och uttrycket skulle vara i viss mån parallellt med de bekanta bli tok, bli Svartepetter och flera af samma slag. Den förutsatta betydelsen af *faire* torde ej vålla svårigheter; den stödes för öfrigt af den i »Le Royal Jeu» ett par gånger (sidd. 106, 108) förekommande varianten *être la bête* (t. ex. s. 108: »Je prens autant de Cartes que j'en ay ecarté; par ce que si j'en prenois plus ou moins je serois la Beste»); äfven må erinras därom att *faire la bête* i tyskan normalt och

¹⁾ I »La Maison» står le jeu de l' homme såsom hufvudrubrik; jfr FURETIÈRE (1725; förmodl. redan i uppl. 1690, som ej varit mig tillgänglig), art. homme: »Au jeu de cartes on appelloit le jeu de l' homme celui qu'on nomme aujourd'hui le jeu de la Bête.» Att denna sista benämning redan tidigt varit vanlig framgår bl. a. af Stiernhielms *la-bete* (1658).

redan tidigt motsvaras af *bete werden* ¹⁾, i svenskan af *blifva bet* ²⁾; jfr äfven t. *bete sein*, sv. *vara bet*. I hvarje fall är det uppenbart att fransmännen här fattat *bête* såsom = lat. *bestia*, något som också redan framhållits af GIGAS anf. st. — Ur *faire la bête*. har helt visst användningen af *la bête* (labet) såsom beteckning för l'hommespelet uppkommit, och själfva denna växling i benämning synes mig starkt tala för riktigheten af den här framställda uppfattningen af uttryckets uppkomst. Det finnes flere spel än det i förra afdelningen af denna uppsats behandlade som bära namnet l'homme: i »La Maison» sidd. 70, 71 beskrifves ett särskildt, »la triomphe» (Stiernhielms *triumf*) mycket närstående »jeu de l'homme d'Auvergne» (äfven upptaget i Handbibl. I: 313 ff.), *bête* förekommer ej i beskrifningen (E. J. Wigforss); SCHWETSCHKE omnämner s. 9 utom det sistnämnda »das viel später vorkommende Jeu de l'Homme de Brou», och i »Das neue Königliche L'hombre», Hamburg 1773, lämnas s. 123 en beskrifning på ett spel »l'Homme», som spelas med en lek bestående af 60 kort, fördelade på 6 »färger», hvardera om 10 kort, och som äfven eljest skiljer sig från de i »La Maison» upptagna spelen. Att blott ett af dessa spel erhållit namnet »la bête» förklaras enklast och naturligast genom antagandet att termen ursprungligen tillhört och känts såsom karakteristisk för detta.

Bête användes vidare i betydelsen: straffinsats (i *lomber m. fl. spel*) eller enhet för sådan. Jag anser det föga sannolikt att denna betydelse af ordet föreligger på det enda ställe där vi träffa det i den gamla franska beskrifningen på labetspelet. Själfva saken förekommer emellertid äfven i detta spel och likaså termen i senare tid (så t. ex. åtskilliga gånger i »Handbibl.» sidd. 294—298), och det är därför mycket möjligt att ordet ännu ej börjat användas på detta sätt, eller åtminstone ej brukats såsom allmänt vedertagen term i denna betydelse, på den tid då »La

¹⁾ Den hos SCHWETSCHKE likaledes aftryckta tyska öfversättningen från 1695 af meranämnda »Le Royal Jeu de L'Hombre» återger dock öfverallt frasen med omväxlande *bete machen* och *bete setzen*.

²⁾ I Sv. Akad.:s språkprofssamlingar tidigast belagdt från DÜBEN Boileau Sat. s. 66 (1722).

Maison» kom till. I »Le Royal Jeu» får betydelsen däremot anses vara säkert konstaterad genom följande ställe: »s'il [spe-laren] entreprend la vole, et qu'il vienne à la manquer, les deux autres partagent tout ce qui est au Jeu, quand il y auroit six Bestes» (s. 112). ROBBE Les Hazards du Jeu de L'Hombre (1699) har t. ex.: »Je mets bête sur bête» (SCHWETSCHKE s. 162); i »Dictionnaire de Trévoux» (1752) finna vi »Ma bête est sur le jeu», »Les deux bêtes vont ensemble». Betydelsen i fråga kan, synes det mig, mycket väl tänkas hafva själfständigt utvecklat sig i franskan. Från *faire la bête* i den betydelse som jag här antagit såsom den ursprungliga är steget icke långt till sådana uttryck som *payer la bête*, *payer sa bête*, hvilka till sin sakliga innebörd stå mycket nära och delvis sammanfalla med *faire*, *mettre son enjeu* o. d., och i hvilka därför *bête* kunnat erhålla en betydelse analog och närbesläktad med den *enjeu* har, en förskjutning som så mycket lättare kunnat äga rum som redan verbet *faire* här predisponerade därtill. Då emellertid betydelsen »straffinsats» ej kan sägas vara uppvisad före lombarns införande i Frankrike, ehuru man haft skäl att vänta detta, för så vidt den verkligen förekommit i labet före denna tid, och då den å andra sidan är säkert konstaterad från de äldsta franska källor som afhandla eller beröra det förra spelet, liggèr den förmodan ganska nära till hands, att den uppkommit eller åtminstone vunnit stadga just i lombarn. Men i så fall synes det också ganska antagligt att inflytande från sp. *puesta* verkligen gjort sig gällande, på det sätt att det spanska ordet antingen gett första anstötten till betydelsens uppkomst, eller, om den redan förefunnits, kraftigt bidragit till dess fixerande, beroende på att det känts och uppfattats såsom en (etymologisk, eller kanske blott, om jag så må säga, systematisk) motsvarighet till *bête*: *hombre*—*homme*, *puesta*—*bête*.

Jag har i det föregående ej direkt berört en fråga, som själfmant framställer sig, nämligen denna: kan ej sp. *puesta* hafva gifvit upphof till speltermen *bête* längre tillbaka i tiden, före 1660? Namnligheten gör att man har svårt för att tänka sig att icke de franska *l'homme*-spelen och det spanska *juego de l'hombre* på ett eller annat sätt stå i samband med hvarandra.

Möjligen har det spanska spelet på ett tidigare stadium varit enklare och kanske också annars mindre olik labet, som helt visst får betraktas såsom det ursprungliga l'hommespelet; i alla händelser ligger den förmodan synnerligen nära att det senare åtminstone lånat sitt namn från spanskan, och då skulle ju, tycker man, på samma gång användningen af *bête* såsom spelterm kunnat uppkomma genom inflytande från *puesta*, spelinsats. Men i så fall kunde vi också väntat att finna *bête* i betydelsen spel- l. straffinsats i La Maison's beskrifningar på labetspelet och det väl något yngre »jeu de l'homme d'Auvergne», hvilket emellertid knappast är förhållandet beträffande det förra, under det ordet alldeles saknas i redogörelsen för det senare, i hvilket dock faktiskt betar sattes.

Som resultat af undersökningen antecknar jag följande:

1:o Speltermen *bête* (*bet*) har sannolikt utan främmande påverkan uppstått på fransk botten inom l'hommespelet i uttrycket *faire la bête* o: förlora spelet; uttrycket har föranlett att nämnda spel redan tidigt och före lombarns införande i landet fått namnet *la bête* (*labet*);

2:o betydelsen »straffinsats» kan hafva själfständigt utvecklats sig inom labetspelet, men har kanske snarare uppkommit inom lombarn, i så fall väl genom inflytande från sp. *puesta*.

LA MAISON DES IEVX ACADEMIQUES.

[Pag. 72]

LE IEV DE L'HOMME,
autrement dit la Beste.

Ce jeu qui est assez commun dans les compagnies ordinaires & priuées, se ioue ordinairement à quatre ou cinq personnes au plus, & les cartes se donnent à chacun des ioueurs au nombre de cinq, ainsi qu'au ieu de la triomphe, apres auoir osté toutes les petites cartes depuis l'as iusques au six; l'as vaut onze, mais les restes sont au dessus, d'autant que le Valet emporte l'as, & lors que chacun a ses cinq cartes, celuy qui fait la main retourne la carte qui suit celle que l'on a donné au dernier des ioueurs, &

c'est celle là qui marque la triomphe du ieu, & ceux qui en ont beaucoup, disent aux autres qu'ils iotent, & lors le premier en carte est obligé de ietter telle carte qu'il luy plaira, à quoy il n'est pas permis de renoncer à peine de perdre autant comme il y a au ieu.

[Pag. 73] Et [il] n'est permis de leur en renoncer que par vne carte de la couleur de la triomphe, & si celui qui a commencé de ioter, ne leue trois mains, ou ne fait les deux premieres, il ne peut gagner ce qui a esté mis au ieu, parce qu'un autre faisant les trois mains, il fait perdre celui qui a fait ioter; c'est ce que l'on dit faire la Beste, à cause qu'il faut qu'il double le ieu, d'autant d'argent qu'il y en a; & s'il arriuait que tous les quatre ou cinq qui iotent ensemble, fissent chacun vne main, celui qui a leué la premiere gagne ce qui est au ieu, soit celui qui fait ioter, ou l'un des autres ioteurs, & en cas qu'il aduienne que celui qui fait ioter ne leue aucune main, il fait la deuole & paye autant d'argent qu'il y en a au ieu, & donne à chacun des joteurs la somme qui sera conuenue entr'eux auparauant que de ioter.

Et lors que les joteurs n'ont pas de triomphe, ny de cartes hautes pour entreprendre de iouer: ils disent tous ce mot, ie passe, à commencer au premier iusqu'au dernier, & à chaque fois les cartes changent de main, & celui qui fait met ordinairement vne [pag. 74] marque ou vn ietton au ieu: aussi ce ieu est de facile instruction pour diuertir l'esprit de ceux qui aiment les Compagnies.

Rättelser.

- P. 10, l. 23. *Lire*: l'autre.
„ 12, n. 3. *Anfelise* est mentionnée (*plus bele c'Anfelise*) dans le *Rom. d'Alix.*, 385,82.
„ 13, l. 16—19. *Lire*: les »serfs» étaient en effet deux; voy. le *Rom. d'Alix.*, p. 256 et 258. *Supprimer la phrase suivante.*
„ 17, l. 10. Le fait que le part. passé ne s'accorde pas avec le régime direct dont il est précédé, ne parle pas contre l'authenticité de cette leçon; le même désaccord se retrouve aux vv. 237, 321, (1077), 1089.
„ 27, l. 12. *Lire*: *fust*.
„ 153, r. 3 nedifr. de Rêve, läs le Rêve.
„ 159, „ 3. Heliant, läs Heliand.
„ 192, Z. 19 statt *misit erus meus* l.: *misit erus meus* oder *misit me huc erus meus*
„ 209, Z. 9 und 11 statt *meos* l. *meus*.
„ 210, Z. 3 statt *me(äe)äe* l. *me(äe)*.
„ 213, Z. 4 statt durch, bezeichnet l.: durch ` bezeichnet.
„ 217, Fussnote Z. 6 statt *conueniunt* l. *cónueniunt*.
-

Innehållsförteckning.

	Sid.
AHLBERG, AXEL W. De latini verbi finiti collocatione et accentu quaestiones	95
COLLIN, CARL. Semasiologiska studier över abstrakter och konkreter	225
ERNST, GUSTAF. La grammaire française de Pourel de Hatrize (1650)	75
HJELMQVIST, THEODOR. Rättelser och förklaringar till några äldre ny- svenska texter	162
KOCK, ERNST A. Giebt es im Altsächsischen einen Gen. Sing. <i>suno</i> ? .	1
LINDROTH, HJALMAR. Dagsmeja.	43
LINDSKOG, CLAES. De Plutarcho atticista	186
LJUNGGBEN, EVALD. Passiar	181
MOBERG, AXEL. Kleine Notizen	129
NILSSON, MARTIN P. In legem Bantinam	222
OLSON, EMIL. Svenska <i>kippa</i> m. m. En semologisk-etymologisk studie	59
PALMLÖF, NILS ROBERT. Labet och bet	301
STJERNA, KNUT. Mossfynden och Valhallstron	137
SWENNING, JULIUS. Skärkindsstenens runinskrifter	220
SÖDERBERGH, HERMAN. Den tvåstafviga takten i svensk hexameter .	279
TUNELD, EBBE. Udbhaṭas framställning av <i>upamā</i> . Ett kapitel ur den indiska poetiken	262
WALBERG, E. Classification des manuscrits de la <i>Vengeance d'Alexandre</i> de Jean le Nevelon	5
WIGFORSS, ERNST J. Några fall av oregelbunden behandling av fram- ljudande vokal i de nordiska språken	169
WALLSTEDT, C. Enklisis oder nicht? Zur Betonung des Possesivums bei Plautus und Terentius	189
WULFF, FREDRIK. Le développement de la canzone <i>Amor, se vuoi</i> , de Pétrarque, selon le ms. Vat. lat. 3196, fol. 12 recto	31

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 07673 7322

BOUND

DEC 10 1952

**UNIV. OF MICH.
LIBRARY**

